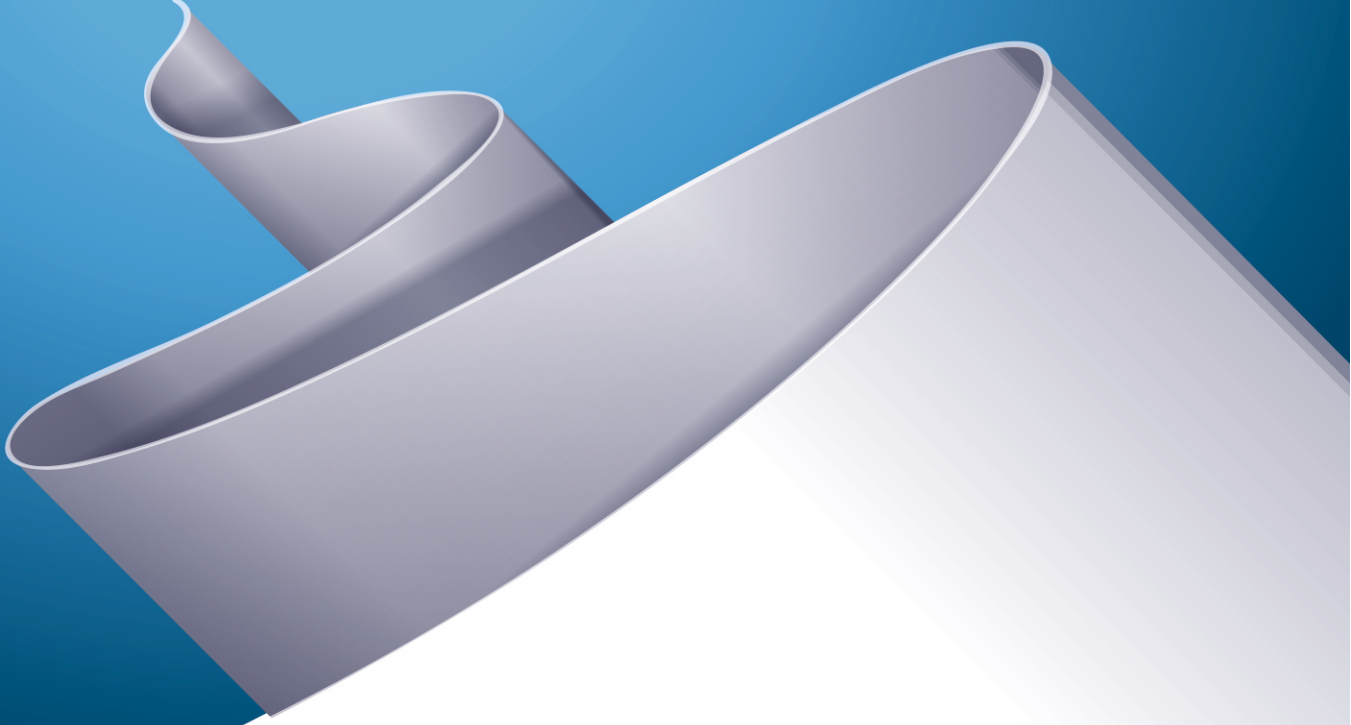

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ARALIK 2017

SAYI: 1

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
KIRKLARELİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Bülent ŞENGÖRÜR

Editörler/Editors

Yrd. Doç. Dr. Yasin ÇAKIREL

Yrd. Doç. Dr. Adil AKINCI

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ünal ÇAĞLAR/Kırklareli Üniversitesi

Prof. Dr. Mesut AYAR/ Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Muharrem ÖZTEL/ Kırklareli Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Yasin ÇAKIREL/ Kırklareli Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Adil AKINCI/ Kırklareli Üniversitesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Yrd. Doç. Dr. Adil AKINCI

Dergi Sekretaryası/ Secretariat of Journal

Arş. Gör. Damla ÇEVİK

Dizgi/Typesetting

Arş. Gör. Dr. Umut ÜREN

Arş. Gör. Damla ÇEVİK

Kapak Tasarımı/Cover Design

Tülay ÇALIŞKAN

Yazışma Adresi/Correspondence

Kırklareli Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Rektörlük Kültür Merkezi B Blok

KIRKLARELİ/MERKEZ

<http://sbe.klu.edu.tr/>

sbedergi@klu.edu.tr

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
KIRKLARELİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Bilim Kurulu/Science Board

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan GENÇLER	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Gülnur ETİ İÇLİ	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK	Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN	Kırklareli Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AYKAÇ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nilgün ÇİL	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Adem BALTACI	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Doç. Dr. Besire AZİZALİYEVA	Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Doç. Dr. Bora YENİHAN	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent BAYRAM	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Can KARABÖCEK	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Gülsen Serap ÇEKEROL	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Rengin AK	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan DİRLİK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Tudora ARNAUT	Kiev Taras Şevçenko Üniversitesi
Doç. Dr. Ulugbek KHASANOV	Univ. of World Economics & Diplomacy
Doç. Dr. Yakup YILMAZ	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Ilaria BELLAVÍA	University of Florence

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
KIRKLARELİ UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Sayısının Hakemleri/Referees of Issue

Prof. Dr. Saadettin PAKSOY	Kilis Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Sait CANDAN	Karabük Üniversitesi
Doç. Dr. Gülsen Serap ÇEKEROL	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Mutlu DEVECİ	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Emre ÖZCAN	Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Dilara USLU	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tekin TUNCER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bilal DEVECİ	Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Bülent HÜNERLİ	Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR	Trakya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. H. Baha ÖZTUNÇ	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İsmail ÇALIK	Gümüşhane Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mahmut AKKOR	Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nurettin AYAZ	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK	Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Cengiz KARTIN	Erciyes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nilüfer VATANSEVER TOYLAN	Kırklareli Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezai ÖZTAŞ	Kırklareli Üniversitesi
Dr. Esra SAZYEK	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Fehim KURULOĞLU	Gaziosmanpaşa Üniversitesi

**Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen makalelerin bilimsel sorumluluğu yazarlarına, çeviri ve aktarma yazıların hukuki sorumluluğu çevirmenlerine aittir. Gönderilen her yazının yayım aşamasında esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeleri dergimizin yazı işleri sorumluları tarafından yapılır. Yayınlanan yazıların her türlü telif hakkı Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne aittir.*

İÇİNDEKİLER

Ali Gökdül	1861 Rus Toprak Reformu ve Etkileri	1-12
Edip Uzundal	Amasya Sancağı'nda Ermenilerin Propaganda Faaliyetlerine Dair Bazı Tespitler (1890-1903)	13-29
Rıdvan Bal	Birinci Dünya Savaşı'nın Son Yılında Orta Doğu'da Cephe Gelişmeleri ve Mustafa Kemal	31-49
Gürhan Kınalı, Aynur Soydan Erdemir	Demokrat Parti'nin Kurulmasında Refik Koraltan'ın Rolü	51-67
Başak Öner	Cunio Tanizaki'nin 'Anahtar' Romanının Yapısal Kişilik Kuramı Öğeleri Üzerinden Değerlendirilmesi	69-76
Talat Şafak	Rusya'da Yaşayan Romanların Aileyle İlgili Atasözlerine Kültür Dilbilimsel Bir Yaklaşım	77-87
Bayram Akay, Cemre Tokatlı, Merve Aksoy	Kırklareli ve Edirne İllerine Yönelik Bir Turizm Potansiyeli Değerlendirme Çalışması	89-102
Aysu Altaş	Türkçe'ye Tercüme Edilen Gastronomi Kitaplarının Bibliyometrik Analizi	103-117
Deniz İstikbal	Brezilya ve Güney Kore'nin 1. ve 2. Ekonomik Kalkınma Planlarının Kıyaslanması	119-131
Kübra Çelik	Seçilmiş Türk ve Avrupa Ülkelerinin Kalkınmışlık Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İkili Logit Model İle İncelenmesi	133-144
Ali Yörür	Müberra Gürgendereli, Osmanlı Dönemi Şiirinde Edirne	145-146

1861 RUS TOPRAK REFORMU VE ETKİLERİ

Ali Gökdül¹

Öz

Dünyanın çeşitli ülkelerinde, toprak düzenindeki adaletsizliği ortadan kaldırmak ve ülke refah seviyesini yükseltmek amacıyla toprak reformları yapılmıştır. Çalışmada, bu amaçlarla yapılan 1861 Rus Toprak Reformu ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Rusya'da, II. Aleksandr'ın çarlık tahtına oturmasından sonra toprak reformu için çalışmalara başlanmış ve 19 Şubat 1861'de, Rus köylüsünün serflikten kurtulduğuna dair ferman yayınlanmıştır. Böylece 16. yüzyıldan beri Rusya'da devam eden köylü serfliği sistemi sona ermiştir. Fakat Reformun uygulama aşamasında büyük problemler yaşanmış; ülkede köylü isyanları meydana gelmiş ve bu durum Rusya'nın genelini etkilemiştir. Aynı zamanda bu karışıklıklar Rusya'da bazı fikir akımlarının yayılmasına da olanak sağlamıştır. II. Aleksandr Reformu asıl hedefine ulaşamamış; ancak 1860'lardan itibaren ülkede önemli etkiler yaratmıştır. Sonuç itibarıyla, 1861 Rus Toprak Reformu başarısız olmuştur. Bu olguda siyasi, iktisadi ve sosyal süreç ülkenin geleceğini de etkilemiştir. Bu etkide çeşitli ülkelerde yapılan toprak reformlarıyla benzerlik ve farklılıklar da söz konusudur. Toprak reformlarından alınan ve alınması gereken çok önemli dersler vardır.

Anahtar Kelimeler: Toprak Reformu, Rusya, II. Aleksandr, Serflik.

1861 RUSSIAN LAND REFORM AND EFFECTS

Abstract

In various countries around of the world, land reforms were carried out in order to remove the injustice in the land order and raise the level of welfare of the country. The 1861 Russian Land Reform was discussed and evaluated in the study. In Russia, II. after Alexander sat on the tsarist throne work for land reform started and then on February 19, 1861, a edict was published that Russian peasantry was freedom from serfdom. Thus, the system of peasant serfdom that continued in Russia since the 16th century has come to an end. But there has been major problems during the implementation phase of the reform and peasant revolts has occurred in the country, and this situation affected the general of Russia. At the same time, these confusions also allowed some ideas to spread in Russia. II. Aleksandr Reform could not achieve its main goal; but it had created significant influences in this country after the 1860s. To sum up, 1861 Russia Land Reform failed. In this case, the political, economic and social process also affected the future of the country. This effect has similarities and differences with land reforms made in various countries. There are very important lessons that are taken from land reforms and must be taken.

Keywords: Land Reform, Russia, II. Aleksandr, Serfdom.

JEL: P420; Q150; Z180.

¹ Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, gkd1_42@hotmail.com

Giriş

Toprak meseleleri, insanları ve devletleri tarihin ilk devirlerinden beri meşgul eden çok eski ve önemli bir konudur. Toprak ve tarım reformu, toplumsal bütünlük, sosyal adalet ve benzeri kaygılarla tarımsal yapıya, toprağın kullanım veya mülkiyet yapısına yeni bir biçim vermeye yönelik devlet müdahalesi anlamına gelmektedir (Demir, 2002, s.407). Toprak ve tarım reformu kavramları birbirinden kesin hatlarla ayrılmayan, birbirini destekleyen ve tamamlayan kavramlardır (Aktan, 1966, ss.16-17). Ayrıca bu kavramlar, tarımsal verimin çoğaltılması, ıslahı, köylünün gelirinin yükseltilmesi ve esareten kurtulması, kısacası tarımsal sektörün ulusal ekonomi içinde ekonomik ve sosyal açıdan hak ettiği değere kavuşturulması anlamlarını da ihtiva etmektedir (Hamitoğulları, 1966, s.24).

Toprak reformu, toprağa bir azınlığın hâkim olması ve çoğunluğun da bu hâkimiyetin dışında kalmasının ekonomik, sosyal ve siyasal yapıdaki dengesizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla yapılır (Savcı, 1965, s.366). Çağımızda özel mülkiyet rejiminin geçerli olduğu bütün az gelişmiş toplumların ortak sorunu olan toprak reformu, özünde demokratik bir devrim niteliği taşıması gereken çağdışı feodal ilişkilerin tasfiyesi gibi önemli bir gelişimi de içerir. Genel bir deyişle, toprak reformuyla tarımsal üretim güçlerinin gelişimi sağlanarak, daha ileri bir üretim ilişkisi sürecine girilmesi amaçlanır.

Değişik rejimlerde değişik uygulamalar göz önünde tutulacak olursa, toprak reformunun temel politik; iktidarın sınıfsal yapısıyla ilgili bir sorun olduğu görülür (Sönmez, 1998, s.274).

Toprak reformunun demokratik özünü, sadece köylülerin toprağa kavuşturulması değil, köylünün toprak köleliğinden ve toprak sahibinin baskı ve sömürsünden kurtarılması ilkesi oluşturur (Sönmez, 1998, s.275).

Toprak reformunun genel olarak uygulanış biçimi 2 şekilde olmaktadır:

• Özel kişilerin elinde bulunan geniş topraklar doğrudan devletleştirilmektedir ki, bu “*sosyalist bir düzen*” demektir.

• Bu topraklar, toprağı olmayan köylülere özel mülkiyeti kendilerine verilerek dağıtılmaktadır, bu da “*kapitalist bir düzenin*” ilk temelleridir (Boratav, 1980, ss.71-140; Black ve Tarassova, 2003, p.268; Ekinci, 1997, s.123).

Uygulamada ikisini birbirinden ayıran ölçüt de şudur: Eğer “*özel kişilerin mülkiyetinde*” bulunan toprak kamulaştırılıyor, devletleştiriliyorsa; başka bir deyişle “*özel toprak mülkiyetine*” son veriliyorsa, SSCB’de olduğu gibi, söz konusu olan sosyalist-komünist bir düzene geçmektir. Buna karşılık az sayıda özel kişinin özel mülkiyetinde bulunan topraklar, çok sayıda ve doğrudan üretici olan kişilerin özel mülkiyetine geçiriliyorsa; bu kez “*kapitalistleşmeyi*”, daha açık bir deyişle, kapitalist üretim ilişkilerini geliştirmek isteyen bir toprak reformu söz konusu demektir.

Bir ülkenin sanayileşmesini sağlayan sanayi kapitalinin oluşmasının önündeki en önemli engel, o ülkenin feodal toplumsal yapısıdır. Feodal toplumsal yapının en belirgin özelliği ise; çok az sayıda kişinin elinde özel mülk olarak toplanan ve sanayi üretimine yönelik olmayan büyük toprak sistemidir (Ekinci, 1997, s.243).

1. Rusya’da Toprak Reformu Meselesi

Rus köylüsünün serfliği² meselesi, Boris Gudunov (1598-1613) döneminde başlamış, II. Katerina (1762-1796) zamanında en klasik şeklini almış ve I. Aleksandr (1801-1825) iktidarında, Rus devlet idaresi ile sosyal hayatının önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. II. Katerina ve I.

² Serflik kavramı, Rus toplumsal yapısının en alt kategorisini ifade etmektedir. Nikola döneminde serflik bağlamında, 60 milyonluk nüfusun 12 milyonu özgür bireylerden oluşmaktadır ve bu nüfusun içinde aristokratlar, ruhban sınıfı, tüccar sınıfı, bağımsız çiftçiler, Kossaklar v.s. vardır. Geri kalan 42 milyon ise iki tür köylü nüfustan oluşmaktadır. Bunlar: Toprağa bağlı olmasına rağmen serf olmayan devlet köylüleri ve özel toprak sahiplerinin topraklarında yaşayan, bu topraklarda çalışan ve kişisel olarak toprak sahibine bağlı ve sorumlu aristokrat köylüleridir. Bu ikinci grupta belirtilen köylüler kelimenin tam anlamıyla serftir ve ülke nüfusunun %37,7’sini (22,500,000) oluşturmaktadır (Acar, 2004, s.186).

Aleksandr, tesiri altında kaldıkları felsefi görüşlerin etkisiyle, Rusya’da “*en ileri bir devlet sistemi*” kurmayı düşünmüşler ve Rus köylüsünü tam bir serbestiye kavuşturmayı bile tasarlamışlardır. Bununla beraber tasarıları, ülkede tam bir baskı rejimi kurulmasına dönüşmüş ve köylüler daha ağır şartlara mahkûm edilmiştir. I. Nikola (1825-1855)’nın bürokratik rejimi sırasında da köylü serfliğinin durumunda bir değişiklik olmamıştır (Kurat, 1999, s.339). Bu durum XIX. yüzyılın ortasında, 1855’te, II. Aleksandr³’in çarlık tahtına oturmasına kadar devam etmiştir.

Rusya’da ticaretin artması, fabrikaların kurulması ve kapitalizmin yerleşmesi, köylü serfliği olgusunu derinden etkilemiştir. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde köylü ayaklanmalarında bir artış olması bu değişimin etkilerindedir. Bunu bir süre sonra Rus aydınları ve devlet adamlarının da bu sisteme karşı mücadeleye girmesi takip etmiştir (Kurat, 1999, s.339). Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında, gönüllü olarak orduya yazılanların serflikten azat edileceğine dair söylentiler mevcuttu. Özellikle Nikola’nın ölümünden sonra, serflikten kurtulmak adına ayaklanmalar artmıştır. Ryazan bölgesinde ve daha sonra Tombov, Vladimir, Simbirsk, Saratov, Nijniy-Novgorod ve Penza’da ortaya çıkan halk hareketleri Rusya’da genel bir sorun teşkil etmiştir. Kiev’de seferberlikle ilgili bildiri, Kazaklarca orduya katılmaları halinde aristokratların otoritesinden kurtulacakları şeklinde yorumlanmıştır. Olayların büyümesi üzerine idareciler askeri önlemlere başvurmak zorunda kalmışlardır (Acar, 2004, s.202). İsyanlar bastırılmışsa da topraklarından kaçan serflerin bulunup yeniden topraklarına yerleştirilmeleri daha büyük bir sorun olmuştur. Kovalamaca olarak adlandırılabilir bu sorun ordu politikasını da etkilemiştir (Yüksel, 2006, ss.194-195).

Samara şehrinde görevli Albay Gurka, kimi toprak sahipleri ve asillerin isyanları bastırmak için askeri yardım istediklerini II. Alexandr’a rapor etmiştir. Benzer istek ve raporlar Kaluga’dan General N. G. Kaznakov ve Orel’den General Kont N. K. Tol tarafından da bildirilmiştir (Pushkarev, 1968, p.210).

1856’da Kırım Savaşı yenilgisinden sonra imzalanan Paris Antlaşması, liderleri modern reformlara zorlamıştır (Johnson, p.1154). Rusya’da herkes, mevcut nizamın devam ettirilemeyeceğini düşünmeye ve idarede, hatta sosyal müesseselerde değişiklikler yapılması beklentisi taşıyama başlamıştır (Kurat, 1999, s.338). Yeni Çar II. Alexandr ve hükümeti, kırsal ve kentsel yönetimi yeniden canlandırmak için eğitim, yargı sistemi, askeri sistem gibi alanlarda toplumsal reform hareketlerine girişmiştir (Hachten, 2002, p.177). Ancak bu reform hareketleri içindeki en mühim nokta asırlardır Rusya için bir sorun teşkil eden toprak meselesi olmuştur. Toprağında feodal düzenin hâkim olduğu Rus köylüsünün temel sorunu da topraksızlık ve açlıktır. Rus halkının beşte dördü tarımla geçinmekte olmasına rağmen toprakların ancak dörtte birine sahip vaziyettedir. “*Kulak*” denen zengin köylü, köylü nüfusunun % 10’unu teşkil ettiği halde toprağın % 35’ine hâkimdir. Öte yandan köylü asilzadenin toprağında bir serftir (Armaoğlu, 1964, s.446).

İşte bu sebeplerden dolayı II. Aleksandr, bu işin “*yukarıdan*”, yani devletin ve “*Dvoryan*” adı verilen çiftlik sahiplerinin teşebbüsüyle yapılmasını, umumi bir ayaklanmaya fırsat vermeden halledilmesini istemiştir (Kurat, 1999, s.339). Bunu 30 Mart 1856’da Moskova aristokratlarına hitaben yaptığı konuşmada şu şekilde belirtmiştir: “*Ruhlara hâkim olmak rejimi artık devam edemez. Esaretin aşığıdan kaldırılmasını beklemekten ise, yukarıdan kaldırılması daha hayırlıdır!*”⁴

II. Alexandr’ın emri doğrultusunda, Reformun nasıl yapılacağı konusunun tartışılması ve ilga metotlarının belirlenmesi için birtakım komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlardan biri de 1857 yılının başında çalışmalarına başlayan Köylü Sorunu Hakkındaki Esas Komite’dir. Çalışmalarına başlayan Komite, zaman kazanmak amacıyla projenin tespiti vazifesini bir alt komisyona havale etmiştir. Bu alt komisyon da işi o kadar uzatmıştır ki, hangi şartlar altında “*kullara*” serbesti verileceği-

³ 1855-1881 yılları arası Rus Çarlığı yapan II. Alexandr, Rusya için başarısız geçen Kırım Savaşı (1853-1856)’nın ortasında tahta çıktı. Alexandr kendini içişlerine verdi; O’nun saltanatı “*Büyük Tanzimat Dönemi*” olarak tanınır (Grant, 2007, p.23; Hellie, 2005, pp.96, 98).

⁴ Rivayete nazaran, O’na kulluk usulünün kaldırılması fikrini, meşhur romancı İvan Tourgenief’in bir şaheseri olan “*Recits’d’un Chasseur*”ü (Bir Avcının Hikâyeleri) telkin etmiştir.

ne dair emirname, ancak 1858'de yayımlanabilmiştir (Söylemezoğlu, 1939, ss.387-388). Bu süreçte Köylü Bankaları⁵ gibi, devlet tarafından desteklenen büyük kurumlar ve Tarım Komisyonları oluşturulmuş; bunlar toprak mülkiyeti sorunlarını acil çözüme kavuşturma adına çalışmalar yapmıştır (Ely, 1916, p.5). Bu komitenin çalışmalarıyla ilgili gözlemler ve raporlar, *boyarların* büyük çoğunluğunun serfliğin ilgasına karşı çıktığını, sadece küçük bir grubun Çar'a destek verdiğini göstermiştir (Acar, 2004, ss.202-203). Çar'ı destekleyen aristokratlar, serfliğin ilga edilmemesi durumunda, 2-3 yıldır bunu bekleyen halkın rejime inancını kaybedeceğini; dahası bu durumdan toprak sahiplerinin sorumlu tutulacağını ve bunun da Rusya'da anarşiye neden olacağını belirtmişlerdir (Acar, 2004, s.203). Çoğunluğu Moskova ve St. Petersburg bölgesinden olan kimi aristokratlar ise, serfliğin ilgası için erken olduğunu, bunun olması durumunda aristokratların işgücünden yoksun kalacağını, hatta köylülerin kendi toprakları için bile çalışmayacağını; bunun da üretimde düşüşe neden olacağını ve bunun sonucunda da gelecek enflasyonun kıtlık, hastalık ve ulusal boyutta fakirliğe sebep olacağını ileri sürerek değişime çok farklı gerekçelerle karşı çıkmışlardır. Ayrıca bu aristokratlar serfliğin ilgasının Pugaçev İsyanı gibi isyanlara, hatta demokratik bir devrime neden olacağını iddia ederek Çar'ın da gözünü korkutmaya çalışmışlardır (Acar, 2004, ss.202-203).

2. Rusya'da Serfliğin Kaldırılması (19 Şubat 1861)

1858'de, toprak reformu fikrine Nikola rejimi sırasında toplanmış olan *Slavophiles* denilen kuvvetli milli partinin tepkisi olmuştur. Onlar zirai islahatın Rusya'nın eski içtimai ve siyasi durumunun göz önüne alınarak yapılmasını istiyorlardı. "*Rus milleti, Mark'sız ve Fournier'siz nahiye ve kooperatif tozları ile mükemmel bir cemiyet formülünü çoktan bulmuştur*" şeklindeki sözleriyle de reforma muhalifliklerini açıkça dile getirmişlerdir. Bunlar ayrıca, Batı'nın adetlerinden ve müesseselerinden örnek almaya çalışmaktan ise, var olan çerçeve dâhilinde kalınmasını istiyorlardı. Böylece de, "*amele topluluğu*" oluşumunun engellenmiş olacağını düşünüyorlardı. Köylü işlerine memur komisyon reisi Miliounite, bu tepkileri dikkate alarak, toprağın tek taraflı köylüye değil, azalara kiralanmasını kararlaştırmıştır (Söylemezoğlu, 1939, s.388). Hazırlanan reform taslağında toprak sahipleri, mevcut şartların devam ettirilmesini talep etmiş ve köylülerin kabul etmeyeceği şartlar ileri sürmüştür. Buna karşın köylülerin yarısından fazlası, toprak sahipleri ya da arabulucular tarafından önerilen ve önemli tavizler veren yasal kiralama tekliflerini inatla reddetmişlerdir (Pushkarev, 1968, p.211).

II. Aleksandr, 28 Ocak 1861'de Devlet Konsülü'nde yaptığı konuşmada, "*Serfliğin Rusya için önemli bir sorun arzettiğini, bu kurumu otokratik gücün⁶ doğurduğunu ve yine bu gücün ortadan kaldırılması gerektiğini*" belirtmiştir. II. Aleksandr, toprak sorununun halledilmesini iyice kafasına koyduğunu gösteren bu ilk söylevinin ardından 18 Şubat 1861'de, serfliğin ilgasını duyuran kanunu da kabul etmiştir (Acar, 2004, s.203). 19 Şubat 1861'de ise, köylülerin serflikten kurtulduğuna dair manifesto yayınlamıştır⁷. Bu manifestoya göre, gerek devlet arazisinde ve gerek çiftlik sahiplerinin toprağında yaşayan ve hukuki bakımdan serbest olmayan bütün köylüler serbestiye kavuşturulmuştur. Bu suretle, XVI. yüzyıldan beri Rusya'da devam ettirilen köylü serfliği sistemi nihayet kaldırılmıştır. 1861'e kadar olan süreçte, Çar'ın köylülere özgürlük vermek istediği, fakat soyluların direndiği iddiası mevcuttur (Pushkarev, 1968, p.200). II. Aleksandr bu iddiayı, 1861'e kadar kanun nazarında hiçbir hak ve yetkileri olmayan, çiftlik sahiplerine veya devlete iş görmeye mecbur tutulan halk kitlesine serbesti vermek suretiyle ortadan kaldırmıştır. II. Aleksandr'ın toprak reformu, köylüleri toprak sahiplerinin elinden kurtarmakla kalmamış; kötü hasat dönemlerinde köylülerin masraflarını karşılama zorunluluğunda olan toprak sahiplerini de köylülerin elinden kurtarmıştır (Ivanov, 2007, s.6). Yaklaşık 52 milyon köylü ve özel mülklere ait 20 milyonun üzerinde serf bu

⁵ Bu dönem Rusya bankaları hakkında detaylı bilgi için bkz: Hoch, 1991, pp.795-820; Ananich, 2006, pp.402-425.

⁶ Otokratik Güç: Aşırı derecede baskıcı yönetim, Rus çarlarının resmi unvanı (Çağbayır, 2007, s.3646).

⁷ Bu ferman ile Çar II. Alexandr, Rus milleti nazarında "*Halaskar Çar*" (Kurtarıcı Çar) unvanını kazanmıştır (Kurat, 1999, s.339).

reformdan doğrudan etkilenmiştir (Yüksel, 2006, ss.339-340). Serbest bırakılan köylülerin erkek nüfus miktarı 21.279.000'dir ve kişi başına 3,3 *desyatina* (10'ar dönüm kadar) arazi düşmüştür. Bu miktarın da bölgelere göre değiştiği görülmüştür; bu miktar verimli bölgelerde daha az, Orta ve Kuzey Rusya'da daha fazla olmuştur (Kurat, 1999, ss.339-340). Reforma göre köylüler, bahçeleri ve arazisiyle birlikte evlerini, kendi beylerinden satın alacaklardı. Bu gayrimenkulü satın alabilmeleri için, hükümet her türlü yardımda bulunacaktı. II. Aleksandr, dostu General Rastovzev'in uyarısı üzerine, Helene Pavlovna⁸'nin teklifine uyararak; hazine-i hassaya ait arazideki köylüleri azat etmiş ve dağıttığı arazinin bedelini 49 senede ödemelerine müsaade etmiştir. Hazine-i hassa çiftliklerinde zaten "kul" değil, toprağa bağlı çiftçi muamelesi gören köylüler de toprağı satın alma hakkına sahip olarak uzun müddetle kiracı çiftçi haline getirilmişlerdir (Söylemezoğlu, 1939, ss.388-389).

Fakat kanunun bu şartları, köylülerin ücretsiz toprak sahibi olabileceklerine dair beklentilerini karşılamıyordu. Çünkü kanun, köylünün toprak için eski toprak sahiplerine ya para ya da iş gücü olarak ödeme yapmasını şart koşuyordu. Şöyle ki: Rus aristokratları toprağın otlaklar ve ağaçlık alanlar da dâhil yaklaşık üçte ikisine sahipti. Geri kalan üçte bir toprak ise, bir kez serf olmuş köylülere dağıtılmak istenmektedir. Kanunun gözünde her iki toprak da aristokratlara ait olduğu için, köylüler paylarına düşen kısmı için ödeme yapmak zorunda idiler. Hükümet, köylüler için aristokratların topraklarının karşılığının % 80'ini ödemiştir; geri kalanını ise köylü, 49 yıla bölünmüş taksitler halinde ödeyecektir. Geri kalan % 20'nin ücreti ya nakit olarak, ya da emek olarak direkt toprak sahibine ödenmek zorundadır. Böylece bu kanun, köylülerin omuzlarına normal vergilerin yanında bir de toprak bedeli taksitlerini yüklemiştir. Hükümet, Kanun hükümlerinin köylülere iyi anlatılabilmesi ve muhtemel karışıklıkların önlenmesi amacıyla köylere "barış aracuları" atamıştır. Bunlar köylünün ihtiyacını karşılayacak toprak miktarının belirlenmesinde hakemlik görevini de yerine getirmişlerdir. Bu araçlar, köylüye dağıtılacak toprak miktarının belirlenmesinde çok cimri davranmışlardır. Bunun sonucu olarak da köylünün eline geçen toprak köylünün rahat yaşamasını temin edecek yeterlilikte olmamıştır. Yani toprak dağıtım işi çiftlik sahiplerinin arzularına bırakılmıştır. Ayrıca köylüye toprağın mülkiyeti değil, toprağı kullanma hakkı verilmiştir. Bu hak için de köylü, toprağın sahibine karşılığını ödeyecektir. Bu ödeme ise, *Borşçina* ve *Obruk* sistemine göre olacaktır. *Borşçina* sisteminde, köylü aldığı toprağa karşılık, her yıl bu toprak sahibi için bir süre çalışacaktır. *Obruk* sisteminde ise, köylü her yıl toprağın sahibine belli bir para ödeyecektir. Köylüye verimsiz toprak verilmesi sebebiyle, köylü ne hizmet ne de para borcu ödeyebilmiştir (Armaoğlu, 1964, s.446; Ely, 1916, pp.4-5). Hükümet de köy halkına modern işletmeyi sağlayacak bilgi ve donanımı vermemiş olduğundan, çok geçmeden Rus köylüsü elindeki toprağın mahsulüyle geçinemeye hale gelmiştir (Barkan, 1980, s.89). Hususi çiftliklerdeki köylülerin serbest olması, onları azat etmeye razı olan, fakat topraklarından vazgeçmek istemeyen asilzadeler dolayısıyla gecikmiştir. Öte yandan, malikâneler çiftlik sahiplerinin meşru mülkleri sayıldığı için, bunlar hakkında karar alınmamıştır.

İçişleri Bakanı P. A. Valuev 1861 yılı içinde, Kanun hükümleri arasında yer alan yasal kiralama teklifleri hakkında tüm il valilerine bir genelge göndermiştir. Bu genelgede köylülere yasal kiralama sözleşmesinin imzalatılması istenmektedir. Köylü topluluklarının yarısından fazlası, kendilerine sunulan yasal kiralama teklifini reddetmiştir. Buna rağmen bu yasal kiralama sözleşmeleri, köylerdeki barış hakemleri tarafından onaylandıktan sonra köylülerin rızası olmadan uygulamaya konmuştur⁹. 21 komiteden Petersburg'a gönderilen delegeler, toprağın satın alınmasını protesto etmişlerdir (Söylemezoğlu, 1939, s.389). Bu durum, Reformdan sonra da *komünün* yanında kalan köylüler için daha büyük bir sorun teşkil etmiştir.

⁸Arazinin, azat edilen köylüler arasında taksim edilmesini teklif eden Grandüşeş Helene Poylovna, İmparator'un amcası Grandük Michel'in karısıdır.

⁹1862 yılında 95.300 kiralama sözleşmesinden 73.195'i uygulandı; 36.413'ü köylü temsilcileri tarafından imzalandı; 36.782'si de imzalanmadı. 3 Temmuz 1863'e kadar, 11.1555 olan toplam kiralama sözleşmesi işlemlerinden sadece 1.228'i imza edilmedi; 2.398'i de işleme konmadı. Ocak 1864'e kadar, imzalanmayan sözleşme sayısı sadece 77'ydi (Pushkarev, 1968, pp.212-213).

1861 Toprak Reformu'nun bu gibi özellikleri, girişilen hareketin yeterince ileri bir reform olmadığını göstermiştir. Bu olgunun gelişmesinde rol oynayan ve reformu başarısız kılan birçok şart mevcuttur. Netice itibarıyla, köylüler hukuken serbestilerini kazandıysa da, iktisadi bakımdan durumlarında fazla bir değişiklik olmamıştır. Çünkü kendilerine ayrılan arazi miktarı çok azdır ve arazinin büyük kısmı çiftlik sahiplerinin elinde kalmıştır. Dolayısıyla bu reform, köylülerin toprağa karşı neredeyse "açlık" olarak nitelendirilebilecek gereksinimlerini doyduramamıştır. Verilen topraklar karşılığında hükümet, eski serf sahiplerine verdiği tazminatı karşılamak için köylülere ağır şartlar taşıyan, borçtan kurtulma ödemeleri yüklemiştir (Ely, 1916, p.6; Walicki, 2009, s.288). Dolayısıyla bu reform köylüler için özgürlük değil özerklik getirmiş; köylü çiftliklerinin üstün duruma geçmesi söz konusu olmuştur (Hoch, 2004, p.249). Sonuç olarak serfliğin kaldırılması ve köylülere özgürlük ve avantajlar sağlayan bu girişim ile kapitalist, ücretli emek ekonomisinin yaratılması pek mümkün olamamıştır¹⁰. Azatlık, serfleri ve sahiplerini memnun etmemiştir. Zaten yetersiz tarımsal araçlar kullanan köylüler, kendilerine verilen arazilerin verimsiz olması nedeniyle kısa zaman sonra hükümete ödemelerini yapamaz hale gelmiş; eski sahipler de, eski serfleri olmadan çiftliklerini ve arazilerini yönetemedikleri için arazilerinin büyük bir bölümünü satmışlardır. Tüm bunların sonucu olarak köylüler, geri ödemelerini yapamamış ve hükümet bonolarının değeri düşmüştür (Yüksel, 2006, s.196). Bu durumdan ötürü köylü, toprak sahibi ile yaptığı anlaşmalarla bir süre sonra yine eskisi gibi esir duruma düşmüş; köylünün bir kısmı toprakla uğraşmaktan ve toprak almaktan vazgeçmiş ve şehirlere göç etmiştir. Bu göçlerde 4 milyon sayısına ulaşan insan kitlesi Rus *ploretaryasının* (işçi sınıfı) temelini teşkil edecektir. Çünkü bunlar artık büyük çiftliklerde yeterince güvende olamayacaklarını ve pek çok nedenden dolayı artık tarımda başarısız olacaklarını düşünmektedirler (Armaoğlu, 1964, s.447; Ely, 1916, p.5).

Yüksek finansal öncelik tanınmayan, köylülere ağır koşullar dayatan ve önemli mali kısıtlamalar dikte eden bu reforma karşı bir tepki oluşmuştur (Hoch, 1991, pp.817, 819). Serfliğin ilgasından sonra köylünün durumu iyileşmek yerine daha da kötüleşmiş ve bu durum ekonomik ve sosyal olarak oldukça karışık bir hal almıştır (Acar, 2004, s.203). Köylünün bu durumundan haberdar olan genç üniversiteliler, hemen köylere dağılarak bu hoşnutsuzluğu körüklemeye ve halkı hükümet aleyhine ayaklanmaya teşvike başlamışlardır. Genç üniversitelilerin nispi bir başarı elde edebildiği bu organizasyonlarda devrimci ve bölgesel nitelik taşımayan; sadece serfliğin ilgasına yönelik olan isyan hareketleri görülmeye başlamıştır¹¹. Köylüler arasında toprak sahiplerine ve devlet görevlilerine saldırılar, özellikle 1861'de serfliğin kaldırılmasından sonra artmıştır (Tilly, 1993, s.292).

Serfliğin ilgasına başlangıçta olumlu yaklaşan halkta popüler bir coşku oluşmuştu. Fakat daha sonra, ödeme ve çalışma şartlarının net bir şekilde anlaşılması üzerine popüler coşku, yerini popüler tepkiye bırakmıştır¹². İkinci bir ilganın olacağına dair söylentiler dolaşmaya başlamıştır. Bu söylentilerin artmasından ve karışıklıklara sebebiyet vermesinden endişelenen II. Aleksandr, resmi bir duyuru ile "yapılan kanunların dışında yeni bir ilga olmayacağını ve herkesin 19 Şubat kararlarının ve kanunlarının gereklerini yerine getirmesi gerektiğini" bildirmiştir (Acar, 2004, ss.203-204). Bu açıklama, çiftliklerin büsbütün ilga edilmesini ve köylülere dağıtılmasını isteyen köylüler ve halkın daha sert isyan girişimlerine neden olmuştur. 1861 serbestisinin ilanından 1863 yılına kadar geçen süreçte memnuniyetsizliğin göstergesi olarak isyanlar birdenbire çoğalmış ve bu süreç-

¹⁰ Bu konuda tartışmalar ve toprak dağıtımının yörelere göre dağılımı hakkında tablolar ve istatistikler için bkz.: Hoch, 2004, pp.247-274.

¹¹ Yüzyıllar boyunca köylü direnişinin sürekliliğini vurgulayan aydınlar, farklı sosyo-ekonomik ortamda köylü savaşlarının yeniden başlaması olarak 1905-1907 ve 1917 devrimlerini ele alırlar. Bazı aydınlar da, 1917-1933 dönemini "Büyük Köylü Savaşı"nın kıtlık ve toplulaştırma yoluyla bastırıldığını düşünür (Glinski, p.1156; Söylemezoğlu, 1939, s.392).

¹² Bu dönemle ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar, serfliğin ilgasını takip eden dönemde, hem sosyal karışıklık hem de ilk endüstrileşmenin de etkisiyle artan ekonomik kaos nedeniyle bir önceki yüzyılın sonunda yabancıların neşeli ve iyi huylu olarak tanımladıkları *mujiğin* (Rus köylüsü) 1900'lerde nefret dolu ve karamsar bir ruh hali kazandığını ve yabancılara karşı da oldukça saldırgan ve nefret dolu hale geldiğini ifade ederler (Acar, 2004, s.204).

te 2.000 ayaklanma meydana gelmiştir (Kurat, 1999, s.340). Bu isyanların en önemlisi ve en trajik olanı Kazan'ın Bezdna Köyü'nde, Nisan 1861'de meydana gelmiştir. 10 Nisan'da, yaklaşık 4.000 köylünün oluşturduğu büyük bir kalabalık toplanmıştır. 1861 Reformu'nun tam özgürlük anlayışını benimsemiş, dini bir muhalif ve hayalperest olan Anton Petrov bu kalabalığa öncülük etmiştir. Kalabalık silahsızdır. Aproksin tarafından verilen yayılım ateşi emri üzerine 70 köylü öldürülmüş, 100'den fazlası yaralanmış ve çok sayıda isyancı da tutuklanmıştır (Pushkarev, 1968, pp.206-207). Penza'nın özellikle Chemborsk ve Kerensk ilçeleri Nisan 1861 isyanının yaşandığı bölgelerdi (Pushkarev, 1968, p.208). İkinci önemli isyan, yine 10 Nisan 1861'de, silahlı köylülerden oluşan bir kalabalığın askeri bir şirkete saldırması üzerine çıkmıştır. Kandeevka Köyü'nde çıkan olaylarda 11 köylü öldürülmüş, 31 köylü de yaralanmıştır. İsyana katılanlara ağır cezalar uygulanmıştır. Üçüncü önemli isyan, Nisan 1861'de, Voronej'in Tishanka ve Kurlak köylerinde meydana gelmiştir. Sayıları 10.000'i bulan serfler, ilin valisi D. N. Tolstoy ve İmparator elçisi General P. K. Merder'e bir bildiri sunarak inatla haklarını istemişlerdir.

1861 bahar aylarında artan köylü isyanları, yaz ve sonbahar aylarında azalmıştır. İçişleri Bakanlığı'nın verilerine göre, Nisan-Haziran döneminde 42 ilde meydana gelen toplu itaatsizlik sayısı 647'dir. Temmuz ayında bu gibi durumlar sadece 13 ilde, Ağustos'ta 10, Eylül'de 5, Ekim ve Kasım'da da 2'şer ilde olmuştur (Pushkarev, 1968, p.209). 1862'de ağır isyanlar olmamış ve kan dökmemiştir; ancak raporlar 1862'de 400 önemli vaka olduğunu göstermektedir (Pushkarev, 1968, p.213).

Kurtuluş Kanunu'nun bu olumsuz gidişatı *Norotnik* veya *Narotniçestvo* denen halkçı hareketin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aydınlar, sosyal değişmeyi gerçekleştirmenin çaresini köylüyü aydınlatmada bulmuşlar ve 1870'lerden itibaren köylere akın etmişlerdir. Bir yandan hükümetin bunu hoş karşılamaması, diğer yandan da köylünün aydına olan güvensizliği bu girişimi başarılı kılamamıştır. 1881'de II. Aleksandr'ın *Narodnaya Volya* (Halkın İsteği) adlı aşırı bir derneğin üyeleri tarafından öldürülmesi üzerine, halkçılar Rusya'dan kaçmak zorunda kalmışlardır (Armaoğlu, 1964, s.447).

3. II. Aleksandr'ın Ölümünden Sonra¹³ Genel Durum

1880-1890'lı yıllar Rus ekonomisinde hayli gelişmeye sahne olmuştur. Fakat Rus köyü ve Rus köylüsü toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan kentte yaşanan gelişmelerden uzaktır. Rusya'nın merkez kesimlerinde aşırı nüfus yığılması, kitlesel topraksızlık ve bunlarla bağlantılı olarak çiftçilerin yoksullaşması ülke açısından vahim bir hal almıştır. Buna karşın kentli zenginleşmiştir (Ivanov, 2007, s.7). 1890'ların sonunda devlet, öğrencilerden, köylülerden ve son olarak da işçilerden kaynaklanan tehditlerle yüz yüze kalmıştır. 1902'de köylüler, Ukrayna'nın 175 *komününde* soylulara ait malikânelere saldırmışlardır. XX. yüzyılın başlarında sadece aydınlar değil köylüler ve işçiler de gözle görülür biçimde rejim karşıtı saflarda toplanmışlardır (Tilly, 1993, ss.293-294).

1903'lerde, toprağın kamulaştırılması, kapitalist dönemin olumsuzluklarından etkilenmeden tam bir sosyalizm kurulmasının önkoşullarını sağlayacağı düşünülmektedir (Anweiler, 1990, s.136). Rusya'da sosyal gelişmeler, henüz sadece bir burjuva devrimi için elverişlidir. İşçiler ve devrimciler¹⁴, esas itibarıyla sosyalist olan, taktik ve örgütlenme bakımından *ploretaryanın* siyasi üstünlüğünü hazırlayan bir devrimciliğe etki etmekten çok, *burjuva* devrimciliğine etki etmektedirler (Carr, 2002, s.60).

1905 sonrası için "*serfliğin kaldırılması*" konusunu en güzel biçimde inceleyen gözlemci Leroy-Beaulieu de birçok gözlemci gibi, Rusya'nın liberalleşmesinin önünde gördüğü engeller arasında, "*köylünün toprağını akılcı biçimde kullanmasını önleyen kırsal komün*" ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca, 1890'ların gözlemcilerini onaylarcasına, serfliğin özgürlüğe kavuşmasını ilerlemeye

¹³ II. Aleksandr'ın ölümünden sonra yerine oğlu III. Aleksandr geçti (1881-1894) (Bartlett, 2006, p.103).

¹⁴ Köylülük; kapitalizme düşman devrimci bir sınıf değildir (Ely, 1916, p.8).

dayalı bir toplum için gerekli ilk adım kabul etmektedir (Ely, 1916, p.8; Tilly, 1993, ss.294-295). Bu adım da ekonomik ve siyasal kurumların yeniden örgütlenmesini daha da acil hale getirmiştir.

1906'nın "çığır açan" haftasında, toprağı bireysel olarak kullanma ve bireysel mülkiyet ilkesi kabul edilmiştir. Köylülere yardımcı olmak için tasarlanmış pek çok tedbirin başarılı olabilmesi için, özgür çiftliklerin öncülüğü ve takibi gerekmektedir. Daha önce denenmemiş ve Rusya'da denenmesi öngörülen bu düşünceyi uygulamak zor görünmekteydi. Köylünün toprak satın alması için devlete olan ödemelerin az miktarda ve çok uzun vadede yapılması için devlet hükmü ve devlet kredisi bolca kullanılmıştır (Ely, 1916, p.5).

1861'de Çar II. Aleksandr tarafından kölelik ve kulluk düzenin kaldırılmasına rağmen, büyük mülk sahipleri eski kuvvetlerinden ve ekonomik güçlerinden bir şey kaybetmemişlerdir. Çiftçilerin sefaleti ve arazinin tarla hükümlerinin (Mir) elinde bulunması 1906'daki "Stolipin Toprak Reformu"na zemin hazırlamıştır (Planck ve Ayyıldız, 1976, s.37). 1906'da, Peter Stolipin¹⁵ tarafından başlatılan temel bir toprak reformu programı çok karmaşıktır. Rus hükümetinin aniden büyüyen, giderek daha hırslı ve iddialı profesyonel orta sınıfın iç huzursuzluklarının ne olursa olsun giderilmesini sağlayacak uzun vadeli umutları 1914 yılında savaş nedeniyle kesilmiştir. Özellikle kırsal kesimde büyük kargaşa olmuştur (Rabinwitchpp.1089-1090; Atkinson, 1973, pp.775-776). Ekonomik açıdan Stolipin'in toprak reformunun doğrudan sonuçları makuldür. Buna göre, savaş öncesi Rus tarımının ilerlemesi, yeni pazarlarda büyüme ve ticari açıdan iyileşme gerçekleşmiştir. Savaş, yetiştirilen tahıl miktarında büyük bir düşüşe neden olmuştur. Bu olay hükümet ile köylüleri çatışma haline getiren ilk konu olmuştur. Hükümet ile köylüleri çatıştıran ikinci mesele de, toprak dağıtımı konusu olmuştur. Köylüler, serfliğin kaldırılması sırasında kendilerine haksızlık yapıldığına inanmaktadırlar. Hükümet bunu tespit için bölge bölge ayrıntılı bir arazi yerleşimi hazırlamak amacıyla bir komite kurarak çalışmalara başlamıştır. Bu sadece köylü isteklerini bekletmek için yapılmıştır. Bu mücadelede köylüler temkinli davranmıştır. Daha sonra gelişen süreçte hükümet sıkıyönetim ilan etmiştir. Çiftçiler, özel mülkiyet haklarını savunmada başarısız olan hükümeti protesto etmiştir (Smith, 2006, pp.127-128).

I. Dünya Savaşı, toprak reformu uygulamasını engellemiştir. 1917'de savaş öncesi huzursuzluğa geri dönmüştür (Johnson, p.1155). 1917'de, tarım ürünleri için genişleyen bir pazar, büyük ölçekli göç, şehirlerdeki tüketim kültürünün etkisi, okuma yazma oranının artması, kitleleri askere alma ve mülteciler konuları köylüler açısından yeni fikirler ve oluşumları beraberinde getirmiştir. Bu dönemde köylerde, kentsel Sovyetler ve emek örgütleri tarafından gönderilen provokatörler olduğu gibi, köy içi siyasetinde etkili olan liderlerin varlığı da söz konusudur. Köylüler yavaş yavaş hayal kırıklığı yaşamaya başlamıştır (Smith, 2006, pp.126-127).

Bolşevikler iktidara gelince, toprak üzerindeki ferdi mülkiyet hakkını sonsuza değin ilga edilmiş ilan etmişler ve hiçbir tazminata tabi tutmadan, devlete ve aristokratlara ait toprakların mahalli kitlelerin eline geçmesini kararlaştırmışlardır (Barkan, 1980, s.98). Bu suretle de yeni bir kapitalizme yol açılmıştır. 1918-1920 Lenin'in "Komünizm Savaşı"na karşı ayaklanmalar, 1861'den daha yaygın ve kanlı olmuştur. 1918 yılında ve 1919 yılının Ocak-Temmuz ayları arasındaki dönemde yaklaşık 340 köylü ayaklanması olmuştur. Komünist iktidara karşı köylüler "kulaki" ve "podkulaçniki" olarak adlandırılmışlardır. Gerçek bir köylü savaşı 1920-1921'de Tombov şehrinde patlak vermiştir. Bu süreçte, 1000'den fazla köylü Komünist ve Sovyet yetkili tarafından öldürülmüştür. Kızıl Ordu tarafından da binlerce köylü öldürülmüştür (Pushkarev, 1968, p.214); 1921'e kadar da, köylü ayaklanmaları, Rusya'nın adeta genel bir özelliği durumunu almıştır (Kurat 1999, ss.139-162).

4. Değerlendirme

Rusya'da, tarım kesimine dâhil olanların geleneksel ve köklü biçimde tutucu eğilimleri, toprağın bizzat sahibi olma amacını tutku seviyesine çıkarmıştır. Bu nedendir ki, mülkiyet tanımayan

¹⁵ Petr Arkadievich Stolipin, 26 Nisan 1906'da Durnovo'nun yerine İçişleri Bakanlığına atandı (Daly, 2006, p.648).

kolektivist sistemin uygulandığı Rusya’da, reformların can damarı olan toprak meselesi konusunda ciddi sorunlar mevcuttur. Rusya’da tarımsal bunalımın bu nedenden kaynaklandığı düşünüldüğü için, olumsuz atmosferin ortadan kaldırılması adına toprak mülkiyeti konusunda mevcut katı tutumdan vazgeçilmiştir (Köksal, 2008, ss.29-30; Ülken, 1982, s.9). Köylü çiftçi, kesinlikle kendi payından daha fazla toprağa ihtiyaç duymuştur. Ayrıca daha genel ve teknik eğitime de ihtiyacı vardır. Bunlar yetersiz kaldığı için köylü, diğer sektörlerle yönelme eğilimine girmiş; fakat bu defa da daha fazla sermayeye gereksinim duymuştur (Ely, 1916, p.7). II. Alexandr dönemi reformları ile çok ciddi konulara el atılmıştır. Ancak, 1861’de serflere sahiplerinin denetiminden uzaklaştırılıp özgürlüklerinin verilmesine rağmen istedikleri yere özgürce hareket serbestisi verilmemiştir. Fakat bu reformla köylü, mülkiyet edinme, dava açma ve yerel yönetim organlarına katılma hakkına sahip yasal bir kişi haline gelmiş; yine de önceki ikincil statünün etkileri devam etmiştir. Birçok sivil suç durumunda köylüye fiziksel ceza verilebilecek, göreneklere göre karar veren özel köy mahkemelerine çıkarılacaktır. Diğer toplumsal sınıfların muaf olduğu kelle vergisini ödemeye devam etmiş ve ne zaman uzun süreliğine köyden ayrılacak olsa her seferinde *komünden* izin almak zorunda kalmıştır. Rusya’daki bütün siyasi hareketlerin esas kuvvetini teşkil eden köylü karışıklıkları, 1902’ye doğru şiddetini arttırarak devam ettirmiştir (Barkan, 1980, s.93). Toprak sahiplerinin köylü üzerindeki otoritesi sona ermiş, fakat köy *komünü* bu otoritenin bir kısmını devralmıştır. Bundan da öte, köylü için ilga konusunun en hayal kırıklığı yaratan yönü toprak dağıtımı konusu olmuştur. Zira köylü, ücretsiz toprak sahibi olacağına dair bir beklenti içerisinde olmuştur (Acar, 2004, s.203).

Köylüler, tapularını son çar II. Nikola (1894-1917) zamanında alabilmişlerdir (Ergün, 2009, s.48). Toprak reformu kapsamında itfa ödemeleri iptal edilerek göç için bir hazırlık sağlanmıştır. 1896-1915 yılları arasında 4.5 milyon civarında köylü, Batı Sibirya ve Orta Asya’da kalıcı olarak yerleşmiştir. Ama yerleşme özgürlüğü tam anlamıyla iyi bir seçenek değildir (Gatrell, 2006, pp.389-390). Bundan sonra, hukuken serbest olan ve *mir* (cemaat, köy) teşkilatında toplanan “*köylü cemaatleri*” meydana gelmiştir. Köylüler, *mire* ait arazinin müşterek sahibi terakki edilmiş ve buna göre, 10-12 yıl müddetle, erkek nüfus üzerinden hesap edilerek, arazi kura ile paylaşılarak yeni kuraya kadar her köylü ailesi bu araziye işlemiştir. Vergi hususunda da müteselsil kefalet usulü kabul edilmiş ve bu durum küçük değişikliklerle 1917 İhtilali’ne kadar devam ettirilmiştir (Kurat, 1999, s.104). 1917’de, köylülüğün *burjuvaziden* daha ileri giderek toprak sahiplerinin elinden topraklarını alması umulmuştur (Carr, 1998, s.33).

Köylü meselesi ve bu meselenin geçirdiği gelişmeler, Rusya’da, Marksist fikirlerin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır (Armaoğlu, 1964, s.446). II. Aleksandr reformları, Çar’ın danışmanlarının asıl hedeflerine ulaşmamış ama 1860’lardan başlayarak Rus siyasetine şu önemli etkileri yapmıştır:

- Soyluların yönetimdeki yetkilerini ortadan kaldırıp yüksek devlet görevlileriyle doğrudan ilişki içinde olan alternatif kurumlar yaratarak Rusya’yı dolaysız yönetim yolunda ilerletmiştir.
- Sahipleri tarafından çoğunlukla fabrika ve atölyelere kiralananan aile işletmelerindeki işçiler, serflere özgürlük verilmesiyle, ellerinde toprak olmaksızın özgürlüğe kavuşmuştur.
- Büyük çiftliklerdeki köylüler, işledikleri toprağın yarısını satın alma hakkını kazanmışlardır. Bunu kendi hesaplarına değil, devlet yetkililerinin gözetimi altında toprağın kullanımını denetleyen ve hane halkı büyüklüğüne göre dönem dönem toprağı yeniden dağıtan *komünler* adına yapabilmislerdir (Tilly, 1993, s.292).
- Toprak sahipleri hala önemli bir konumda olmuştur ve birçoğu artık basit bir ücret karşılığında *komün* topraklarının yarısını ele geçirmiş; eski serfleri istihdam da ettirerek boğaz tokluğuna çalıştırmaya başlamıştır. Bu durum yerel memnuniyetsizliği besleyip çatışma noktasına getiren ana unsur olmuştur (Tilly, 1993, s.293).

5. Sonuç

1861 Rus Toprak Reformu'nun amacı, sadece toprak dağıtmak değil; tarımsal kalkınmayı sağlayacak gerekli ihtiyaçları gidermek ve toprakların sürekli işlenmesini sağlamaktır. Reformun gerçek nitelikleri halka tam olarak tanıtılamamıştır. Kanundan en çok faydalanacak olan topraksız çiftçiler bile onu iyice tanıyamamış ve benimseyememişlerdir. Gerçekleştirilecek bir toprak reformuyla iktisadi, sosyal ve siyasi açıdan daha güçlü ve sağlam bir ülke oluşturulmak istenmiştir. Reform sonrası için, uygulamalarda aksaklık çıkması halinde tarımsal düzeyin düşeceği ve hatta tarım alanında bir kargaşanın ortaya çıkacağı görüşü ortaya çıkmıştır.

1861 Rus Toprak Reformu, toprakların hukuki statüsünü tayin eden hükümleri barındırmaktadır. Toprağın ekonomik eğilimler yüzünden verimini arttıracak biçimde düzenlenmesi ve bu düzenlemeleri köylüye aktaracak olan binlerce teknik elmanın da köylülerle diyalog kurabilecekleri bir biçimde yetiştirilip elde tutulması, toprak reformunun başarıya ulaşması için gerekli görülmüştür. Reformun halkta vatan sevgisini pekiştireceği ve güçlü bir ulusun temelleri için olumlu katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu reformun hedefinde yalnızca toprakları paylaştırmak yoktur; kurutma ya da sulama yöntemiyle yeni topraklar açmak ve bunların değerlendirilmesi amacı da vardır. Bu reformda manifestonun ilanı öncesi ve sonrasında tepkiler söz konusudur. Şüphesiz bu tepkiler, isyanlar farklı şekillerde tezahür etmiştir. Reformun sonuçları incelendiğinde görülür ki; ulusal birliğe katkı sağlaması da amaçlanan reformda, ister istemez iki karşıt zümre ortaya çıkmıştır. Savaş ve isyanlar ülkede toprak reformunu engelleyici veya geciktirici unsurlar olarak karşımıza çıkmıştır. Toprak dağıtımını konusu da köylü açısından hayal kırıklığına neden olmuştur.

Rusya'da, eski serfler de, bunların eski sahipleri de durumdan memnun olmamıştır. Çiftçiler yetersiz tarım araç-gereçleri kullanıyorlardı; eski toprak sahipleri de serfleri olmadan topraklarını işleyemiyorlardı. Durum böyle olunca eski serfler, eski toprak sahipleriyle anlaşma yaparak eski düzenlerine geri dönmüşlerdir. İlerleyen süreçte de eski toprak sahipleri, eski topraklarını köylüden geri alarak büyük oranda kar elde etmişlerdir. Bundan, reformun asıl amaçlarının köylülere anlatılmadığı ve köylülerin de bu reformları benimsemediği sonucu çıkmaktadır. Zaten köylüye önderlik edecek kişilerin varlığı söz konusu değildir.

Rusya'da mevcut yarı-feodal düzen, köylüyü ekonomik bakımdan güçsüz duruma düşürmüştü ve ulusal bilinçten yoksun bırakmıştır. Bu da kapital birikimi olumsuz yönde etkilemiştir.

Rusya'da, genel olarak özel mülklere ait topraklar kamulaştırılmıştır. Ödemelerin %80'ini devlet, toprak sahibine yapmıştır; %20'lik kısım için ise köylü, toprak sahibine ya para verecek ya da belli bir süre o toprağın sahibi için çalışacaktır. Reform sürecinde köylü devlete vergi vermeye devam etmiş; ayrıca devlet serf sahibine verdiği tazminatı karşılamak amacıyla çiftçiye ağır kurtulmalık vergiler yüklemiştir. Köylünün vergi yükü, dağıtılan toprakların taksitleri ve verimsiz toprak dağıtıldığı için iyi ürün elde edilememesi gibi nedenler, satın alma gücüne sahip bir köylü kitlesinin oluşumunu engellemiştir.

Toprak reformlarında uygulamalardaki farklılıklar o ülkenin sosyal, ekonomik, siyasal ve askeri konularından kaynaklanmaktadır. Toprak reformlarından çiftçinin refah seviyesinin yükseltilmesi için alınması gereken çok önemli dersler vardır. Özellikle günümüz gelişmiş ve gelişmekte olan demokrasilerinde bunların uygulanma ortamı daha elverişlidir. Bunu son dönemde, XX. yüzyılın sonlarında başaran gelişmiş ülkeler mevcuttur. Fakat az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu gibi durumlar her dönem sıkıntılı olmuş ve başarı oranı çok aşağılarda kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, K. (2004). *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimine Kadar Rusya Tarihi*. Nobel Yayınları. Ankara.
- Aktan, R. (1971). “Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:26 (No:3): ss. 37-83.
- Ananich, B. (2006). “The Russian Economy and Banking System”. Ed. Lieven Dominic, *The Cambridge History of Russia*, Vol.II (pp.402-425). Cambridge: Cambridge University Pres.
- Anweiler, O. (1990). *Rusya’da Sovyetler*. Ayrıntı Yayınevi. İstanbul.
- Armaoğlu, F. (1964). *Siyasi Tarih (1789-1960)*. Alkım Yayınevi. Ankara.
- Atkinson, D. (Dec., 1973). “The Statistics on the Land Commune”. *Slavic Review*, Vol.32 (No.4): pp.774-787.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye’de Toprak Meselesi*. Gözlem Yayınevi. İstanbul.
- Barlett, R. (2006). “Russian Culture: 1801-1917”. Ed. Dominic Lieven. *The Cambridge History of Russia*, Vol.II (pp.92-115). Cambridge: Cambridge University Pres.
- Black, B. and Tarassova, S. A. (2003). “Institutional Reform in Transition: A Case Study of Russia”. *Supreme Court Economic Review*, Vol.10: pp.211-278.
- Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Ankara.
- Carr, E. H. (1998). *Bolşevik Devrimi II*. Metis Yayınları. İstanbul.
- Carr, E. H. (2002). *Bolşevik Devrimi I*. Metis Yayınları. İstanbul.
- Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük Cilt:IV*. Ötüken Yayınları. İstanbul.
- Daly, J. W. (2006). “Police and Revolutionaries”. Ed. Dominic Lieven. *The Cambridge History of Russia*, Vol.II (pp.637-654). Cambridge: Cambridge University Pres.
- Demir, Ö. (2002). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Vadi Yayınları. Ankara.
- Ekinci, N. (1997). *Sanayileşme ve Ulusallaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- Ely, R. T. (Mar., 1916). “Russian Land Reform”. *The American Economic Review*, Vol.6 (No. 1): pp.61-68.
- Ergün, M. (2009). “Rus Eğitiminde Batılılaşma Çabaları ve Reformlar”. *Kuramsal Eğitimbilim*, (Sayı:2 (1)): ss.31-56.
- Gatrell, P. (2006). “Economic and Demographic Change: Russia’s Age of Economic Extremes”. Ed. Ronald Grigor Suny. *The Cambridge History of Russia*, Vol.III: pp.383-410. New York: Cambridge University Pres.
- Glinski, D. (2008). “Peasant Uprising”. *Encyclopedia of Russian History*, Vol.3: pp.1155-1156. New York: Infobase Publishing.
- Grant, J. (2007). “Alexander II, Tsar of Russia (1818-1881)”. *Encyclopedia of the Age of Imperialism, 1800-1914*, Vol.1-2: pp.23-24. London: Greenwood Pres.
- Hachten, E. A. (2002). “In Service to Science and Society: Scientists and the Public in Late-Nineteenth-Century Russia”. *Osiris, 2nd Series*, Vol.17: pp.171-209.
- Hamitoğulları, B. (1966). “Türkiye’de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt:XXI (No:1): ss.21-46.
- Hellie, R. (Dec., 2005). “The Structure of Russian Imperial History”. *History and Theory*, Vol.44 (No:4): pp.88-112.
- Hoch, S. L. (Jun., 1991). “The Banking Crisis, Peasant Reform, and Economic Development in Russia, 1857-1861”. *The American Historical Review*, Vol.96 (No.3): pp.795-820.
- Hoch, S. L. (Sum., 2004). “Did Russia’s Emancipated Serfs Really Pay Too Much for Too Little Land? Statistical Anomalies and Long-Tailed Distributions”. *Slavic Review*, Vol.63 (No.2): pp.247-274.

- Ivanov, S. M. (2007). “Çağdaşlaşma Sürecinde Rusya’nın ve Türkiye’nin Yazgılarındaki Benzerlik Üzerine (18. Yüzyıl-20. Yüzyılın Başları)”. Çev. Bülent Duru. Der. Ayşegül Mengi. *Ruşen Keleş’e Armağan, VI. Kitap: Demokrasi ve Politika* (ss.1-10). Ankara.
- Johnson, R. E. (2008). “Peasantry”. *Encyclopedia of Russian History*, Vol.3: pp.1153-1155. New York: Infobase Publishing.
- Köksal, Y. (Şubat 2008). “Sessiz Toprak Reformu”. *Toplumsal Tarih* (Sayı.170): ss.24-30.
- Kurat, A. N. (1999). *Rusya Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- Planck, U. ve Ayyıldız, T. (1976). *Toprak Reformu ve Bazı Ülkelerde Uygulanması*. Atatürk Üniversitesi Basımevi. Erzurum.
- Puskarev, S. G. (Apr., 1968). “The Russian Peasants’ Reaction to the Emancipation of 1861”. *Russian Review*, Vol.27 (No.2): pp.199-214.
- Rabinowitch, A. (2008). “October Revolution”. *Encyclopedia of Russian History*, Vol.3: pp. 1088-1096. New York: Infobase Publishing.
- Savcı, B. (1965). “Toprak Reformu Üzerine”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.XX (No.1): ss.365-374.
- Smith, S. A. (2006). “The Revolution of 1917-1918”. Ed. Ronald Grigor Suny. *The Cambridge History of Russia*, Vol.III (pp.114-139).New York: Cambridge University Press,
- Sönmez, M. T. (1998). *Osmanlıdan Günümüze Toprak Mülkiyeti*. Odak Yayınevi. Ankara.
- Söylemezoğlu, G. K. (1939). *Rusya Tarihi*. Kanaat Kitabevi. Ankara.
- Tilly, C. (1993). *Avrupa’da Devrimler*. Yenibinyıl Yayınevi. İstanbul.
- Ülken, Y. (1982). “Atatürk ve Toprak Reformu”. *Prof. Dr. Ümit Doğanay’ın Anısına Armağan 2*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Walicki, A. (2009). *Rus Düşünce Tarihi Aydınlanmadan Marksizme* (Çev. Alaeddin Şenel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yüksel, D. (2006). *Rus Modernleşmesi ve Türkiye (1682-1905)*. Hacettepe Ün. AİİT Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

AMASYA SANCAĞI'NDA ERMENİLERİN PROPAGANDA FAALİYETLERİNE DAİR BAZI TESPİTLER (1890-1903)¹

Edip Uzundal²

Öz

1890'dan itibaren Ermeni komiteleri Merzifon'da faaliyetlere koyularak burayı Hınçak örgütünün bölgedeki merkezi konumuna getirdiler. Merzifon Amerikan Koleji hem basın yayın faaliyetlerinin yapıldığı yer hem de örgüte üye ve sempa-tizan yetiştiren okul olarak ön plana çıktı. Bu bölgedeki faaliyetleri Hınçak Cemiyeti adına Merzifon Amerikan Koleji'nde öğretmen Karabet Tomayan yönetti. Ohannes Kayayan da, örgütün sekreterliğini yürüttü. Ermeni komiteleri, Amasya şehir merkezi ile birlikte sancağın hemen tüm kazalarında evlerin kapılarına, dükkânların camlarına, cami ve kilise avlu-larına ve halka açık her yere bildiri, afiş ve yaftalar yapıştirarak halkın dikkatini kendi faaliyetlerine çekmek ve hareket-lerini canlı tutmak istediler. Bütün bu faaliyetlerinin tek maksadı Ermeni cemaatinin desteğini almak değildi. Ayrıca Müslümanların da itikadını ve intizamını bozacak, onları hükümet aleyhine galeyana getirecek bir takım yazılar da kaleme almaktaydılar. Bu makalede, Hınçak Cemiyeti tarafından komite yanlılarına, komiteye destek vermeyen Ermenilere ve Müslümanlara olmak üzere üç ayrı kitleye hitaben yazılan bildiri, afiş ve yaftalarla birlikte, ele geçen zararlı kitap, risale ve gazeteler incelenerek Ermeni ihtilal komitelerinin Amasya sancağında gerçekleştirdikleri propaganda faaliyetleri in-celenecektir. Bu bağlamda, Ermeni çetecilerin takip ettikleri metot, kullandıkları dil ve hitap ettikleri kitleden beklentileri ve buna mukabil sancak ve vilayet idarecilerinin aldıkları tedbirlere de değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Ermeniler, propaganda, Tomayan Artin.

SOME INFERENCES ON PROPAGANDA ACTIVITIES OF ARMENIANS IN AMASYA SANJAK (1890 - 1903)

Abstract

From 1890 onwards, the Armenian committees were put into action in Merzifon, bringing the Hunchak organization to the center of the region. Merzifon American College outshined as a place where both the media activities were conducted and new sympathizers were raised. The activities in this region were directed by Karabet Tomayan, a teacher at Merzifon American College on behalf of the Hinchak Society. Ohannes Kayayan also conducted the secretary of the organization. Armenian committees wanted to attract people's attention to their activities and to keep their activity alive by attaching announcements and posters to the doors of houses, glass of shops, glass of mosques and church courts, everywhere in almost all sanjak along with Amasya city center. The only purpose of all these activities was not to get the support of Armenian community. In addition, they had a number of writings which would disrupt the ideology and intrigue of the Muslims and bring them to the point of being against the government. In this study, by examining the destructive books, pamphlets and newspapers that were found, together with the papers, posters and posters addressed to the three different groups, the propaganda activities carried out by the Armenian committees in the Amasya Sanjak will be tried to be exami-ned. In this context, the methodology followed by the Armenian gangs, the language they speak, and the masses they address, as well as the measures taken by the administrators will be mentioned.

Keywords: Amasya, Armenians, Propoganda, Tomayan Artin

¹ Bu çalışma 18. 07. 2017 tarihinde Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Amasya Sancağı (Sosyal, Ekonomik, İdarî ve Demografik Yapı)" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, edipuzundal@hotmail.com

Giriş

Osmanlı idaresinde rahat bir hayat sürmüş olan Ermeniler, diğer gayrimüslim milletler gibi kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini muhafaza ettiler. Ticaret ve ziraatlerinin serbestçe yürüttüler ve devlet kademelerinde önemli mevkiiler elde ettiler. XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nde bir Ermeni sorunu olmadığı gibi, Ermeni tebaanın da Osmanlı idarecileriyle halledemedikleri bir meselesi olmadı (Bağçeci, 2008: 318). Zira Osmanlı millet sistemi içerisinde farklı dil, din, mezhep ve kavimden insanlara, kendi inançlarının hatta hukuklarının gerektirdiği şekilde yaşam imkânı sunulmaktaydı. Ermeniler ve diğer gayrimüslim milletler, hem insanlık onurları, hem can ve malları emniyete alınmış olarak uzun yıllar huzur içinde yaşadılar (Bozkuş, 2007: 377-378).

Ermenilerden Doğu Anadolu'nun bazı kasaba ve köylerinde yaşayanlar genellikle çiftçilikle ve küçük çapta ticaretle uğraşırken şehirlerde yaşayanlar kuyumculuk, iç ve dış ticaret ve bankerlik gibi daha çok malî alanlarda meşgul olmaktadır (Karal, 1988: 127). Ermeni vatandaşlarından 29 paşa, 22 bakan, 33 milletvekili, 7 büyükelçi ve 11 başkonsolos bu dönemde görev yaptı. Yine 1912-1913 Balkan Harpleri sırasında Osmanlı Devleti'nin Hariciye Nazırlığı görevini yürüten Gabriel Noradunkyan³ adını taşıyan bir Ermeni idi (Bozkuş, 2007: 378).

Millet-i sadıka olarak bilinen ve Osmanlı Devleti'nde en yüksek makamlara kadar çıkan Ermeni isyanlarının arka planında; 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, Batılı devletlerin müdahaleleri, Ermeni kilisesi ve Avrupalı misyonerlerin Ermenilere yönelik faaliyetleri etkili oldu.

Türklerle birlikte rahat ve sükûnet içinde yaşayan ve Osmanlı Devleti'nde oldukça zengin bir tabakayı meydana getiren Ermenilerin tutumları, Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nde yenilmesiyle değişti (Kolbaşı, 2011: 79). Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Ayastefanos'taki Başkomutan Grandük Nikola'nın yanına giderek ondan şu isteklerde bulundu; "*Doğu Anadolu'yu Rusya'nın işgal etmesi; bu olmaz ise bölgeye özerklik verilmesi; bu da gerçekleşmezse Ermeniler lehine reform yapılması ve reformlar tamamlanıncaya kadar Rus ordusunun bölgede kalması*". Rusya bu isteklerden sadece reform yapılmasını öngören meşhur 16. maddenin Ayastefanos Ateşkes Antlaşmasına konulmasını sağladı. Kodaman'a göre, "*bu davranış açıkça hem kanunlara aykırı hem de vatana-devlete ihanet idi*". 16. madde Berlin Antlaşması'na 61. madde olarak ilave edildi. Böylece Ermeni meselesi uluslararası politikanın ve diplomasinin gündemine sokulmuş oldu (Kodaman, 2014: 6).

Osmanlı toprakları üzerinde Katolikler genellikle Fransa, İtalya ve Avusturya tarafından, Protestanlar, İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından ve Ortodokslar da Rusya tarafından himaye edilmekteydi. Büyük devletler Osmanlı toprakları üzerindeki gizli maksatları için Hıristiyan azınlıklar arasında bu şekilde bir taksimatı uygun görmüşlerdi (Sonyel, 1985: 652). Osmanlı Devleti'ni parçalamak, onun toprakları üzerinde kendilerine bağımlı, minnettarlık hisleriyle bağlı devletçikler kurduklarını gayesiyle, sahneye konulan, Ermeni meselesi, Şark Meselesinin önemli bir parçasıdır (Tosun, 2003: 145).

Ruslar, Ermenileri, kendi hedeflerinin bir vasıtası yaptılar. Ermeniler için önemli olan Eçmiyazin'i aktif hale getirdiler ve Osmanlı idaresindeki Ermeni kilisesini buraya bağladılar. Bu durum Ermeniler arasında dini tartışmalara sebep oldu. Çıkan ihtilaf kanlı bir iç harbe dönüştü. Sonunda bu mücadeleden bıkan Ermeniler, Katolik ve Protestan misyonerlerin tuzağına düştü. Böylece Amerikan, Fransız ve İngiliz misyonerlerinin gayretleri ile Ermeniler üç ayrı mezhebe bölündüler. Katolikler Fransa'nın, Protestanlar İngiltere ve ABD'nin, Gregoryenler ise Rusya'nın nüfuzuna girdi. Adı geçen devletler, bu dini bağıllıktan istifade ederek Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine istedikleri gibi kullanmaya başladılar (Şam, 2007: 467).

Osmanlı topraklarını hedef alan ve Batılı devletlerin tahriki ile yapılan birçok faaliyetin başında Ermeni toplumu üzerinde dini nüfuz sahibi olan bazı katogigoslar⁴, patrikler ve papazlar yer aldı

³ Gabriel Noradunkyan Efendi hakkında bir inceleme için ayrıca bk. Ercan Karakoç, "Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriel Noradunkyan Efendi", *Uluslararası İlişkiler*, C. 7, S. 25, (Bahar 2010), s. 157-177.

⁴ Ermeni kilisesinin hiyerarşideki en yüksek şahsiyetini temsil eden kişi.

(Özcan, 2007: 26-27). Kamuran Gürün'ün şu sözü Ermeni meselesinin ortaya çıkışında din adamlarının ve kilisenin rolünü ortaya koymasına bakımdan kayda değerdir:

“Aslında Ermeni milletinden, Ermeni devletinden, Ermeni tarihinden değil, Ermeni kilisesinden, Ermeni kilisesi devletinden bahsetmek gerekir. Ermeni kilisesinin, mevcudiyetini koruyabilmesi için bir kuvvete, bir devlete ihtiyacı vardır. Ermeni devleti fikrini doğuran Ermeni milleti değil, Ermeni kilisesidir”(Gürün, 1983: 27).

1810 yılında ABD'de kurulan ve kısa adı BOARD olan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) örgütü, 15 Ocak 1820 tarihinde öncü misyonerlerini Osmanlı İmparatorluğu'na yolladı (Kocabaşoğlu, 1999: 340). Amasya sancağında, Amerikan misyonerleri açtıkları okullarla Ermeni tedhiş hareketlerinde önemli rol oynadılar. Gülbadi Alan, konuyla ilgili doktora tezinde Amerikalı misyonerlerin Ermeni olaylarından oynadığı büyük rolü şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Elde edilen belge ve bilgilerin ışığında büyük bir askeri kışla gibi ruhsatsız faaliyet gösteren Merzifon Anadolu Koleji'nde Amerikalı misyonerlerin uzun zamandan beri Ermenileri körükleyici bir takım şeylerin öğretildiği ve bu yüzden durumun araştırılması ve çalışanlarının sorgulanmasının zaruri olduğu düşüncesi Osmanlı hükümet yetkililerinin ortak görüşü haline gelmiştir” (Alan, 2002: 352).

Merzifon Anadolu Koleji Müdürü Amerikalı misyoner Mr. White'a ait bir mektup, Amerikan misyonerlerinin ve eğitim kuruluşlarının Osmanlı topraklarında bulunış maksatlarını, Ermeni ve Rumlara karşı izlemiş oldukları politikayı, Ermeni isyanlarındaki rollerini ve benzeri hususları gayet açık bir şekilde ortaya koymasına bakımlarından önem arz eder. Söz konusu mektupta, *“Hıristiyanlığın en büyük rakibinin İslamiyet, Müslümanların en kuvvetlisinin de Türkler olduğu belirtilerek, bunlara karşı Ermeni ve Rum dostlarla ittifak edilmesi gerektiği”* ifade edilmekteydi (Öney, 2010: 130). Kı-sacası Batılı büyük devletlerin misyonerlik faaliyetlerinin yanı sıra Ermeni kiliselerinin tahrikleri Osmanlı topraklarında Ermeni olaylarının ortaya çıkmasına neden oldu.

Amasya ve Çevresinde Ermeni Propaganda Faaliyetleri

1890'dan itibaren Ermeni komiteleri Merzifon'da faaliyetlere koyularak şubeler açtılar. Faaliyetlerinin yoğunlaştığı yer genellikle Merzifon Amerikan Koleji oldu. Bu bölgedeki faaliyetleri Hınçak Cemiyeti adına Merzifon Amerikan Koleji'nde öğretmen Karabet Tomayan yönetti. Ohannes Kayayan da, örgütün sekreterliğini yürüttü. 1876'da temeli Amerikalı misyonerler tarafından atılan Merzifon Amerikan Koleji, zamanla Ermeni terör hareketlerinin merkezi haline geldi. Burada görevli öğretmenlerin bir kısmı Amasya ve diğer sancaklarda vaaz şeklinde konferanslar vererek Ermenileri Osmanlı Hükümetine karşı birleşmeye ve ihtilale destek olmaya çağırdılar (Özcan, 2007: 79-80). Misyonerlerin açtığı ve daha çok Ermeni gençlerin eğitim gördüğü bu kurum yalnızca Amasya sancağı dâhilindeki Ermeni ihtilal hareketlerinin örgütlendiği ve aksiyona geçtiği yer olmakla kalmadı bölge açısından da bir merkez vazifesi gördü.

Osmanlı Ermenileri arasında ortaya çıkan Ermeni komiteleri önce İstanbul merkez olmak üzere kuruldu ve daha sonra Anadolu'nun çeşitli yörelerinde şubeler açarak yayıldılar. Bunlar Hınçak ve Taşnak örgütüne ait şubeler olarak karşımıza çıkmaktadır. A. Kolbaşı, Hınçak komitesinin Orta Anadolu'da faaliyet gösteren merkezi olan Merzifon kazasının örgütlenme şemasını şu şekilde açıklar:

“Merzifon Hınçak ihtilal komitesi Ankara ve Sivas vilayetleri dâhilinde teşekkül eden 15 şubeden ibaret olup Merzifon, Kayseri, Yozgat, Develi (Kayseri), Talas (Kayseri), Efkere (Kayseri), Tenos, Aziziye, Gemerek (Sivas), Gümüşhacıköy (Amasya), Çorum, Tokat, Amasya, Sungurlu (Çorum), Sivas, Köprü kasaba ve köylerini içine almıştır. Merzifon, 'Küçük Ermenistan ihtilal komitesi merkezi', bu bölge ise 'Küçük Ermenistan' adını almıştır” (Kolbaşı, 2011: 164).

1891 yılında Merzifon'da, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden gelen 9 komite üyesi örgütlenmeyi düzenlemek amacıyla bir toplantı tertip etti. Amasya ve çevresindeki Ermeni faaliyetlerin bir komite çatısı altında örgütlenmeye başlanıldığının bir işareti olan bu toplantının detayları şöyledir:

“Bu toplantıda gizlilik ve ihaneti cezalandırma kuralları benimsenerek örgütün başlıca işlerinden biri olan finansal kaynak yolları araştırılmıştır. Ekim 1891 tarihi itibariyle komite üyelerinin, her şubenin idarî merkezinde komite parasıyla alınmış bir at bulundurulması ve ayrıca her üyenin kendi kesesinden silahlanması kararları alınmıştır. Söz konusu toplantıda, komiteciler anlatılanların haricinde aralarında yaptıkları yazışmalarda kullanılmak üzere bir mühür benimsemişlerdir. Ayrıca toplantıya katılan üyeler silah ve cephane edinmeyi, ihtilal bildirimleri dağıtmayı, afişler yapıştırmayı ve örgütü bütün Ermenilere yaymayı ilke edinmiştir” (Özcan, 2007: 80)

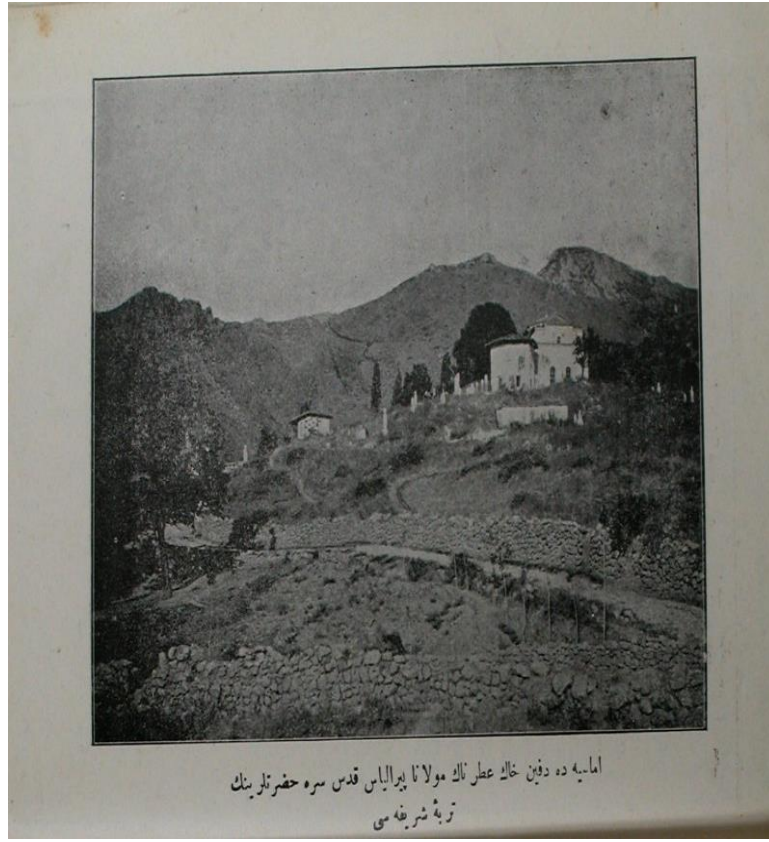
Ermeni komiteleri, Amasya şehir merkezi ile birlikte sancağın hemen tüm kazalarında evlerin kapılarına, dükkânların camlarına, cami ve kilise avlularına ve halka açık her yere bildiri, afiş ve yaftalar yapıştırarak halkın dikkatini kendi faaliyetlerine çekmek ve hareketlerini canlı tutmak istediler. Bütün bu faaliyetlerinin tek maksadı Ermeni cemaatinin desteğini almak değildi. Ayrıca Müslümanların da itikadını ve intizamını bozacak onları hükümet aleyhine galeyana getirecek birtakım yazılar da kaleme alınmaktaydı. Amasyalı Hekim Tatyos tam da bu maksada matuf olarak “*İmam Ali Hazretleri'nin Tefekkürü*” başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Bu yazısıyla “*sadedilân Müslümanları iğfâl ve izlâl*” maksadı güden Hekim Tatyos’un yazısı 1894 Mayısında Amasya Mutasarrıflığı’na ulaştı ve buradan Dâhiliye Nezaretine gönderildi. Söz konusu yazıda, Türkiye Devleti’nin sonunun geldiği tüm alametlerin bunu gösterdiği belirtilerek Hıristiyanlarının zafer kazanacağı ifade edilmekteydi. Bir hayli sapkınlığı ve iddialı cümleleri barındıran metinde dikkati çeken bazı ifadeler şöyledir:

“*Bağırılar sökülür defterler açığa çıkar. Garib oğlan görünür. Yakın vakitte acaib emir ile İsevi ordusu ile Musevi sihr ile hazineleri açar. Âlemleri esir alır. Ve istavroz yükselir. Ulemâların bilmesi ile memurların zoruyla vükelaların ittifakıyla zira istavroz görünecek, büyük bir padişah baş olacak. Bunları iyice anla. Kara sancaklar orduları ile ve askerler ile görünecek tekmil yıkılacak. Kur’ân battal olacak. İstavroz yükselecek iyice anlayasın... Kur’ân iki defa battal olacak. İki defa kalkmıştır. Bir kitap yerde kalacak ikinci defa yazısı dâhi kâğıttan silinecek. Benî Asfer milleti Diyarbekir ve Halep’in üzerine inecekler. Seksen istavroz ile büyük olarak Hıristiyan ve İslam arasında kavga olacak, on üç defa denizden on yedi defa karadan Hicaz-Receb arasında acayıpler görürsün. Şevval ayında fitnelikler görürsün. Şaban ayında fitnelikler düşer. Muharrem ayında Allah’ın emri tekmil olur ve Türkiye devleti tek milletten gaib olur. Şevval ayının gecelerinden korkulur. Bekleyenler beklesin yatanlar yatsın kılıç çekenler yürüsün. Beşiktekiler ırgalansın. Zira bir kazaya düşmesin. İşte olacak işleri ortaya koyduk. Gizlideki olanı gösterdik. İleri gittik ve geri gitmedik. Yakınlattık ve uzaklaştırmadık la bu sırrı cahiller üzerine açık olsun deyu uykudakiler idrak etsin” (BOA. Y. MTV. 97/32, 3 Mayıs 1310 - 15 Mayıs 1894).*

Hekim Tatyos’un yazdığı bu metinde birkaç husus ön plana çıkmaktadır. Öncelikle metnin başlığının “*İmam Ali Hazretleri'nin Tefekkürü*” başlığını taşıması İslam toplumu içerisinde bir ayrılık meydana getirmek, Alevileri isyana ve tahrike teşvik maksadı taşımaktadır. Diğer taraftan Kur’an-ı Kerim’in yok olacağı, silineceği ve istavrozun hâkim olacağı iddiasıyla Müslüman toplumu içerisinde bir korku ve panik havası meydana getirmek istenmektedir. Neticede içeriği bakımdan iddialı ve bölücü maksatlar taşıyan bir metin olmakla birlikte Ermeni ihtilal komitesinin propagandasına hizmet eden bir metin olduğu görülmektedir. Sivas Valiliği, Müslümanları bölmeye ve itikatlarını bozmaya yönelik bu yazısından dolayı Hekim Tatyos’un ağır bir şekilde cezalandırılmasını talep etti (BOA. Y. MTV. 97/32, 8 Za 1311 - 13 Mayıs 1894). Müslümanların dini hassasiyetlerine hakaret ederek onları galeyana getirmek, böylece terör ortamı oluşturmak ve mağdur oldukları izlenimini vermek Ermeni çetecilerin propagandalarından biri idi. Bu manada yaptıkları eylemlerden biri de Kur’an-ı Kerim ve cüzlere zarar vermek, onları pisletmekti. Amasya’da Pir İlyas Hazretlerinin Türbesi yakınındaki kabirde pisletilmiş bir En’âm bulundu. Amasya Mutasarrıfı Bekir Paşa bunu muayene ettirdi ve bu çirkin fiili Leyle-i Regaip ziyareti için türbeye gelecek Müslümanları galeyana getirmek maksadı ile Ermeniler tarafından yapıldığını tespit etti. Müslüman ahalinin galeyana gelmemesi için de ileri gelen kimselere gerekli nasihatlerde bulundu (BOA. DH. ŞFR. 170/102, 16 Kânunuevvel 1310 - 28 Aralık 1894); A. MKT. MHM. 724/12, 4 B 1312 - 1 Ocak 1895). Kur’an-ı Kerim’e yönelik bu saldırı Times gazetesinde de haber oldu. Gazetenin aktardığına göre, Amasya’da değerli bir el yazması Kur’an’ın

lağım çukurunda bulunması sonrası başlatılan soruşturma kapsamında şüpheler Ermeniler üzerinde yoğunlaştı ve 140'dan fazla kişi gözaltına alındı. 4 gün sonra bu kişiler serbest bırakıldı. Gazetenin iddiasına göre soruşturma kutsal değerlere saygısızlık suçu işleyen kişilerin bazı medrese öğrencileri olabileceğini gösteriyordu ("The Armenian Question", The Times, 13.02.1895: 5). Kur'ân-ı Kerim üzerinde gerçekleştirilen bu çirkin eylem "*Amasya'da tahrif edilmiş bazı Kur'ân nüshaları bulunduğunu bildirir*" başlığı ile art niyetli bir haber olarak Pall Mall Gazetesi'nde de yer aldı (BOA. HR. SFR (3). 431/42, - 20 Mart 1895). Hariciye Nezaretinin ifade ettiğine göre, Ermeni olaylarının başlamasından beri Pall Mall Gazetesi Türkiye'ye karşı izlediği yayın politikasında ciddi bir tarafsızlık sergilemekte ve Ermeni çetecilerin sebep olduğu felaketleri görmeyerek Osmanlı hükümetine karşı hakarete varan bir üslup takip etmekteydi (BOA. HR. SFR (3). 431/60, - 27 Mart 1895).

Resim 1: Pir İlyas Hazretlerinin Türbesi'nin II. Abdülhamid Dönemindeki Görüntüsü

Kaynak: 1321 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi: 114.

Amasya'da Ermeni çeteciler, Müslüman ahaliyi, memurların adaletsizlikleri, rüşvet, geçim derdi ve buna benzer argümanlarla iğfal etmeye, onları devlet aleyhine örgütlemeye ve böylelikle kendi maksatlarına ulaşmayı hedefliyorlardı. Bu maksatla kaleme aldıkları ve "*İslam Vatandaşları*" başlığını taşıyan ve "*Ermeniyen İhtilal Komitesi Tarafından*" mührüyle biten yazı dikkate şayandır. Söz konusu yazıda, Müslüman ve Hıristiyan ahalinin memurların adaletsizliği neticesinde düştüğü durum hatırlatılarak, Avrupa malları karşısında Osmanlı maliyesinin zor durumda olduğu halkın fakirleştiği ifade edilmekteydi. Rüşvet ve yolsuzluk şu ifadelerle tasvir edilmekteydi:

"Bizim memalikte hakkaniyetin adaletin doğruluğunun asla ehemmiyeti yoktur. Her şey akçeye bağlıdır. Hükümetimiz de hakkaniyet ve adalet yerine haksızlık ve zulm mevcuttur. Diğer taraftan büyük vergiler ile mükellef olur ise ahalinin hali nasıl olabilir. Memaliğimizdeki ahz ü itanın fenalığı ticaretin kısılalığı ile daha bir taraftan tüccarlık sınıfını zayı' etmek devam ve eserini bırakmamak üzere her tarafı bağlamış ise daha bundan iyilik me'mül mudur (beklenir mi)?"

Bütün bunlara karşılık Hınçak Cemiyeti, Müslümanlara dini farklılığı bir tarafa bırakıp ittifak olmayı teklif etmekte ve Osmanlı Devleti'nin birden bire mahvolacağını telkin etmekteydi (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 13 Ağustos 1310 - 25 Ağustos 1894).

Ermeni ihtilal komitesinin propaganda faaliyetleri içerisinde yafta, afiş, bildiri gibi metinlerin yanı sıra şiir/şarkının da var olduğu görülmektedir. Koçhisar köyü ahalisinden Kocaoğlu Ağya'nın evrakı arasında çıkan küçük bir defterde Ermenice el yazısı ile yazılan bir şarkının tercümesi Sivas vilayet mütercimi tarafından şu şekilde yapılmıştır:

*“Elveda Ey sevgili Elveda
Harp sadası tanin-i endâz oldu
Ger kahramanlara refik olmaz isem
Saltanattan hisse yoktur bana
Ağlama ey ciğer-parem ağlama
Mümkündür ah avdet edeyim ah ağlama
Şiddet-i harbe düşersem eğer
Semada görelim yekdiğerimizi
Derunumda alev-nâk olan
Karındaş hasedi dağılır
Ermenistan 'in aziz toprağından
Ecnebiyyetin boyunduruğından kaldıracacağım.”*

Ermeni komitecilere yönelik yapılan baskınlarda Ağustos 1894'te Koyulhisar'da Ermenilerin evlerinde 10 kitap ve risale ele geçirildi. İki tanesinin tercümesi Sivas vilayet mütercimi Mehmed Tefik tarafından yapılarak İstanbul'a gönderildi. Adı geçen eserler ve müellifleri ile ilgili bilgiler şöyledir (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 14 Ağustos 1310 - 26 Ağustos 1894):

Numara	İsmi	Kıt'a	Nev'i Kitap ve Risale
1	Andonoğlu Mıgırdıç	1	El yazısı olarak Hervaryo'nun Ermenistan'a girmesine dair tarih
2	Boğosoğlu Vartan	1	Matbu Ermenistan tarihi
“	“	1	Matbu Ermeni Lisan-ı maderi Ermeni krallarının vakitlerinden bahseder.
3	Kocaoğlu Ağya	1	El yazısı bir kıt'a muzır şarkının üç beyte tercüme olunmuştur.
4	Kalaycıoğlu Ohannes	1	Matbu Ermeni Lisan-ı maderi
“	“	1	Çocuklara mahsus bir elif ba risalesinin nihayetinde Ermenistan ve Ermeni kahramanlarından bahisle çocukları teşvik eder bazı makaleler.
“	“	1	Çocukların Dostu namında matbu bir gazetenin bir nüshası
5	Çelikoğlu David	1	Matbu' Ermeni Lisan-ı maderi
“	“	1	Matbu bir Ermenistan tarihi
“	“	1	El yazısı bir nutuk tercüme olunmuştur.
		TOP-LAM 10	

Tablo 1: Ermeni Komitecilere Ait Ele Geçen Yayınlar

Eserler incelendiğinde Ermeni tarihine ve diline ait eserler olduğu ve özellikle de çocukların dil, alfabe ve tarihlerini öğrenmelerini temin etmeye yönelik yayınlardan seçildiği dikkatlerden kaçmamaktadır.

Amasya'da komite adına bazı yerlerde ihtilal bildirimleri asan dokuz kişi Almanya fahri konsolos vekili Mösyö Krug'un ihbarı üzerine tespit edilerek tutuklandı. Kalaycı Serkis ve Mıgırdıç isimli şahıslarla tutuklu Kuyumcu Toridoğlu Hacı Artin'in yerine komite reisi olduğu anlaşılan Arapkirli Devletyan Toros tevkif edilerek haklarında kanuni işlem başlatıldı (BOA. A. MKT. MHM. 724/3, 21 Eylül 1310 - 3 Ekim 1894). Devletyan Toros'un hanesinde ele geçirilen evraklar onun komitenin yeni reisi olduğunu kanıtlar nitelikte idi. Zira ele konulan evrak arasında kendi adına yazılmış ve "Amasya'nın Ermeni İhtilal Komitesi Tarafdarları" mührü basılmış bazı uyarılar ve zararlı makaleler yer almaktaydı. Bu metinler tercüme edilerek Sivas vilayetine gönderildi ve bunları tertip edenlerin cezalandırılması için mesele müdde-i umumi makamına arz edildi (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 23 S 1312 - 26 Ağustos 1894).

İhtilalcilerin evinde ele geçirilen evraklardan bir tanesi "Sevgili Arkadaşlar" hitabı ile başlayan ve sonunda "İdare Heyeti Namına Hınçakyan İhtilal Taraftarının Amasya Şubesi" ve "ref'etli Toros Ağa Devletyan" isim ve mührüyle biten bir yazıdır. Adı geçen yazıda, ihtilalcilerin son dönemde ümitsizliğe kapıldıkları bunun doğru bir hareket olmadığı ifade edilmekteydi. Söz konusu yazıda Ermeni çetecileri teşvik etmek ve heyecana getirmek için şu ifadelerin kullanıldığını görmekteyiz:

"Mademki biz ihtilale çıktık kan dökmek, muharebe, müsademe, kavga etmek ve bazı kere de mağlubiyete duçar olmak velhasıl bu gibi vukuatın cümlesi bizim içindir. Ve daima bize muntazırdır... Mamañih mukteza-yı zamana ictinâb ve ihtiyat lazımdır. Biz sizin mülahasasızca hareket etmenizi talep etmiyoruz çünkü düşmanımızda şimdi hal-i gaflette değildir. Uyanık ve mütecasirdir... Kat'ı ümid etmeyerek bilakis şeci'âne bir suretle say ü gayret etmeliyiz. Çalışalım terakki edelim. Fakat ihtiyatkârâne müdebbirâne ve müteyakkızâne olarak elimizden geldiği mertebe ve hatta uhdemizde isabet eden hisle fevkinde olarak çalışmalıyız. Hin-i hacette başımız talep bulunduğu vakit onu da kemâl-i memnuniyetle feda etmeliyiz." Metnin sonunda Türk devletinin yıkılmasına az kaldığı ve ihtiyarlaşmış düşmanını dostların göndereceği kuvvetlerle yeneceklerini söyleyerek mensuplarının heyecanını diri tutmayı hedeflemişlerdir" (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 13 Ağustos 1310 - 25 Ağustos 1894).

Evrak içerisinde çıkan diğer iki metin ise "Kabzımallara Mahsus Tenbihat" ve "Tenbihat-ı Umûmiye" başlıklarını taşımaktadır. Kabzımallara hitaben yazılan uyarıda, bunlardan haftalık veya aйдat taksitlerini bir an önce vermeleri, firkanın şevkini artıracak toplantıların düzenli olarak tertip edilmesi istenmekteydi. Son olarak cemiyete yeni girecek üye var ise bunların firkanın ittifakı ile girmesi ve sadakatten ayrılmamaları tenbih edilmekteydi. Genel uyarılar başlığında ise, her hususun bütün yönleriyle kesinlikle gizli tutulması gerektiği, eşkıyalığa dâhil olmak isteyenlerin öncelikle ilgili programı okuyup bunu özümsemesi ve bu doğrultuda kararını vermesi gerektiği ihtar edilmekteydi (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 17 Nisan 1894).

Ermeni komiteciler, kendilerine destek vermeyen Ermeni vatandaşları tehdit etmekte ve onlardan haraç istemekteydi. Amasyalı Artin de komitecilerin baskısı altında kalanlardandı. Kendisinden komite mühürlü varak ile 25 lira istenmişti. İstenilen haracı geciktirmesi üzerine, Ermeni olaylarından dolayı affedilen Altunoğlu Lukas altı arkadaşı ile 12 Eylül 1895 Perşembe gecesi saat on iki sularında Artin'in evine girdi. Kendisini kama ile öldürecekleri sırada hane halkının bağırarak feryat etmesi üzerine Zabıta Ali ile birkaç Müslüman kadın yetişti. Zabıta Ali birini yakaladı ise Ermeni kadın ve erkekler onu zabitanın elinden kaçırdılar. Daha sonra beş kişi yakalandı. Diğerlerinin de yakalanması için seferber olan Amasya Mutasarrıflığı kalan iki kişiyi de derdest etti ve haklarında kanuni işlem başlatıldı (BOA. DH. MKT. 429/30, 1 Eylül 1311 - 13 Eylül 1895). Ermeni komitecilerin sık sık başvurdukları bir yöntem de suikast idi. Müslümanlara yönelik suikast girişimlerinde buldukları gibi, kendilerine muhalif olan ve ihtilal komitesine yardımda bulunmayan Ermenilere de suikast düzenlemekteydiler. Merzifon Protestan cemaati reisi Karabet de kiliseye giderken Ermeni çeteciler tarafından suikasta kurban gitti. Merzifon'da katledilen Protestan cemaati reisi Karabet'in komitece

katlinde Arakelyan Kirkor'un zanlı olduğu düşünülerek hakkında tahkikat başlatıldı. Hakkında iddialar olmasına rağmen kanunen hüküm vermeye yarayacak sabit bir delil olmadığı anlaşıldı. Sivas Vilayetinden Sadarete konu ile ilgili yazı gönderildi. Bu yazıda, Kirkor'un aslen Merzifonlu olduğu bundan on üç sene önce Amerika'ya gittiği ve üç sene önce de Merzifon'a döndüğü anlatılıyordu. Elinde Amerika hükümeti tarafından verilen tabiiyetname ile Dersaadet Sefarethanesinden verilmiş olan 20 Mayıs 1894 tarihli pasaport bulunan Kirkor'a Hariciye Nezaretinden tabiiyet değişikliği hususunda izin verilmemiştir. "*Erbâb-ı fesâddan olmasından dolayı*" Amerika'ya sürülmesi düşünülmüştür (BOA. DH. MKT. 412/42, 15 Temmuz 1311 - 27 Temmuz 1895).

Ermeni eşkıyası tarafından Amasya'da katledilen bir diğer kişi ise Camekyan Agop'tur. Ermeni ifsat hareketleri ile ilgili hükümete ihbarda bulunduğu için Ermeni komiteciler tarafından öldürülen Agop'un hanımı ve iki çocuğu kimsesiz kaldıklarından ve fakir olduklarından kendilerine münasip bir miktar maaş bağlanmasını talep ettiler. Camekyan Agop'un ailesine önce 100 kuruş maaş bağlandı daha sonra bu maaş 200 kuruşa yükseltildi (BOA. DH. MKT. 218/55, 14 N 1311 - 21 Mart 1894); A. MKT. MHM. 645/18, 29 L 1312 - 25 Nisan 1895); DH. MKT. 391/45, 7 M 1313 - 30 Haziran 1895). Hükümet lehine muhbirlik yaptığı için ölüm tehditleri alan başka Ermeniler de vardı. Asador ve Zedikyan isimli Ermeniler ile Köprü kazasında iki Ermeni muhbir hizmetlerinden istifade edilmediği ve suikasta uğrama ihtimalleri göz önüne alındığından Amasya Mutasarrıflığınca başka bir yere gönderilmeleri talep edilmekteydi. Bunlar ara sıra mahalli memurlara gelerek bazı ihbarlarda bulduklarından Ermeniler tarafından muhbir addedilmiş hatta Asador isimli şahsa 1893 yılında suikast vuku bulmuştu (BOA. DH. MKT. 296/44, 16 R 1312 - 17 Ekim 1894). Bu kararlar, Osmanlı hükümetinin sadık Ermeni tebaa ile ilgili hassasiyetlerini ortaya koyması bakımından ehemmiyeti haizdir.

1894 yılı başında yalnız Amasya'da değil çevre illerde de Ermeni olayları meydana geldi. Times gazetesinin haberine göre, 11 Şubat'ta Amasya Polisi 28 Ermeniye polise muhbirlik yaptığı iddia edilen bir başka Ermeniye öldürmeleri suçlamasıyla tutukladı⁵. Sivas'taki Alman Konsolosu bölgedeki Ermenilerin evlerinde arama yapılmasının öfkeyi arttırdığını belirtti. Amerikan Hükümeti ise Sivas'a durumu soruşturmak üzere bir komisyon göndermeye karar verdi. Sivas Valisi yerinin değiştirilmesini talep etti ("*Agitation Among Armenians*", The Times, 02.03.1894: 5).

Temmuz 1894'te Amasya'nın ileri gelenlerinden dokuz kişinin evine yapıştırılan yaftalar, Muhbir Tatyos'un öldürülmesi ve Amasya'da bir Ermeni ayaklanması ihtimalini kuvvetlendirmesi Mutasarrıf Mehmed Ali Paşa'yı tedirgin etti. Mehmed Ali Paşa, üst makamlara yazdığı telgrafla tedbir maksatlı birtakım isteklerde bulundu. Buna göre, redif ve zabtiye zabitanı ile polisler işe yaramaz takımdan olduklarından bir vukuat durumunda bunlarla müdafaa mümkün olmayacağından Amasya sancağına bir tabur nizamiye askeri sevk ile zabtiyenin jandarmaya tahvili istenmekteydi. Ehil olmayan polis ve zabıtalardan değiştirilerek sayılarının artırılması, Amasya'da önemli mevkilere altı adet karakol inşası talepleri arasındaydı. Eğer bu talepleri yerine getirilmez ise mesuliyeti üzerine almayaacağından bahseden Mehmed Ali Paşa'nın bu tavrı Dâhiliye tarafından telaş ve acizyet belirtisi olarak değerlendirildi ve Paşa azledilerek yerine Merzifon kaymakamı Bekir atandı. Bu arada yafta meselesinden dolayı tevkif edilen Ermeniler yakın olduğu gerekçesiyle Yozgat'a oradan Divan-ı Harbe sevk edildiler (BOA. A. MKT. MHM. 724/3, 13 Ş 1311 - 19 Şubat 1894). Hükümet lehine çalışan Ermeni memurlardan biri de Vasil isimli bir vatandaşı. Düyûn-ı Umumiye memuru olan Vasil, Merzifonlu Agop'un evinde zararlı yayınların ortaya çıkarılmasında yararlılık gösterdiği halde sonradan tutuklandı ve memuriyeti başkasına verildi. Ancak Vasil daha sonra berat ettiği için, açılacak ilk memuriyete tayin edileceği bildirildi (BOA. DH. MKT. 15/26, 28 C 1311 - 6 Ocak 1894).

Ermeni ihtilal komitesi mensupları Amasya ve Merzifon'da Müslüman halka hitap eden ve onları zulme karşı ayaklanmayı teşvik eden yaftalar ve bildirimler asmaya devam ediyordu. Bu bildirimlerden biri Dördüncü Ordu-yu Hümayun Müşiriyeti tarafından elde edilerek Seraskeriye gönderildi. Söz konusu yazı, "*İslam Biraderleri*" hitabı ile başlıyor ve medeniyetin olduğu yerde artık ayrılıkların söz

⁵ Times gazetesi öldürülen Ermeni muhbirin ismini vermemiştir. Ancak gelişmelerden ve olayın yaşandığı tarihten anlaşıldığı kadarıyla komite tarafından öldürülen kişi Muhbir Tatyos'tur.

konusu olamayacağı ifade ediliyordu. Adı geçen yaftada Ermeni ihtilal komitesi şunları söylemekteydi:

“Avrupa hürriyet ve medeniyet sayesinde ilerlerken Türkiye harap olmaktadır. Bunun sebebi ise, Türkiye ahalilerinin vazifeye sahip çıkmamalarıdır. Bu nedenle vazifeye Ermeniler sahip çıkmaktadır. Hükümetin adaletsizce muamelelerinden dolayı vergiler artmakta halk daha da fakirleşmekte ve Avrupa malları karşısında ticaret yapamaz duruma gelmektedir. Memurların liyakatsızlıkları ve rüşvet yemeleri ise haksızlığı artırmaktadır. Hükümetin bu insafsızlığına Türkler de ses çıkarmayarak destek vermektedir. O nedenle biz Ermeniler bu kötü gidişata dur diyerek ihtilal ile hükümet kurmak niyetindeyiz. Hapishanelerde, tomruklarda, idamlarda hesapsız canlar telef etmekteyiz. Hürriyet, terakki ve islahat üzerine konuştuğumuzda ahmak derler. Gayret ile çalışıp kan döktüğümüzde eşkiya derler. Artık hükümetin sözü bize vazife değildir. Bize ağır gelen Türkiye ahalisinin aldanmasıdır. Ey İslam vatandaşlar! Size ilan ederiz ki, nerede olduğunuza bakınız. Biz Ermeniler nihayet gayret edip maksadımıza ulaşacağız. Siz de boş durmayın. Vatan uğruna bizim feryatlarımızı işitiniz. O vakit siz de istifade edersiniz.” (BOA. Y. PRK. ASK, 103/73, 20 N 1312 - 17 Mart 1895).

Bu ve benzeri afişler, yaftalar Hınçak komitesi tarafından kamu binalarına ve Merzifon, Yozgat, Amasya, Çorum, Ankara, Sivas ve Diyarbakır'da evlerin duvarlarına yapıştırılmaktaydı. Bu afişler Türkçe idi ve tüm Müslümanlara hitap ediyor ve zulme karşı ayaklanmalarını istiyordu. Bu gibi metotlarla Hınçaklar Türklerin hükümete karşı gelmelerini ümit ediyordu. Bu ilanlar ile halk Sultan II. Abdülhamid'e karşı isyana çağrılmakta ve yakında büyük bir devletin yardımı geleceği belirtilmekteydi. Bölücülük ve isyan teşvik eden bu broşürler Atina'da yerleşmiş bulunan *“Ermeni Hınçakyan İhtilal Tarafdârânı”* isimli komite tarafından hazırlanmaktaydı (Kolbaşı, 2011: 317-318).

Ermeni komiteciler tarafından hazırlanan bu bildirilerin bir diğer muhatabı ise komitenin faaliyetlerine muhalif olan ve destek vermeyen Ermeniler idi. Bu nedenle Amasya'da bazı Ermeni ve Protestan hanelerine muzır evrak atılmaktaydı. Bu evraklarla bazı Ermenilerin tehdit yoluyla fesada teşvik edilmesi amaçlanmaktaydı (BOA. A. MKT. MHM. 724/10, 8 Kânunusani 1310 - 20 Ocak 1895). Sivas Valiliği tarafından Sadarete gönderilen ve beş varakadan oluşan ihtilal bildirisinde, istiklal zamanının geldiği vurgulanarak tüm Ermenilerin bu uğurda mücadele etmesi istenmekteydi. Adı geçen bildiride ihtilalciler şunları söylemekteydi:

“Ermeni ihtilali ve milli istiklal fikri ile müstakil yeni bir Ermeni hükümdarlığına çok az kalmıştır. Her bir Ermeni kendi mukaddes vazifesini tanısin ve böylece kendi arzu ettiği hürriyete çabuk yetişsin. Ermeniler için duracak zaman değildir! Ermeni üzerine asırlarla ağırlaşmış zincirini kırıp hitam vermeye çalışmak her bir Ermeninin mukaddes hakkıdır! Türk'ün barbar ve zalim hükümetinin boyunduruğu bir tarafa atmalıdır! İstiklaliyet-i milliyeyi elde etmek için Ermeni ahalisi kendi kanı ile kurtulup bir daha hükümdarın boyunduruğu altına düşmemeli. Bunun için istiklalinden hemen sonra müstakil hükümdarlığı teşkil etmesi elzemdır! Kurulacak yeni hükümet Ermeni ahalisinin hükmü altında olacaktır. Tertip edilecek nizamlara karşı gelenler cezalandırılacaktır. Gerçekleştirilecek islahatlarla Ermeniler medeni milletler seviyesine ulaştırılacaktır”.

Yaşasın Ermenistan! Yaşasın ihtilalciler! nidasıyla son bulan bildiride ihtilal sonrası kurulması düşünülen devletin nasıl idare edileceğine dair bilgiler de verilmektedir. Buna göre, reisi umum ahalinin oyu ile seçilecek ve memuru ahali tayin edecektir. Hükümet ahalinin hükmü altında olacaktır. Matbuata ve şirketlere tam özgürlük tanınacak, çocuklar hükümetin yaptığı masraflarla okuyacaktır (BOA. A. MKT. MHM. 724/10, 25 B 1312 - 22 Ocak 1895); DH. MKT. 248/19, 9 Z 1311 - 13 Haziran 1894).

Komite üyeleri ihtilal yanlısı Ermenilerin heyecanını sıcak tutmak ve teşvik etmek için milli ve tarihi temaları ve geleceğe dair hedefleri ifade eden yazılar kaleme almaktaydı. Komitenin hedefindeki ikinci grup ise ihtilale ve terör hareketlerine uzak duran Ermeniler idi. Komiteciler hazırladıkları yaftalar ve bildirilerde bu sınıfın Ermeni istiklali için kendileri ile beraber mücadele etmesini istedi ve tehdit etti. Hatta Muhibir Tatyos örneğinde görüldüğü üzere kendi davalarına muhalif olan Ermenileri öldürmekten de geri durmadılar. Komitenin hitap ettiği üçüncü kitle ise Müslüman ahalidir.

Ermeniler burada özellikle Alevi-Bektaşî kesimin farklılıklarından istifade ederek İslam toplumu içerisinde bir ayrılık meydana getirmeyi arzu ediyordu. Öte yandan devletin içinde bulunduğu zor durumu ve fakirliği de propaganda malzemesi yaparak halkı hükümete karşı kışkırtmayı amaç edinmekteydi.

Ermeni ihtilal cemiyetlerinin hareketleri her ne kadar 1892-1894 yıllarında yoğunluk kazanmışsa da daha erken tarihlerden itibaren bir ihtilal hazırlığı içerisinde oldukları bilinmektedir. Gerek matbuat gerekse silah ve teçhizat yönünden bir hazırlık içerisinde oldukları görülmektedir. Bu maddada Amasya Ermenilerinden Vasil'in evinde Ermenice yasak yayınlar bulunduğu dair Merzifonlu İkola Bey'in şahitliği üzerine Vasil tevkif edilmişti (BOA. DH. MKT. 2015/31, 4 R 1310 - 26 Ekim 1892).

Amasya'da 1893 yılında ele geçirilen bir mektup, Merzifon ve Amasya'daki Ermeni çetecileri gün yüzüne çıkarması bakımından önemlidir. 19 Mayıs 1893 tarihli Amasya'da Ağaton Manasyan tarafından Merzifon'da Karabet Vartanyan'a ecza/kimyevi teknik ile yazılan bir mektup, Merzifonlu kira arabacılarından bir Ermeni tarafından götürülmekteydi. Mektup adresine ulaştırılmadan Amasya'da ele geçirilerek Sivas vilayetine gönderildi. Mektuptan anlaşıldığına göre, Merzifon'da bulunan eşkıya komitesi tarafından, bir miktar silah ve 500 lira kadar da para toplanmıştı. Bu mektup sayesinde muallim olmak için Samsun'a gitmiş olan Parunak ve Amasya'da mukim Doktor Karakin'in de komiteci oldukları öğrenildi. Bunun üzerine ismi geçenlerin tutuklanması ve gerekli tedbirlerin alınmasına karar verildi (BOA. A. MKT. MHM. 713/31, 7 Temmuz 1309 - 19 Temmuz 1893); BEO 332/24842, 14 C 1311 - 23 Aralık 1893).

1893 yılında Amasya'da ele geçirilen mektup kimyevi tekniklerle çözüldü ve tercüme edilerek bir nüshası Dersaadet'e gönderildi. Adı geçen mektuptan anlaşıldığına göre, Amasya komitesi Merzifon komitesine bağlıdır ve onun emirleriyle hareket etmektedir. Amasya'da Ağaton Manasyan takma isimle yazan kişinin komite hakkında verdiği malumata göre, ihtiyaç duyulan eşkıya ve para toplanmış Ağaton Manasyan, Karabet Vartanyan'dan (muhtemelen komite reisi) Amasya'ya gelmesini talep etmişti. Onun Amasya'ya gelmesinin komiteye güç vereceği ve Ermeni ihtilalcilerin birleşmesine vesile olacağı vurgulanmaktaydı. Yine mektuptan anlaşıldığına göre, Amasya'da Doktor Karakin de komite üyesi idi ve kendisinden komiteye maddi destek vermesi istenmişti (BOA. A. MKT. MHM. 713/31, 7 Mayıs 1893 Tarih ve 47 Numrolu Ermenice Mektubun Tercümesi; BEO. 241/18063, 8 M 1311 - 22 Temmuz 1893). Zabtiye Nezaretine gönderilen yazıda komite ile ilgili bazı bilgilere ulaşılmıştı. Buna göre, Amasyalı Parsinyan Parunak da erbab-ı fesattandı. Üsküdarlıoğlu Kalaycı Kalost mezkûr mektubu arabacıya vermekle suçlanıyordu. Merzifonlu Hanosoğlu Arabacı Minas'ın suçu ise adı geçen mektubu komiteye ulaştırmak suretiyle eşkıyaya yardımda bulunmaktı. Zanlılardan Parunak'ın beş sene kalebind edilmesine ve Kalost ile Arabacı Minas'ın dahi beş sene küreğe konularına karar verildi (BOA. A. MKT. MHM, 713/31, 28 Ağustos 1310 - 9 Eylül 1894). Sivaslı Doktor Karakin Hekimyan ise, Amasya'dan Merzifon'a yazılmış imzasız bir mektuptan dolayı otuz beş günden beri tutuklu olduğundan ve hastalığından bahsederek adalet talep etmekteydi. Hekim Karakin, 19 Mayıs 1893 tarihinde Sivas'ta olduğunu ve 3 Haziran 1893 tarihinde de hükümetin müsaadesi ile Şikago sergisine gitmek üzere hareket edip Havza'ya geldiğini ifade ediyordu. Havza'da kazaen ayağı kırılan ve sakat haliyle gözaltına alınan Karakin, fakir bir kimse olduğu dikkate alındığında, hakkındaki iddiaların iftiradan ibaret olduğunun anlaşılacağını söylemekteydi. Hapishanede bir de zatülcenp hastalığına duçar olduğunu belirten Sivaslı Doktor Karakin Hekimyan, haline merhamet edilerek salıverilmesini talep ediyordu (BOA. DH. MKT. 132/37, 2 Ra 1311 - 13 Eylül 1893).

Diyarbakır, Malatya, Arapkir, Harput, Mamuretülaziz, Merzifon, Amasya, Sivas, Havza ve dolaylarında vuku bulan Ermeni ayaklanmaları ile ilgili Erkan-ı Harb İkinci Feriki Abdullah bin Rüstem imzasıyla merkeze gönderilen layihada Ermeni olayları hakkında teferruatlı bilgiler verilmektedir. Adı geçen layihada, Merzifon kazasının son yıllarda meydana gelen Ermeni ihtilal hareketlerinin merkezi olduğuna değinilmektedir. Bu süreçte Ermeniler Merzifon'da, İslamiyet ve devlet aleyhine Müslümanları galeyana getirmek maksadıyla yaftalar hazırlamaktadırlar. Erkan-ı Harb İkinci Feriki Abdullah bin Rüstem'in ifade ettiğine göre Ermeniler artık propaganda faaliyetlerinin de ötesinde

terör eylemlerine başlamışlardı. Bu eylemlerinden biri olarak Merzifon Rüştiyesi'ni içinde bekçisiyle beraber yaktılar. Yangın etrafa yayılarak birçok medrese, cami, mescit ve dükkân eşyalarıyla beraber yandı. Bu yangın Müslüman aileleri sefil ve perişan bir hale düşürdü. Mektebin yanmasına üzülen Müslümanlara “*Size mektebin ne lüzumu vardır*” gibi tahkir ve tezyif edici cevaplar veren Ermeniler, Müslüman halkı galeyana getirmek için gayret sarf ettiler.

Ermeni ihtilal komitesinin çok çabuk örgütlendiği, birçok sancak ve kazada şubeler açtığı ve bu şubedeki ihtilalcilerin bir biri ile irtibat halinde olduğu görülmektedir. Sason kuyumcularından olup Gümüşhacıköy'de amcası Kuyumcu Kirkor'un yanına giden Trabzonlu Baronoğlu Artin ile Samol isimli şahıslarda komite mührüne ait arma ve bazı zararlı eşyalar bulundu. Bunlar adliyeye sevk edilerek eşyaları merkeze gönderildi (BOA. DH. MKT. 439/53, 18 R 1313 - 8 Ekim 1895).

1895 yılı başlarında Amasya şehrinde 50 kadar Ermeni kadının iane toplamakta ve eşkıyayı muhafaza etmekte oldukları iddiası üzerine, Sadaret, Harbiye Nezaretine konuyla ilgili bir yazı gönderdi. Ermenilerin maksadının Müslümanları galeyana getirerek Avrupa'nın müdahalesini temin ettiği o nedenle Müslümanlarla Ermeniler arasında bir gaile çıkmamasına dikkat edilmesi istendi. Sadaret, Sivas Valisinin de Amasya'ya giderek olayları yakından takip etmesini, yafta meselesinden dolayı Müslümanların galeyana gelmemesini ve suçu sabit olanların cezalandırılmasını istedi. Müslüman ahaliye yapılan saldırıların da Londra Sefaretine münasip bir lisan ile yazılması böylece yanlış algılamaların önüne geçilmesi hedeflendi (BOA. A. MKT. MHM. 724/10, 10 Ş 312 - 6 Şubat 1895); İ. DH. 1319/52, 19 Ş 1312 - 15 Şubat 1895).

Ermenilerin propaganda faaliyetlerine Osmanlı topraklarında ticari faaliyet gösteren Yunan şirketlerinin destek olduğunu görmekteyiz. Merzifon ve Amasya havalisindeki Ermeni ihtilal faaliyetlerini yöneten Karabet Tomayan bir sene önce yargılanıp Londra'ya sürülünce, onun yerine komite reisi olarak amcasının oğlu Tomayan Artin aktif olarak görev aldı. Tomayan Artin'in oğlu Vahan da komitenin meşhur ve önde gelen reislerinden biri idi. Tomayan Artin Hınçak komitesi adına yürüttüğü faaliyetlerinde Samsun Yunan Vapurları Acentesi İzmirli Yuvan'ın desteğini de aldı. Sivas Valisinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen yazıda, İzmirli Yuvan'ın fesat takımından olduğu, oğlu Todoraki'nin de Ermeni Hınçak gazetesini yurda soktuğu, Amasya ve Merzifon'daki Ermenilere gizli mektuplar gönderdiği ifade edilmekteydi. Ermeni ifsat hareketlerinin devam ettirilmemesi ve vilayete silah ve cephanesokulmasına meydan bırakılmaması için her seferinde gereken yerlere ikaz ve ihtarlar yapılmıştı. Buna rağmen 1892 yılında Harput Ermeni fesat cemiyetinin reisi olan ve gizli bir şekilde İstanbul'a nakl edilmek üzere iken Samsun'dan firar eden Şemadan? oralarda bulunan Ermeniler tarafından saklanarak dört beş ay kaldığı halde sonrasında Samsun Yunan acentesi İzmirli Yuvan Ağa vasıtasıyla kaptan elbisesi giydirilerek ve Yunan vapurlarından birine binerek Atina'ya gönderildi. Bir müddet sonra ise Merzifon Ermeni fesat cemiyetinin reisi Tomayan Artin ve oğlu Vahan da aynı şirketin vapuru ile Atina'ya götürüldü. Pan Elenik Kumpanyası eşkıyaları kaçırdığı gibi Osmanlı ülkesine zararlı yayın ve silah sokmakla eleştirilmekteydi. Bu nedenle Sivas valiliği, bu tarz kimselelerin ülke dışına kaçmalarına müsaade edilmemesi ve ülke içine silah ve cephanes girişine meydan verilmemesi için gereken makamlara gereken emirlerin verilmesini rica etti (BOA. BEO. 223/16710, 6 Şubat 1308 - 18 Şubat 1893).

Bu gelişmeler üzerine hükümet, Ermeni olayları ve bölge hakkında tecrübe ve bilgi sahibi olan Giresun Kaymakamı Bekir Sıdkı Paşa'nın bilgisine başvurdu. Bekir Sıdkı Paşa, Bafra, Ordu, Havza ve Giresun gibi yakın bölgelerde kaymakamlık yapmış, Ermeni meselesi ve asayişe dair malumat sahibi bir idareci idi. Ser- Kurenâ-yı Hazret-i Şehriyari'ye gönderdiği iki arzıda, Ermeni meselesi ile ilgili yaşanan gelişmelere ve alınması icap eden tedbirlere değindi. 10 Ocak 1891 tarihli ilk arzısında, Ermeni komitecilerin hazırladıkları ve ele geçirilen zararlı yayınlar hakkında bilgi verdi. Buna göre, Karakin isimli rahip tarafından Ermenice telif edilmiş iki zararlı yayın ele geçirildi ve bu yayınların mühim görülen noktalar çevrilerek gönderildi. Rahip Karakin önceleri Trabzon Marhasalığı yapmaktaydı. Buradan siyaseten gönderilen rahip Karakin şimdilerde Beyoğlu'ndaki Ermeni kilisesinde ifsat hareketlerine devam etmekteydi. Karakin'in telif ettiği kitaplardan anlaşıldığına göre, müstakil Ermenistan meselesi yeni bir mesele değildi ve bundan on beş yirmi yıl önce tohumları atılan

bir fitne idi. Bekir Sıdkı Paşa'ya göre, Karakin tehlikeli fikirlere sahip biriydi ve Beyoğlu gibi önemli bir yerde bulunması da uygun değildi. Zira Karakin burada da eski patrik Hrimyan ve hâlâ patrik vekâletinde bulunan Nerses Arslanyan ile beraber fitne hareketlerine dâhil olmaktadır. Alınması gereken tedbirlerle ilgili de bilgi veren Bekir Paşa, Ermenilerin yoğun bulunduğu Van, Muş, Erzurum, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Sivas ve Trabzon vilayetlerindeki piskoposlarla diğer ruhbanların bu gibi evrak ile zararlı faaliyetlerde bulunamaması için gerekli tedbirlerin de alınmasını tavsiye etti (BOA. BEO. 223/16710, 29 Kânunuevvel 1306 - 10 Ocak 1891).

Bekir Sıdkı Paşa, 21 Aralık 1891 tarih ve 95 numaralı ikinci arızasında, Merzifon ve havalisinin Ermeni olaylarında adeta bir üs görevi gördüğüne, bunda Ermeni nüfusun diğer bölgelere nazaran daha fazla olması ve bölgede açılan Protestan Amerikan Koleji'nin de önemli rol oynadığına değindi. Paşa'nın ifade ettiğine göre, Ermenilerin gerçekleştirmeyi düşündükleri planlardan biri, diğer gayrimüslim vatandaşların çeteciler tarafından öldürülerek suçun Müslüman üzerine atılması idi. Bununla bir mağduriyet oluşturacak ve Avrupa devletlerinin müdahalesini temin edeceklerdi. Bir karışıklık ve kargaşaya meydan vermemek kazada ciddi ve kuvvetli bir asker varlığı ile mümkün olabilecektir. Ancak Merzifon kazası tabur merkezi olmadığından burada ihtiyat kuvveti ikâme ve istihdamı mümkün değildir. Merzifon'a altı yedi saat mesafede yer alan Amasya'da bir bölük nizamiye süvari askeri vardır. Meselenin ciddiyeti açısından askerî tedbirlerin acilen alınması gerekmektedir (BOA. BEO. 223/16710, 9 Kânunuevvel 1307 - 21 Aralık 1891).

Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen konu ile ilgili yazıda, Ermeni komitecilerin silah, yakıcı ve yanıcı maddeleri içeri taraflara nakl etmek için kolaylıkla Canik sahiline getirdikleri ve buradaki memurları gaflete düşürmek suretiyle Merzifon, Hacıköy ve Amasya kazalarına sokmak niyetinde oldukları ifade edilmekteydi. Bu hususta Trabzon ve Sivas vilayetlerinin gereken tedbirleri alması gerektiğinden bahsedildi. Öte yandan Harput Ermeni çetesi reisi Şemadan? ile Tomayan Artin ve oğlu Vahan'ın tebdil-i kıyafetle Yunan Kumpanya vapurları vasıtasıyla Atina'ya götürüldüğüne dikkat çekilerek bu hususta Yunan hükümeti tarafından gereken tahkikat ve araştırmanın ifa ettirilmesi talep edildi (BOA. BEO. 223/16710, 8 Ş 1310 - 25 Şubat 1893). Hariciye Nezaretinden Sadarete gönderilen bir başka yazıda ifade edildiğine göre, 11 Mart 1893 Cumartesi günü Trabzon'a gelen aynı şirkete ait Isparta isimli vapurun posta sandığında Ermenice Hınçak gazetesinden 301 nüsha ile "Hırsız" namında bir risale ve Merzifon'a yazılmış Ermenice iki mektup zuhur etmişti. Bu tehlikeli faaliyetlerinden dolayı şirket hakkında gerekenin yapılması için Yunan Hariciye Nezaretine yazı gönderildi (BOA. BEO. 223/16710, 14 N 1310 - 1 Nisan 1893).

Yunan Sefaretinden konuyla ilgili 1893 Mayıs'ında cevap geldi. Yunan Sefareti cevabında, *Pan Elenik Kumpanyasının Pire'deki müdüriyeti Trabzon acentesini Samsun acente müdürünü memuriyetten azl ve tebdile davet eylemiştir* denildi. Söz konusu şirketin ciddi şekilde ihtar edildiği ve dikkati çekildiği bildirildi (BOA. BEO. 223/16710, 6 Za 1310 - 22 Mayıs 1893).

Ermeni olaylarında kilit rol oynayan Tomayan Artin'in Atina'dan tekrar Amasya şehrine geldiği ve hafta olayları ile çete faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Artin'in bu seferki taktiği, tebdil-i kıyafetle ile farklı evlerde saklanmak üzerine idi. Tomayan Artin ile arkadaşı Bekliyan Mihran'ın Amasya'da saklandıkları haber alındı. Amasya Mutasarrıfı Bekir Paşa'nın bizzat başında olduğu bir grup jandarma evi bastı ve 3 Nisan 1894 tarihinde Ramazan ayının 28. Çarşamba günü çıkan çatışmada, Mihran birkaç yerinden ağır şekilde yaralı, Tomayan Artin ise başından yaralı olarak ele geçirildi. Çatışma esnasında ahaliden Çerkes İshak da yaralandı ve şehit düştü (BOA. Y. MTV. 92/130, 24 Mart 1310 - 5 Nisan 1894).

Yaralı olarak ele geçirilen Tomayan Artin'in üzerinden eşkıya nizamnamesi ile fırka programlarına dair evrak çıktı. Hınçak İhtilal Cemiyeti'nin sosyalist fırkasına mahsus programın bir nüsha tercümesi Sadarete gönderildi (BOA. DH. MKT. 248/18, 9 Z 1311 - 13 Haziran 1894). Sivas Vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 12 Nisan 1894 tarihli telgrafta, Artin Tomayan ile arkadaşlarının derdest edilmesi ile üzerlerinde bulunan silahlardan ve Artin'in bazı ifadelerinden bahsedildi. Buna göre, Ermeni çetecilerde iki Rus martini, iki Karadağ revolveri ile bir kama ve birtakım evrak ve birisi Osmanlı ve diğeri ise Çerkes eğer takımlı iki at ele geçirildi. Artin Tomayan soruşturmasında,

Amasya ve Merzifon'daki Ermeni ihtilal komitesine taşrada bulunan birçok Kürt ve Kızılbaz ile birlikte Türklerin de destek verdiğini ifade etmekteydi. Hatta Amasyalı Hoca Emin Efendi'nin dahi bu kabilden olduğunu ileri süren Tomayan, onun Londra'daki Türki Gazetesi yazarlarıyla haberleştiğini ve adı geçen gazeteden aldığını iddia etmekteydi. Artin Tomayan bu iddiaları ile Ermenilerin yanı sıra Müslümanları da kendileri ile işbirliği içerisinde göstermektedir. Ancak Sivas Valiliğine göre, Tomayan'ın bu iddiaları sağlam delillere dayanmamaktadır ve desiseden ibaret iddialardır (BOA. Y. PRK. DH. 7/48, 10 Nisan 1310 - 22 Nisan 1894). Amasya ve Merzifon'da Hınçak komitesi adına birçok eylemde bulunan yafta hazırlayan, dağıtan, haraç toplayan ve silahlı çatışmalara giren Tomayan Artin Amasya Mutasarrıfının bildirdiğine göre, 22 Mayıs 1894 Salı günü müptela olduğu hastalıktan dolayı öldü. Onun ölümü Ermeni tedhiş ve propaganda hareketlerini sekteye uğratmadı. Ermeni ihtilalciler, komite adına önceki tüm faaliyetleri yapmaya devam ettiler. Komite adına bazı mahallere varakalar atıldı. Atılan bu bildirimlerin hazırlayıcısı oldukları tahakkuk eden Kalaycı Serkis ve Mıgırdıç isimli şahıslarla tutuklu Kuyumcu Toridoğlu Hacı Artin'in yerine komite reisi olduğu anlaşılan Arapkirli Devletyan Toros tutuklandılar (BOA. A. MKT. MHM. 724/3, 21 Eylül 1310 - 3 Ekim 1894).

Amasya sancak merkezi ve kazalarında Ermeni ihtilalciler tarafından meydana getirilen adam öldürme, yaralama, gasp, haraç alma, zararlı neşriyat bulundurma ve yasadışı afişler/yaftalar yapıştırma gibi suçlardan tutuklu bulunan Ermeniler çeşitli tarihlerde yargılanıp çeşitli cezalara çarptırıldılar. Camekyan Agop, Ermeni ifsat hareketleri ile ilgili hükümete ihbarda bulunduğu için Ermeni komiteciler tarafından öldürülmüştü. Agop'u katleden Altun oğlu Artin ve arkadaşları Vasceresyen Karabet, Kirkor, Kayayan Artin ve Kazarin isimli şahıslar 25 Ekim 1893 tarihinde yakalandılar. Görülen mahkeme neticesinde katil olduğu tespit edilen Artin Altunyan idama mahkûm edilirken arkadaşları ise üçer sene kürek cezasına çarptırıldı (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 24 S 1312 - 27 Ağustos 1894); Y. PRK. AZN. 20/22, 20 Nisan 1315 - 2 Mayıs 1899).

1893-1894 yıllarında gerçekleşen olaylar neticesinde Amasya, Tokat ve Merzifon'da mahpus bulunan Ermeni fesatçılarının muhakemelerinin yapılması için Divan-ı Harp Reisi Mustafa Paşa ile Binbaşı Osman Bey Ankara'dan Tokat'a geldi (BOA. DH. MKT. 337/37 29 B 1312 - 26 Ocak 1895); DH. MKT. 357/3, 5 L 1312 - 1 Nisan 1895). Divan-ı Harp Heyeti tarafından yapılan yargılama neticesinde Amasya, Merzifon, Gümüşhacıköy ve Tokatlı Ermenilerden idam cezasına çarptırılanlar aşağıda tabloda gösterilmiştir (BOA, Y. PRK. AZN. 20/22, 20 Nisan 1315 - 2 Mayıs 1899).

Tutuklandığı Tarih	Suç	Cezası	İsmi
11 Aralık 1894	Muhbir Tatyos ve Zulamoğlu ve Çerkes'in katli maddesi	İdam	Amasya'nın Sofular mahallesinden Muhtar Papazoğlu kır sakallı Agop veledi Karabet
“	“	“	Mahdumu Kunduracı Mıgırdıç veledi Agop
“	“	“	Amasya'nın İslam Mahallesi'nden Ecderoğlu Doğramacı Ohannes veledi Kevork
“	“	“	Amasya'nın Sofular mahallesinden Terzioğlu Ekmekçi Nişan veledi Hampar (kato-lik)
“	“	“	Gümüşhacıköy'ünden Cenünoğlu Demirci Ohannes veledi Boğos
“	“	“	Gümüşhacıköy'ünden Vartirisoğlu Kasap Abraham veledi Vartiris

“	“	“	Gümüşhacıköy’ünden Ciri- loğlu dülger Agop veledi Kirkor
“	“	“	Merzifonlu Muradoğlu doğ- ramacı Hacı Kirkor veledi Boğos
“	“	“	Merzifonlu Kürd Manokoğlu nam-ı diğeri Dingiloğlu De- ğirmenci İstapan
21 Şubat 1894	Tabib Zorbey’in katli maddesi	“	Tokad kasabasından Hoca Ahmed mahallesinden Si- vaslı kuyumcunun oğlu Dik- ran (katolik)
“	“	“	Tokad’ın Cemaleddin mahal- lesinden refiki Dellâl Gera- gosoğlu Artin veledi Geragos
30 Ağustos 1894	Postanın gaspı ve Tatarın katli maddesi	“	Tokat’a tabi Artukabad’dan Çiftlik karyesinden Keşi- şoğlu Nişan
“	“	“	Tahteviye karyesinden Ma- latyalı Bazarganoğlu Avadis
2 Eylül 1894	“	“	Tokat’ın Mestancılar mahal- lesinden Melkonoğlu Leon
24 Eylül 1894	“	“	Tokat’ın Su İçmez mahalle- sinden Kalyonoğlu Kalaycı Kaspar
3 Eylül 1896	“	“	Tokad’ın Biskincik karyesin- den Demircioğlu Serkis

Tablo 2: İdama Mahkûm Olan Ermeniler (1894 Yılı)

Yapılan yargılamalar neticesinde çoğu 1894 yılında tutuklanan Ermenilerden Amasya sancağında 9, Tokat Sancağında ise 7 kişi olmak üzere 16 kişi idama mahkûm oldu. Suçlarına bakıldığında, Amasya, Merzifon ve Gümüşhacıköy kazalarından 9 Ermeninin hepsi “*Muhbir Tatyos ve Zulamoğlu ve Çerkes’in katli maddesi*”nden dolayı idama çarptırıldığı görülmektedir. Tokat sancağındaki 2 Ermeni “*Tabib Zorbey’in katli maddesi*”nden diğer 5’i ise “*Postanın gaspı ve Tatarın katli maddesi*”nden dolayı idam cezası aldılar.

Amasya, Merzifon ve vilayetin diğer kazalarında Ermeni olayları daha çok 1892-1895 yıllarında yoğunluk kazanmıştı. Ancak Ermeniler benzer faaliyetlerini 1900’lerin başından itibaren devam ettirdiler. Zikredilen dönemde yine zararlı neşriyat bulundurma, Müslümanları ve kendilerine destek vermeyen diğer Ermenileri tehdit etme, yaftalar yapıştırma, adam yaralama ve öldürme faaliyetleri bu dönemde de devam etti. Mesela Savadiye Mahallesinde Parsam Ağa’nın evinde mukim olan Kayayan Tomasoğlu Artin isimli Ermeni vatandaş evinde zararlı kitap, resim ve haritalar bulundurmaktan ifadesi alındı (BOA. ZB. 707/13, 13 Teşrinisani 1316 - 26 Kasım 1900).

Sivas Vilayetinden Sadarete gönderilen telgrafta Fransızca ve özellikle Ermeniceye hakkıyla vakıf posta memurları olmadığından dolayı zararlı eserlerin ve evrakın tespitinde zorluk çekildiği ifade olunmaktaydı. İstanbul vilayeti ile Amasya, Tokad ve Karahisar-ı Şarki sancaklarına ve mümkün ise Gürün, Tunus ve Haçin kazalarına adı geçen lisanlara aşına Müslüman memurlar tayin edilip oralara gönderilmesi talep edilmekteydi (BOA. BEO. 2021/151543, 17 Z 1320 - 17 Mart 1903). Zira vilayet genelinde Ermeni olaylarının artmasına mukabil bu dili bilen Müslüman memur sayısı yok denecek kadar azdı.

Osmanlı Devleti içerisinde Ermeni hadiselerinin başlaması ile birlikte Avrupa’da bilhassa İngiliz gazetelerinde Türkiye’de Ermenilere yönelik bir katliam yapıldığı yönünde yayınlara girildi. Ayrıca Anadolu’nun birçok yerinde Ermenilerin çoğunlukta oldukları ve buralarda Ermeni yönetimi altında ayrı bir idare kurulması gerektiği ileri sürülmekteydi (Kolbaşı, 2011: 321).

Özellikle İngilizler Türkiye'deki Ermeni ihtilal komitelerinin yaptıkları bu eylemlere karşı özel bir merak ve ilgi duymaktaydılar. Olayları resmi kaynaklardan öğrenerek teyit etmek yerine bölgedeki memurlardan ve Ermenilerden aldıkları haberleri mübalağalı bir üslupla kendi gazetelerinde yayınlayarak Avrupa kamuoyunu Ermeni komiteciler lehine yönlendirmekteydiler. Hariciye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazıda, Amasya, Vezirköprü ve Havza'da 1895 yılında meydana gelen hadiselerle ilgili İngiltere sefaretinin bölgedeki memurlardan aldığı bilgiler üzerine mübalağalı bir muhtıra kaleme aldığı ve bunun gerçeği yansıtmadığı ifade edilmekteydi. Bilakis Ermeni komitelerinin "ahaliyi açıktan açığa nehb ü kıtale tahrik etmiş olduklarından teb'îdleri lazım" geldiği vurgulandı (BOA. A. MKT. MHM. 661/22, 14 Ş 1313 - 30 Ocak 1896).

Amasya'da, Ermenilerin Avrupa'nın müdahalesini temine yönelik Müslüman ahaliyi kışkırtıcı faaliyetlerde bulduklarına (BOA. HR. TH. 152/68, (5 Şubat 1895) dair pek çok malumat bulunmaktadır. Zira Ermeniler bu iddiayı hazırladıkları bildiri, afiş ve yaftalarla sürekli işlemekteydiler. Ağustos 1894 tarihli "İdare Heyeti Namına Hınçakyan İhtilal Taraftarınının Amasya Şubesi" şeklinde mühür bulunan ve komite azalarına yönelik yazılan bir bildiri, Osmanlı Devleti'nin artık yıkılmaya yüz tuttuğu, Avrupalı dostlarıyla beraber Ermenilerin ortak düşman olan Türklerle mücadele edecekleri tezi işleniyordu (BOA. Y. PRK. UM. 30/43, 13 Ağustos 1310 - 25 Ağustos 1894). Mehmed Ali bin Abdullah Selim imzasıyla Mabeyn-i Hümayuna gönderilen ve Ermeni isyanlarına karşılık çözüm önerileri sunulan 24 Mayıs 1895 tarihli raporda, yirmi beş seneden beri Batı'da özellikle de Rusya'da nihilist ve sosyalist fikirlerin yayıldığı ve bu fikirlerin Avrupa'daki Ermeniler vasıtasıyla Türkiye'deki Ermeniler arasında da yayılma imkânı bulunduğu ifade edilmekteydi. Ermenilere aşılacak istenilen zararlı fikirlerin yerleşmesinde iki şeyin tesirli olduğunu söyleyen müellif, bunları "biri haricîten gelen veya ecânibin ellerinde terbiye olanların teşvikâtı ve ikincisi bunlara serrişte-i iğva ve iğrâ olmak üzere bazı memûrünün kusur ve müsamahasıdır" olarak açıklamaktadır. Müellif, Ermeni olaylarının yayılmasında Amerikalıların ve Avrupalıların bölgede açtığı okulların etkisine de değinir. Özellikle Amerikan misyonerlerin Merzifon'da açtığı Anatolia Koleji ve Fransızların açtığı Cizvit Mektepleri, Ermeni gençlerin Avrupa ile aralarındaki iletişimi sağlayan bir köprü vazifesi görmektedir. Bu okullar Osmanlı hükümetinin denetim ve takibine tabi olmadıkları için daha serbest hareket etme imkânı bulmaktadırlar (BOA. Y. PRK. AZJ.) 31/83, 29 Za 1312 - 24 Mayıs 1895). Amerika'dan ve Avrupa'dan bu okullara gönderilen makine ve aletlerle çok sayıda zararlı neşriyat yapıldığından bahseden müellifin bu tespitini teyit edecek çok sayıda gelişme yaşandı. Zira Karabet Tomayan, Ohannes Kayayan, Tomayan Artin ve Arapkirli Devletyan Toros gibi komitenin ileri gelenleri ihtilal bildirimlerini ve yafta metinlerini Merzifon Amerikan Koleji'ndeki makinelerde bastırarak birçok noktaya ulaştırmışlardı. Örneklerden görüleceği üzere, hem Türkiye içinde yer alan yabancı misyon şeflerinin gayretleri hem de yurtdışından bulunan Ermenilerin çabaları neticesinde Avrupa'da Türkler aleyhine Ermenilerin ise lehine bir kamuoyu teşekkül etti.

Sonuç

Amasya sancağı, *Vilayât-ı Sitte* denilen ve Ermenilerin üzerinde hak iddia ettikleri altı vilayetten biri olan Sivas vilayetine bağlı olduğundan Ermeni olaylarının burada da had safhaya ulaştığını söylemek mümkündür. Merzifon kazası, Hınçak Ermeni ihtilal örgütünün bölgedeki merkezi olduğundan sancak genelinde Ermeni olayları eksik olmamıştır. Merzifon Amerikan Koleji Ermeni komitacıların yuvalandığı ve terör faaliyetlerinin planlandığı bir merkez olmuştur. Merzifon ve Amasya havalisindeki Ermeni ihtilal faaliyetlerini Hınçak Cemiyeti adına Merzifon Amerikan Koleji'nde öğretmen Karabet Tomayan yönetmiş, Ohannes Kayayan da, örgütün sekreterliğini yapmıştır. Tomayan Artin ve Arapkirli Devletyan Toros 1892-1895 yılları arasında gerçekleşen eylemlerde ön plana çıkan liderler olarak dikkat çekmişlerdir.

Ermeni komiteleri, Amasya şehir merkezi ile birlikte sancağın hemen tüm kazalarında evlerin kapılarına, dükkânların camlarına, cami ve kilise avlularına ve halka açık her yere bildiri, afiş ve yaftalar yapıştırmak halkın dikkatini kendi faaliyetlerine çekmek ve hareketlerini canlı tutmak istemişlerdir. Ermeni ihtilalcilerin hedef kitlesinde üç sınıf yer almaktaydı. Bunlardan birincisi, kendileri

gibi ihtilalci olan ve müstakil Ermenistan için faaliyetlerde bulunan Ermeniler idi. Komite üyeleri bu birinci grubun heyecanını sıcak tutmak ve teşvik etmek için milli ve tarihi temaları ve geleceğe dair hedefleri ifade eden yazılar kaleme almaktaydı. İkinci grup ise ihtilale ve terör hareketlerine uzak duran Ermeniler idi. Komiteciler hazırladıkları yaftalar ve bildirilerde bu sınıfın Ermeni istiklali için kendileri ile beraber mücadele etmesini istemişler ve tehdit etmişlerdir. Hatta Muhbir Tatyos örneğinde görüldüğü üzere kendi davalarına muhalif olan Ermenileri öldürmekten de geri durmamışlardır. Üçüncü sınıf ise Müslüman ahalidir. Ermeniler İslam toplumu içerisinde bir ayrılık meydana getirmeyi arzu etmişlerdir. Öte yandan devletin içinde bulunduğu zor durumu ve fakirliği de propaganda malzemesi yaparak halkı hükümete karşı kışkırtmayı amaç edinmişlerdir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- Bâb-ı Âsafî Mektubî Mühimme (A. MKT. MHM.); 724/12, 724/3, 645/18, 724/10, 713/31, 661/22.
Babiâli Evrak Odası (BEO); 332/24842, 241/18063, 223/16710, 2021/151543.
Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemî (DH. MKT.); 429/30, 412/42, 218/55, 391/45, 296/44, 15/26, 248/19, 2015/31, 132/37, 439/53, 248/18, 337/37, 357/3.
Dâhiliye Şifre Evrakı (DH. ŞFR.);170/102.
Hariciye Nezareti Londra Sefareti Belgeleri (HR. SFR. 3); 431/42, 431/60.
İrade Dâhiliye (İ. DH.); 1319/52.
Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV.); 97/32, 92/130.
Yıldız Perakende Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y. PRK. AZN.); 20/22.
Yıldız Perakende Arzuhal ve Jurnaller (Y. PRK. AZJ.); 31/83.
Yıldız Perakende Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.); 103/73.
Yıldız Perakende Dâhiliye Nezareti Evrakı (Y. PRK. DH.);7/48
Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı (Y. PRK. UM.); 30/43,

Sürelî Yayınlar

- Sâlnâme-i Vilâyet-i Sivas, Def'a 16, Sene 1321 (1903).

Kitap ve Makaleler

- ALAN, G. (2002). **Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.
- BAĞÇECİ, Y. (2008). "XIX. Yüzyılda Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askerî Tedbirler", **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, Kayseri, S. 24, ss.317-331.
- BOZKUŞ, Y. D. (2007). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivas Ermenileri'nin Genel Durumu", **Osmanlılar Dönemi'nde Sivas Sempozyumu (21-25 Mayıs 2007)**, Sivas, ss. 377-392.
- GÜRÜN, K. (1983). "Ermeni Sorunu Yahut Bir Sorun Nasıl Yaratılır", **Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu**, Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, İzmir, ss. 15-28.
- KARAKOÇ, E. (2010). "Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriel Noradunkyan Efendi", **Uluslararası İlişkiler**, C. 7, S. 25, s. 157-177.
- KARAL, E. Z. (1988). **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, TTK Yayınları, Ankara.
- KOCABAŞOĞLU, U. (1999). "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", **Osmanlı**, C. 5, **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, ss. 340-349.
- KODAMAN, B. (2014). "Ermenilerin Osmanlı Devleti'ni Tehcire Mecbur Etmesi", **Yeni Türkiye**, S. 60, ss. 1-13.
- KOLBAŞI, A. (2011). **1892-1893 Ermeni Yafta Olayları (Merzifon-Yozgat-Kayseri)**, IQ Yayıncılık, İstanbul.
- ÖNEY, C. (2010). **II. Abdülhamid Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Ermeni İsyanlarında Amerikan Misyoner Okullarının Rolü**, Balıkesir Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.
- ÖZCAN, T. (2007). **II. Abdülhamid Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz'de Meydana Gelen Ermeni Olayları**, Akis Kitap, İstanbul.
- SONYEL, S. R. (1985). "Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü", **Belleten**, C. 49, S. 195, Ankara, ss. 647-664.
- ŞAM, E. A. (2007). "Amasya Sancağında Ermeni Faaliyetleri (1892-1914)", **I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu** (13-15 Haziran 2007), 1. Kitap, Amasya Valiliği Yayınları, Amasya, ss. 463-487.
- TOSUN, R. (2003). "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 14, Konya, ss. 143-163.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN SON YILINDA ORTA DOĞU'DA CEPHE GELİŞMELERİ VE MUSTAFA KEMAL

Rıdvan BAL¹

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedenleri arasında yer alan Osmanlı Devleti'nin terk etmek zorunda kaldığı bugünkü Orta Doğu toprakları, günümüzde hâlâ dünya siyasetinin gündemindeki ilk sırayı koruyan gelişmelere sahne olmaktadır. Görünen odur ki gelecek yılların da en önemli gelişmeleri bu bölgede yaşanacaktır. Bu çalışmanın amacı; savaşın son yılında Orta Doğu cephelerinde yaşanan ve Osmanlı ordularının hezimete uğradığı muharebeleri hatırlamak, o döneme kadar İtilaf Devletlerince gerçekleştirilen hazırlıkları ve yapılan planları tekrarlayıp, Mustafa Kemal'in tercih ettiği stratejik kararların uygunluğunu ortaya koymaktır. Çalışmanın yöntemi olarak; başta askeri kaynaklar olmak üzere konu hakkındaki eserlerin incelenmesi, sonuca etki eden durumların mukayeseli şekilde açıklanması ve gelişmelerin kısa bir derleme şekline sokulması tercih edilmiştir. Savaşın başlamasından önce İngiltere ve Rusya ile ittifak arayışına giren ancak kabul görmeyen Osmanlı Devleti, İttihat ve Terakki yönetiminin de tercihi olan Almanya ile ittifak ve gizli iş birliği anlaşması yapmak zorunda kaldı. Askeri yapılanma anlaşması gereği ordunun yönetiminin de Alman generallerine bırakılması, Türk subaylarının hoşnutsuzluğuna neden olmuştu ancak seferberlik ilanından itibaren emredilen cephelerde askerleriyle beraber fedakârca mücadele etmelerine rağmen, savaş sonunda kaçınılmaz hale gelen yenilgiden kurtulamadılar. Başından beri olumsuz koşulları ve muhtemel sonucu tüm yetkililere aktarmasına rağmen dikkate alınmayan Mustafa Kemal, ciddi kayıplarla savaşı bitiren Yıldırım Ordular Grubu'nun çekilen unsurlarını toplayarak İngiliz ilerleyişini, ateşkes öncesinde Halep kuzeyinde durdurmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Orta Doğu, Nablus Muharebesi, Mustafa Kemal

FRONT DEVELOPMENTS IN MIDDLE EAST IN THE LAST YEAR OF THE WORLD WAR-I AND MUSTAFA KEMAL

Abstract

Today's Middle East territories, which The Ottoman Empire had them, that is among the lost side of the First World War, had to abandon, is still the scene of developments that still keep the first order on the agenda of world politics. Probably the most important developments of the following years will be experienced in this region. The purpose of this study is; to remember the battle of the Ottoman armies in the Middle East fronts in the last year of the war, to repeat the preparations and plans made in the Entente States until that time and to emphasize the appropriateness of the strategic decisions preferred by Mustafa Kemal. As a method of working; it is preferred to examine studies about the subject, especially military resources, to explain in a comparative way the effects of the consequences and a short review of the developments. The State, which was seeking an alliance with Britain and Russia before the war, had to make an alliance and a secret business alliance with Germany, which was the preferred choice of the Union and Progress Party Administration. Leaving the army's command to the German generals as signed in the military structuring agreement, led to the dissatisfaction of the Turkish officers. Mustafa Kemal, who has not been taken into consideration despite the fact that he has been passing negative conditions and possible consequences to all authorities, has taken the escaping elements of Yıldırım Armies Group and managed to stop British progress ahead of Aleppo before the ceasefire.

Keywords: World War I, Middle East, Nablus (Megiddo) Campaign, Mustafa Kemal

¹ Dr., Araştırmacı, ridvanbal198413@gmail.com

Giriş

İnsanlar ve toplumlar arasındaki ilişkiler, menfaatlerin uyuşması çerçevesinde ya huzur ortamında devam eder ya da çatışmaya kadar varan sorunlar yaratır. Vatandaşların güvenliğini, kazanılmış haklarına saygıyı ve refah içerisinde yaşamasını özetleyen “Barış” kavramının karşısında; onları acılara, ölümlere mahkûm ederek çöküş ve yok oluşa kadar götürebilecek “Savaş” kavramı yer alır. Barışın sağlanması ve sürdürülmesi için gerçekleştirilen çalışmalara rağmen, insanlık savaşın acı sonuçlarından etkilenmeye devam etmektedir.

Ünlü Çin düşünürü Sun Tzu’nun “Savaş Sanatı” isimli klasik eseri, M.Ö. 500 yılında yazılmış olduğu tahmin edilen, yeryüzünün en eski askeri strateji kitaplarından biridir. Savaşın, bir devleti başarıya ya da felakete sürükleyen bir ölüm kalım meselesi olduğunu belirten Sun Tzu, herhangi bir harekâta girişmeden önce durum değerlendirilmesinin kesinlikle ihmal edilmemesini ve şu beş faktörün mutlaka göz önünde bulundurulmasını vurgular: *Askerin moral seviyesi, hava durumu, savaş alanının özellikleri, komutanların yeteneği, teşkilatlanma ve disiplin*. Bu temel unsurlara Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan ekonomik ve siyasi yapılanmaların özellikleri de eklendiğinde savaşlar topyekûn boyutlara ulaşmıştır.

Avrupa’da başlayan güç gösterileri, ulusal birliklerini tamamlayan Almanya ve İtalya’nın sivrilmeye başlayarak ekonomik yayılma ve sömürgelerin paylaşılması planlarında İngiltere (Büyük Britanya) ve Fransa’ya rakip hale gelmesi, her an patlamaya hazır bir bomba gibi şekillenmişti. Bu gelişmelerden doğrudan etkilenen devletlerin başında gelen Osmanlı Devleti ise egemenliğine zarar veren olaylara müdahale edemeyecek haldeydi.

Batılı güçler, bazen müttefik görünseler de Osmanlı Devleti’ni bölmek ve topraklarını paylaşmak üzere açık ve gizli planlar, anlaşmalar yapmışlardır. Bu anlaşmaların 1918 yılından önceki yıllarda yapılan başlıcaları: İstanbul Anlaşması (1915), Londra Anlaşması (1915), Sykes-Picot Anlaşması (1916), Petrograd Protokolü (1916), McMahon Anlaşması (1916) ve Saint Jean de Maurienne Anlaşması (1917)’dir. Şerif Hüseyin liderliğinde 1916 yılında başlayan Arap isyanı gibi, bölgede bir Yahudi Devleti kurulması hazırlıklarını açık bir şekilde gösteren 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu, Orta Doğu toprakları üzerindeki emperyalist planların göstergesiydi. Bu planların yürürlüğe konmasının tek yolu, Orta Doğu Cephesinde mağlup edilecek Osmanlı Devleti’nin sona erdirilmesiydi.

Stratejik öneme sahip Kıbrıs Adası’nı 1878 yılında kiralamak suretiyle kontrolüne alan İngiltere, 1882’de Mısır’ı işgal etti. İngiltere’nin Yakın Doğu ve Akdeniz bölgesine olan ilgisini yoğunlaştıran gelişmelerden bir diğeri ise Süveyş Kanalı’nın 17 Kasım 1896’da açılması oldu (Akalin 2015, s. 36). Hindistan ile bağlarını etkileyecek bu olay nedeniyle, Hint Müslümanlarının güvenini ve desteğini elde etmek için Osmanlı Devleti’ne (Halifelik makamına) her türlü yardımı yapacağını hissettiren İngiltere, Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerindeki baskısına müdahil olabilmek üzere Osmanlı’nın yanında savaşa girebileceğini dahi açıkladı. Bu arada Berlin-Bağdat Demiryolu hattının yapılma ve işletilme hakkının Almanya’ya verilmesi ve bu hattın 1906’da ulaşımına açılması, Hindistan ve Uzak Doğu menfaatleri için tehlike arz edeceğinden İngiltere’de rahatsızlık yarattı. Yaşanan olaylar, bir büyük savaşın uzak olmadığını gösteriyordu.

Avrupa devletleri arasında oluşan saflaşmada kendine yer bulma çalışmalarına girişen Osmanlı Devleti, öncelikle İngiltere ile ittifak isteğini belirtmesine rağmen olumlu yanıt alamadı (Burak 2004, s. 20). Benzer şekilde Rusya ve Fransa’ya ilettikleri beraberlik istekleri de kabul görmedi. Dahası ilerleyen yıllarda durum değişti ve adı geçen devletlerin hepsinin Osmanlı topraklarında planları, hesapları ve hedeflerinin olduğu açığa çıktı (Adamof 2001, ss. 41-44). “*Hasta adam*” olarak gördükleri ve parçalanacağı konusunda şüpheleri olmayan bir devletle ittifak yapmadılar. Savaş öncesi izledikleri siyaset, gerçekleştirdikleri işgal ve el koymaların yanında, yapılan gizli paylaşım anlaşmaları bunun göstergesiydi. Böyle olunca Osmanlı Devleti’nin Almanya ile ittifakı kaçınılmaz hale gelmişti.

Nihayet bombanın ateşlenmesi, 28 Haziran 1914’te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Veliahdı Arşidük François Ferdinand’ın Saray Bosna’da bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Principe tarafından öldürülmesi ile gerçekleşti. Taraflar arasında yaşanan gerginlikler ve karşılıklı suçlamalar,

Avusturya-Macaristan'ın 28 Temmuz 1914'te Belgrad'ı bombalamasıyla savaşa dönüştü. İttifak Devletleri (İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan) ve İttifak Devletleri (Almanya, Avusturya-Macaristan) arasında başlayan savaş Japonya'nın Almanya'ya savaş ilan etmesi ile Uzak Doğu'ya da sıçradı. Osmanlı Devleti ve Bulgaristan'ın İttifak Devletleri safında; İtalya, Romanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan'ın İttifak Devletleri safında yer almasıyla tüm dünyayı etkisi altına alan Birinci Dünya Savaşı başlamış oldu (Armaoğlu 1983, s. 104).

İnsanlık tarihinin şimdilik iki kez yaşadığı dünya savaşlarının birincisi olan ve 11 Kasım 1918'de sona eren Birinci Dünya Savaşı; bir Türk imparatorluğunun da tarih sahnesinden silinmesine neden olması özelliği ile nedenleri, sonuçları ve günümüze yansımalarıyla iyi incelenmesi gereken bir faciadır.

1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girmesi

Yakın geçmişte yaşadığı Balkan faciasının yaralarını sarmak, ordu ve donanmayı güçlendirerek Avrupa'daki gelişmelere hazırlık olabilmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunan Osmanlı Devleti arzu ettiği sonuçları alamıyordu.² Yaşanan olaylardan hükümeti sorumlu görerek yönetim değişikliği isteğinde bulunan bir grup İttihat ve Terakki subayı, Enver Paşa'nın³ yönettiği bir harekât ile 23 Ocak 1913 günü Babıâli'yi bastı. Kanlı bir hükümet darbesi sonunda iktidarı ele alan İttihat ve Terakki'nin Enver-Cemal-Talât paşaları, Avrupa'da bloklaşma sürecinde tercihlerini Almanya'dan yana yaptılar (Turan 2004, s. 43).

Padişah V. Mehmet Reşat'tan yetki almak üzere saraya giden Sadrazam Sait Halim Paşa, yapılan girişimlerden bir sonuç alınmadığını ve devletin geleceğini kurtarmak için Almanlarla savunma anlaşması yapılmasının gerekliliğini anlattı. İstanbul'da Alman Büyükelçisi Baron Von Wangenheim ile Sadrazam Sait Halim Paşa arasında gizli bir anlaşma imzalandı. Genellikle Osmanlı görüşleri çerçevesinde imzalanan bu anlaşmaya göre;

* *“Bugünkü Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlık karşısında bu antlaşmayı imzalayan iki devlet, kesin bir tarafsızlık gözetmeyi yüklenirler.*

* *Rusya'nın fiili askeri tedbirlere başvurusu ve bununla Almanya için Avusturya'ya yüklenmeleri bakımından bir düşmanlık durumu yaratılması halinde, bu durum Türkiye için de yaratılmış olacaktır.*

* *Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanya, askeri heyetini Türkiye'nin emrinde bırakacaktır. Türkiye de bu heyetin ordunun sevk ve idaresinde kesin bir etkiye sahip olmasını sağlayacaktır.*

* *Almanya Osmanlı topraklarının tehdit edilmesi halinde ve tehdide uğrayan yerde Osmanlı Devleti'ne silahla yardım etmeyi üzerine alır”* (Karal 1996, s. 381).

2 Ağustos 1914 günü imzalanan bu antlaşma yanında aynı gün seferberlik de ilan edildi. Bu yakınlaşmanın ilk ürünü 11 Ağustos 1914'te görüldü. İngilizlerden kaçarak Çanakkale'ye sığınan *Goben* ve *Breslau* adlı iki Alman savaş gemisinin Osmanlı donanmasına katıldığı ve yeni adlarının Yavuz ve Midilli olduğu duyuruldu. 29 Ekim 1914 günü, Yavuz ve Midilli adı verilen gemilerin Alman Amiral Souchon komutasında Rus Donanması'na taarruz etmesi ve sonrasında *Odesa*, *Feodosiya* ve *Novorossiysk*'deki askeri tesisleri bombalaması üzerine Rusya tarafından bir protesto notası

² Osmanlı donanmasının ıslahatı için bir İngiliz heyeti davet edilmişken jandarma teşkilatının başına da Fransız heyet getirilmişti. Büyük kuvvet olan kara kuvvetlerinin yeniden yapılandırılması amacıyla da Almanya'dan bir askeri heyet istenince Almanya, bu talebi memnuniyetle kabul ederek Liman Von Sanders başkanlığında bir askeri heyet gönderdi. Yapılan sözleşme gereğince Osmanlı Hükümetince Alman subaylarının fiili görevlerde kullanılması kabul edilmişti. Mareşallik rütbesi verilen Liman Paşa Ordu Genel Müfettişi yapıldı (Ortaylı 2006, ss. 107-108; Karal 1996, s. 376).

³ 3 Ocak 1914'te rütbesi mirliva'lığa (tümgeneral) yükseltlen Enver Paşa, Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan ile evlenerek sarayın damadı oldu. 21 Ekim 1914'te ise “Başkumandan Vekili” unvanını alarak tüm orduya, dolayısıyla tüm ülkenin geleceğine doğrudan etki eden isim oldu. Ordunun tekrar eski gücüne kavuşması için başlattığı samimi girişimler kısmen başarıya ulaştı ancak özellikle kendinden üst rütbedekilerin emekliye sevk edilmesi kararı ile cephelelerde görev alması gereken tecrübeli subayları da yok etmişti (Öztuna 1967, s. 236).

gönderildi. Rus isteklerinin karşılanmaması üzerine 30 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş başlatıldığı, Çar Nikola tarafından Rus halkına duyuruldu.

Olayları dikkatle izleyen Churchill, ertesi gün derhal karşı harekâta başlanması emrini verip, bir savaş ilanı olmaksızın 3 Kasım 1914'te Çanakkale mevzilerini bombalattı. 4 Kasım 1914 günü İngiltere ve Fransa da Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Tarihte ilk defa Osmanlı Devleti ile savaşa girecek olan İngiltere, 1878'de işgal ettiği Kıbrıs ve 1882'de işgal ettiği Mısır'ı kendi topraklarına kattığını duyurdu.

Bu arada Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye sipariş verilen ve parası ödenmiş olan iki adet savaş gemisi teslim edilmedi. "Sultan Osman" ve "Reşadiye" adı verilen savaş gemilerini teslim almak üzere, Harbiye Nazırı Rauf (Orbay) Bey başkanlığında İngiltere'ye giden mürettebat eli boş döndü.

Emperyalist hedeflerini gerçekleştirmek üzere tüm olasılıkları sahneye koyan İngiltere, uzun yıllardır hazırlık yaptığı ve etkileri günümüzde Orta Doğu⁴'da devam eden bir girişimde daha bulundu; Arapları isyana teşvik ederek İngiliz himayesinde bir "Arap Devleti" kurmak. Başarılı olması halinde Yakın Doğu'da İngiliz egemenliğini perçinleyecek olan bu girişim üzerinde hazırlıklar yürütülürken, Osmanlı yöneticileri yıllardır bir arada yaşadıkları Arap topluluklarından şüphe etmeden, bölgede herhangi bir istihbarat çalışması yapmadan savaş hazırlıklarını sürdürüyordu. Nihayet 11 Kasım 1914 günü Osmanlı Hükümetince bir mazbata düzenlenerek Padişah'a sunuldu ve İtilaf Devletleri'ne savaş ilan edildi.

Savaş ilanından 3 gün sonra Padişah V. Mehmet Reşat tarafından "*Cihad-ı Ekber* (Büyük Cihad)" ilan edildi.⁵ İngiltere, Fransa gibi Hristiyan devletlerin egemenlik ve kontrolü altında bulunan Müslümanları bu devletlere karşı ayaklandırmak, Osmanlı Devleti ve müttefiklerine karşı savaşmak üzere bu devletlerin emrinde savaşmalarını önlemek ve Halife safında savaşa katılmalarını sağlamak amacıyla yayımlanan fetva, ciddi bir destek bulamadan savaş başladı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti; Batı (Galiçya-Romanya-Makedonya) Cephesi, Doğu / Kafkas Cephesi, Çanakkale Cephesi ve Orta Doğu (Kanal-Suriye-Filistin-İrak-Hicaz-Asir-Yemen) Cephesi'nde savaştı.

Ordunun savaşa girdiği dönemde Sofya'da askeri ateşe olan Mustafa Kemal, savaşa Almanya safında girilmesine karşı çıkmış, Almanlara güvenmeyerek savaşı kazanacak güçte olmadıklarını değerlendirmişti. Paris'i ziyaret ettikten sonra arkadaşı Salih'e yazdığı mektupta; Almanların çeşitli faktörlerin etkisi altında zikzaklı şekilde ilerlemek zorunda kalacağını ve bunun da onlar için zararlı sonuçlar doğurabileceğini belirtmişti. "...Biz amacımızın ne olduğunu bilmeden seferberlik ilan ettik. Bizim için büyük bir silahlı kuvveti ayakta tutmak zararlı olacaktır. Bunun sonuçları kestirilemez..." diyerek muhtemel tehlikeleri gündeme getirmişti (Kinross 1980, s. 115). O'na göre ülkenin yararına olan şey tarafsız olarak beklemek, savaş gücünü artırıcı tedbirleri almak, uzun süreceğini gördüğü savaşta hangi tarafta yer alacağını gelişmeleri izleyerek belirlemektir. Alman ordularının Fransızlara karşı, 5-17 Eylül 1914'te *Marne* muharebesini kaybetmeleri üzerine İstanbul'a bir rapor göndermiş ve Almanlar için Avrupa savaşının kaybolmuş sayılabileceğini belirtmişti.

Cephede görev almak istemesine yanıt Çanakkale savunma hazırlıkları döneminde verildi ve 20 Ocak 1915'te, Tekirdağ'da yeni kurulan 19. Tümenin komutanı olarak görevlendirildi. 18 Nisan 1915'ten itibaren kara savaşlarının en başarılı komutanı olarak ileri görüşlülüğü, dikkati ve askeri dehası ile Çanakkale Muharebelerinin, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin başarılı olduğu söylenebilecek tek cephe sayılabilemesini sağladı. 27 Ocak 1916'da Edirne'deki 16. Kolordu Komutanlığı'na atandı. Mart ayında bu kolordunun Diyarbakır'a nakledilmesi üzerine Diyarbakır'a giderek

⁴ Batılı diplomat ve akademisyenler tarafından genellikle "*le proche-orient, Yakın Doğu*" olarak adlandırılan bölge, zamanla "Orta Doğu" olarak anılmaya başladı. Türkiye, İran, Irak, Suriye, Mısır, Sudan ve Libya ile tanımlanan bölgeye sonraları Arap Birliği ülkelerinin katılmasıyla daha geniş bir coğrafya "Orta Doğu" olarak kabul gördü (Choueiri 2011, s. 1).

⁵ EK-1, Cihad-ı Ekber Fetvaları.

göreve başladı. Daha sonra Ruslara karşı savaşmak üzere Van Gölü-Muş hattına gönderilen birliklerin arasında yer aldı. 3-8 Ağustos 1916 tarihlerindeki savaşlarda, Kolordusu ile Muş ve Bitlis'i Rus işgalinden kurtardı. Ordunun güney cephelerdeki gelişmeler ise iç açıcı değildi.

2. Orta Doğu'da Genel Durum ve Arap Milliyetçiliği

Devletin modernleşmesini ve güçlenmesini sağlayabilmek için çeşitli alanlarda ıslahat girişimleri gerçekleştiren Osmanlı Devleti'nde, Batıdaki örneklerle uygun ilk ciddi uygulamalar III. Selim döneminde başlatıldı (Kubalı 1973, s. 79). Bu dönemde uygulamaya konulan reformlar, devletin Arap olan tebaasına da modern bir sürece dahil olma fırsatı verince; sosyal, kurumsal, ekonomik ve uluslararası olaylar Arapçılık akımının gelişimine neden oldu.

İttihat ve Terakki yönetiminin başlamasıyla yürürlüğe konan ve devletin, yabancıların müdahalelerini önleyebilmek için yöneldiği merkezi tedbirler, Türkçe dilinin resmi ve ulusal dil olması vb. uygulamalar Arapların tepkisine neden oldu. Haziran 1913'te Paris'te bir kongre düzenleyerek, Osmanlı Devleti'nin adem-i merkezîyetçi ve idari reformlarını talep eden Araplar, "*Pan-Arabizm*" kavramını belirgin hale getirip girişimlerinin coğrafi kapsamını "*Arap Yarımadası ve Bereketli Hilal*" bölgeleri ile sınırladılar (Choueiri 2011, s. 362). Talep ettikleri reformlar doğrultusunda Türklerle bir anlaşma yapabileceklerinden umudu kesen ve radikal çözümler arayışına giren bazı Araplar, gizli dernekler kurarak ayaklanma hazırlıklarına yöneldiler.

Aziz el-Mısri isimli bir binbaşı tarafından kurulan İngiliz destekli *El-Ahd* (Yemin) partisi, ordudaki Arap subayları da içine alan askeri bir teşkilattı (Lutskiy 2011, s. 319). 1914 başlarında ortaya çıkan eğilim, bazı Arapların Türklere karşı ayaklanmaya istekli ve bu konuyu sağlamak üzere İtilaf Devletleriyle iş birliğine hazır olduğu yönündeydi. Bu çalışmaların son aşaması ise 1916 Arap isyanı oldu.

Arap liderlerden İmam İdris, Abdülaziz bin Suud ve Şerif Hüseyin ile gizli anlaşmalar yaparak onları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmayı başaran İngiltere, Şerif Hüseyin'e kurulacak Arap Devletinin krallığını ve halifeliğini tanıma sözü de verdi (Özcan 2000, s. 306). Osmanlı yöneticileri, Şerif Hüseyin ve oğullarının, İngiltere'nin Mısır Valisi McMahon ile Kahire Müstemleke İdaresi arasında yaklaşık iki yıl süren yazışmalarından ve İngiliz planlarından haberdar olamadılar. Öyle ki, Şerif Hüseyin isyan için McMahon'dan para ve silah-teçhizat isterken oğlu Faysal, Enver ve Cemal Paşalarla birlikte Hicaz'daki mevzileri ve savaş hazırlıklarını inceliyor ve gördüklerini, duyduklarını babasına aktarıyordu (Köse 2014, s. 399).

Osmanlı Devleti'nin fiili olarak savaşa girmesinden itibaren ise bölgede İngiliz destekli Arap hazırlıkları açığa çıktı. Bu nedenle isyan girişimlerini önlemeye yönelik düzenlemeler çerçevesinde İngilizlerle iş birliği yapanlar ortaya çıkarılıp cezalandırılmaya da başladı. "*...Cemal Paşa'nın karargâhında bir rehine olarak nezaret altında bulundurulmuş Şerif Faysal, bir gece ansızın çöle kaçtı ve Mekke'deki babasının yanına gitti. Babası Şerif Hüseyin Hicaz'da isyan bayrağını çekti. Mekke ve Taif'teki garnizonlarımız Şerif Hüseyin'in bedevileri tarafından sarıldı. Memleket ile her türlü rabı-taları kesildi. İngiliz casusu Lawrence'in delaletiyle, Mısır askerleri ve topçu birlikleri, Şerif Hüseyin'in kuvvetlerine katıldı. Mukaddes Hicaz, İngilizlerle birlikte, Mukaddes Müslümanların halifesine savaş açtı. Cemal Paşa'nın hareketi harp hukuku bakımından doğru idi. Fakat siyaset bakımından çok feci bir hata olmuştur... Bütün Araplık alemi, bu liderlerin asıldığı günü, hâlâ bir matem günü olarak her yıl anarlar... Bu liderler Arap bağımsızlığı kurbanları olarak takdis edilirler*" (Apak 1988, ss. 152-153).

3. Bölgede Cereyan Eden Muharebeler

Büyük Savaş'ın son yılına gelindiğinde bölgede İtilaf Devletlerinin üstünlüğü göze çarpıyordu. Önce Kuzey Afrika, sonra da Arabistan Yarımadasının güneyinde etkisini kaybeden ve topraklarını koruyamayan Osmanlı Devleti, Filistin ile Şam arasındaki bölgeyi elde tutmak üzere savunma planları yaptı. Savaşın ve devletin kaderini belirleyen bu kesimdeki muharebelere geçmeden önce, 1918

yılında nispeten daha az hareketliliğin yaşandığı ve durağan çatışmaların görüldüğü diğer kesimlerdeki gelişmeler ele alınacaktır.

3.1. Kuzey Afrika Savaşları

Osmanlı Devleti, bugünkü Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ile Sudan ve Etiyopya kıyılarında 16. yüzyılda egemenlik kurmuş ve tüm kıta ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Ancak özellikle İngiltere'nin Mısır'ı nüfuzu altına almasından itibaren etkisini kaybetmiş, adı geçen ülkelere İngiliz, Fransız ve İtalyan yerleşmelerini engelleyememişti. Dünyanın yaklaşık dörtte birini oluşturan bu zengin topraklar sömürgeci devletlerin hedefi haline gelmiş ve zamanla Almanya'nın da içinde bulunduğu devletlerin çıkar çatışmalarına sahne olmuştu. Bu açıdan bakıldığında Birinci Dünya Savaşı'nın Afrika cepheleri, Alman sömürgelerinin ele geçirilmesi için İtilaf Devletlerinin hesapları üzerine kurulmuştu. Osmanlı Devleti açısından ise savaşların ağırlık noktasını Trablusgarp oluşturmuştu.

1912 yılında imzalanan Uşi Antlaşması ile Trablusgarp'ı İtalya'ya bırakmış olmasına rağmen bölge ile irtibatını kesmeyen Osmanlı Devleti; Kuzey Afrika'daki direnişi özellikle Müslüman Senûsî (Sunusi) unsurları ve İstanbul'dan gönderilen Teşkilât-ı Mahsusa'ya bağlı gönüllü subaylarla devam ettirmeyi planlamıştı (Pehlivanlı 2000, s. 425; Ünalp 2010, s. 186). Ancak İtalyan ve İngilizlerle anlaşılan Seyyit İdris'in destek ve yardımını durdurması; yerel lider ve tarikatların aralarındaki çekişmeler, Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesini zorunlu kılmıştı. Mısır cephesindeki yaklaşım ise Süveyş Kanalı'nın ele geçirilmesi ve İngilizlerin gücünün kırılabilmesi için geniş çaplı bir harekât yapılması olarak belirlenmişti.

2-3 Şubat 1915'te kanalı geçmek üzere başlatılan ilk girişim başarısızlıkla sonuçlanmış, net bir üstünlüğe sahip olduğu anlaşılan İngiliz kuvvetleriyle çarpışmak yerine geri çekilme harekâtı tercih edilmişti. 23 Nisan 1916'da başlayan İkinci Kanal Seferi'nde *Katya, Romani* ve ardından 9 Ağustos 1916'daki *Birülabd* Muharebeleri neticesinde Sefer Kuvveti Komutanı Von Kress de geri çekilme emri vermiş ve ağustos sonunda Hicaz Cephesi'nin öneminden dolayı Kanal Seferi yapılmasından vazgeçmişti (Üzen 2007, s. 30). Her ne kadar gayri nizami harp taktiği ile küçük çatışmalar yaşansa da 1918 yılına gelindiğinde Kuzey Afrika topraklarında yürütülen büyük savaş kalmamıştı.

Sonuçta; Avrupa cephelerinde kötü duruma düşen Alman ordularını rahatlatmak için İngiltere'yi Mısır'da oyalamayı isteyen Alman Genelkurmay Başkanlığı, Süveyş Kanalı'na bir harekât yapılması konusundaki isteklerini kabul ettirmiş ve Enver Paşa'nın Mısır'a taarruz planı ve hazırlığı yapmasını sağlamıştı. Bu nedenle Kuzey Afrika'da yaşanan muharebelerin genel gidişata etki eden en önemli sonucu; İtilaf Devletlerinin yüz binden fazla askerini burada tutmasıyla Almanya'yı rahatlatması, Osmanlı Devleti için ise zaten sayıca az olan ordularının daha da azalıp maddi-manevi bir çöküntü içine girmesi olmuştu.

3.2. Medine Savunması

1918 yılı içerisinde kayda değer bir meydan muharebesi ya da cephe savaşı yaşanmamış olmasına rağmen, Medine, Türk birliklerinin mağlup olmadan terk etmek zorunda kaldığı bir şehir olarak önem kazanmıştı. Hicaz'da başlayan Arap hareketleri Osmanlı Hükümeti tarafından başlangıçta ihtiyatla karşılanmış, silahlı bir çatışma yerine Şerif Hüseyin'in konumunu zayıflatarak girişimini en az zararla atlatmak düşünülmüştü. Durum ciddiyet kazanınca 28 Mayıs 1916 tarihinde Medine Komutanlığına Fahrettin Paşa tayin edilmişti (Yatak 1995, s. 88). Şam ile Medine arasındaki demiryolu hattının kesilmesiyle beraber kışlalara saldırılar başlamış, Cidde kenti de İngiliz savaş gemileri tarafından ateş altına alınmıştı. Bölgeden sorumlu olan 4.Ordu Komutanı Cemal Paşa, isyanın başlamasıyla birlikte Medine'ye takviye olarak üç alay göndermişti. Fahrettin Paşa'nın birliklerince yürütülen karşı taarruzlarla kısmî başarılar elde edilmiş ancak Mekke Valisi Galip Paşa'nın gerekli düzenlemeye geçememesi nedeniyle 16 Haziran'da Cidde, 7 Temmuz'da Mekke ve 22 Eylül'de de Taif isyancıların eline geçmişti.

Medine Garnizonu ise tüm kısıtlı imkânlarla rağmen, Fahrettin Paşa'nın komutanlık anlayışıyla direndi ve 2 yıldan fazla süre ele geçirilemedi. Medine'nin tren yolu ile Şam'a bağlı olması ve güçlü

bir kalenin varlığı, Fahrettin Paşa'nın direncini artıran faktörlerdi. Kale dışında kontrol gücü zayıflamaya başlayan Fahrettin Paşa, sorumluluğundaki kutsal emanetleri 14 Mayıs 1917'de İstanbul'a göndermeyi başardı. Zira; 21 Mart 1918 tarihinden itibaren İngiliz kuvvetlerinin Amman istikametine yönelmesi nedeniyle Hicaz ordularına yeterli yardım sağlanamadı. Tren raylarına zarar verildikçe ikmal olanakları zayıflayan Medine birlikleri zamanla kötü duruma düşmeye başladı. Bu arada Şerif Hüseyin Ağustos 1918'de Fahrettin Paşa'ya bir mektup göndererek, Medine'yi teslim etmesi karşılığında kendisi ve askerlerinin güvenle Mısır'a geçişin sağlanacağını belirtti. Bu mektubu Enver Paşa ve Yıldırım Ordular Karargâhına bildiren Fahrettin Paşa'ya cevap olarak Medine'yi savunması ve kesinlikle teslim olmaması emredildi (Bostancı 2014, s. 131). Hicaz Demiryolunu devamlı açık tutabilmek için ilave tedbirler almasına ve askerlerini buraya yönlendirmesine rağmen, Arap isyancılar zamanla yolun kontrolünü ele geçirdi. Demiryolunun işlemez hale gelmesi ile Medine'deki kuvvetler kaderine terk edilmiş oldu.

Medine kalesinin ve Türk askerlerinin kuşatma altında kalması ciddi sıkıntılar doğurdu. Doğal olarak en büyük sıkıntıların başında yiyecek ve su sıkıntısı vardı. Gıda ikmali yapılamaması nedeniyle dağlardan ot yiyen askerler vardı ve bunların bazıları zehirlenerek hayatını kaybetti. Bölgenin çekirge istilasına uğraması nedeniyle tarım alanları da zarar görünce sıkıntı ileri boyutlara ulaştı. Kuşatma süresi uzadıkça yiyecek bulamayan birlikler, çaresizlikten bölgede bulunan çekirgeleri yiyerek doymaya çalıştı (Kıcımın 1976, s. 90). Mondros Ateşkes Antlaşması gereği Osmanlı ordularının geri çekilmesi ve birliklerin teslim olmaları emredilmesine rağmen, Fahrettin Paşa ısrarla Medine'yi savunmaya devam etti. Sadece padişah'tan bir ferman gelirse teslim olacağını bildirmesi üzerine, Adliye Nazırı Haydar Molla aracılığı ile görevden affedildiğini açıklayan "irade-i seniyye" tebliğ edildi. İsrarla göreve devam eden Fahrettin Paşa'nın 10 Ocak 1919'da teslim edilmesi üzerine Medine isyancı Arapların kontrolüne geçti (Sonyel 1972, s. 356; Kandemir 2011, s. 454).

3.3. Irak Cephesi

İngiltere, Musul'un sahip olduğu petrol rezervleri bakımından stratejik özelliği ve Halep-Musul-Bağdat güzergâhını takip eden demiryolu hattının bölgede yer alması nedeniyle, Irak Cephesine önem vererek ciddi hazırlıklar yaptı.⁶ Muhtemel gelişmeleri değerlendirerek Osmanlı Devleti henüz savaşa girmemişken, 15 Ekim 1914'te, bir İngiliz Hint Tümenini Bahreyn Adaları'na, bu tümenin bir birliğini de bir bölük kadar Türk askeri tarafından savunulan Basra güneyindeki Fav bölgesine çıkarılmışlardı (Kemal 2007, s. 649). Osmanlı Devleti'nin "Musul-Kerkük-Bağdat" olarak üç ayrı eyalet şeklinde yönettiği Irak Cephesinde 29 Nisan 1916'da kazandığı Kut'ül-Amare zaferi, zor şartlar altında İngiliz ordusuna karşı kazanılmış sayılı zaferlerden biriydi. Bu yenilginin intikamını almayı ve ileri harekâta devam etmeyi planlayan İngiliz orduları, yeni ve taze kuvvetlerle takviye ettikleri cepheye uzun bir hazırlık dönemi geçirdiler.

Bazı Türk birliklerinin (Almanların isteği ve Enver Paşa'nın Türkistan düşüncesi doğrultusunda) bu cepheden alınıp İran'a gönderilmesini de fırsat bilen İngilizler, 1916 Aralık'tan itibaren taarruza geçtiler. Savunma mevzilerini takviye edemeyen Halil (Kut) Paşa komutasındaki 6. Ordu birlikleri Bağdat'ı terk etmek ve Musul civarında mevzilenmek zorunda kaldı. Taraflar arasında cereyan eden karşılıklı muharebeler sonunda Türk kuvvetlerinin Bağdat'ı boşaltarak geri çekildiğini fark eden İngilizler, bir hücum ile 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirdi.

Bu esnada 16. Kolordu Komutanı olan Mustafa Kemal, 13 Mart 1917 'de, merkezi Diyarbakır'da olan 2. Ordu Komutanlığına atandı (Arı 1997, s. 267). Bağdat'ın geri alınması için plan yapan Enver Paşa, Mareşal Falkenhayn komutasında "Yıldırım Ordular Grubu" adı ile bir birlik oluşturdu.

⁶ Çanakkale Cephesinden geri çekerek Mısır'a gönderdikleri birliklerini dinlendiren, silah-teçhizat ve malzeme bütünlemesi yapan İngilizler; dört piyade tümeni, bir süvari tümeni ile birkaç müstakil piyade ve süvari tugayını "Mısır Seferi Kuvvetleri" adıyla, 10 Mart 1916'da yeniden teşkilatlandırıp bölgede büyük bir harekât hazırlığına girdi (The Egyptian Expeditionary Force (EFF), <https://eefinww1.weebly.com/1916.html>, erişim tarihi: 01.10.2017).

Bu gruba bağlı olacak 7. Ordu Komutanlığı için de Mustafa Kemal'e teklif götürdü ve görevlendirmesi yapıldı. Ancak İngilizlerin Sina-Filistin Cephesinde yeni bir taarruz hazırlığında olması ve durumun kritik bir hale dönüşmesi nedeni ile Bağdat planı iptal edilerek kuvvetler Sina-Filistin Cephesine gönderildi (ATASE 2002, s. 471).

İngiliz Savaş Kabinesinin değerlendirmesinde savaşın yakında biteceği, bu nedenle petrol kaynaklarına sahip olan Musul'un mutlaka ele geçirilmesi için Irak Cephesindeki General Marshall'a 2 Ekim 1918'de kuzeye, Musul'a doğru ilerleme emri verildi (Türkmen 2015, s. 430). İngiliz süvarilerinin çevirme harekâtıyla imha riski yaşayan Türk kuvvetleri 30 Ekim 1918 tarihinde teslim oldu ve böylece Irak Cephesi kapandı.

4. Sina-Filistin Cephesi

Durumu ve bölgedeki gelişmeleri dikkatle inceleyen Mustafa Kemal, Alman Mareşali Falkenhayn ile çalışamayacağını ve ülkenin genel durumu hakkındaki görüşlerini belirten bir rapor hazırlayarak 20 Eylül 1917'de Başkomutan Vekili Enver, Dâhiliye Nazırı Talât ve Bahriye Nazırı Ahmet Cemal Paşalara gönderdi. Raporunda: "...*Irak 'ta İngilizler hedeflerini ele geçirmişlerdir. Bu sebeple istilalarını daha ileri götürmeleri için siyasi, iktisadi ve askeri zorunlulukta olmadıkları kanısındayım. Bununla beraber, onlar harekâtını sürdürür ve başarıya ulaşırlarsa, kaybedenlere, örneğin Musul'un da ilavesi, kesin sonuca pek etki yapmaz. Denilebilir ki, genel durum adeta değişmemiş olur. O halde bu cepheye dahi beklemekten başka bir şey yapamayız... Sözün kısası gerek mülki idare ve gerekse halk içinde yapılacak işlerin herhangi bir olağan memleket sorunu değil, en birinci bir memleket savunması olduğu, bu dönemde yurdun hiçbir köşesinin herhangi bir yabancı idaresi altına verilmesi, saltanat hayatını kesin olarak yıkar ve ortadan kaldırır...*" (ATASE 2002, s. 106) ifadeleriyle net bir ileri görüşlülük sergiledi.

Görüşlerinin Enver Paşa tarafından ciddiye alınmaması üzerine Ekim 1917'de istifa eden Mustafa Kemal, eski görevi olan 2. Ordu Komutanlığını da kabul etmeyerek bir ay izinle İstanbul'a gitti. 7 Kasım 1917'de Genelkurmay Karargâhında görevlendirildi. Bu görevlendirme O'nun kritik bir dönemde Almanya'ya seyahat yapmasına fırsat yarattı.

Alman İmparatoru İstanbul'a yaptığı ziyaret sonrası Padişahı Almanya'ya davet ettiğinde, bu davetin kabul edilmesiyle bir heyetin ziyareti iadesine karar verildi. Padişah Sultan Reşat'ın seyahat edemeyecek durumda olması nedeniyle, Veliâht Vahdettin Efendi'nin Almanya'ya gitmesi uygun görüldü. Ziyaret heyetinde yer alacak askeri temsilci olarak seçilen Mustafa Kemal de 15 Aralık'ta Veliâht Vahdettin Efendi ile birlikte Almanya'ya gitti ve incelemelerde bulundu. Ocak ayı başında İstanbul'a dönerek bahar aylarına kadar karargâhta çalıştı. Mayıs'ta böbrek hastalığının tedavisi için Viyana'ya gitti. Karlsbad'da 2 ay kadar kalan ve Ağustos 1918 başında İstanbul'a dönen Mustafa Kemal, 7 Ağustos 1918'de tekrar 7. Ordu Komutanı olarak atandı. Bu arada Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na Mareşal Falkenhein'in yerine Mareşal Liman Von Sanders görevlendirildi.

4.1. Nablus Meydan Muharebesi

Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak amacıyla Filistin Cephesinde kesin sonuç almayı planlayan İngiltere, Osmanlı kuvvetlerini tamamen imha edecek bir taarruz hazırlığı yaptı. General Allenby komutasındaki kuvvetler, asıl taarruzu Şeria Nehri ile Akdeniz arasından yaparak Türk mevzilerini yarmayı hedefledi. Bu bölgedeki Nablus Ovasında yapacağı hücumlarla, Osmanlı kuvvetlerinin *Bisan* ve *Afule*'den geçen ana ikmal yolları ele geçirilerek orduların geri ile desteği kesilecek ve kolaylıkla imha gerçekleşecekti.

Bu muharebeye kadar yaşanan çatışmalarda karşılıklı el değiştiren bölgede iki tarafın da ciddi kayıpları olmuştu. En son 30 Nisan- 4 Mayıs 1918 tarihlerinde yaşanan İkinci Şeria muharebesinde kazanan taraf olsa da ciddi oranda personel kaybeden Osmanlı kuvvetleri, ikmal noktaları ile de temasını kaybedecek duruma düşmüştü. İngiliz kuvvetleri ise yaklaşık iki kat daha fazla zarar görmüştü (Belen 1967, s. 47). Birliklerini Şeria Nehri batısına çekerek statik hale geçen, gelecek harekâta ha-

zırlanma sürecine girerken Hicaz Demiryoluna saldırılarını yoğunlaştıran İngiliz kuvvetleri, Arap isyancıları da kullanarak Osmanlı kuvvetlerinin karargâhlarına ve ikmal yollarına yönelik sabotajlar düzenlemişti. Özellikle "...Maan ve güneyindeki demiryoluna yapılan Arap saldırılarında köprü ve rayları ciddi olarak zarar görmüş, yedek malzeme olmadığından onarımları mümkün olmamıştı" (Sanders 1968, s. 263).

Durumun bu kadar sıkıntılı olduğu cephede daha ciddi bir sorun ortaya çıktı. Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders, 20 Haziran 1918'de istifa etti. Emrindeki 11. Alman Avcı Taburunun Kafkas Cephesi'ne gönderileceğini öğrenen Mareşal, Enver Paşa'ya şu telgrafi çekerek istifa gerekçesini açıkladı: "...Alman kıt'alarının Filistin Cephesi'nden geri alınması hakkındaki ilk teşebbüs, mayıs başında yapılmış ve sağlık sebeplerine dayandırılmıştı. Lüzumu olup olmadığı hakkında yalnız tarafımdan burada cephede karar verilmesi mümkün olan böyle bir tedbire, daha önce karşı bir durum almıştım. 11. İhtiyat Avcı Taburunun Kafkasya'da kullanılacağını İstanbul'dan gelen güvenilir haberlerden anladım... Karşı oluşuma kesinlikle önem verilmedi. Bundan ötürü Grup Komutanlığından istifaya mecburum..." (Sanders 1968, ss. 279-281).

Bu istifa Alman İmparatoru tarafından kabul edilmeyerek ikinci bir emre kadar göreve devam etmesi bildirildi. Aynı günlerde Şeria Nehri bölgesinde yapılan Osmanlı taarruzları başarıya ulaşmazken, 14 Temmuz 1918 günü harekât, Mareşal Liman Von Sanders tarafından şu şekilde değerlendirildi: "...Türk kıt'alarının muharebe gücündeki düşüşü, 14 Temmuz günü harekât bana pek açık olarak göstermişti. Bugün burada meydana gelmiş olan durumun, bundan önceki harp (savaş) yıllarında komutam altındaki Türk kıt'alarında görülmesi mümkün değildi... Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın bildiri ve emrinde Kafkasya (Doğu Cephesi)'ya gitme isteğinde bulunan subayların bir derece yükselmesi ve bir misli maaş artırılması vaat edilmişti. Aile hayatlarının sürdürülmesiyle meşgul ve Ordular Grubunda sadece belli olan maaşıyla geçinmek zorunda olan ve bazen bu maaşı da alamayan subaylardan pek çokları, doğaldır ki, böyle bir hizmete istekli oldular. Muharebe faaliyetinde bulunan bir cephe subaylarına daha elverişli bulunan ve belki de uzun süre harp ihtimali olmayan bir cephede bir derece yükseltme ve bir misli maaş zammıyla görev ve hizmet teklifi Harp Tarihi'nde eşine rastlanması mümkün olmayan bir olay olmak gerekir. Subaylardan diğer bir kısmının eksilmesine sebep de o sıralarda İstanbul'da çıkan büyük yangın nedeniyle, aileleri evsiz kalanlara izin vermek zorunluluğu olmuştur..." (Sanders 1968, ss. 287-288).

Tüm cephelerde sıkıntılı günler yaşayan devlet, 4 Temmuz 1918'de Padişah V. Mehmet Reşat'ın ölüm haberi ile sarsıldı. 9 yılı aşkın süre saltanatta kalan V. Mehmet Reşat 73 yaşında hayatını kaybedince Eyüp Sultan'da toprağa verildi. Sultan Abdülmecit'in sekizinci oğlu, 57 yaşındaki Veli-aht Vahdettin Efendi, VI. Mehmet unvanıyla tahta çıktı (Danişmend 1955, ss. 439-440; Öztuna 1967, s. 248). Padişahın Başyaverliği makamına getirilen İzzet Paşa ile görüşen Mustafa Kemal, genel durum hakkında padişahı bilgilendirmek isteği ile randevu talep etti.

Yaver Naci Paşa'nın da bulunduğu bir ortamda samimi bir görüşme gerçekleştirerek başkomutanlık görevini derhal kendilerinin üzerine almalarını ve bir kurmay başkanı seçerek orduyu ivedilikle kontrol altında bulundurmalarını teklif etti. Bu konuyu düşüneceğini belirten Sultan Vahdettin, sonraki günlerde iki kez daha kabul ettiği Mustafa Kemal'e ihtiyatlı yaklaşarak teklifine pek sıcak bakmadığını ima etti. Talât ve Enver Paşalar ile görüştüğünü de vurgulayınca Mustafa Kemal "...Birkaç ay önce Talât ve Enver Paşalardan tiksindiğini söyleyen ve bunların memleketi yıkılmaktan başka sonuca götürmesi imkânsız hareketlerini tenkit eden Vahidüddin idi. Benim Vahidüddin karşısında vicdan görevim sona ermişti..." düşüncesi altında şaşkınlıkla izin isteyip huzurdan ayrıldı (Atay 1980, ss. 107-108). Sultan Vahdettin, 5 Ağustos 1918 günü Mustafa Kemal'i saraya çağırarak O'nu tekrar eski görevine, 7. Ordu Komutanlığına atadı.

O tarihe kadar yaşanan gelişmeleri ve Enver Paşa'ya yaptığı müracaatları hatırlayan Mustafa Kemal, bu emri şüphe ile karşılayarak düşüncelerini şöyle ilettiler: "...Padişah Hazretleri! Bana öyle bir görev veriyorsunuz ki, o görevi yapmak buyruğunu almış komutanlar yerlerindedir. Beni onların üstünde bir başkomutanlığa mı atamaktasınız? Eğer böyleyse, iftiharla buyruğunuzu kabul edeceğim. Bir zamanlar istifa ederek, haklı sebeplerle bıraktığım bir orduyu -ki o ordu bugün yenilmiştir, orada

bulunan bütün ordular gibi- beni, onun başına gönderiyorsunuz. O halde, bütün bu irade buyrulan görevleri yapmaya nasıl güç bulabilirim?” (Aydemir 2004, s. 297).

7 Ağustos 1918’de, daha önce istifa ederek bıraktığı 7. Orduya tekrar komutan olarak atanması emrini aldığında Enver Paşa’nın bir oyunu ve planı ile karşılaştığını düşünerek İstanbul’dan ayrıldı. 1 Eylül 1918’de Nablus’taki 7. Ordu karargâhına gelerek komutayı devraldı (www.ata.tsk.tr). Mareşal Liman Von Sanders komutasındaki Yıldırım Ordular Grubu üç ordudan teşkil edilmişti: Tuğgeneral Cevat (Çobanlı) komutasındaki 8. Ordu, Tuğgeneral Cemal (Mersinli) komutasındaki 4. Ordu ve Tuğgeneral Mustafa Kemal komutasındaki 7. Ordu.⁷

Mustafa Kemal’i Çanakkale’den tanıyan Mareşal Liman Von Sanders, O’nun yeniden 7. Ordu Komutanlığına atanmasından dolayı mutlu oldu. Anılarında: “...Çanakkale Muharebeleri’nde tanıdığım bu değerli komutan, buraya gelince ordunun mevcut itibariyle azlığını ve birliklerin perişan halini gördü ve aldandığını anladı. Enver Paşa ona gerçekten uzak rakamlar vermiş ve ordunun durumunu da hayli elverişli göstermişti... Sıcaklığın 55-60 derece arasında değiştiği ağustos ayında, birliklerin sabah 08.00’den güneş batıncaya kadar hareket etme imkânları yoktu. Yazlık elbisesi olmayan, ancak kalın yün kumaş giyen (bunlara paçavra demek daha yerindedir) ve dörtte üçünden fazlasının artık iç çamaşırı da kalmayan Türk erlerinin, doğrudan doğruya tenlerine giydikleri bu kalın kumaş altında ne zahmet çekecekleri apaçıktır...” (Sanders 1968, s. 303) ifadeleriyle belirttiği acı tablo, bütün çıplaklığı ile ortadaydı. Bölgede yaşananlar ve Ordunun içinde bulunduğu kötü koşullar hakkında gerçekçi açıklamalardan sonra Mustafa Kemal, Enver Paşa’nın kendisine Filistin Cephesindeki koşullar ve gelişmeler konusunda anlattığı olumlu manzaranın gerçekleri yansıtmadığını anladı.

Göreve katıldığı günlerde böbrek rahatsızlığı henüz tam olarak geçmemiş olan Mustafa Kemal cephelede hızlı dolaşmanın etkisiyle günlük çalışmalarını tekrar hasta yatağından yürütme zorunda kaldı. Kendisine aktarılan günlük raporlardan bir tanesi dikkatini çekti. Bir İngiliz esirinin sorgulamasından İngilizlerin tüm cephe boyunca hücum hazırlığında olduğunu ve muhtemel taarruz tarihini 19 Eylül 1918 olarak değerlendirdi. Derhal emrindeki komutanlara bir emir yazdı ve alınacak tedbirleri belirtti [7. Orduya bağlı 3. Kolordu Komutanlığını – o tarihteki rütbelere göre- Albay İsmet (İnönü), 20. Kolordu Komutanlığını Tuğgeneral Ali Fuat (Cebesoy), 26. Tümen Komutanlığını da Albay Fahrettin (Altay) yapıyorlardı. (Selek 1968, s. 25)]. İngilizlerin kesin sonuçlu bir taarruz hazırlığı içinde olduğunu düşünerek mevcut durumlarında değişiklik gerektiren tedbirleri, bilgi için Mareşal Liman Von Sanders’e de ilettiler ancak pek dikkate alınmadı.

General Allenby’nin harekât planı, Cevat Paşa komutasındaki 8. Ordunun karşısına beş piyade tümeni, bir Fransız müfrezesi ve üç süvari tümeni toplayarak esas hücumun buraya yapılması şeklindeydi. Böylece cephe genelinde üç kat, 8. Ordu cephesinde yedi kat, bu ordunun Albay Refet (Bele) komutasındaki 22. Kolordu cephesinde ise tam on dört kat güçlü bir kuvvet toplandı. İngiliz ordusunun bir diğer üstünlüğü de sahip olduğu deniz ve hava kuvvetleriydi. Birinci Dünya Savaşı’nın hiçbir cephesinde görülmeyen bu güç üstünlüğü ile beş ay kadar taarruza hazırlanan İngilizler, 19 Eylül 1918’de cephe boyunca genel taarruza başladılar.

Gün doğmadan başlayan şiddetli topçu ateşi Osmanlı savunma hatlarında ciddi zarara neden oldu. Telefon hatları parçalandığı için birlikler arasında irtibat kesilirken, 8. Ordu bölgesindeki *Yafa-Hayfa* istikametinde yöneltilen taarruzlardan sonuç alınmaya başlanarak ileri mevziler ele geçirildi. İngiliz süvari birliklerinin *Falik* Nehri üzerine inşa edilen köprüleri kullanarak kuzeye geçmesi (Nedim 1995, s. 146), savunma hatlarının yarıldığının ve geri bölgelere doğru imha hareketinin başladığının göstergesiydi. Savaş gemilerinden ve uçaklardan sağlanan ateş desteği ile ulaşılan sonuç, General Allenby’yi memnun ediyordu.

8. Ordu Komutanı Cevat Paşa, 19 Eylül 1918 günü saat 08.50’de, Mareşal Liman Von Sanders’e bir rapor göndererek gelişmelerin çok ciddi olduğunu, ordunun imha olma riskinin belirdiğini yazdı (Kemal 2013, ss. 630-631). Süratle gelişen İngiliz hücumları nedeniyle takviye edilemeyen 8.

⁷ EK-2 Nablus Meydan Muharebesinde Tarafların Kuruluş ve Kuvvetleri.

Ordunun birlikleri geriye doğru kaçmaya başladı. Dağınık ve düzensiz bir şekilde çekilen unsurlar hava bombardımanları ile yok edildi. Nablus'un kuşatılması başlarken, İngiliz Çöl Atlı Piyade Kolordusu da ileri doğru süratle ilerleyerek 8. ve 7. Orduların geri çekilme istikametlerini tıkamaya çalışıyordu. Cephenin içine düştüğü bu tehlikeli ve kritik durum nedeniyle, 7. Orduyu imhadan kurtarmak için geri harekât icra etmeyi tek çare olarak düşünen Mustafa Kemal, verdiği emirle ordusunu geri çekmeye başladı (Kinross 1980, s. 195; Kemal 2013, s. 633).

Yıldırım Ordular Grubunun muharebeyi kaybetmek üzere olduğunun en açık göstergesi, *Nasıra*'da bulunan Mareşal Liman Von Sanders ve karargâhının İngilizlere esir düşmekten son anda kurtulması oldu. Genel bir görüntü olarak 20 Eylül akşam saatlerinde tüm savunma hatları çökerken İngiliz kuvvetleri hedeflerine ulaştı. Geriye doğru çekilen ve düzensiz olarak kaçan Türk askerleri süvari ve uçak hücumlarıyla öldürüldü (Belen 1967, s. 78). Liman Von Sanders'le irtibat kuramayan Mustafa Kemal, Bisan istikametini açık tutarak Şeria Nehri'nin doğusuna geçemediği takdirde, ordusunun güney ve kuzeyden düşman baskısına maruz kalıp Şeria Nehri batısında imha olabileceğini değerlendirdi.

Aynı saatlerde Başkomutanlığın, Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığından genel durum hakkında bilgi isteyen bir telgrafı Nablus'a geldi. Başkomutanlık, Mareşal Liman Von Sanders'le irtibat sağlayamadığından telgraf, *Beyt-i Hasan*'da bulunan Mustafa Kemal'e gönderildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı ile bağlantının olmadığını belirterek durumu açıklayan bir telgraf yazıp Başkomutanlığa gönderdi. An itibarıyla 8. Ordunun yok olduğunu, kendi ordusunu kuzeye çekmeye çalıştığını ve Beyt-i Hasan bölgesinde olduğunu, 4. Ordunun henüz taarruza uğramadığını, durumun çok kritik bir hâl aldığını belirtti (Bayur 1957, ss. 455-456).

İngiliz ilerleyişi nedeniyle 7. Ordu Nablus, Afule, Bisan ve Şeria Nehri arasında çembere alınmıştı. Mustafa Kemal, kuvvetlerinin disiplini bozmadan ve panik haline girmeden geri çekilmesi için her türlü tedbiri almış ve ordu 22 Eylül 1918 sabahı *Der Tell el Amar* Geçidi'ne ulaşmıştı (ATASE 2002, s. 658). Bir yıl önce, 20 Eylül 1917 tarihinde başta Enver Paşa olmak üzere devleti yönetenlere gönderdiği ama pek dikkate alınmayan uyarı mahiyetli raporda dile getirdiği olasılıklar gerçekleşmiş ve Yıldırım Ordular Grubu Nablus'ta tarihi bir yenilgi almıştı.

4.2. İngilizlerin Sonraki Hedefi Şam

Nablus'tan sonra kuzeye doğru süratle ilerleyen İngiliz kuvvetleri ile onların kontrolündeki isyancı Araplar için Şam yolu açıldı. Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı, Mersinli Cemal Paşa'nın, 7. Ordunun bazı unsurlarını da kendi birliklerine katarak Şam'ı savunacak birliklerin başında olmasını; Mustafa Kemal'in ise çekilen kuvvetlerin başında kalmasını emretti (Belen 1967, s. 100).

Aslında Şam'ın genel durumu, Osmanlı ordularının savunma yapmasına imkân vermeyecek kadar kötüydü. Düzensizlik ve asayişsizliğin artmasının yanında, Arap isyancılarının da kışkırtmaları ile öldürme, yağmacılık, tecavüz ileri boyutlardaydı. Dera bölgesinden Şam'a çekilirken yaşadığı olaylar, Kolordu Komutanı Albay İsmet'in ifadelerinde şöyle yer aldı: "...Zehirlenmiş olan ve içinde düşman tertipçileri bulunan köylerden gelen darbeleri hazmederek gitmenin faydası, hatta imkânı olmadığını gördük. Taarruza uğradığımız yerlerde durup, ilk önce onlarla hesaplaşmayı kararlaştırdık. Bu ricatlar esnasında, kıta'sını kaybeden veya dermansızlığından geride kalan münferit askerlerin halktan gördükleri muameleler yürekler acısıdır..." (Selek 1985, ss. 132-133). İkmal konvoylarının yağmalanması ve ulaşım yollarının kesilmesinin yanında Hicaz demiryolu hattının en büyük istasyonu olan *Kadem* İstasyonu yanıyordu. Halep istikametine giden demiryolu tahrip edilirken binaların damlarından, pencerelerinden Türk askerlerine ateş açılıyordu.

Böyle bir ortamda şehrin güneyinde savunma yaptırılmayan Mersinli Cemal Paşa, İngiliz ilerlemesini önleyemeyerek birliklerini geri çekmek zorunda kaldı. Mareşal Liman Von Sanders : "...*Bu durumda güneyden çekilen birliklerin ancak hiçbir yerde durmaksızın Şam'dan süratle geçerek çekilmeleriyle kurtulmaları mümkün olabilirdi...*" (Sanders 1968, ss. 339-340) diyerek durum özetliyordu. Nihayet 30 Eylül tarihi itibarıyla Şam boşaltıldı ve birlikler Halep istikametinde geri harekâtlarını sürdürdü.

1 Ekim 1918'de İngilizlerin 5. Süvari Tugayı, isyancı Arap kuvvetlerinin öncüleri ile Şam'a girdi. Halkın ve ordunun moralini bozan bu gelişme karşısında padişah tarafından yayınlanan Hatt-ı Hümayûn geç ve etkisiz bir girişim olarak kaldı (Kemal 2010, s. 49). Yerli halkın büyük bir memnuniyetle karşıladığı İngiliz ve isyancı Arap güçlerinin aynı gün Beyrut'u da ele geçirmesi, tüm gelişmelerin İtilaf Kuvvetleri istekleri doğrultusunda geliştiğini gösterdi. İngiliz ileri harekâtı Halep istikametinde çekilen Osmanlı ordularını takibe dönüştü.

Yüksek komuta kademesinin hesaba alması gereken bir gelişme daha oldu. Eylül başından beri Fransız General Franchet de Esperey komutasındaki İtilaf Kuvvetlerinin Bulgar ordusuna yönelik baskıları sonuç verince 29 Eylül'de Bulgaristan, Selanik'te imzaladığı ateşkes anlaşması ile savaştan çekildi. Müttefikleri ile karadan irtibatı kesilen Osmanlı Devleti'nin, bu tehlikeli gelişme karşısında nasıl bir düzenlemeye gideceği belirsizdi. Hattâ Talât Paşa'nın İngilizlerle temasa geçmek istediği ancak İngilizlerden olumlu yanıt alamadığı duyuluyordu (Cebesoy 2010, s. 67).

ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından 8 Ocak 1918 günü açıklanan 14 maddelik barış ilkeleri, savaşı kaybetmek üzere olan devletler için bir umut kaynağı olarak görüldü ve ateşkes girişimlerini hızlandırdı. Bazen resmi bazen gayri resmî yollarla arayış içerişe giren yöneticilerden biri de padişahı.

Sultan Vahdettin, 4 Ekim 1918'de kendine yakın gördüğü Rüştü Bey'i İsviçre'ye göndererek, (savaştan sonra) İngiliz Yüksek Komiseri olarak İstanbul'da görevlendirilecek olan Sir Horace Rumbold'a gizli bir barış anlaşması teklifinde bulundu. Buna göre: "...Osmanlı Devleti ile ayrı barış yapılırsa... Hicaz, Filistin ve Mezopotamya (Irak)'ya, Padişahın egemenliği altında, İngiltere'nin 1882'den beri uygulamakta olduğu sistem gibi yönetim gerçekleşirse; İngiltere, Mahmut Muhtar'ın önderliği altında, çoğu Osmanlı ordusundan kaçak olanlardan oluşan yeni bir ordunun kurulmasına yardımcı olacak; bu ordu, İngiliz güçleriyle birlikte İstanbul'a yürüyerek İttihat ve Terakki Partisini iktidardan düşürecektir. Ondan sonra Osmanlı illerinde İngiliz denetimi altında anayasa reformu yapılacaktır... Ayrıca, Osmanlı Devleti'ne karşı Arapları isyana sevk eden Haşimilere karşı tüm Arabistan'ı yönetimine almada Abdülaziz bin Suud'la iş birliği yapacak; Türk-Bulgar hududu, 1912'de olduğu gibi Osmanlılar lehinde düzeltilecek; Türkler, Anadolu sahillerine yakın Ege adalarına yeniden sahip olacaktır" (Sonyel 2015, s. 2).

Gelişmeleri dikkatle izleyen komutanlar arasında da artık savaştan çekilme zamanının geldiği ve ateşkes anlaşmasının yapılması gerektiği tartışılmaya başlandı. Aynı günlerde İngiliz ve isyancı Arap kuvvetleri tarafından yenilgiye uğratılan ve tutunamayarak kuzeye çekilen Türk birlikleri Halep yakınlarına ulaştı.

5. Ateşkes Öncesinde Son Savunma Bölgesi Halep

Mareşal Liman Von Sanders tarafından Mustafa Kemal'e verilen son görev, çekilen birlikleri toparlamak ve Şam-Rayak hattında savunmaya devam etmektir. Şam'ı savunmakla görevlendirilmiş olan Mersinli Cemal Paşa'nın birlikleri bir savunma hattı bile oluşturamadan süratle Şam'ı terk etmek zorunda kalınca, Mustafa Kemal kendisine emredilen hatta savunma yapabileceğinin şansının kalmadığını ve eğer mutlaka o hatta kalınırsa tamamen imha olma tehlikesini görerek Halep istikametinde çekilmeye karar verdi.

Mustafa Kemal'in "...Düşmana teslim olan bir kolordunun komutanının da Rayak'a geldiğini duydum, yanıma çağırtdım, dedim ki: Kolorduyu bırakıp Beyrut'a gittiniz. Oradan da benim yolladığım trenle buraya geliyorsunuz... Kolordu komutanı bir tek erini dahi kurtarmaksızın, bilâkis topunu birden düşman eline bırakarak şahsını kurtardığı vakit, bütün sebepler ve şartlar onun aleyhinedir. Şimdi size bir iyilik yapmak istiyorum. Kumanda etmek için maneviyatınız yerinde ise Baalbek'te bekleyen Fuat Paşa'nın yanına gidiniz. Yarın size bir kuvvetin kumandasını vereceğim.... Bu zat benim yanımdan ayrılmış ve Baalbek'e değil, trene binip İstanbul'a gitmiştir..." (Atay 1980, s. 110) şeklinde aktardığı olaylar, O'na göre cephede emir komutanın bittiğini, genel olarak direnme ve savaşa azmi kalmadığını gösteriyordu.

Mareşal Liman Von Sanders bulunulan mevzilerde savunmaya devam edilmesini bildirmiş olduğundan, kendi emrinin aksine bir emir yayımlayan Mustafa Kemal'e şiddetli tepki gösterdi. Böyle bir tepkiye hazırlıklı olan Mustafa Kemal, konuyu ve gerçek durumu kendisine anlatmak ve ikna etmek üzere Baalbek'e gitti. Mareşal Liman Von Sanders ile görüşerek, eldeki 7. Ordunun bir enkaz sayılabileceğini, ilerleyen İngiliz kuvvetlerine direnmesinin mümkün olmadığını, bunları Halep'te toplayıp, sonraki harekât için yeniden bir karar alınmasını izah etti.

Liman Von Sanders "asilce" bir tavırla: "...Karar budur, fakat ben nihayet bir yabancıyım, bu kararı veremem. Bunu ancak, bu yurdun sahipleri verebilir. Yalnız rica ederim, benim kurmay başkanım da anlaşır mısınız?" (Atay 1980, s. 111) diyerek Mustafa Kemal'in planını kabul etti. Hasta olan Grup kurmay başkanı Diyarbakırlı Kazım Paşa ziyaret edildikten sonra onun da onayı alındı ve 3 Ekim günü Mareşal Liman Von Sanders'in yeni emri yayınlandı: "7. Ordu, Halep güneyindeki Tammun'a gidecektir. 3. ve 20. Kolordular da buraya gönderileceklerdir. Alman Asya Kolu, trenle Humus üzerinden kuzeye gönderilecek ve 7. Ordu emrine girecektir. 4. Ordu, 146. Alman Alayıyla Humus güneyinde kalacaktır. Her iki Ordu, kendilerine ayrılan yerlerde gereken teşkilat ve yeniden düzenlenmeleri yapacak ve birlikleri kadro mevcuduna çıkaracaktır..." (Belen 1967, s. 109).

Aslında ateşkes sağlanana kadar İngiliz ordularına kuvvet kaptırmamak, mümkün mertebe derlenip toparlanmak çareleri aranıyordu. Mustafa Kemal ve yakın komutanları arasında, gerekirse "...Anavatan topraklarına çekilip cenupta bir müdafaa hattı kurmak..." (Cebesoy 2010, s. 69) maksadıyla gereken tedbirlere başvurma konusunda mutabakat vardı. Öte yandan komutanlığını Cevat Paşa'nın yaptığı ve Nablus'tan sonra lağvedilen 8. Ordudan sonra, Mersinli Cemal Paşa'nın 4. Ordusu da 13 Ekim 1918 tarihinde lağvedildi. Enver Paşa Başkomutan Vekilliği görevinden alınıp Erkan-ı Harbiye Umumi Reisi (Genelkurmay Başkanı) olarak görevlendirildi. Aynı gün Yıldız Sarayına çağrılarak istifası istenen Sadrazam Talat Paşa da görevinden ayrılmak zorunda bırakıldı.

20 Ekim günü 7. Ordunun teşkilatlanması tamamlanmak üzereydi. İki tümen Ali Fuat Paşa'nın, iki tümen de Albay Selahattin'in (Şam'da hastalanan Albay İsmet, tedavi için İstanbul'a gönderildi) emrinde olarak savunma hazırlıklarına devam ediyordu. Aynı günlerde isyancı Arap kuvvetleri ile desteklenen İngiliz askerleri Halep yakınlarına ulaştı. Şehirde hissedilen ayaklanma hareketi çerçevesinde yerli halk tarafından Türk askerlerine ateş açılıyor, sokak savaşları yaşanıyordu.

Mustafa Kemal'in de şehir merkezinde olduğu bir zamanda İngiliz uçaklarının bombardımanı yaşandı. Planlı şekilde şehir boşaltıldı, savunma mevzileri terk edildi. İngiliz süvarileri Halep batısındaki sırtlara ulaşıp Haritan istikametinde ilerlemeye başladı. Bu bölgeyi daha önceden boşaltmış olan Türk birliklerinin hareketini ve Halep'in terk edilmiş olduğunu yerlilerden öğrendiler (ATASE 2002, s. 726). 25-26 Ekim 1918 gecesi Katma'ya çekilen 7. Ordu karargâhı, son geri çekilme noktası olarak hedeflediği Halep kuzeyindeki Haritan bölgesinde savunma mevzileri işgal etti.

Uçaklarla desteklenen İngiliz süvarileri ve Araplar, 7. Ordu birliklerine karşı çok sayıda taarruz gerçekleştirdi ancak dirençli savunma ve kararlı karşı taarruzlar sonucu bölgeyi ele geçiremediler. İngiliz ve isyancı Arap kuvvetlerinin Anadolu istikametindeki ilerleyişini Haritan bölgesinde durdurmayı ve bu hattın kuzeyine geçişe izin vermemeyi planlayan Mustafa Kemal, ordusunun son Orta Doğu muharebelerini bu mevzilerde gerçekleştirdi. Ordunun (gerekçesi ne olursa olsun) tekrar yabancı komutanlara/liderlere teslim edilmesine izin vermedi. Bu cephede erleriyle beraber kahramanca mücadele eden, bazıları esir düşmüş, bazıları gazi olmuş birlik komutanları; daha sonra Kuva-yı Milliye ordularının komuta kademesini oluşturarak yaşananlardan elde ettikleri acı tecrübelerini zafere dönüştürdüler.

6. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde muharebelere katılan Osmanlı orduları, yetersiz durumdaki askeri gücünün daha da eksilmesi ve ciddi zayıyata uğrama pahasına, önemli vazifeler yerine getirerek savaşın seyrini etkiledi. Savaşın son yılının en çetin muharebeleri, sonucunda Osmanlı ordularının kesin bir yenilgiye uğradığı Nablus'ta gerçekleşti. Bölgenin stratejik özelliğini iyi değerlendiren İngiltere, diğer İtilaf Devletleri unsurları ve isyancı Arap kuvvetleriyle beraber, ayrıntılı ve

dikkatli bir hazırlık süreci geçirdi. Bölgeyi savunmak üzere oluşturulan Yıldırım Ordular Grubu'nun komutanı Mareşal Liman Von Sanders idi. Tuğgeneral Cevat (Çobanlı) komutasındaki 8. Ordu, Tuğgeneral Cemal (Mersinli) komutasındaki 4. Ordu ve Tuğgeneral Mustafa Kemal komutasındaki 7. Ordu birlikleri, batıdan doğuya doğru tertiplendi.

Filistin Cephesinde kesin sonuç almak üzere; karşısında yer alan üç Osmanlı Ordusunu da tamamen imha etmeyi hedefleyen General Allenby, asıl taarruzu Şeria Nehri ile Akdeniz arasından yapmaya karar verdi. Uçaklarla ve deniz topçusu ile desteklenen İngiliz kuvvetleri; Nablus Cephesi genelinde Osmanlı kuvvetlerinin üç katı, 8. Ordu cephesinde yedi katı, bu ordunun ileride mevzilenecek 22. Kolordusu cephesinde ise tam 14 katı güçlü bir kuvvet oluşturdu. Bu güç mukayesesine göre böyle bir güç üstünlüğü, Birinci Dünya Savaşı'nın hiçbir cephesinde görülmemiştir.

19 Eylül 1918'de başlayan İngiliz hücumları Osmanlı savunma hatlarını parçalarken birlikler arasında irtibat kesildiği için emir-komuta kayboldu. İleri savunma mevzilerinin ele geçirilmesi ile genişleyen taarruz, İngiliz süvari birliklerinin savunma hatlarını yarıp geri bölgelere doğru ilerlemeyle imha hareketine dönüşmüştü. Mevzilerinde tutunamayarak dağınık ve düzensiz bir şekilde çekilen unsurlar uçak bombardımanları ile yok edildiler. Teslim olanların sayısı ciddi rakamlara ulaştı. Öyle ki, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders, Nasıra'da İngilizlere esir düşmekten son anda kurtuldu. 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal, cephede görülen bu gelişme nedeniyle ordusunu olası bir imhadan kurtarmak için geri harekât icra etmeyi tek çare olarak düşündü ve geri çekilmeye başladı.

Kısa süre içinde 8. Ordu tamamen imha olmuş, 4. Ordu'ya Şam'ı savunma görevi verilmiş, 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal ise geri çekilen tüm askerleri bir arada tutup Halep yakınlarında yeni bir savunma hattı oluşturma ile görevlendirilmişti. Ancak İngiliz kuvvetlerine direnç gösterebilecek Osmanlı gücü kalmamıştı. Bu gerçeği gören ve ateşkes sağlanana kadar İngiliz ordularına kuvvet kaptırmayarak yeni bir kuvvet oluşturma görevine karar veren Mustafa Kemal, Şam'ın da terkedilmesi üzerine 25-26 Ekim 1918 gecesi Katma'ya çekildi.

Son geri çekilme noktası olarak düşündüğü Halep kuzeyindeki Haritan bölgesinde savunma mevzileri oluşturdu. Uçaklar desteğindeki İngiliz süvarilerini ve isyancı Arapların hücumlarını burada durdurmayı ve karşı taarruzlarla geri atmayı başaran 7. Ordu birlikleri, Allenby'nin bu hattın kuzeyine geçişe, dolayısıyla Anadolu istikametindeki ilerleyiş planına izin vermedi. Filistin ve Irak Cephelerinin çöküşüyle Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı devam ettirme olasılığı kalmadı, nihayet 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalamak zorunda kaldı.

Sonuç olarak; Birinci Dünya Savaşı'nın Orta Doğu cephelerindeki 1918 yılı gelişmeleri, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının düğüm noktası olan Türkiye Cumhuriyeti için "Emperyalizm ve Orta Doğu" olgusunun her zaman dikkate alınması gerektiğini hatırlatır. İtilaf Devletlerinin, özellikle İngilizlerin 1918'de ulaştığı hedef, yaklaşık yüz yıllık plan ve hazırlıkların sonucuydu. Dünya düzeninin istekleri doğrultusunda şekillendirilmesi yanında, yüksek seviyeli askeri hazırlık ve Şerif Hüseyin gibi işbirlikçi Arapların satın alınmasıyla, sınırları masa başında çizilmiş çok sayıda yeni devlet oluşturuldu. Orta Doğu'nun sahip olduğu stratejik özellikler, İkinci Dünya Savaşından sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği emperyalist kuvvetleri bu topraklara iyice ortak etti. Günümüzde yaşananlar ise gelecek on yıl içerisinde bölgede yeni ve tehlikeli oluşumların planlandığını göstermektedir. Bu coğrafyanın diğer bir özelliği, mevcut düzene başkaldırı için kandırılabilir işbirlikçilerin varlığıdır. Böyle bir ortamdaki gelişmelerden doğrudan etkilenmesi kaçınılmaz olan Türkiye'nin en büyük şansı, sahip olduğu kişisel özellikleri ile tüm dünyanın takdirini kazanmış olan kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Mustafa Kemal Atatürk, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren öngörü ve düşüncelerini tüm karar vericilere ısrarla iletmesine rağmen dikkate alınmamış, teklifleri kabul görmemiş bir komutandır. Buna rağmen her fırsatta inisiyatifini kullanarak muhtemel olasılıkları çok iyi hesap eden ve en iyi çözümü süratle uygulamaya koyabilen komutanlık özelliği, savaşın son günlerinde emir-komutanın kendisine devredilmesiyle Türk ulusu için bir şans olmuştur. Ateşkes anlaşması öncesinde

“*Mehmetçiğin süngülerinin geçtiği hat*”tı elde bulundurmaya başarak, yeni bir Türk Devletinin ilk temellerini 1918 yılı sonunda atmıştır.

KAYNAKÇA

- Adamof E. E. (2001), *Çarlık Belgelerinde Anadolu'nun Paylaşılması* (Çev. Hüseyin Rahmi), İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Akalın, Durmuş (2015), *Süveyş Kanalı*, İstanbul, Yeditepe Yayınları.
- Apak, Rahmi (1988), *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Arı, Kemal (1997), *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Armaoğlu, Fahir (1983), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1918)*, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayını.
- Atay, Falih Rıfki (1980), *Çankaya*, İstanbul, Sena Matbaası.
- Ayaydın, Rıdvan (2016), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İran'da Cihad-ı Ekber Faaliyetleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2004), *Tek Adam, C. I*, Yirmi İkinci Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Bayur, Yusuf Hikmet (1957), *Türk İnkılâbı Tarihi, C. III*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Belen, Fahri (1967), *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, C. V*, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Bostancı, Mustafa (2014), “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi” Akademik Bakış, C. 7, S. 14, ss. 117-136.
- Burak, Mehmet Durdu (2004), *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914–1918)*, Ankara, Babil Yayınları.
- Büyükcoşkun, Kudret (1991), “Arabistan”, *İslam Ansiklopedisi* (C.3, ss. 248-252), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Cebesoy, Ali Fuat (2010), *Millî Mücadele Hatıraları*, İkinci Basım, İstanbul, Temel Yayınları.
- Choueiri, Youssef M. (2011), *Orta Doğu Tarihi* (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul, İnkılâp Yayınevi.
- Danışmend, İsmail Hami (1955), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. IV*, İstanbul, Türkiye Yayınevi.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı (1986), *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C. IV*, Ks. 2, Sina-Filistin Cephesi, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı (1999), *Türk İstiklal Harbi, C. I*, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı (2002), *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C. III*, Ks. 2, Irak-İran Cephesi, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay Başkanlığı Atatürk sitesi, (Erişim tarihi: 05.11.2017). http://www.ata.tsk.tr/02_kronoloji/kronoloji.html.
- Kandemir, Feridun (2011), *Medine Müdafası*, On dördüncü Basım, İstanbul, Yağmur Yayınevi.
- Karal, Enver Ziya (1996), *Büyük Osmanlı Tarihi, C.V*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Kemal, Cemal (2007), “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, ss. 643-691.
- Kemal, Cemal (2010), “Osmanlı'nın Filistin Cephesi'ndeki Son Muharebesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 45, ss. 37-69.
- Kemal, Cemal (2013), “Nablus Meydan Muharebesi'nde Mustafa Kemal”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51, ss. 617-651.
- Kıncıman, Naci Kâşif (1976), *Medine Müdafası*, İkinci Basım, İstanbul, Sebil Yayınevi.
- Kinross, Patrick (Lord) (1980), *Atatürk* (Çev. Ayhan Tezel), Yedinci Baskı, İstanbul, Sander Yayınları.
- Köse, İsmail (2014), *İngiliz Arşiv Belgelerinde Hicaz İsyanı*, İstanbul, Selis Kitaplar.
- Kubalı, H. Nail (1973), *Türk Devrim (İnkılâp) Tarihi*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi.
- Lutskiy, Borisoviç (2011), *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi* (Çev. Turan Keskin), İstanbul, Yordam Kitap.
- Nedim, Şükrü Mahmut (1995), *Filistin Savaşı, 1914-1918* (Çev. Abdullah Es), Ankara, Genelkurmay Basımevi.

- Ortaylı, İlber (2006), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Dokuzuncu Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları.
- Önalp Kâmil, Üstünsoy Hilmi (1986), *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Sina-Filistin Cephesi*, C. 4, Ks. 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi.
- Özcan, Azmi (2000), "Osmanlı-İngiltere Münasebetleri", *İslâm Ansiklopedisi* (C. 22, ss.302-307), İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztuna, Yılmaz (1967), *Türkiye Tarihi*, C.12, İstanbul, Hayat Kitapları.
- Pehlivanlı, Hamit (2000), "Teşkilat_1 Mahsusa Kuzey Afrika'da, 1914-1918", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, S. 47, ss. 421-440.
- Sanders, Liman Von (1968), *Türkiye'de Beş Yıl* (Çev. M. Şevki Yazman), İstanbul, Burçak Yayınevi.
- Selek, Sabahattin (1968), *Anadolu İhtilali*, Dördüncü Basım, 2 Cilt, İstanbul, Burçak Yayınevi.
- Selek, Sabahattin (1985), *İsmet İnönü, Hatıralar*, C.I, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Sonyel, Salâhi R. (1972), "İngiliz Belgelerine Göre Medine Müdafii Fahrettin Paşa", *Belleten*, C. XXXVI, S. 143, ss. 333-375.
- Sonyel, Salâhi R. (2015), *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, The Egyptian Expeditionary Force (EFF), (erişim tarihi: 01.10.2017), <https://eefinww1.webly.com/1916.html>.
- Turan, Şerafettin (2004), *Türk Devrim Tarihi I. Kitap*, İkinci Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Türkmen, Zekeriya (2015), "Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", Ed. Zekeriya Türkmen, 1914'ten 2014'e 100'üncü Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, (ss. 381-434), İstanbul, Harp Akademileri Yayını.
- Ünalp, F. Rezzan (2010), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Faaliyetleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Üzen, İsmet (2007), *Birinci Dünya Harbi'nde Sina Cephesi ve Çöl Hatıraları*, İstanbul, Selis Kitaplar.
- Yatak, Süleyman (1995), "Fahreddin Paşa", *İslâm Ansiklopedisi* (C.XII, ss. 87-89), İstanbul, Türk Diyanet Vakfı.

EK-1: CİHAD-I EKBER FETVALARI⁸

1) İslamiyet aleyhine düşman saldırısı olup İslam memleketleri gasp edilip yağmalanır ve Müslümanlar da esir edilince İslam padişahı genel seferberlik ilan edip cihadı emrettiğinde “*zor da olsa kolay da olsa mallarınızla canlarınızla topluca savaşın*” (Tevbe 41) ayeti hükmünce bütün Müslümanlar üzerine cihad farz olup, genç, ihtiyar, piyade ve süvari olarak her taraftaki Müslümanların mal ve can ile cihada koşmaları farz-ı ayn olur mu?

Cevap (en iyisini yüce Allah bilir): Olur.

2) Bu surette bugün İslam’ın hilafet makamı ve Osmanlı Devleti’ne savaş gemileri ve kara ordularıyla hücum etmek suretiyle İslam hilafetine düşman olan, Allah korusun, İslamiyet’in yüce nurunu söndürmek ve onu imha etmek için çalıştıkları ortaya çıkan Rusya, İngiltere ve Fransa ile onlara yardımcı ve destek olan hükümetlerin idaresi altında bulunan bütün Müslümanların bu hükümetlere karşı cihad ilan ederek bilfiil gazaya koşmaları farz olur mu?

Cevap (en iyisini yüce Allah bilir): Olur.

3) Bu surette maksadın elde edilmesi bütün Müslümanların cihada müracaat etmelerinde iken bazıları Allah korusun buna karşı gelseler bu muhalefetleri büyük günah olup Allah’ın gazabına ve bu isyanlarının cezasına müstahak olurlar mı?

Cevap (en iyisini yüce Allah bilir): Olurlar.

4) Bu surette İslam hükümeti ile muharebe eden adı geçen hükümetler, Müslüman ahalisini ölümle ve hatta bütün ailelerini mahvetmekle tehdit edip zorlasalar bile bu Müslümanların İslam hükümetinin ordularıyla savaşmaları şeriata göre kesinlikle haram olup kâtil olmalarıyla cehennem ateşine müstahak olurlar mı?

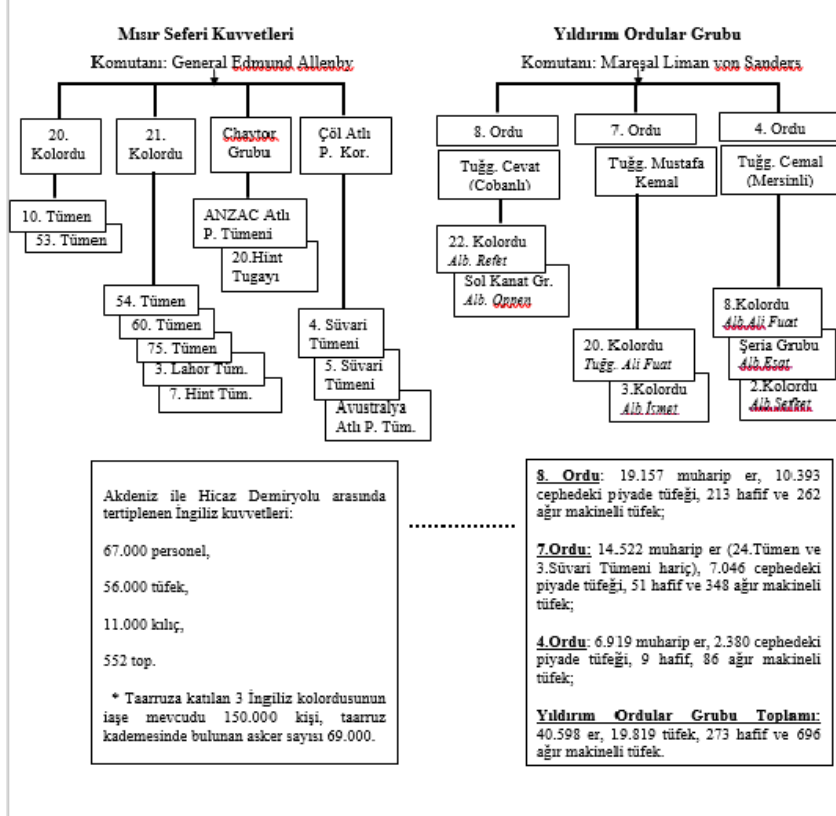
Cevap (en iyisini yüce Allah bilir): Olurlar.

5) Bu surette şu anda devam eden harpte İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ hükümetleriyle destekçilerinin idaresinde olan Müslümanların İslam hükümetine yardımcı olan Almanya ve Avusturya aleyhine harp etmeleri İslam hilafetinin zararına olacağından büyük günah olmakla acı azaba müstahak olurlar mı?

Cevap (En iyisini yüce Allah bilir): Olurlar.

⁸ (Ayaydın 2016, ss. 43-44).

EK-2: NABLUS MEYDAN MUHAREBESİNDE TARAFLARIN KURULUŞ⁹ VE KUVVETLERİ¹⁰

⁹ ATASE (1999, s. 16); Önalp ve Üstünsoy (1986, ss. 615-617).

¹⁰ ATASE (1986, s. 616); Nedim (1995, ss. 137-138); Kemal (2013, s. 628).

Bazı kaynaklar İngiliz kuvvetlerinin 500.000'e, Türk kuvvetlerinin 100.000'e yakın olduğunu belirtir, Selek (1968, s. 26).

DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULMASINDA REFİK KORALTAN'IN ROLÜ¹

Gürhan Kınalı²

Aynur Soydan Erdemir³

Öz

Refik Koraltan, Balkan Savaşı dönemindeki ilk vazifesinden 27 Mayıs İhtilali'ne kadar üstlendiği kritik görevlerle vatana hizmet eden idare ve siyaset adamıdır. İlk Meclisten beri sorumluluk almış, İstiklal Mahkemelerinde görev yapmış, Türkiye'ye çağ atlatan devrim kanunlarına imza koymuştur. V. dönemde parlamento dışında kalmış ardından idare hayatına gönderilmiştir. Yasama hayatına döndükten sonra Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı ve 1945 yılı yedi aylık bütçesi görüşmelerinde muhalif kimliğini açıkça gözler önüne sermiştir. Kendisinin de imzaladığı parti içi ıslahat taleplerini dile getiren dördümlü takririn reddi üzerine çok partili demokrasiye geçiş mücadelesine başlamıştır. Çalışmada Demokrat Parti'nin dört kurucusundan biri olarak çok partili hayata geçişin merkezinde yer alan Koraltan'ın partinin kurulması sürecindeki faaliyetleri Türkiye'nin tarihsel dönüşümündeki rolü ekseninde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Refik Koraltan, Dörtler, Siyasi Tarih

THE ROLE OF REFİK KORALTAN IN THE ESTABLISHMENT OF THE DEMOCRATIC PARTY

Abstract

Refik Koraltan is a man of governance and politics serving his country with critical missions from the Balkan War until the May 27 Revolution. He has taken responsibility since the First Assembly, served in Independence Tribunals, signed the laws of revolution that took Turkey to a new era. In the fifth period he was out of parliament and then started to his administrative life. After returning to the legislative life, he clearly showed his dissident identity in the Farmers Landing Law Draft and the 1945 seven-month budget talks. After the rejection of the quad proposal which expressed the demands of intra-party reforms he has signed, he started a multi-party democracy struggle. Koraltan's activities during the foundation of the party has been studied in terms of the role of Turkey's historical transformation since he is one of the four founders of the Democratic Party and the center of multi-party life.

Keywords: Democratic Party, Refik Koraltan, Fours, Political History

¹ Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Doç. Dr. Aynur Soydan Erdemir danışmanlığında tamamlanan "Türk Siyasî Hayatında Refik Koraltan'ın Yeri" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

² Okt. Dr. Kırklareli Üniversitesi, gurhan.kinali@klu.edu.tr

³ Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi, a.soydan@istanbul.edu.tr

Giriş

Sivas Divriği’de doğan Refik Koraltan, Darülfünun Hukuk Şubesi’nden mezun olduktan sonra Savcı Yardımcısı olarak kamu hizmetine başladı. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları boyunca adliye ve emniyet teşkilatlarında görev yaptı. Mütareke döneminde İstanbul ve Konya’da ulusal güçlere destek verdi. Konya’dan milletvekili seçilerek Büyük Millet Meclisi’nin 23 Nisan tarihli ilk oturumunda bulundu. Sakarya Savaşı günlerinde kurulan 5 Numaralı İstiklal Mahkemesi’ne başkanlık yaptı. Cumhuriyetin ilanı sonrası Gazeteciler Davası olarak anılan soruşturmayı yürütmekle görevlendirilen İstanbul İstiklal Mahkemesine üye tayin edildi. Tepkiyle karşılanan devrim kanunlarını sahiplenen Koraltan, şapka giyilmesine ilişkin yasa teklifini sunanlar arasında yer aldı (TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: II, C: XIX, 25 Kasım 1925: 221). Türkiye’nin henüz çok partili hayata hazır olmadığı kanaatinde olarak Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Cumhuriyet Partilerinin muhalefet tarzını şiddetle eleştirdi.

İlk dört dönem kesintisiz Konya milletvekilliği yapan Koraltan 1935 seçimlerinde aday gösterilmedi. Bir sene sonra idarecilik hayatına başladı. Ona göre bu durum Başbakan İsmet İnönü’nün tercihi olmuştu (Koraltan, 2013: 52-53). Not defterinde süreçten bahseden İnönü, “Konya Refik (Atatürk’e arz edilecek). Artvin valisi” ibaresiyle bu kanaati desteklemişti. (İnönü, 2016: 154).

1936-1942 döneminde sırasıyla Çoruh (Artvin), Trabzon ve Bursa’da valilik görevlerinde bulundu. Bursa valiliği zamanında memleket meseleleriyle yakından ilgilendi. Bu süreçte merkeze sunduğu raporlar nedeniyle Başbakan Refik Saydam’la restleşmesi politik hayatında yeni bir dönüm noktası oluşturmuş, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün oluruyla 1942’de İçel milletvekili seçilerek yasa hayatına dönmüştü. Koraltan vefat eden Mersinli Cemal Paşa’nın yerine aday gösterilmişti. (BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 76 Dosya No: 502 Sıra No: 16: 1-7). Metin Toker’e göre Saydam’la fikir çatışması yaşayan Bursa Valisi Koraltan milletvekilliği istemiş, parti de bu arzuyu uygun bulmuştu (Toker, 1970: 66-67).

Koraltan, merkezden uzakta olmanın zorluklarına yakından tanıklık ettiği idare hayatında tek parti hükümetlerinin noksanlarını gözlemleme imkânı bulmuştu. Olaylara merkezin dışından bakarak değerlendirme şansı bulması Demokrat Parti’nin kurulmasına katkı sağlamıştı. Bu kanaatini şöyle açıklamıştır:

Ankara’daki vekillik görevime ara verip merkezin dışına vali olarak gönderilmeseydim, bugün belki de Demokrat Parti’yi kurmamız gerektiğinin farkına bile varamazdım. Benim merkezden uzak vilayetlerde valilik ve emniyet müdürlüğü yapmam Türkiye’nin gerçek sıkıntılarını görmemi sağlayarak, hayalimizdeki demokrasiyi de hayata geçirmemize sebep olan en büyük kıvılcımlardan birisi oldu (Koraltan, 2013: 76-77.).

Yedi yıl ayrı kaldığı yasama hayatına 1942’de yeniden katılan Koraltan, Meclisteki ilk günlerinde karşılaştığı tanıdıklarına memleketin genel durumunu açıklayarak, genel bir ıslahat yapma vaktinin geldiğini telkin etmeye çalışmıştı. Kendisinin de yer aldığı 1920-1935 dönemine kıyasla TBMM’nin gücünü ve heyecanını yitirdiğini, adeta memurlaştığını düşünmekteydi. Parti içi ıslahat girişimlerinin sonuçsuz kalmasını takiben yeni parti idealine yönelmişti (Kınalı, 2017: 157). Faik Ahmet Barutçu’ya göre Demokrat Parti’yi kuracak önder kadro içinde yer alan Koraltan’ın muhalefette yer alma arzusunun sebebi güvenme duygusuydu. Bu görüşünü “Ben Refik’in iç duygusunu anlıyorum: Güceniklidir” ifadesiyle aktarmıştı (“Faik Ahmet Barutçu’nun Anıları”, 14 Ocak 1977, *Milliyet*: 5).

1. 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçesi Görüşmeleri: Basın Hürriyeti Tartışmaları ve Güven Oylaması

21 Mayıs 1945’te görüşülmesine başlanan 1945 yılı yedi aylık bütçesi, iktisadi ve mali düzlemde çıkararak hükümete yönelik sert eleştirilere sahne oldu. Bazı basın organlarının çiftçilere toprak dağıtılmasına ilişkin tasarının görüşülmesi esnasında Mecliste meydana gelen tartışmaları yansıtma biçimleri eleştirildi. Bu bağlamda Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü bütçesi görüşmelerinde söz alan

Erzincan Milletvekili Şükrü Sökmensüer ve Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas özellikle İstanbul basınının Meclis görüşmelerini yanlış aksettirdiklerini, bunun basın özgürlüğü kapsamında ele alınamayacağını iddia ettiler. Söz alma niyetinde olmayan Refik Koraltan bu açıklamalar üzerine kürsüye gelerek basın hürriyeti tartışmasına katıldı. Hükümet üyelerinin eleştirilen kanun ve işlere tahammül göstermediğini, kürsü ve basın hürriyetinin demokrasinin gereği olduğunu öne süren Koraltan, basın hürriyeti kapsamında hükümete şöyle tepki gösterdi:

Arkadaşlar; hürriyetin müdafii yine hürriyettir. Tenkitten zarar gelmez. Söylenmeyenden zarar gelir, fısıltıdan zarar gelir, kuytu yerde söylemekten zarar gelir... Eğer hakikaten gazetelerimizin neşriyatında cemiyetin nizamını, huzurunu bozacak bir tertip ve bir hususi maksat görülüyorsa bu teşkilatın Devlet mekanizması içinde işleyen ve daima tetkikte bulunması gereken vazifelerinde asla ihmale gitmeyen müesseselerimiz derhal cemiyetin nizamını bozanları adaletin huzuruna çıkarabilirler... İnkılâp budur, Cumhuriyetin faydası budur, demokrasinin manası budur arkadaşlar (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C: XVII, 22 Mayıs 1945, s.248-253., Mekki Said, 23 Mayıs 1945, "Görüşmelerin özü", Cumhuriyet, s.1.)

Bütçe oylaması öncesinde de söz alan Koraltan, bu bütçenin mevcut hükümet anlayışıyla uygulanamayacağı düşüncesini dile getirmiş, takdiri Meclise bırakmıştı. (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C: XVII, 29 Mayıs 1945: 505-506). Neticede oya sunulan bütçeye beş ret oyu verildi. Demokrat Parti'yi kuracak Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü bütçeye ret oyu verenler arasındaydı. Böylece dört kurucu ilk defa aynı safta buluşmuş oldu. Bu alışılmadık durum hükümet kanadında tepkilere yol açtı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu muhaliflere yönelik eleştirilerinin ardından güvenoyu talebinde bulunmuş, dört kurucu dâhil yedi güvensizlik oyuyla karşılaşmıştı (Koçak, 2010: 246., "7 kırmızı oyu kimler verdi?", 30 Mayıs 1945, Cumhuriyet:1).

Koraltan'ın da aralarında olduğu bazı muhalifler 1945 yılı yedi aylık bütçesi görüşmeleri ve sonrasındaki güven oylamasında çekinmeden hükümete tavır koymuşlardı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün demokrasi vurgusu yaptığı 19 Mayıs 1945 tarihli konuşmasının ve Mecliste yaşanan tartışmaların etkisiyle yönetimde değişiklikler yapılmıştı. Böylece eleştirilerin dikkate alındığı gösterilmişti (Koçak, Yakınçağ Türkiye Tarihi: 176-177).

2. Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Tasarısı

Erken cumhuriyet döneminden itibaren feodal ilişkilerin ortadan kaldırılarak üretimin artırılması girişimlerinde bulunulmuş, istenen sonuç alınmamıştı. İkinci Dünya Savaşı esnasında toprak ürünlerinin üretim ve dağıtımında yaşanan sorunlar çiftçinin topraklandırılması konusunu yeniden gündeme taşıdı (Turan, 1999: 168). 1945 yılı başında Meclise sevk edilen Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Tasarısı'nın ilk görüşmesi 14 Mayıs 1945'te yapıldı. Tasarı, topraksız veya az topraklı çiftçilere toprak verilerek tarımsal alanların kesintisiz işletilmesini, bu kapsamda hazine arazileri ile birlikte belli koşulları karşılayan özel arazilerin kamulaştırılarak dağıtılmasını hedeflemişti (Tezel, 2002: 382-383).

Tasarıya ilişkin tartışmalar iki madde üzerinde toplandı. Buna göre tasarının 17. maddesinde, kamulaştırmada 5 bin dönümlük mülkiyet sınırı belirlenmekle beraber toprağın yetersiz olduğu koşullarda bu sınırın 50 dönüme kadar indirileceği ifade ediliyordu. 21. madde kamulaştırılacak arazilerin gerçek bedel yerine arazi vergisine esas tutar üzerinden ödenmesini öngörüyordu. Tasarının bütününe karşı oldukları şeklinde bir görüntü vermek istemeyen muhalifler bu iki maddenin kaldırılması veya yeniden düzenlenmesi için mücadele verdiler. Adnan Menderes 17., Refik Koraltan ise 21. maddeye yönelik eleştirileriyle öne çıktı (Eroğul, 1998: 28).

Anılarında tasarıdan bahseden Koraltan kanun hükümlerinin birçok toprak sahibini üzeceğini, bununla birlikte az sayıda toprak sahibini umutlandıracağını açıklamış, bu çabayı seçim yatırımı olarak değerlendirmişti (Koraltan, 2013: 82). Görüşmelerin ilk günü tasarının bütünü hakkında söz alarak toprak dağıtımını esnasında hukuk kurallarının gözetilmesi gereğine vurgu yapmış, bu çerçevede mal güvenliğini öne çıkarmıştı. Toplumsal adalet ve anayasa hükümleri bakımından tasarının sakıncalı olduğunu iddia eden Koraltan, büyük toprak sahiplerini şöyle savunmuştu:

Arkadaşlar, bu tasarının ruhu, kim ne derse desin, Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir. Bir vatandaş babasından ve ecdadından kalan bir mülkünü şahsi emekleriyle arttırdıktan sonra büyük bir gayret ve fedakârlıkla ve yıllar boyunca işlemiş, ilerletmiş ve böylece çocuklarına ve yuvasına, dolayısıyla içinde yaşadığı camiaya faydalı olmuş. Günün birinde bu adamın mülkünün bir kısmını elinden alıyorsunuz (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C: XVII, 14 Mayıs 1945, s.70-71., Goloğlu, 2013: 20-21).

Hükümetin böyle bir yetkisi olmadığını dile getirdikten sonra sorunlu gördüğü diğer madde olan kamulaştırılan topraklara nasıl değer biçileceği konusuna odaklandı. Anayasanın 74. maddesine istinaden kamulaştırılacak arazinin değer pahasının peşin ödenmesi lüzumunu belirtti (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C: XVII, 14 Mayıs 1945: 71). 1924 Anayasası'nın 74. maddesinde "*Kamu faydasına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz*" ifadesine yer verilmiştir (www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm, 5 Kasım 2017). Kamulaştırma işinde kamu çıkarı olmasından hareketle bir malın bir fertten başka bir ferdin mülkiyetine bırakılmasının bu amaca hizmet etmeyeceğini açıkladı. Topraklar illa istimlak edilecekse de değer pahasının peşin ödenmesi gerektiğini, aksi durumun "*zorulum*" olacağını öne sürdü (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C: XVII, 14 Mayıs 1945: 72-73).

Koraltan'ın tasarıya ilişkin itirazları bu iki maddeyle sınırlı kalmamıştı. İlk maddenin (a) bendinde arazisi olmayan veya yetmeyenler ile birlikte çiftçilik yapmak isteyenlere de arazi verilmesi öngörülmüştü. Çiftçi olmayanlara toprak dağıtılmasını doğru bulmayan Koraltan bu ibarenin maddeden çıkarılmasını istemişti. Bu yönde verilen önergelerin reddedilmesi üzerine asıl mesleği çiftçilik olmayanlara da toprak dağıtılmasına imkân doğmuştu (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C: XVII, 18 Mayıs 1945: 162-175).

Tasarının ikinci aşama görüşmeleri 5 Haziran 1945'de başlamış, 21. madde tartışmaların merkezinde yer almıştı. Kamulaştırılacak arazinin dönümüne göre arazi vergisine esas olan değer üç katına kadar kademeli bir istimlak bedeli öngörülmüyordu. Maddeye ilişkin söz alan ilk isim Koraltan oldu. Kamulaştırılacak arazinin büyüklüğüne göre üç katına kadar ödeme yapılmasını yeterli bulmayarak, değer pahasının ödenmesinde ısrar etti. Bu çerçevede verdiği önerge ile değer katlarının artırılması talebinde bulundu. Koraltan 21. maddenin (a), (b) ve (c) kısımlarının değiştirilmesine ilişkin şu önergeyi vermişti:

(a) Beş bin dönümden fazla kısmında 1833 ve 2901 sayılı kanunlar gereğince takdir edilip 1944 bütçe yılı arazi vergisine matrah olan değer iki misli, (b) İki bin dönümden beş bin dönüme kadar olan değer üç misli, (c) İki bin dönümden aşağıya doğru yapılacak kamulaştırmada dört misli kamulaştırma karşılığına esas olur (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C: XVIII, 5 Haziran 1945, s.139., 6 Haziran 1945, *Cumhuriyet*: 3).

Bu tasarıya bazı milletvekillerinin karşı olduğu şeklindeki eleştirileri reddeden Koraltan, tasarı ittifakla kabul edildiğinde gerçeğin ortaya çıkacağını savundu. İfade ettiği üzere tasarı oy birliği ile kabul edilmiş ancak kendisi oylamada yer almamıştı. Adnan Menderes, Celal Bayar ve Fuat Köprülü'nün de aralarında olduğu birçok milletvekili oylamaya katılmamıştı (Koçak, 2010: 268).

Tasarıyı tarımsal üretim açısından da değerlendiren Koraltan, toprak dağıtmak yerine verimi artıracak tedbirlere başvurulmasının daha faydalı olacağını savundu. Ancak hükümet bu tasarıyla sadece tarımsal üretimi arttırmayı değil, feodal yapıları ortadan kaldırarak inkılapları tabana yaymayı da hedeflemişti. Tasarının arka planındaki amaçla ilgilenmeyen Koraltan konuyu anayasa ve hukuk kaidelerine aykırı olarak yasa zoruyla tarımsal arazilere el konulması ve arazilerin gerçek değerinin verilmemesi ekseninde irdelemişti (Kınalı, 2017: 177-179).

Tasarıya ilişkin görüşlerini iki uzun konuşmayla dile getiren Koraltan, önergesinde talep ettiği kamulaştırma bedeli oranlarını kabul ettiremedi. Bununla birlikte ödenecek bedellerde kademeli bir oran belirlenmesine katkı sağladı. Koraltan, vergiye esas olan bedel yerine arazilerin gerçek değerinin ödenmesini hukukun gereği olarak sunmuştu. Ancak arazi vergilerinin neden gerçek bedel üzerinden alınmadığı ya da ödemelerde vergiye esas bedelin baz alınmasının hukuk kurallarına uygun olduğu

şeklindeki çelişkiyi görmezden gelmişti. Ayrıca sıklıkla başvurduğu anayasanın 74. maddesinde kamu çıkarı ve özel kanunlarla belirtilmesi koşuluyla kamulaştırma yapılabileceği ifadesine karşın mülk güvenliği kapsamında her ne gerekçe ile olursa olsun insanların elinden topraklarının alınmasına karşı çıkmıştı. Böylece referans verdiği anayasa maddesiyle çelişmişti.

Koraltan'ın tek partili iktidar anlayışının sınırlarını zorlayan, bunu düşünce hürriyeti kapsamında gören yaklaşımı liberal düşünce bağlamında ele alındığında hürriyetleri ekonomik çıkarların kollanmasına indirgediği sonucuna ulaşılabilir. Onun anlayışına göre büyük toprak sahiplerinin kazanımlarını savunmak için sahip oldukları arazileri koruma özgürlüklerine destek olunmalıdır. Bu nedenle topraksız ya da az topraklı çiftçinin toprak reformu arzusu büyük toprak sahiplerinin hürriyetine mani olmama koşuluyla olanaklıdır (Necdet Tuna, 11 Kasım 1976, "Toprak reformu nasıl engellendi? 1945-1971", *Cumhuriyet*: 4). Muhaliflerin bu yaklaşımını eleştiren Asım Us, Koraltan ve Menderes'in tasarıya ilişkin kaygılarını, çiftçilerin toprak sahibi yapılmasına karşı büyük sermaye sahiplerini üstün tutmaları şeklinde yorumlamıştı (Us, 2012: 598).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı görüşmeleri oldukça tartışmalı geçmişti. Adnan Menderes ve geniş topraklara sahip olmayan Refik Koraltan'ın başını çektiği tasarıya muhalefet eden milletvekilleri bireysel hareket etmişlerdi. Görünürde aralarında kati bir bağlılıktan söz etmek mümkün değildi. Buna rağmen muhalif milletvekilleri arasında yakınlık olduğu sezilmiştir. Bu yönüyle tasarının CHP içindeki ayrılıkları gün yüzüne çıkaran, muhalefet partisinin kurulmasına zemin hazırlayan etkiler doğurduğu söylenebilir. Metin Toker'e göre bu görüşmeler esnasında Meclis içi muhalefet ilk kez elle tutulur olmuştu (Toker, 1970: 51). Cemil Koçak açısından ise parti içi muhalefet bu tasarı ile bir varlık haline gelmişti (Koçak, 2010: 270).

Yedi yıllık aranın ardından parlamentoya katılan Koraltan hatıratında, o andan itibaren Mecliste muhalefet oluşturma gayreti içinde olduğunu öne sürmüştü. Bu amaçla eski Başbakan olması dolayısıyla Celal Bayar'a yakınlık göstererek onu ikna etmeye çalıştığını ifade etmişti. Ancak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarı görüşmeleri de göstermiştir ki Bayar henüz pasif bir tutum içindedir. Buna karşın Menderes tasarıya açıkça cephe almıştır. Parti içi muhalefetin şekillenmesinde etkin bir rol üstlenen Koraltan, tasarının görüşüldüğü encümende üye olan Menderes'i o günlerde dikkatle ve takdirle izlediğini, önem ve potansiyelinin farkına vararak muhalefet planlarına onu da dâhil ettiğini belirtmiştir (Koraltan, 2013: 82-84).

3. Dörtlü Takrir

Muhalif milletvekillerinin yoğun itirazlarına neden olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı'nın 5 Haziran 1945 tarihli görüşmesinden iki gün sonra Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün imzalarını taşıyan bir önerge CHP Grup Başkanlığı'na sunuldu. Literatüre *dörtlü takrir* adıyla geçen önergede dünya genelinde demokrasi ve özgürlük akımlarının kuvvet kazandığına temasla anayasadaki demokratik ruhun politik yaşam ve örgütlerde öne çıkarılması için alınması gereken tedbirler üç madde halinde sıralanmıştı. Önerge, parti içi demokrasinin işletilmesi yanı sıra çoğulcu bir rejimin hayata geçirilmesi arzusunu da barındırıyordu (Tanör, 2006: 340).

12 Haziran 1945'te Parti Grubunda görüşülen önerge imza sahibi dört kişi haricinde reddedildi. Buna rağmen önergenin yankılarından memnun olan Koraltan, başarıya ulaştıkları kanaatini günlüğüne şöyle nakletmişti:

Takrir reddedildi, fakat ileri sürülen ıslahat fikirleri muzaffer oldu. Gerek nizamnamenin ve gerek Anayasa'nın şekil ve ruhunu rencide eden ve inkılâbı güçleştiren, irticai yenmek maksadıyla konulan ve artık lüzum olmayan mevzuatı kaldırmak fikri yerleştirildi ("Koraltan ünlü "Dörtlü Takrir"i anlatıyor", 15 Mayıs 1983, *Milliyet*: 9).

Dört kişinin imzasıyla verilen önergeyi Refik Şevket İnce de imzalamak istemiş, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü, İnce o dönem milletvekili olmadığı gerekçesiyle buna itiraz etmişler, konuyu parti içi muhalefet bildirisi şeklinde değerlendirmişlerdi (Ağaoğlu, 1972: 85, Ağaoğlu, 2011: 74; Koçak, 2010: 318). Bu nedenle İnce hiçbir zaman Koraltan'ı çok sevmemişti. İnce, döneme ilişkin notlarında

Koraltan'ı, “yüksek sesi ve edalı vaziyetine yakışır bir fikir adamı değilse de, samimiyeti, bir iş görmeye çalışması cidden takdirime mucip oldu” ifadesiyle resmetmişti (İlhami Soysal, 1 Kasım 1982, “Menderes kavrayışlı bir insan”, *Milliyet*: 7). Toplantılara katılan Dr. Cemal Tunca önergeyi imzalamamıştı (Koraltan, 2013: 90). Hikmet Bayur, Bayar'ın evine çağrılarak önergeyi imzalaması istenenler arasındaydı. Ancak tereddüt göstermesi üzerine dört imzacı tarafından dışlanmıştı (Toker, 1970: 93-106). Muhaliflerle yakınlık kuran Bayur, bu önergenin kendisi dâhil beş kişice sunulması yerine yalnızca Koraltan tarafından verilmesini teklif etmiş, teklifi kabul görmemişti (Erman Şener, 21 Eylül 1987, “Demokrasimizde DP damgalı dönemeç 1946-47'nin öyküsü”, *Milliyet*: 11).

Bayar, 1962'de Kayseri Bölge Cezaevinde Samet Ağaoğlu'na, dörtlü tahrir fikrinin Köprülü ve Menderes'ten kaynaklandığını ifade etmiş, Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra kendisine vefa göstermesi gerekçesiyle Koraltan'ın da önergeyi imzalamasını kendisinin istediğini belirtmişti (Ağaoğlu, 1993: 419; Ağaoğlu, 1972: 85). Hâlbuki dörtlü tahrir fikrini kendisinin ortaya attığını öne süren Koraltan, “Menderes'le konuştum. Parti Meclis Grubuna müşterek bir tahrir vererek, bir reform isteyelim dedim. Dörtlü tahrir fikri benden doğdu” demiştir (Şevket Süreyya Aydemir, 24 Mart 1969, “Menderes'in Dramı”, *Cumhuriyet*: 4). Menderes bu fikrin ilk defa kendisinden çıktığını söylerken, Köprülü ise “Hayır, benim” demiştir (Ağaoğlu, 1993: 418; Koçak, 2010: 324).

Öneriyi sahiplenenlerden Koraltan, tahririn sunulmasından önceki gece kendi el yazısı ile son düzenlemeleri yaparak metne son şeklini verdiğini de belirtmiştir (Koraltan, 2013: 34). Turhan Aytul, dörtlü tahririn Tevfik Rüştü Aras'ın evindeki toplantılarda kararlaştırıldığını ifade etmiş, önerinin Koraltan'dan geldiğini savunarak onu desteklemiştir. Ona göre savaş sonrası düzene uyum sağlanması için bazı adımların atılması gerektiğine inanan Koraltan, işe gruba önerge verilerek başlanmasını Köprülü ve Menderes'e iletmiştir. Menderes'in önergede Bayar'ın da yer alması isteği üzerine toplantılara Bayar da dâhil olmuş, böylelikle dörtlü tahrir meydana gelmiştir (Turhan Aytul, 3 Ekim 1979 “4'lü Önerge ve İmza”, *Milliyet*: 5).

Önergeyi imzalayan dörtlü, grup toplantısında sadece Koraltan'ın konuşarak, görüşleri ifade etmesini uygun bulmuştu. Buna karşın hararetin yükselmesi üzerine diğerleri de söz aldı (Toker, 1970: 94-95). Ortamı sakinleştirmek istediğini belirten Koraltan, “Hisle hareket etmeyiniz, vebalde kalırsınız. Millet iradesi işlemez hale gelmiş... Bu duruma son vermek ve milletin muhtaç olduğu hakiki ıslahata bir an evvel girmek zamanıdır” dediğini ifade etmiştir. Önerge hakkında lehte ve aleyhte konuşmalardan sonra söz alan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, ıslahat taleplerinin kanun tasarısı şekline getirilmesi gereğini ifade etmiş, akabinde tahririn geri çekilmesini istemişti. Koraltan, bu gelişme üzerine yaşananları şu sözlerle aktarmıştır:

“O sırada bizim arkadaşlar da heyecanla oturdukları sıralardan, “Tahririmizi geri alıyoruz.” diyelim diye konuşurken, ben yüksek sesle: Hayır almıyoruz. Evvela ıslahat prensibine karar veriniz. Sonra encümenlerle görüşürüz, diye seslendim.” (Koraltan, 2013: 92-93)⁴

Bayar ve Köprülü aynı olayı kendilerini öne çıkararak bir yaklaşımla aktarmışlardı.⁵ Hatıratlar arasındaki çelişkiye dikkat çeken Metin Toker önergenin görüşülmesi esnasında kimin kimi eteğinden çektiği tartışmasını şöyle vermiştir:

⁴ Refik Koraltan bu konuyu başka bir vesileyle şu sözlerle ortaya koymuştur: “Önergeyi geri alsak, mesela kapanacaktı. Köprülü, tahriri geri almak istedi. Adnan da yumuşar gibi oldu ama ben direndim. Hatta daha sonraları Menderes bu hadiseyi hatırladı ve Bayar'ın yanında bana “Koraltan, sen olmasaydın ne bu parti kurulurdu, ne de biz iktidara geçebilirdik!” dedi.” Bkz.: Şevket Süreyya Aydemir, 24 Mart 1969, “Menderes'in Dramı”, *Cumhuriyet*, s.4., Erman Şener, 21 Eylül 1987, “Demokrasimizde DP damgalı dönemeç 1946-47'nin öyküsü”, *Milliyet*, s.11.

⁵ Örneğin Celal Bayar bu durumu “Yanımda oturan Fuat Köprülü'nün birden ayağa kalktığını gördüm. Tahriri geri almaya niyetli olduğu görülüyordu. Ceketinin eteğinden çekip oturttum” şeklinde ifade etmiştir. Bayar bu anekdotu hem İsmet Bozdağ hem de Samet Ağaoğlu ile paylaşmıştır. Bkz., Bayar, 2010, s.45., Ağaoğlu, 1972, s.85., Ağaoğlu, 1993, s.419.

Celal Bayar Başvekilim Menderes adlı hatıratında Köprülü'nün buna taraftar göründüğünü söylemekte, onu eteğinden kendisinin çekip oturttuğunu ileri sürmektedir. Refik Koraltan ise, Etilerdeki nefis manzaralı evinin bir odasında bana, Celal Bayar'ın tavrının geri alınmasını kabul ettiğini, fakat kendisinin "Olmaz öyle şey!" diye onu eteğinden çektiğini söylemiştir (Toker, 1970: 94-95).

CHP Genel İdare Kurulu üyesi Faik Ahmet Barutçu bu süreçte Bayar'ın Köprülü'yü tutup çekerek ona engel olduğunu açıklamıştır. ("Faik Ahmet Barutçu'nun Anıları", 14 Ocak 1977, *Milliyet*: 5). Ahmet Hamdi Başar, Köprülü'nün önergelyi geri alarak havayı yumuşatmak istediğini, arkadaşlarının buna izin vermediğini belirtmiştir (Başar, 2007: 52-53).

Koraltan ve sürecin tanıklarının önerge fikrinin kimden doğduğunu ve görüşülmesi esnasındaki olayı bu denli farklı nakletmeleri oldukça ilgi çekicidir. Seneler sonra yazıya geçirilen hatıratlarda görülebilen bu durum belleklerin zayıflamasıyla açıklanabileceği gibi Demokrat Parti'nin kurulmasına giden yolda dönüm noktası sayılan dörtlü tavrından kendi rollerini vurgulama isteklerinden de kaynaklanmış olabilir. Bununla birlikte hatıratların doğruluğu bulunabildiği ölçüde diğer kaynaklarla ele alındığında Bayar'ın aktarımlarının doğruya daha yakın olduğu sonucuna ulaşmak muhtemeldir.

4. Dörtlerin Oluşumu

İsmet Bozdağ'a göre muhalif milletvekilleri 1945 yılının Nisan-Mayıs aylarında siyasi bir gruplaşma içine girmişlerdi. Celal Bayar bu dönemden kısa bir müddet önce gruba dâhil olmuştur (Bozdağ, 1975: 11-16). Cemil Koçak, benzer şekilde dörtlünün 1945 Mayıs ayında siyasi grup olarak bir araya geldikleri kanaatindeydi (Koçak, 2010: 246). Metin Toker açısından dörtlü 1942 yılından itibaren Tevfik Rüştü Aras'ın evinde yapılan toplantılarda şekillenmiş bir gruptu (Toker, 1970: 69).

Bayar'a göre dörtler olarak isimlendirilecek DP'nin dört kurucusu aslında iki ikiliden meydana gelmişti. Bayar bu durumu "Adnan Bey Köprülü ile çok yakındı... Ben *de Koraltan'ı yanıma alırdım*" sözüyle ifade etmiştir (Toker, 1970: 70). Bayar'ın Koraltan'ı yanına aldığı şeklindeki söylem Refik Koraltan açısından geçerli değildir. Koraltan, Meclise yeniden katıldığı 1942'den önceki idarecilik günlerinden itibaren memleketin kalkınması için parti içinde güçlü bir muhalefet grubunun varlığını zorunlu gördüğünü belirtmiştir. Yeni bir parti olmasa bile parti içi ayrı bir oluşum fikri kapsamında Bayar'ı ikna edebilmek amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Bursa Valisi olduğu dönemde şehre gelen Bayar'a yakınlık göstererek yakınlığını sağlamıştır. Amacını açığa çıkarmadan onu cesaretlendirdiğini ifade eden Koraltan, İçel'den milletvekili seçildikten sonra "İslahat, umumi ıslahat işine başlamanın zamanı gelmiştir. Bunu yapmağa borçluyuz" diyerek niyetini duyurmuştur. Ona göre girişime kendisi öncülük etmiş, bu kapsamda önce Celal Bayar ardından Toprak Kanunu münasebetiyle dikkatini çeken Adnan Menderes'i oluşuma katmış, ıslahat çalışmalarına ilişkin toplantılarda Fuad Köprülü'nün yer almasını istememesine rağmen Menderes tarafından ikna edilmiştir. Böylece dörtler olarak bilinen milletvekilleri aynı kampta buluşmuşlardır (Koraltan, 2013: 81-90).

Hatıratlar arasındaki tezada değinen Metin Toker, Bayar'ın denge kurmak amacıyla Koraltan'ı dörtlere dâhil ettiği fikrindeydi. Toker, Koraltan'ın söylemlerini inandırıcı bulmadığını şu sözlerle aktarmıştı:

Gerçi Refik Koraltan bütün teşebbüsün kendisinden geldiği, "düşünen beyin" in kendisi olduğu, Bayar'ı bir parti kurmaya kendisinin ittiği, Menderes'i kendisinin bulup getirdiği, Menderes'in arkadaşı Köprülü'yü ise gözünün hiç tutmadığı, "Madem ki istiyorsunuz.." diye rıza gösterdiği iddiasındadır ama gerçekler ondan ziyade Bayar'ın anlattıklarına yakın düşmektedir (Toker, 1970: 70).

5. Partiden Çıkarılması

Dörtlü tavrı, imzacıları arasında organik bir bağ kurmuştu. Bu nedenle Adnan Menderes ve Fuad Köprülü 21 Eylül 1945'te toplanan CHP Divanı tarafından parti esaslarından ayrıldıkları gerekçesiyle ihraç edildikten sonra diğerleri de aynı neticeye varacak bir çaba içine girmişlerdi. Celal Bayar, partiden ayrılmadan milletvekilliğinden istifa etmişti. Üç arkadaşının durumundan huzursuz olan

Refik Koraltan dostu Ahmet Hamdi Başar'a "Ya partiden çekilmek yahut arkadaşlarım gibi kovulmak istiyorum; onları yalnız bırakamam" demişti. (Başar, 2007: 61).

Arkadaşlarının partiden çıkarılmalarına neden olan suçu işlemeye karar veren Koraltan, Vatan gazetesine giderek Ahmet Emin Yalman'la görüştü. 2 Ekim 1945'te Vatan'da yayınlanan beyanatu yeni bir tartışmayı da beraberinde getirdi. Beyanatında demokratikleşmenin kaçınılmazlığını öne çıkaran Koraltan'a göre Menderes ve Köprülü parti tüzüğü dâhilinde Meclis Grubu tarafından ihraç edilebilecek iken Genel Başkanlık Divanı tarafından ihraç edilmişlerdi. Meclis tatilde olduğundan partiden çıkarılmaları mümkün değildi. Ayrıca ihraç kararının açık bir maddeye dayandırılmadığı eleştirisinde bulunmuştu ("Refik Koraltan Parti İşlerindeki Vaziyetini Belli Etti", 2 Ekim 1945, *Vatan*, 2 Ekim 1945: 1-3).

Yalman, bu beyanat sonrası kaleme aldığı "Politika hayatında tesanüt imtihanı" yazısında Dörtlerin mücadelesine destek verirken Koraltan'ın çıkışını şöyle yorumlamıştı:

Mertçe çıkan beyanatile bir taraftan arkadaşlarile olan sıkı tesanüdünü, diğer taraftan Partinin esas prensiplerine olan bağlılığını belirtmiş ve yeni bir ihraç kararı vermenin mes'uliyetini; Partiyi, kendi kanaatince, asıl ana prensiplerden aykırı şekilde idare edenlere bırakmıştı (Ahmet Emin Yalman, 4 Ekim 1945, "Politika hayatında tesanüt imtihanı", *Vatan*: 1-3).

Beyanatında ihraçların CHP Nizamnamesi'nin 112. maddesine aykırı olduğunu iddia eden Koraltan konunun usul yönünden tartışılmasına sebep oldu. Cemil Koçak bu iddianın bütünüyle doğru olmadığı savındaydı. Ona göre Menderes ve Köprülü nizamnamenin 110. maddesine istinaden çıkarılmışlardı. Bu durumda Meclis Grubu karar sürecinin başlangıç noktası, asıl yetkili Divan'dı. Ancak ihraç işlemine ilişkin belirgin bir hüküm de bulunmamaktaydı.⁶

Koraltan'ın Vatan'da yayınlanan beyanatu hükümet kanadında tepkiyle karşılanmıştı. Konuya ilişkin görüşleri sorulan Başbakan Şükrü Saraçoğlu, açıklamaları tasvip etmediğini söylemişti (4 Ekim 1945, *Vatan*: 1-3). CHP basın organı Ulus, Koraltan'ın ihraç usulüne yönelik iddialarını reddetmiş, onu tüzük hükümlerini okumamakla eleştirmişti. İhraç kararlarının 147, 148 ve 149. maddelere istinaden parti hareket ve faaliyetlerine zıtlıktan alındığını savunmuştu. (9 Ekim 1945, *Ulus*, s.1.) Gazetenin kendisini hedef alan yazısına gönderdiği yazıyla karşılık veren Koraltan, parti idaresinin demokratik bir ruhla ıslahını istemenin parti kurullarında bulunan bazılarının fikirlerine uygun olmayabileceğini ancak bu anlayışın neticesi verilen ihraç kararının tüzük hükümlerine uygun olması gerektiğini açıkladı. Belirtilen tüzük maddelerinin CHP Meclis Grubu üyeliği dışındaki partililer için olduğunu ileri sürdü (BCA, Fon No: 10 9 0 0 Kutu No: 458 Dosya No: 1328 Sıra No: 1.).

Demecinin ardından Menderes ve Köprülü'nün ihraç sürecinde olduğu üzere CHP Divanının toplanması suretiyle partiden çıkarılacağını uyan Koraltan yanılmıştı. Anlaşılan beyanatında dile getirdiği tüzük hükümleri aynı prosedürün kendisi için izlenmesinde tereddütlere yol açmıştı. Koraltan 16 Ekim 1945'te CHP Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansu imzalı bir yazı aldı. Yazıda ihraçları hangi gerekçelerle eleştirdiği soruluyordu. Cevaben genel sekreterin böyle bir soruya yetkisi olmadığını ifade etmiş, ancak yine de beyanatını gerekçelendirmişti (BCA, Fon No: 490 1 0 0 Kutu No: 578 Dosya No: 2297 Sıra No: 1: 23; Tunaya, 1995: 649; Koçak, 2010: 756; 6 Ekim 1945, *Vatan*: 1). Böylece geri adım atmayacağını göstermişti.

Koraltan'ın partiden çıkarılması işlemini başlatan CHP Genel İdare Heyeti, Menderes-Köprülü örneğinden farklı olarak konuyu Meclis Grubuna havale etti. 27 Kasım 1945'te toplanan Meclis Grubu Koraltan'ın savunmasını dinledi. Beyanatındaki savlarını yineleyen Koraltan, amacının usul-

⁶ 112. madde belirtilen parti prensiplerine uymayan üyelerin bağlı buldukları grup kararı ve Genel Başkanlık Divanı onayıyla ihraç edilebileceklerini, 110. madde ise üyelerin parti esas ve kararları aleyhinde beyanat ve neşriyatta bulunamayacaklarını belirtmektedir. Bkz., Koçak, 2010, s.753.

süzlük konusunda yüksek makamların dikkatini çekmek olduğunu söyledi. Tüzük hükümlerini çoğunluktan farklı yorumlamasının parti esaslarına riayetsizlik olarak kabul edilemeyeceğini savundu (28 Kasım 1945, *Cumhuriyet*, s.3., 28 Kasım 1945, *Vatan*: 1)⁷.

Akabinde konuşan milletvekilleri parti esaslarına saygı konusunda ona eleştirilerde bulundular. Muhaliflerin “*savaş vasıtası*” olarak tanımladıkları gazetede parti hükümlerine cephe aldığına bahisle tepki gösterdiler. Koraltan'ın beyanat ve eylemlerini son dönemde beliren ayrılık hareketlerinin uzantısı olarak yorumlayarak bunların ağır cezayı gerektirdiğine kanaat getirdiler. Görüşme sonrası yapılan oylamayla Koraltan'ın Meclis Grubundan çıkarılarak, kararın divana arz edilmesi kararlaştırıldı. Kullanılan 281 oydan 280'i bu yöndeydi (28 Kasım 1945, *Cumhuriyet*: 3; 28 Kasım 1945, *Vatan*: 1; Tanyeli ve Topsakaloğlu, 1958: 30).

Kararı basın mensuplarına yorumlayan Koraltan, sürecin beklendiği şekilde sonlandığını belirtmiş, “Parti Meclis Grubuna verdiğimiz müşterek takrir, araya beş aylık bir zaman girdikten sonra ne kadar isabetli bir noktai nazarı ifade ettiği bugün anlaşılmiş bulunuyor” diyerek, partiden çıkarılmasını dörtlü takirle ilişkilendirmişti (Tanyeli, 1958: 30-31; 28 Kasım 1945, *Vatan*: 1). Koraltan'ın partiden çıkarıldığı akşam Menderes ve Bayar heyecanla onu beklemişti. Tesadüfen onların yanında bulunan Sabiha Sertel, “Artık serbestim” diyen Koraltan'ın partiden çıkarıldığı için memnun olduğunu aktarmıştı (Sertel, 1986: 298). Mücadele azmini koruyan Koraltan partiden çıkarıldığı 27 Kasım'da günlüğüne şu notu düşmüştü:

Millî savaşın birinci gününden beri fasılasız bir şekilde başlayan sürekli emeklerimi böylece bir hamlede sıfıra indirmek isteyen bu vefasız zihniyete sadece acımak yaraşır. Çıkarmakla yoluna hayatımı koyduğum prensipleri kalbimden ve şuurumdan da çıkaramazlar (“Refik Koraltan'ın not defteri”, 16 Mayıs 1983, *Milliyet*: 9).

Koraltan savunması esnasında Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü arasında dönem ve anlayış ayrılığı bulunduğu, İnönü'nün inkılâp ilkelerinden uzaklaştığı ve geçici dönemlere özgü kısıtlayıcı tedbirleri rejimin temeli sayarak derinleştirdiği savını ortaya atmıştı (Koçak, 2010: 758; 28 Kasım 1945, *Vatan*: 1)⁸. Cemil Koçak'a göre Demokrat Parti, Koraltan'ın burada gündeme getirdiği politik yaklaşım ekseninde İnönü'yü hedef alan söylemlere yeni bir boyut kazandırmıştı. Koçak bu tespitini şöyle gerekçelendirmiştir:

Koraltan'ın bu yaklaşımı, vesayetçi tek-parti rejimi teorisinde bir alt başlık daha açıyordu. Atatürk ile İnönü ikilisini önce birbirinden ayırıyor ve daha sonra da İnönü'ye karşı Atatürk'ün yanında yer alıyordu. Bu, açıkçası siyasî bir pozisyondu... Bu yaklaşım tarzı, ileride hayli yaygınlaşacaktır. Atatürk ile İnönü dönemlerini birbirinden koparmak, ikilinin farklı dönemlerine referans vermek, aslında Koraltan'ın ve vesayetçi tek-parti rejimi teorisinin oluşum sürecinde ortaya çıkmış, aslında siyasî bakımdan hayli anlamlı ve o ölçüde de pragmatik bir yaklaşım içeriyordu. Ancak bundan sonra tek-parti dönemini Atatürk ve İnönü dönemleri olarak ayırmak ve bu ikisi arasında aşılmasız siyasî duvarlar olduğunu düşünmek, görüldüğü gibi, bu dönemin oluşturduğu konjonktürel bir durumun sonucudur (Koçak, 2010: 758-759).

Cumhuriyet, bu çıkarıma benzer şekilde Koraltan'ın Meclis Grubunda yaptığı savunma tarzının kurulacak partinin esasları hakkında ipuçları barındırdığı görüşündeydi. Buna gerekçe olarak önceden hazırlanan savunmanın, Bayar başkanlığında gerçekleşen dörtlü toplantısında hazırlandığı hissi gösterilmişti (3 Aralık 1945, *Cumhuriyet*: 1-3).

İhraçtan üzüntü duyan Nadir Nadi, Koraltan'ın İstiklal Mahkemesi Başkanı olduğu günlere temasla ondan övgüyle bahsettikten sonra ilerlemiş yaşına rağmen aldanarak kusur işlediği imasında bulunmuştu. Koraltan'ı savunan bazı milletvekillerinin eski partili ve Atatürk rejimine bağlı olduğu

⁷ Hatıratında savunmasından bahseden Refik Koraltan mevcut tutumun ülkeyi kötüye götürdüğünü, bunun düzeltilmesi gerektiğine vurgu yaptığını ifade etmiş, son söz olarak “Allahaismarladık, ne dilerseniz, öyle karar vermekte serbestsiniz” dediğini belirtmiştir. Bkz.; Koraltan, 2013, s.99.

⁸ Hâlbuki 12 Mayıs 1944'te yapılan Türk harfleriyle basılacak paranın şekline dair tartışmada söz alarak Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün birbirlerinden ayrı tutulamayacaklarını vurgulamış, İnönü'yü Atatürk politikalarının takipçisi addetmişti. Artık bu fikirde olmadığı anlaşılıyordu. Bkz.; TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, C: X, 12 Mayıs 1944, s.76.

şeklindeki açıklamalarının sonucu değiştirmeyeceğini belirtmiş, eski isimlerin yerini yenilerinin almasını normal addetmişti. Bununla beraber inkılâba hizmet eden isimlerin önemsiz sebeplerle kenara atılmalarının doğru olmadığına da işaret etmişti (Nadir Nadi, 29 Kasım 1945, “Bir karar, bir hatıra, bir düşünce”, *Cumhuriyet*: 1).

CHP Genel Başkanlık Divanı, İçel Milletvekili Refik Koraltan’ın ihracını 19 Aralık 1945’te onadı. (BCA, Fon No: 490 1 0 0 Kutu No: 578 Dosya No: 2297 Sıra No: 1, s.13.) Böylece doğuşundan itibaren mensubu olduğu partisiyle ilişkisi kesilmiş oldu. Genel Sekreter Kansu, yayınladığı genelgeyle ihracın CHP Tüzüğü’nün 150. maddesine istinaden gerçekleştirildiğini belirtti. CHP İdare Heyeti ve Başbakan Saraçoğlu, Koraltan’ın itirazlarına rağmen çıkarma işlemlerinin usule ve tüzüğe uygun olduğu şeklinde açıklamalarda bulundu (Koçak, 2010: 757).

6. Parti ve Program Hazırlıkları

Birçoklarına göre CHP içindeki muhalifler yola çıkarken yeni bir parti kurmayı amaçlamamışlardı. Ahmet Hamdi Başar bu bağlamda dörtlü takririn reddedilmesi üzerine dörtlerin yeni bir oluşuma sürüklendiklerini öne sürmüştü (Başar, 2007: 50-51). Celal Bayar da bu tezi kuvvetlendiren açıklamalar yapmıştı. Bayar, 12 Haziran 1945’te önerenin görüşülmesi esnasında “beğenmiyorsan git, başka parti kur” diyenlere böyle bir niyetinin olmadığını söylemişti (Turan, 1999: 214).

Önerge sonrası günler muhalifler açısından hareketli anlara sahne oldu. Bu şartlarda parti kurulmasından başka çıkar yol görmeyen Refik Koraltan ve Ahmet Hamdi Başar 1945 Ağustosunda program taslağını görüşmeye başlamışlardı. İkili, yeni partinin hürriyet hedefi çerçevesinde yapılması konusunda fikir birliğine varmışlardı. Başar’a göre dörtlerin diğer mensupları henüz yeni parti kurma niyetinde değildi. Bu sebeple Koraltan’la beraber Bayar’ın ikna edilmesine karar vermişlerdi (Başar, 2007: 58).

21 Eylül 1945’te Adnan Menderes ve Fuad Köprülü’nün partiden ihraçları dörtlerin parti içinde hareket imkânı kalmadığını göstermişti. Birkaç gün sonra İstanbul’a gelen Bayar’ı Koraltan ve Başar karşılamıştı. Bayar, ikilinin kendisine yaptığı parti kurulması teklifine çekingen yaklaşmış, ilk anda parti yerine milletvekilliğinden istifa etmeyi uygun bulmuştu (Başar, 2007: 58-60). Bu süreci Metin Toker’e nakleden Koraltan, parti kurma zamanının geldiğine temasla Bayar’ı ikna etmek istediklerini, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye karşı çıkamayacağı gerekçesiyle karşılık bulamadıklarını ifade etmişti (Toker, 1970: 93)⁹.

Koraltan ve Başar, 28 Eylül’de istifa eden Bayar’la bir hafta süren görüşmelerde bulunmuşlar, yeni parti konusunda telkinlerini sürdürmüşlerdi. Bayar’daki İnönü çekincesini aşmaya çalışmışlar, bu kapsamda Bayar’a “Lider olarak hadiseler sizi bu yer için hazırlamıştır. Yerini tutacak başka insan bulamayız. Atatürk eserini size emanet etti” demişlerdi (Başar, 2007: 67-72). Koraltan hatıratında bu çabalardan bahsetmiş, oluşuma kesinlikle katılmayacağını söylemesine rağmen neden ısrarla Bayar’ı ikna etmek istediğini şöyle açıklamıştır: “Halk psikolojisi bakımından Atatürk zamanında başvekillik yapmış Bayar’ın teşebbüsümüzde elbette faydası olacaktı.” (Koraltan, 2013: 83-84).

Görüşmelerin ardından program taslağının kopyalarını alan Koraltan ve Bayar Ankara’ya dönmüşlerdi. Arkadaşlarıyla görüşecek, parti kurma kararı alınırca program hazırlıkları kapsamında Başar’ı Ankara’ya çağıracaktı. Başar, Bayar’da görülen kararsızlığın Menderes ve Köprülü’de de olup olmadığını sormuş, Koraltan cevaben yeni parti konusunda yaşanan tereddütleri iletmişti (Başar, 2007: 75-77).

İhraçlar ve Bayar’ın milletvekilliğinden istifası yeni parti söylemlerine anlam kazandırmıştı. Şevket Süreyya Aydemir, o günlerde program hazırlığı içindeki dörtlerin faaliyetlerini sessizce yürüttüklerini, Bayar’ın her zaman olduğu gibi “resmî”, Koraltan’ın da her zamanki gibi “aşırı samimi” bir görüntü sergilediğini ifade etmişti (Aydemir, 2011: 443). Aynı dönemde Tefik Rüştü Aras’ın

⁹ Celal Bayar’ın milletvekilliğinden istifa sürecini anlatan Refik Koraltan, Ahmet Hamdi Başar ve Celal Bayar’ın aktarımları incelendiğinde mekân ve şahıslar bakımından örtüşmeyen unsurlar olduğu görülmektedir. Bkz.; Kınalı, 2017, s.209-212.

davetlisi olarak Ankara'da bulunan Zekeriya Sertel, Menderes ve Bayar'la birlikte kendini program hazırlıkları içinde bulduğunu aktarmıştı. İlk toplantılarda görmediğini söylediği Koraltan'ın oluşumdaki rolünü yadsıyan Sertel şöyle demiştir:

Partinin sonradan kurucuları arasında gösterilen Köprülü Fuat ile Refik Koraltan ise ortada görünmüyorlardı. Biz bu konuşmaları yaparken Refik Koraltan hâlâ Halk Partisindeydi. Neden sonra partiden kovuldu ve bu gruba sığındı (Sertel, 1977: 253) .

Koraltan, dörtlerin ev toplantıları esnasında başkanlık konusunu gündeme taşımıştı. Bayar'ın evinde yapılan bir görüşmede, tarihi ve siyasi toplantılarda bir başkan bulunması zorunluluğundan bahsetmesi üzerine Bayar öne atılarak başkan olmak istemiş, bu işlerde fazla kaprisli olduğunu göstermiştir. Buna tepki gösteren Menderes ve Köprülü evden ayrılmış, peşlerinden giden Koraltan onları ikna etmeye çalışmıştır. Menderes ve Köprülü, “Zaten iş o safhaya gelinceye kadar ne emeği geçti ki. Ayrılsa ayrılınsın” diyerek Bayar'sız yola devam edebileceklerini ifade etmişlerdir. Onları sakinleştirmek isteyen Koraltan ise “Bayar'ın şahsi kaprislerine asil bir davayı bırakamayız. Yaşı da bizden ileri. Varsın toplantılarda reis bulunsun” demiştir. Bu olayı “liderlik tartışması” olarak adlandıran Koraltan böylesi kritik anlarda görülebilecek kaprislerin oluşuma zarar verebileceği endişesini taşımıştı. (Koraltan, 2013: 101-102).

Süren hazırlıklar kapsamında dörtler arasında görev dağılımı yapılmıştı. Buna göre parti tüzüğünün hazırlanması görevini Koraltan, parti programının düzenlenmesi görevini ise Menderes ve Köprülü üstlenmişti. Koraltan bu çalışmalarda Başar'ın da katkıları olduğunu açıklamıştı (Koraltan, 2013: 102).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs konuşmasıyla verdiği güvenceleri 1 Kasım 1945 tarihli Meclis açılışı konuşmasıyla genişletti. Demokratik esaslar bakımından tek eksiğin muhalefet partisi olduğunu, CHP içinde prensip ayrılıkları olanların kuracağı yeni partiyle bu açığın giderileceğini ifade etti (Turan, 1999: 210).

Yeni parti kurulmasını açıkça teşvik eden bu konuşmanın ardından Başar, Koraltan'a gönderdiği mektupla derhal harekete geçmelerini tavsiye etmişti. Koraltan 4 Kasım'da gönderdiği cevabi mektupta hazırlıkların sonuna gelindiğini açıklamış, 15 gün içinde görüşeceklerini bildirmişti (Başar, 2007: 75-77). Böylece dörtlerin program hazırlıklarında önemli bir mesafe kat ettiği anlaşılmıştı. Koraltan, mektubunda şifreli bir dil kullanmış, program taslağını kitap olarak nitelmişti. Muhtemelen takibe uğradığı, telefonlarının dinlendiği ve mektuplarının açıldığı düşüncesindeydi.

Koraltan, Ankara'da hazırlanan program taslağını alarak temaslarda bulunmak üzere 1945 Kasım'ı sonunda İstanbul'a gelmişti. Taslağı gören Başar hayal kırıklığına uğramıştı. Programın insan hak ve hürriyetlerine indirgenmediği, önceden çalıştıkları hususların yer verilmediği siteminde bulunmuştu. İlk anda bu tenkite katılmayan Koraltan kısa bir tartışmadan sonra Başar'a hak vermişti. Bunun üzerine bazı düzeltmeler yapan ikili programı Bayar'a göndermişlerdi. Ankara'da ve İstanbul'da hazırlanan programlar arasında tercih yapmakta zorlanan Bayar, İstanbul'daki güvendiği arkadaşlarının görüşüne başvurmak istemişti. İçlerinde Hasan Rıza Soyak'ın da olduğu, isimleri önceden kendisine verilmiş kişilerle programı değerlendiren Koraltan, geceyi Kılıç Ali'nin evinde geçirmişti. Bayar'la yaptığı telefon bağlantısında görüştüğü isimlerin programı beğendiklerini dile getirmişti (Başar, 2007: 83-85).

2 Aralık 1945 itibariyle Bayar ve arkadaşlarının parti kuracakları, program hazırlıklarının tamamlanmak üzere olduğu basına yansdı (2 Aralık 1945, *Cumhuriyet*: 1; Tanyeli, 1958: 31). Koraltan aynı gün Ankara'ya hareket etti (3 Aralık 1945, *Cumhuriyet*: 1). Bayar'ın çağrısıyla Başar da Ankara'ya gelmiş, Koraltan'a misafir olmuştu. Dörtler ve Başar'ın yer aldığı ilk toplantı 3 Aralık 1945'te Koraltan'ın evinde gerçekleşti. Menderes ve Köprülü'nün hazırladıkları program İstanbul'da Koraltan ve Başar tarafından değiştirilmişti. Menderes ve Köprülü bu değişiklikten rahatsızdı. Başar, toplantılara Bayar'ın başkanlık etmesini teklif etmiş, kabul görmemesi üzerine her toplantıya farklı birinin başkanlık etmesi kararlaştırılmıştı (Başar, 2007: 86-88).

Toplantıda hangi programın görüşüleceği görüş ayrılıklarına yol açmıştı. Koraltan ve Başar Ankara'da hazırlanan programı İnsan Hakları Beyannamesi ve hürriyetlerin güvenceye alınmasından

başka esaslı ilkelere dayanmayan bir beyanname olarak değerlendiriyorlardı. Bu anlayışa göre hürriyet bayrağıyla iktidara gelmek kolay ancak iktidarda kalmak zordu. Koraltan kendi programlarının da görüşülmesi için şöyle demişti:

Adnan Bey'in okuduğu metin hepimizce malumdur. Fakat Hamdi Bey'le müştereken hazırladığımız program, henüz arkadaşlarımızca malum değildir. Hangisinin müzakereye esas olacağı hakkında bir karara varabilmemiz için evvela bunu okuyalım, ikisini de öğrenmiş olalım; sonra kararımızı verelim (Başar, 2007: 90-94).

Bayar, İstanbul'dan getirilen Koraltan ve Başar'ın hazırladığı programı öven Soyak'ın mektubunun da etkisiyle Koraltan ve Başar'ın programını desteklemişti. Buna rağmen Menderes ve Köprülü'nün direnci kırılmamış, görüşmeler onların program taslağı üzerinden yürütülmüştü. Koraltan-Başar programının ilk maddesinde "Atatürk'ün önderliğinde şuurunu bulan Türk İnkılâbının getirdiği cumhuriyetçi demokrasi fikrinin gerçekleşmesi" ifadesine yer verilmiş, sosyal yardıma dayalı devletçilik benimsenmişti. Menderes'in tasarısında ise devletçiliği reddeden iktisadi hürriyet görüşü öne çıkarılmıştı (Başar, 2007: 90-95)¹⁰.

Bayar, 3 Aralık'ta partisinden istifa etti. Nadir Nadi, eski isimlerin yerini yenilerinin alması bakımından Koraltan'dan bir beklenti içinde olmayarak partiden çıkarılmasını olağan karşılamıştı. Ona göstermediği itimadı yaşça ondan büyük olan Bayar'a fazlasıyla gösteren Nadi, siyasi kontrol sistemine duyulan ihtiyacı dile getirdiği yazısında Bayar'ın önemli bir misyon üstlenebileceğini vurgulayarak ona övgüler dizmişti (Nadir Nadi, 4 Aralık 1945, "Yeni Parti", *Cumhuriyet*: 1).

Bayar'ın istifasını izleyen günlerde program tasarısı görüşmelerine Tefik Rüştü Aras ve Cemal Tunca da katılmıştı. Koraltan özellikle Aras'ın katılımından hoşnutsuzdu. Kendisine bu katılımları ve parti kurucuları arasında yer alıp almayacaklarını soran Başar'a "Kat'iyen; böyle bir şey olur mu? Bu partiyi biz, beş kişi kuracağız" karşılığını vermişti (Başar, 2007: 96-101). Anlaşılan Başar'la uyumlu bir görüntü çizen Koraltan onu dörtlerin arasına almak istemişti. Böylece Bayar'ın tarafsız kaldığı zamanlarda fikir ayrılıkları yaşadığı Menderes-Köprülü ikilisine karşı denge kurabilecekti.

Koraltan, sadece eski Liman Şirketi Müdürü Ahmet Hamdi Başar'ın değil, Merkez Bankası Meclis İdaresi Başkanı Namık Zeki Aral ve Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'ün de sevdiği kıymetlerden olmaları bakımından parti kurucuları arasında bulunmalarını istemiştir. Ancak teklifini kabul eden tek kişi Başar olmuştur (Koraltan, 2013: 102-103).

Cumhurbaşkanı İnönü ve Bayar 4 Aralık'ta yeni parti konusunda fikir teatisinde bulunmuşlardı (5 Aralık 1945, *Cumhuriyet*:1). Akabinde program çalışmaları hızlandırıldı. Menderes'in son günlerde baskıcı tavırlar sergilediği görüşünde olan Koraltan, kaygılarını 4 Aralık'ta not defterine şöyle aktarmıştı:

Adnan ve Fuat beylerin konuşma tarzlarını beğenmiyorum... CHP'den ayrılmamı mucip olan sebeplerden biri fikirler, prensipler bırakılarak hususi görüşlerin giderek tahakküm şekli alması olmuştur. Daha doğarken böyle bir havanın mahsus olması bile beni ürkütüyor. İnşallah aldanmış olurum ("Refik Koraltan'ın not defteri", 17 Mayıs 1983, *Milliyet*: 9).

Menderes, 6 Aralık'ta yapılan program görüşmesinde Koraltan-Başar ikilisine açıkça cephe almıştı. Onların program tasarısına bütünüyle karşı çıkarken kendi tasarısının tek kelimesine dahi dokundurmamıştı (Başar, 1960: 32). Aynı gün Bayar'la görüşen Koraltan, Menderes'in tahakküm ve fikir baskısına tahammül edemeyeceğini ifade etmişti. ("Refik Koraltan'ın not defteri", 17 Mayıs 1983, *Milliyet*: 9).

Koraltan, evinde yapılması planlanan sonraki bir toplantıya katılım sağlanmaması üzerine Bayar'ı aramış, Menderes ve Köprülü'nün orada olduklarını öğrenmişti. Başar'dan habersiz yanlarına gelmesi bildirilmişti. Durumu hayretle karşılayan Koraltan, Başar'ın ricasıyla toplantıya gitmiş, ken-

¹⁰ Adnan Menderes zekice bir taktik izleyerek ev sahibi sıfatıyla o günkü toplantıya Refik Koraltan'ın başkanlık etmesini istemiş, böylece büyük ölçüde onun tarafsızlığını sağlamıştır. Bkz.; Başar, 2007, s.94-95.

disine Başar'ın kurucular arasında istenmediği söylenmişti (Başar, 1960: 32-33). Davalarının ilk andan zaafa uğramaması için feragatin kendisine düştüğünü belirten Koraltan, Başar'ın çekilmesine razı olmuştu.¹¹

Oluşumun hazırlık aşamasında Eskişehir milletvekili Emin Sazak'ın da partiye katılması gündeme gelmişti. Özellikle Menderes, bir çiftçi olan Sazak'ın aralarında bulunmasında yarar görmüştü. Bu görüşe katılmadığını belirten Koraltan, hatıratında Sazak için "Ben Emin Sazak'ı iyi tanırdım. İyi tarafları olduğu gibi umumi tabirde "çarıklı erkân-ı harplığı" de vardı. İşi ve yaşayışı itibariyle iktidarın muktedir adamlarını kullanmasını çok iyi bilirdi" tespitinde bulunmuştu. Bu tespitini doğrulamak için Sazak'ın kendilerini oyuna getirme çabasına dair bir anekdot nakletmiştir. Buna göre sivil memurların yer aldığı bir ortamda Sazak onları konuşurmak istemiş, "Arkadaşlar, size tavsiye ederim bu işten vazgeçiniz. İnönü gibi, bütün karakteri bilinen bir adamla mücadele zor olur" demiştir (Koraltan, 2013: 104-106). Anlaşılan bu olay Koraltan'ı haklı çıkarmış, dörtlerin Sazak'la aralarına mesafe koymasına yol açmıştı.

Parti hazırlıklarının sona yaklaştığı bir dönemde 15 Aralık 1945 tarihli İstanbul Dergisi, yeni partinin basın hürriyeti anlayışını kurucuları üzerinden tartışmaya açmıştı. "Celâl Bayar, Refik Koraltan ve Basın Hürriyeti" başlıklı yazıda muhaliflerin iktidara karşı Mustafa Kemal Atatürk'ün yanında yer almak şeklinde taktiksel bir pozisyon aldıkları ileri sürülmüş, bu konuda Bayar'a fazlaca bel bağlandığı açıklanmıştı. Dergi, Koraltan'ın 1931 ve 1945 yıllarında yaptığı basın hürriyetine dair iki konuşmayı aktararak onu eleştirmişti. Buna göre Koraltan Vatan'da yayınlanan beyanatı üzerine grupta yaptığı savunmasında, "Vatan gazetesi gibi bir muhalif gazetede demeçte bulunmuş olmam suç diye ileri sürülmüştür. Memleketimizde bir muhalif parti yoktur" diyerek, Vatan'ın muhalif partiye mensup olmadığını açıklamıştır. Koraltan, 5 Temmuz 1931'de Mecliste basın işlerinin konuşulduğu bir oturumda ise "Matbuat hürriyeti namına siper yaparak neşriyat yapan ve kendilerine güya muhalif süsü veren gazetelerin neşriyatına bakınız. Milletçe yapılan fedakârlıklar ne kadar istihfaf ve istihkar ediliyor" diyerek basın hürriyeti bahanesiyle suiistimaller yapıldığını ifade etmiştir (A.Kayılı, 15 Aralık 1945, "Celâl Bayar, Refik Koraltan ve Basın Hürriyeti", İstanbul, Sayı: 50: 2).

Kayılı, 1931 yılında da muhalif parti olmadığı halde gazetelerin şimdiki gibi yazdıkları, Koraltan'ın neden o zaman bunu sorgulamadığı eleştirisini getirmişti. Koraltan'ın basın hürriyeti konusunda samimi olmadığı sonucuna ulaşan Kayılı, yazısını şöyle tamamlamıştı: "Bu; tesadüfen siyasî hayata girenlerin, tesadüfen orada durabilenlerin, tesadüfen önünde göründükleri hareketlerde rastlanılan tezatların en manalılarındandır." (A.Kayılı, 15 Aralık 1945, "Celâl Bayar, Refik Koraltan ve Basın Hürriyeti", İstanbul, Sayı: 50: 2-3).

Koraltan'ın farklı zamanlardaki konuşmaları örnek gösterilerek hakkında böylesi bir yargıya ulaşılması, İkinci Dünya Savaşı sonrası artan demokratikleşme eğilimlerine bağlı olarak basın hürriyetinin de önem kazandığı konjonktürün göz ardı edildiği izlenimini doğurmaktadır.

Basın, Demokrat Parti'nin kuruluş çalışmalarını yakından izliyordu. Ahmet Emin Yalman, muhalif oluşuma Vatan'da kucak açmıştı. Sertel çiftinin Tan gazetesi de destekçiydi. Falih Rıfkı'lı Ulus beklendiği üzere iktidar yanlıydı. Nispeten tarafsız görünen Nadir Nadi'nin Cumhuriyet'i, Bayar'ın varlığını oluşumun teminatı olarak addediyordu. Kurucular arasında yer alan Bayar'a özel bir önem atfedildiği aşikârdı. Muhaliflere karşı olanlar dahi Bayar'ın başka parti içinde mücadelesini kıymet verici gelişme olarak değerlendirmişlerdi. Aynı itimadın kendisine ve diğer kuruculara gösterilmediğinin farkında olan Koraltan, yeni oluşumun Bayar başkanlığında kurulması lüzumundan hareketle onu ikna etmek için var gücüyle çalışmıştı.

Adnan Menderes'in yeğeni Mehmet Özdemir Evliyazade'ye göre Celal Bayar ve Tefik Rüştü Aras 1943 yazında yeni partinin ilk hazırlıklarını yapmışlardı (Evliyazade, 1960: 5). Bayar, o zamanlarda parti kurmak için bazı girişimlere dâhil edilmek istendiğini açıklamıştı. Buna göre kendisini teşvik eden Topçu İhsan, Cafer Tayyar ve Hasan Rıza Bey'ler program taslağı bile hazırlamışlardı.

¹¹ Bu olayın ıstırabını yaşayan Refik Koraltan Ahmet Hamdi Başar'ın İstanbul'dan milletvekili seçilmesine katkı sağlayarak, vicdan borcunu ödemek istemiştir. Bkz.; Koraltan, 2013, s.103-104.

İstanbul’da karşılaştığı Ahmet Hamdi Başar da parti kurulması fikrinden bahsetmişti. Sık görüştüğü Aras ve Menderes bu konuda ısrarcıydı. Parti kurulması kararı Refik Şevket İnce ve Hamit Şevket İnce’nin evinde alınmıştı. Dörtlü takririn reddine kadar parti kurma fikrinin herkesin kendi çevresinde ele alındığını belirten Bayar, kimsenin fikrin kendisine ait olduğunu iddia edemeyeceğini öne sürmüştü (Ağaoğlu, 1972: 84-85).

Aktarıldığı üzere Celal Bayar, parti kurulmasıyla ilgili birçok girişimden bahsetmişti. Buna rağmen Refik Koraltan ve hatıratında yer verilen kendisini ikna gayretlerine değinmemişti. Dolayısıyla Koraltan’ın parti kurma fikrini kendisinin ortaya attığı, Bayar ve Menderes’i bir araya getirdiği söylemlerini temelsiz bırakmıştı.

7. Demokrat Parti’nin Kurulması

Refik Koraltan ve Ahmet Hamdi Başar İstanbul’daki program hazırlıkları esnasında parti için geçici olarak Cumhuriyetçi Demokrat ismini benimsemişlerdi. Adnan Menderes ve Fuad Köprülü, Ankara’da dörtlerin yaptığı toplantılarda demokrasinin zaten cumhuriyeti içerdiğini ifade etmiş, Demokrat ismi üzerinde uzlaşmıştı. Koraltan ve Başar’ın “Atatürk’ün kurduğu rejim cumhuriyettir; biz bu ismi her vesile ile hatırlamaya, hatırlatmaya çalışmalıyız” söylemi kabul görmemişti (Başar, 2007: 96). Bu bağlamda Zekeriya Sertel ilk toplantılarda Cumhuriyet Demokrat Partisi ismi üzerinde durulduğunu ifade etmiştir (Sertel, 1977: 253).

Koraltan, parti adı belirlendikten sonra Başar’a gönderdiği 22 Aralık 1945 tarihli mektubunda, Amerika’da olduğu üzere Türkiye’de de demokratlar ve cumhuriyetçiler tarzında bir siyasal düzen kurulması özleminden bahsetmişti (Başar, 2007: 96). Böylece partiye Demokrat adının konulmasında Amerika modelinin rol oynadığı anlaşılmıştır.

Partinin program çalışmaları Aralık sonunda büyük ölçüde tamamlandı. Ardından Celal Bayar’ın önerisiyle parti programı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye gösterildi (Toker, 1970: 112-113). Hazırlanan programda anayasada yer alan ilkelere ek olarak laiklik ve devletçiliğe yeni tanımlar getirilmişti. Parti, liberalizm ve demokrasi etrafında şekillenmiş, liberalizm iktisat ve hürriyetler açısından serbestlikle ilişkilendirilmişti (Koçak, 2012: 47-63; Eroğul, 1998: 33; Turan, 1999: 220-223).

Bu bağlamda DP ve CHP programları arasında derin farklar yoktu. Nadir Nadi’ye göre bu durum olağan karşılanmalıydı. Çünkü anayasanın ikinci maddesi uyarınca her siyasi oluşumun altı okta ifadesini bulan devrim ilkelerini benimsemesi gerekiyordu. Nadi, buna rağmen DP’nin ilkeleri sınırlayarak, CHP’ye nazaran daha liberal bir yapı oluşturmak istediğini belirtmişti (Nadir Nadi, 31 Ağustos 1964, “DP’nin kuruluş hazırlıkları”, *Cumhuriyet*: 4). Bu program Koraltan ve Başar’ın İstanbul’da çalıştıklarından oldukça farklıydı. Koraltan, mücadelenin sekteye uğramaması adına içine sinmese de Menderes-Köprülü işbirliğindeki programa rıza göstermek mecburiyetinde kalmıştı.

Bayar’la görüşmesinde aldığı cevaplardan memnun kalan İnönü’nün olurunun ardından son aşamaya geçildi. Gözden geçirilen program ve tüzük kurucularca imzalanarak kuruluş işlemlerini yerine getirme görevini üstlenen Refik Koraltan’a verildi. (Bayar, 2010, s.64.) Koraltan, 7 Ocak 1946’da parti program ve tüzüğünü kuruluş dilekçesiyle birlikte İçişleri Bakanı Hilmi Uran’a teslim etti. Bakanlığın aynı gün izin vermesi suretiyle Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü’nün kurucuları arasında yer aldığı Demokrat Parti resmen kuruldu (8 Ocak 1946, *Ulus*: 1; 8 Ocak 1946, *Vatan*: 1; Tanyeli, 1958: 31)¹². Böylece çok partili hayatın üçüncü denemesi başladı.

¹² Cemiyetler Kanunu’na göre dernek veya siyasi partilerin yasallık kazanması İçişleri Bakanlığının iznine bağlıydı. Bkz.; Koçak, 2012, s.16.

Sonuç

İdarecilik dönemi sonrası yeniden parlamenter hayata katılan Refik Koraltan farklı bir kimliğe bürünmüştür. Ona göre bunun sebebi Türkiye'nin gerçek sıkıntılarını yerinde görmüş olmasının getirdiği bakış açısıydı. İkinci parlamenter döneminde muhalif bir tutum sergilemekle yetinmeyerek, parti içinde gidişattan hoşnut olmayan milletvekilleriyle temaslarını arttırmıştı.

İçlerinde Koraltan'ın da olduğu Demokrat Parti'yi kuracak dördü, 1945 Mayıs'ında görüşülmesine başlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı esnasında yakınlaşma eğilimi göstermiştir. Koraltan tasarının 21. maddesine yapılan eleştirilerde öne çıkmıştı. Kamulaştırılacak arazilerin değer pahasının peşin ödenmesi konusuna odaklanmakla birlikte vatandaşın elinden toprağının alınacak olmasına her ne gerekçeyle olursa olsun karşı durmuştu. Hükümetin, feodal ilişkilerin ortadan kaldırılmasına yönelik hassasiyetini paylaşmayarak, hürriyetleri liberal düşünce kapsamında ekonomik çıkarların savunulmasına indirgemişti.

Koraltan aynı günlerde görüşülen 1945 yılı yedi aylık bütçesi esnasında basın hürriyetine yönelik eleştirileriyle dikkat çekmiştir. Bütçenin mevcut yönetim anlayışıyla uygulanamayacağını savunarak açıkça hükümeti hedef almıştı. Dörtler, görüşmelerin sonunda oya sunulan bütçeye topluca ret oyu vererek aralarındaki yakınlığı gözler önüne sermişti. Dört kurucunun alışlagelmişin dışındaki oyları ve Toprak Kanunu'na gösterdikleri direnç örgütlü muhalefetin doğmak üzere olduğu şeklindeki sava anlam kazandırmıştı.

Ülke dışı koşulların çok partili hayata geçişi beslediği günlerde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü imzalı dördü takrir, parti içi demokrasinin işletilmesine yönelik talepleriyle geniş yankı uyandırmıştı. Koraltan, önerge fikrinin kendisinden doğduğu iddiasındaydı. Buna dair lehte ve aleyhte aktarımların bulunması bu konuda kesin bir yargıya ulaşılmasını güçleştirmektedir. Ancak Koraltan'ın parti içindeki ıslahat girişimlerinde öncü bir rol üstlendiği açıktır.

Koraltan, takririn reddini takiben çok partili demokrasiye geçiş mücadelesine koyulmuştur. Bu kapsamda 1945 yazında Ahmet Hamdi Başar'la birlikte program taslağı üzerinde çalışmalara başlamıştı. Parti kurulması kararı henüz netlik kazanmamıştı. Üstelik eski Başbakan Bayar'ın bu konuda çekinceleri vardı. Onsuz bir oluşumun başarılı olamayacağını öngören Koraltan, onu planlarına dâhil etmek için yoğun çaba göstermişti.

1945 sonbaharında Menderes ve Köprülü'nün beyanatları gerekçesiyle partiden çıkarılmaları ve Bayar'ın milletvekilliğinden istifası parti içi muhalefetin yeni bir yola girdiğini kanıtlamıştı. Arkadaşlarını yalnız bırakmayan Koraltan, partiden çıkarılması sürecini başlatacak beyanatıyla parti yönetimine tavrı almıştı. Meclis Grubunda yaptığı savunmasında Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü arasında dönem ve görüş ayrılığı olduğunu öne sürerek onları birbirinden ayırmış, İnönü'ye karşı Atatürk'ün yanında yer almıştı. Böylece bundan sonra tek parti yönetimini Atatürk ve İnönü dönemleri şeklinde ayırmak bu anlayışın getirdiği bir sonuç olmuştu. Savunmasının ardından umulan gerçekleşmiş, doğuşundan itibaren emek verdiği partisinden çıkarılmıştı.

Yeni partinin program hazırlıkları esnasında iki ikiliden meydana gelen dörtler arasındaki görüş ayrılıkları derinleşmiştir. Koraltan, Bayar'ın şahsi davranışlarından ve Menderes'in fikir baskısından şikâyetçiydi. Bu tutumların hareketin geleceğine zarar verebileceğini düşünmekteydi. Ev toplantılarında iki program üzerinde durulmuştu. Menderes-Köprülü ikilisinin program taslağı hürriyetlere yoğunlaşmıştı. Oluşum içinde uzlaştırıcı bir rol üstlenen Koraltan hoşnut olmasa da onların programına rıza göstermişti. Böylece Başar'la İstanbul'da hazırladıkları kendi programları devre dışı kalmıştı.

Hazırlıklarını tamamlayan dörtlerin partiyi kurmasıyla Koraltan demokrat Türkiye idealine bir adım daha yaklaşmış oldu. Demokrat Parti'nin kurulmasıyla taçlanan parti içi muhalefet hareketinin öncü isimlerinden biri olarak Türkiye'nin tek partiden çok partili demokrasiye evrilmesindeki rolüyle tarihe geçti. Partinin kurulması sürecinde etkin rol üstlenen Koraltan bu etkinliğini DP'nin muhalefet ve iktidar yıllarında da sürdürdü.

KAYNAKÇA

- TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: II, C: XIX.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: VII, C: X.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C: XVII.
TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: VII, C: XVIII.
Ağaoğlu, Samet. (2011). *Arkadaşım Menderes: İpin Gölgesindeki Günler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Ağaoğlu, Samet. (1972). *DP Doğu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*. [y.y.], Baha Matbaası.
Ağaoğlu, Samet. (1993). *Siyasî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu*. 2.bs., Haz. Cemil Koçak. İstanbul: İletişim Yayınları.
Aydemir, Şevket Süreyya. (2011). *İkinci Adam (1938-1950)*, C: II, 11.bs., İstanbul: Remzi Kitabevi.
Aydemir, Şevket Süreyya. (24 Mart 1969). "Menderes'in Dramı". *Cumhuriyet*.
Aytul, Turhan. (3 Ekim 1979). "4'lü Önerge ve İmza". *Milliyet*.
"Faik Ahmet Barutçu'nun Anıları". (14 Ocak 1977). *Milliyet*.
Başar, Ahmet Hamdi. (2007). *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: "Yine Hayal Âleminde Uçuyorum..."*, C: II, Haz. Murat Koraltürk. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
Başar, Ahmet Hamdi. (1960). *Yaşadığımız Devrin İcyüzü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
Bayar, Celal. (2010). *Başvekilim Adnan Menderes*, Haz. İsmet Bozdağ. İstanbul: Truva Yayınları.
BCA, Fon No: 30 10 0 0 Kutu No: 76 Dosya No: 502 Sıra No: 16.
BCA, Fon No: 10 9 0 0 Kutu No: 458 Dosya No: 1328 Sıra No: 1.
BCA, Fon No: 490 1 0 0 Kutu No: 578 Dosya No: 2297 Sıra No: 1.
Bozdağ, İsmet. (1975). *Demokrat Parti ve Ötekiler*. İstanbul: Kervan Yayınları.
Eroğul, Cem. (1998). *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, 3.bs., Ankara: İmge Kitabevi.
Evliyazade, Mehmet Özdemir. (1960). *Onları Anlatıyorum*. İstanbul: Yeni Doğu Matbaası.
Goloğlu, Mahmut (2013). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV: Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
İnönü, İsmet. (2016). *Defterler 1919-1973*, Haz. Ahmet Demirel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Kayılı A. (15 Aralık 1945). "Celâl Bayar, Refik Koraltan ve Basın Hürriyeti". *İstanbul*, Sayı: 50.
Kınalı, Gürhan. (2017). *Türk Siyasî Hayatında Refik Koraltan'ın Yeri*. (Danışman: Doç. Dr. Aynur Soydan Erdemir). İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi).
Koçak, Cemil. (2010). *İkinci Parti: Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C: I, İstanbul: İletişim Yayınları.
Koçak, Cemil. (2012). *İktidar ve Demokratlar: Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*, C: II, İstanbul: İletişim Yayınları.
Koçak, Cemil. (t.y.). "Siyasal Tarih (1923-1950), *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980*, C: I, Haz. Sina Akşin, İstanbul: Milliyet Yayınları, s.127-211.
Koraltan, Refik. (2013). *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar: DP'nin Kurucusu Anlatıyor*, Haz. Kamil Maman. İstanbul: Timaş Yayınları.
Koraltan ünlü "Dörtlü Takrir"i anlatıyor". (15 Mayıs 1983). *Milliyet*.
Nadi, Nadir. (29 Kasım 1945). "Bir karar, bir hatıra, bir düşünce". *Cumhuriyet*,
Nadi, Nadir. (31 Ağustos 1964). "DP'nin kuruluş hazırlıkları". *Cumhuriyet*,
Nadi, Nadir. (4 Aralık 1945). "Yeni Parti". *Cumhuriyet*.
"Refik Koraltan Parti İşlerindeki Vaziyetini Belli Etti". 2 Ekim 1945. *Vatan*.
"Refik Koraltan'ın not defteri". (16 Mayıs 1983). *Milliyet*.
"Refik Koraltan'ın not defteri". (17 Mayıs 1983). *Milliyet*.
Said Mekki. (23 Mayıs 1945). "Görüşmelerin özü". *Cumhuriyet*.
Sertel, Sabiha. (1986). *Roman Gibi*. İstanbul: Belge Yayınları.
Sertel, Zekeriya. (1977). *Hatırladıklarım*, 3.bs., İstanbul: Gözlem Yayınları.

- Soysal, İlhami. (1 Kasım 1982). “Menderes kavrayışlı bir insan”. *Milliyet*.
- Şener, Erman. (21 Eylül 1987). “Demokrasimizde DP damgalı dönemeç 1946-47'nin öyküsü”. *Milliyet*.
- Tanör, Bülent. (2006). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, 14.bs., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanyeli, Halit, Adnan Topsakaloğlu. (1958). *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi 1945-1950*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Tezel, Yahya S. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, 5.bs., Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toker, Metin. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1970.
- Tuna, Necdet. (11 Kasım 1976). “Toprak reformu nasıl engellendi? 1945-1971”. *Cumhuriyet*.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1995). *Türkiye'de Siyasî Partiler 1859-1952*, 2.bs., İstanbul: Arba Yayınları.
- Turan, Şerafettin. (1999). *Türk Devrim Tarihi IV: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (Birinci Bölüm)*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Us, Asım. (2012). *Hatıra Notları*, Haz. İsmail Dervişoğlu. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yalman, Ahmet Emin. (4 Ekim 1945). “Politika hayatında tesanüt imtihanı”. *Vatan*.
- “7 kırmızı oyu kimler verdi?”. (30 Mayıs 1945). *Cumhuriyet*.

CUNİCİRO TANİZAKİ’NİN ‘ANAHTAR’ ROMANININ YAPISAL KİŞİLİK KURAMI ÖĞELERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

Başak Öner¹

Öz

Japon Edebiyatının önemli isimlerinden Cuniçiro Tanizaki’nin ‘Anahtar’ adlı eseri, geleneksel ve modern yaşamın kalıpları arasında sıkışmış bir çiftin, özellikle cinsel yaşamının anlatıldığı günlüklerden oluşur. Eser kahramanlarının, psikanaliz alanının önemli ismi Sigmund Freud’un yapısal kişilik kuramı öğeleri açısından ele alınacak olması, çalışmada psikanalitik yöntemin kullanılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Yapısal kişilik kuramı öğelerine koşut bir şekilde inceleme yapıldıktan sonra, okuyucuya disiplinlerarası çalışmaların önemini gösterilmesi ve edinilen yeni bakış açılarıyla eserle ilgili farklı yorumlamalar kazandırılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanizaki, ‘Anahtar’ romanı, yapısal kişilik kuramı, psikanalitik yöntem

A COMMENTARY ON “KEY” NOVEL OF CUNICIRO TANIZAKI ACCORDING TO STRUCTURAL PERSONALITY THEORY

Abstract

The literary work of Cuniciro Tanizaki “Key”, one of the most prominent figures in Japanese Literature, consists of a couple stuck between traditional and modern patterns of life, especially the diary of sexual life. It is inevitable to use the psychoanalytic method in the study, as the heroes of the work are to be considered in terms of the structural personality theorems of Sigmund Freud, the important name of the field of psychoanalysis. After a parallel examination of structural personality theories, it is aimed to give the reader an appreciation of the interdisciplinary work and to gain different interpretations about the work through the acquired new perspectives.

Keywords: ‘Key’ novel, structural personality theory, psychoanalytic method

¹ Doktora öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, basakoner@windowlive.com

Giriş

Bir taşın değerinin üzerine konulması ve her geçen gün aradaki harcın daha sağlam malzemelerle güçlendirilmesi ve nihayetinde ortaya eskisinden daha yıkılmaz bir kulenin çıkması gibi, bilimler, her geçen gün gelişir, kendilerine yeni izlekler bulur, geliştikçe geliştirir, konu alanlarını diğer bilimlerden çalmaz; fakat bilimsel bir arzuyla anlaşılabilirliğe daha çok ışık tutmak için çabalar. Bilimlerarası çalışmalar, Julia Kristeva'nın metinlerarasılık terimi için söylediği 'Orijinal bir metin yoktur' savı kadar geçerli ve değerlidir.

Konusu makro ifade ile insan olan edebiyat biliminin, ara ara psikoloji biliminden rol çalması; ya da tersi bir akış ile psikoloji biliminin edebiyat biliminden yola çıkarak bazı kavramları aydınlatması, bilimlerarası çalışmalara gün geçtikçe atfedilen değerden mütevellittir. Bizim de psikolojide inceleme konusu olan bazı kavramları, edebi bir eserde gösterme cesaretimiz bu sebeptendir. Nitekim bu alanda yine Prometheus gibi davranıp yolu açan Freud olmuştur. Freud, Dostoyevski'nin ünlü eseri Karamazov Kardeşler üzerine psikanalitik bir çalışma yaparak "edebiyat ve psikoloji biliminin bir araya gelmesini, edebiyat eserlerinin psikanalitik açıdan incelenebilirliğinin yolunu açmıştır" (Gültekin, G.Akın, 2016, s.108).

Japon edebiyatının önemli isimlerinden Cuniçiro Tanizaki'nin 1956'da yayımlanan eseri 'Anahtar'ı Türk okuyucunun kazanması 2011 yılını bulmuştur. Fransız Dekadanlarından etkilendiğini bildiğimiz Tanizaki'nin romanına 'Anahtar' ismini seçmesi ve eserin evli bir çiftin ayrı ayrı tuttukları, fakat birbirlerinin okuması için türlü oyunlar oynadıkları ve ekseriyetle cinsel yaşamlarına değindikleri günlüklerden oluşması, akıllara okumanın daha en başında 'Anahtar' isminin seçilmesinin sembolik bir anlatım olup olmadığı sorusunu getirir. Cinsellik konusunun tutucu Japon geleneği için bir tabu olduğu ve Tanizaki'nin Fransız Dekadanlarından etkilendiği referansından yola çıkarak, yazarın esere bu ismi uygun görmesi, okuyucuya, eserin cinsel uyanışa bir aracı arayışı üzerine olduğunun ipucunu verir.

1.Freud ve Yapısal Kişilik Kuramı

Sigmund Freud (1856- 1939) psikanaliz alanında dile getirdiği düşünceleri ile hem çokça eleştirilmiş hem de bu alanda çığır açmıştır ve kendisinden sonra bu alanda daha farklı metotların uygulanması onun çalışmaları sayesinde olmuştur. Freud'u önemli kılan ruh çözümlemeyi sağlam temellere dayandırmış olmasıdır. Freud genel olarak kişilik kuramları üzerinde çalışmalar yapmıştır. Topografik, yapısal, içgüdüler, psikoseksüel gibi kuramlar oluşturup bunları cinsellik olgusu üzerinden açıklamaya çalışmıştır.

Yapısal modelden önce Freud, topografik modeli geliştirmiştir ve yapısal modeli anlayabilmek için kısaca topografik modele değinmekte fayda vardır. Bu modele göre kişilik; bilinç, bilinçöncesi ve bilinçaltı olmak üzere üç ögeye ayrılır. Bilinç, aklımızda olan, farkında olduğumuz düşüncelerin bulunduğu bölgedir. Bilinçöncesi ise depoladığımız, bizim için hatırlaması biraz zaman alan, fakat üzerinde düşünülmediğinde geri çağırılabilen bilgilerimizin bulunduğu bölgedir. Bilinçaltı ise sahip olduğumuz, fakat farkında olmamamıza rağmen, günlük davranışlarımızın altında yatan olguların sebepleri olan bilgileri barındıran bölgedir. Bilinç, bilinçöncesi ve bilinçaltı ile ilgili en bilindik yanlış, hangi alanın daha büyük olduğu ile ilgilidir. Bilinçaltı, Freud'un da benzetmesini yaptığı üzere, buzdağının görünmeyen en büyük kısmıdır ve bu bölgedeki bilgilerin hatırlanması bazı özel yöntemler haricinde mümkün değildir. Bilinç ve bilinçöncesi ise buzdağının görünen kısmıdır.

Yapısal modele göre ise kişiliğin id (alt-benlik), ego (benlik) ve süperegö (üst-benlik) gibi üç bölümü vardır. Bazen eylemlerimizde tereddütte kaldığımızda kurduğumuz "Bir yanım bir şey yapmamı istiyor, öte yanım bambaşka bir şey yapmamı istiyor" (Burger, 2006, s.78) cümlesi, Freud'un yapısal modelinde yer alan bu kişilik öğelerinin birbiriyle yaşadığı iletişim sıkıntısından kaynaklanmaktadır. Genel çerçevesi ile id, haz ilkesini temsil ederken; ego, gerçeklik ilkesini temsil eder; süperegö ise toplumsal değerler ve ahlak ilkesi uyarınca hareket eder. Burada bir nevi ana arter olan egonun, id ve süperegö arasında sağlıklı bir iletişim kurması, insanın davranışlarına ve iç

huzuruna olumlu bir şekilde yansiyacakken; egonun davranışlarda söz hakkını ide ya da süperegoya bırakması halinde, insanın davranışlarında aşırılığa kaçmalar olacaktır ve bu da onun gerek toplumla iletişimde, gerekse kendi içi ile iletişimde sıkıntılara yol açacaktır.

Kişiliğin doğuştan var olan kısmı id, haz ilkesine göre hareket eder, arzu duyduğu şey ne ise, onu elde etmek için herhangi bir durumun akıl süzgecinden geçirilmesini hesap edemeden hedefine odaklanır. "Hall'e göre id kişiliğimizin ele avuca sığmayan şımarık çocuğudur" (Akbaba; Anlık, 2007, s. 111). İdi açıklarken genelde bebeklerin bir şeye dokunmak ya da elde etmek istemesi ve bu isteği karşılanmadığında ağlayarak tepki vermeleri örnek gösterilir. Ancak idin sadece bebeklerde baskın olabileceği düşüncesinin yanlışlığına değinen psikoloji profesörü Jerry M. Burger, yetişkinlerde de bebeklerde görülen bu refleksel hareketin olabileceğine değinir: "Bu refleksel hareket yetişkin olduğumuzda da kaybolmaz. Ancak sağlıklı bir yetişkin kişilikte alt-benlik, diğer bölümler tarafından denetim altına alınır" (Burger, 2006, s.78). İdden gelen dürtüler yaşamımızın hiçbir evresinde yok olmayacağından, egoya büyük görev düşmektedir. "Eğer id kişiliği ele geçirip ego devre dışı kaldığında, kişi hiçbir sınır tanımaksızın canının istediğini yapabilmekte, yoluna çıkanı itebilmekte ya da onu engelleyenlere saldırabilmekte, cinsellikle ilgili istek ve davranışları ön plana çıkarabilmektedir" (Okçu, 2007, s.7).

Bebeklikten çocukluk dönemine geçişte aynı zamanda dışarıdaki dünya ile bir alışveriş başlar ve artık çocuk görür ki, bu dünyada kendi arzuladığı şeylerin ötesinde dikkat etmesi gereken birtakım noktalar vardır. Arzularını bazı faktörleri göz önünde bulundurması sonucunda gerçekleştirilmesinin uygunluğunu idrak etmeye başlayan çocuğun, yapısal modele göre egosu yani benliği gelişmeye başlamıştır. "Çevresel koşullara ve mantığa göre hareket eden ego idi frenleme görevi üstlenir" (Yavuzer, 2010, s.6). Ego, davranışlarına içsel hazların ötesinde gerçek verileri kaynak alır. "Gerçeklik ilkesinin kuruluşuyla, haz ilkesi altında bir hayvan itkileri öbeğinden çok daha öte bir şey olmayan insan örgütlü bir ben olmuştur. 'Ben' yararlı olan ve kendisine ve dirimsel çevresine zarar vermeden elde edilebilecek olan için çabalar. Gerçeklik ilkesi altında, insan us işlevini geliştirir; gerçekliği sınamayı, iyi-kötü, doğru ve eğriyi, yararlı ve zararlıyı ayırt etmeyi öğrenir" (Yetkinoğlu, 2015, s.10).

Yapısal modelin değer yargılarından, ahlaktan tamamen bihaber olan idin karşısında duran ögesi ise süperegodur. Süperego (üst-benlik) toplumun değer yargılarını, bilhassa anne ve babanın ahlak anlayışını temsil eder. Davranışlarımıza karar verirken, daha çok diğer insanların düşüncelerini baz alıyorsak, üst-benliğimizin daha baskın olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İnsanın erdemli davranışlar geliştirmesi yönünde katkıları olan süperegonun, baskın olması durumunda karsızlık ve içe kapanıklık durumlarının yaşanmasına sebep olur ve bu durumda egoya bu durumu toparlamak için daha fazla iş düşer. "İd tarafından baskı altına alınan, üst-ben tarafından ezilen, gerçek tarafından itilen ben, uyum kurma görevini yapmak, birbirine ve kendisine karşı harekette bulunan türlü güç ve etkiler arasında uygunluk sağlamak için savaşı" (Merkit, 2015, s.37). İsteğinin anında yerine getirilmesi için uğraşan id ile toplumun değer yargıları ve geleneksel ahlak anlayışının kısıtlamaları arasına sıkışan, iki öge arasında sağlıklı bir iletişimin gerçekleşmesi için bir kanal görevi üstlenen egoyu, Freud at sırtındaki binici örneği ile açıklar: "Egonun id'le olan ilişkisi, biniciyle at arasındaki ilişkiye benzetilebilir. Lokomotif gücünü at sağlar; buna karşılık binici hedef belirleme ve güçlü hayvanın hareketini yönlendirme ayrıcalığına sahiptir. Ama ego ile id arasında sık sık bu ideale uymayan bir durum ortaya çıkar: binici, atı gitmek istediği yola yönlendirmeye zorlanır. Ego'nun, bastırılmadan kaynaklanan direnmeler nedeniyle ayrıldığı bir id bölümü vardır. Fakat bastırma id'e uygulanmaz; bastırılan şey id'in kalanına gömülür" (Eres, 2005, s.16).

2.'Anahtar' Romanı Üzerinden Yapısal Kişilik Kuramı Öğeleri

2.1.İd'in Mahkûm Ettiği Bir Koca

Eserin onun günlükleri ile başladığı koca karakteri, Freud'un yapısal kişilik modeli öğelerinden idi, büyük ölçüde temsil eder. Eserdeki ana ve yardımcı karakterler, isimleri ile belirtilirken; koca karakterinin ismi verilmemiştir. Bunun altında, koca karakterinin yoğun bir şekilde sadece

arzuladığı şeye odaklanmış olması düşünülebilir. Ayrıca eserdeki ilk günlük yazısının 1 Ocak tarihli olması ve insanların genelde hayatlarıyla ilgili istek duydukları şeyleri yapmak için başlangıç olarak seçtikleri tarihin aynı olması sebebiyle, koca karakterinin arzusunun yoğunluğu anlaşılabilir. Yılın ilk günü, onun uzun zamandan beri ertelediği ama içinde hep duyduğu ‘o şeyi’ elde etmek için bir başlangıç olmuştur:

“Bu tarihten itibaren (1 Ocak) eskiden günlüğüme aktarmakta tereddüt ettiğim bir konuyu çekinmeden yazmaya karar verdim” (Tanizaki, 2011, s. 9).

Freud’un ilkel aşama olarak gördüğü id ögesi, hazza ulaşabilmek için hiçbir sosyal ilke tanımaz. İstek ve ihtiyaçlarına son derece kanalize olmuş id, dışarıdan onu baskılayacak normları görmez, engelleyici durumları ortadan kaldırmak için çaba harcar. Hedefine kilitlenen id için şanssız bir durum, geleneksel değerlere bağlı, süperegosu yüksek biriyle bir evlilik yapmış olmaktır. İdin mahkûmiyetindeki koca karakteri, geleneksel değerlere bağlı bir ailenin kızıyla evlidir ve bu durum onun hayatında bir olumsuzluktur:

“...eski değerlerden kopmadığımı bugün bile gururla söyler” (Tanizaki, 2011, s. 9.)

“Onun bu edep anlayışı, kuralcı kadınsılığı, yapmacık olduğunu düşündürtecek ölçüdeki seçkinliği bunları yazmama neden oluyor işte” (Tanizaki, 2011, s.10).

Freud bireyin içten ve dıştan gelen tepkilerden hareketle eylemlerini gerçekleştirdiğini söyler. “Birey, dıştan gelen uyaranlardan bir şekilde kaçabilir ya da uzaklaşabilir, ancak içten gelen uyaranlar için aynı şey söz konusu değildir; birey içten gelen ve içgüdü olarak adlandırılan bu uyaranlardan hiçbir şekilde uzaklaşamaz ve sürekli bir uyarılma halindedir” (Yıldız, 2014, s.24). Daha çok cinsellik ve saldırganlık konularına odaklı bu dürtüler idi baskın bireylerde, arzu ettiği şeye ulaşamayınca sürekli bir huzursuzluk durumuna sebep olur ve birey bunun için başka yollara başvurur. Geleneksel bir aile yapısından gelen bir kadınla evli olan koca karakteri için, cinsellik konusu dilettiği şekliyle yaşayamadığı için, onu karısına karşı bir eylem planı uygulamaya itmiştir ve karısının okuyacağını tahmin ettiği günlükler tutmaya başlamıştır:

“...çok basit işveli sözcükleri bile esirgemek nasıl karı koca yaşantısı olarak adlandırılabilir ki? Ben onunla yatak odasıyla ilgili konuları konuşma şansı bulamamaktan kaynaklanan tatminsizlik yüzünden, tüm bunları mahsus yazma isteğine kapılıverdim işte” (Tanizaki, 2011, s. 11).

İstek ve dürtülerin kurbanı olan id, kendi arzularını gerçekleştirme isteği duyarken, dışarıdaki gerçekliğe kayıtsız kalan bir kişilik birimidir. “Kişiliğin bu biriminde herhangi bir sıkı denetim söz konusu değildir” (Okçu, 2007, s.7). Bu denetimsizlik koca karakteri için öyle bir hal almıştır ki geleneksel bir toplum yapısından gelmelerine rağmen, karısı ile cinsel yaşamını canlandırabilmek için başka bir erkeği (Kimura) karısına aşama aşama yaklaştırır ve buna kendince bir haklı gerekçe bulup ‘afrodizyak etki’ olarak durumu normal kılmaya çalışır:

“Bundan sonra karımla cinsel hayatımızdaki tatmini sürdürebilmek için Kimura adlı afrodizyagin eksik olmayacağını farkına vardım” (Tanizaki, 2011, s. 22).

“...Kimura ile karım arasındaki mesafeyi daralttım. O mesafe daraldıkça kıskançlığım da aynı ölçüde artıyor, kıskançlığım arttıkça da zevk alıyor, nihai amacıma ulaşabiliyordum” (Tanizaki, 2011, s.73).

Montaigne’in Denemeler’de “Her yaşta, her baştaki insan onu ekmeği bildiği kadar bilir” (Montaigne, 1995, s.354) diye bahsettiği cinsellik konusu, koca karakterinin içinde yoğun olarak yaşadığı ve bu dürtüsü için her zaman türlü çarelere başvurduğu bir durumdur. Karısının vücudunu daha iyi görebilmek için çalışma odasındaki floresan ışığı yatak odasına karısının izni olmadan alan koca karakteri, tam bir açlık içindedir:

“...bir an gelip de karımın çıplak vücudunu floresan ışığı altında doyasıya seyretme arzusuyla yanıp tutuşuyordum. Bu arzu floresan lambanın varlığını öğrendiğim andan itibaren başlamıştı” (Tanizaki, 2011, s. 27).

İd çevrenin, toplumun, geleneklerin ilkelerine ters düşen kararlar alabilmektedir. Ego ile uzlaşmaya varılmadan gerçekleştirilen istekler, idi toplumla, çevreyle uyumsuz kılar; bireyin yaşam şartlarını olumsuz yönde etkiler. “İstek ve dürtülerin tatmine ulaşması aşamasında id, yer ve zaman

gibi kısıtlayıcı kavramları tanınamakta, isteklerinin tatmin edilmesi için egoyu kullanmakta ve ona baskı yapmaktadır” (Okтуğ, 2007, s.7). Cinsel arzularının kurbanı olan koca karakterinin yüksek tansiyon ve daha başka ciddi sağlık problemleri olmasına rağmen, içsel dürtüsü uyarınca hareket etmekten kendini alıkoymaz, doktorunun cinsel yaşamdan ve alkolden uzak durması uyarısını önemsemez, hatta bunu artırarak yaşamaya devam eder:

“O yüzden gücümü yerinde tutabilmek için Dr. Soma'nın tavsiyesiyle ayda bir kez erkeklik hormonu kullanıyorum, ama sanırım bu tek başına yeterli olmuyor diye kendime üç dört günde bir 500 miligramlık hipofiz hormonu iğnesi yapıyorum (Bundan Dr. Soma'nın haberi yok.)” (Tanizaki, 2011, s. 54).

İçsel dürtüsünün isteklerine süratle boyun eğen koca karakterinin girdiği bu yol, onun sonunu hazırlasa da o şimdilik idinin isteklerini yerine getirip aklındaki koşulsuz yerine getirmekle meşguldür.

2.2.Baskın Bir Ahlak Sistemi: Süperegо ve İkuko Karakteri

Freud'un yapısal kişilik modeli öğelerinin gösterildiği bu eserde, arzularının esiri olmuş, id ögesini temsil eden bir koca karakteri karşısında, geleneksel bir aile anlayışı içerisinde büyütülmüş ve tutucu toplum geleneklerini devam ettiren bir kadın karakteri yer almaktadır. Tutkularının farkında olup bunları baskılaması gerektiğini düşünen İkuko karakterinin, yapısal kişilik modeli öğelerinden süperegoyu temsil ettiği şu sözleri ile anlaşılabilir:

“Ben, kadının hangi konuda olursa olsun pasif kalması, erkeğe karşı kendiliğinden harekete geçmemesi gerektiğine inanan eski kafalı anne ve baba tarafından büyütüldüm” (Tanizaki, 2011, s. 16).

Toplumda önem atfedilen değerlerin birey için de önemli olması gereği, süperegоnun baskın olmasından kaynaklanır. Bilhassa anne-babanın çocuklukta üzerinde önemle durduğu konular, bireyin gelecekteki davranışlarında da etkili bir role sahiptir. Birey nasıl ki çocuklukta anne babasının gözetimi altındadır, gelecek yaşantısında da bu durum, süperegоnun gözetimi altında olmakla yer değiştirir. “Eskiden onların (anne ve babanın) gözetilmesi, yönetmesi, tehdit etmesi gibi çocuğu gözetler, yönetir, tehdit eder” (Merkit, 2015, s.34). İkuko karakteri de davranışlarında süperegоnun başı çektiği bir insan olarak, kendi arzularını baskılamış, geleneğin yıllanmış demirlerinde tutsaklığını sürmektedir:

“Ben kocamdan yarı yarıya şiddetle nefret eder, yarı yarıya da delice severim. Karakterlerimiz pek uyuşmaz, ama öyle diye de, tutup bir başkasına âşık olmaya da kalkmam. Eski namus kavramı iliğime kemiğime işlemiştir ve yaradılış itibariyle buna asla karşı gelemem” (Tanizaki, 2011, s.20).

Gelenekçi yaşam tarzını benimseyen İkuko karakteri, hayatı paylaştığı eşine karşı bile her zaman yeterince açık olamamaktadır. Yıllar süren evliliklerine rağmen, kadının eşinden vücudunun çıplak halini gizlemesi, davranışlarında idin baskın olduğu kocası için bir engelleyici unsur iken, kendisi de pişmanlık, suçluluk gibi duygular içerisindedir (“...benim bile doğru düzgün görmediğim yerlerimi kocamın gördüğünü düşündüğüm anda yüzümün kızarıverdiğini de anımsıyorum.” s.34). İkuko'nun önem verdiği değerler, toplumun değerlerinin ötesine geçmemektedir. Yaşamayı istediği şeyi, bir ego gibi ölçüp tartıp yaşamak yerine, baskılayarak kendini kapatmayı seçer. Davranışlarda süperegоnun baskın olduğu doğu toplumlarında bilhassa, bekâretin yüceltildiği, anne-babanın uygun gördüğü kişi ile evlenme gibi tutumlar oldukça yaygındır. Bireyin içinden geleni uygun şartları gözetemeyerek yaşadığı bu durumlar, kişilerin psikolojilerinde olumsuz zeminler oluşturmak haricinde, esasında bazı değerlerin de içinin boşaltılmasına sebep olmuştur. Örneğin, İkuko karakteri, sevgilisi Kimura ile cinsel olarak birçok şeyi yaşamış; fakat ‘son nokta’ olarak adlandırdığı sınıra gelmeyerek kocasına bağlılığını göstermeye ve uygunsuz davranışını toplumun yücelttiği değerler perdesi ile örtmeye çalışmıştır:

“Son derece dar anlamıyla ‘son çizgi’ yorumu yapılacak olursa son çizgi ve o çizgiyi geçmemek koşuluyla her şeyi yaptım demem belki daha doğru olur. Bunu söylememin nedeni şu: Feodal geleneklere bağlı bir ailede yetişmiş bir insan olarak, katı kuralcılık kafamdan silinip gitmiyor. ...

Eğer başkasıyla ilişkiye girdiğimde farklı bir şekilde davranacak olursam, kocama karşı sadık kalmışım demektir” (Tanizaki, 2011, s.80).

Toplumun sözde sınır kabul ettiği ‘son çizgi’yi yaşamamış olmak, davranışsal olarak İku-ko’nun kocasını tam anlamıyla aldatmadığı gibi bir izlenim uyandırsa da özünde kişinin kendisini bile aldattığı anlamına gelen, daha kapsamlı bir aldatmadır.

2.3.Uzlaşımalsal Öge ve Karakter: Ego ve Toşiko Karakteri

Davranışlarında idi baskın bir babanın ve yine davranışlarında yapısal kişilik modeli öğelerinden süperegosu baskın bir annenin tek çocuğudur Toşiko. “İçinde bulunulan durumun gerçekliğine göre bir yol” (Oktuğ, 2007, s.8) izleyen bir unsur olarak kabul edilen ego ögesi, Toşiko’nun davranışlarının ateşleyicisidir.

Önce anne ve babası arasındaki cinsellik konusunda oluşan uzlaşmazlığı fark eden, ardından bu ilişkiye, kendisi için eş adayı olarak düşünülen Kimura’nın da dâhil olduğunu öğrenmesiyle, Toşiko durumun bir denge karakterine ihtiyaç duyduğunu sezer ve bir uyarı cümlesiyle annesi İku-ko’ya durumun farkında olduğunu belirtir, ayrıca olası olumsuzluklara karşı annesini uyarır: “Babam seni öldürecek. Haberin olsun” (Tanizaki, 2011, s.42). İlk bu cümleyle devreye giren Toşiko, işler çığırından çıkmadan müdahil olması gerektiğini görür. Öncelikle kendi huzuru için evini ayırır, ardından bu üçlü ilişkinin daha olumsuz bir sonuçla nihayetlenmeden yürümesine bir nevi aracı olur.

Annesinin konyak içtikten sonra banyoda düzenli hale gelen bayımları ve ardında yaşananlar ile ortada üç kişi arasında geçen bir ilişki yaşandığının gözlemcisi Toşiko, denge unsur olarak yaşananlara ortak olur ve tarafların ilişkilerini yaşaması ve bundan incinmemeleri için mütemediyen hesaplar yapar:

“Evden çikalı yirmi dakika oluyor,” diye ekledi, sanki kendi kendine konuşuyormuş gibi. Toşiko’nun o son lafı hangi gizli anlamda ettiğini çıkarsayabildim, ama mahsus anlamazdan gelerek, ‘Geçmiş olsun. Şimdi evi bekle öyleyse,’ diyerek, iğneyi hazırladım, aynı arabayla yola düştüm. En başından beri anlamadığım, o üçünün işin neresine kadar anlamış olduğuydu” (Tanizaki, 2011, s. 67).

Baskınlığı elde tutması durumunda, eylemlerinin sonucuyla kişinin huzurlu mutluluklar yaşamasını sağlayan öge egodur. “Kişiliğin gerçekçi yürütme organı olan ego, bilinçli, katı olmayan, esnek, yararlı bir denetim sürecini gerçekleştirdiğinde, toplumun düzenini bozmayacak biçimde sorunlara çözüm bularak, kendi istediğini elde edebilmektedir” (Oktuğ, 2007, s.9). Sürekli hale gelen bir alışkanlıkla her gün konyak içip bayımlar ve ardından yaşananlar ile id ve süperegosu baskın ebeveynlerinin kimseyi rahatsız etmeyecek bir anın tadına varabilmeleri için, Toşiko bir plan yapmış ve annesi ve Kimura’yı yanına alıp o günü doğada sakin bir yürüyüş ile geçirmelerini sağlamıştır.

“Bu fikir Toşiko’dan çıkmış, ama gerçekten iyi olmuş. ... Geri dönüş yolunda Hyakumamben İstasyonu’nda üçümüz ayrı yönlere dağılarak kendi evlerimize döndük. Öylesine güzel bir gün geçirmiştim ki, akşam oturup konyak içmek istemedim” (Tanizaki, 2011, s. 74).

Günün sonunda sakinliğin güvenilir sularında hissetmiştir kendisini İku-ko ve alkol almadan, kocasını aldatmadan, endişeden, taşkınlıktan, yalandan uzak bir zaman geçirebilmiştir.

Freud’un yapısal modelindeki id ögesi, istekleri uğruna yaşar ve yaşamını bu doğrultuda yönlendirir. Fakat unutmamakta her daim fayda olan bir şey vardır ki “İdin istekleri kişiyi korumasız bırakabilir. Ego içinse güvenlik önemlidir” (Yavuzer, 2010, s.6). Bunun için Toşiko, annesi İku-ko ve annesinin sevgilisi Kimura’nın herhangi bir yerde görüşmesinin uygun olmayacağını düşünür ve görüşmeleri için daha uygun olduğuna inandığı evi kendisi bulur: “Uygun bir yer olduğunu ben söyledim. Kyoto’da insanlar görebilir” (Tanizaki, 2011, s.88). Annesi ve sevgilisinin yaşadığı durumu bir dereceye kadar uygun kılmaya çalışan Toşiko, babasının da kendisini frenlemesi ve bu ilişkinin uygunsuz olduğunu anlaması için ona net sorular sorarak hamlede bulunur: “Annem şu an bile sana ihanet etmediğini söylerse inanır mısın?” (Tanizaki, 2011, s. 89)

İd ve süperegonun birbiriyle bitmek bilmeyen çatışması ve egonun mağlup olması sonucu, koca karakteri yaşadıkları durumun garipliğini anlamak bir yana, kendi sağlığını da tehlikeye atarak baskın arzularının esiri olmuş ve yaşamını yitirmiştir. İkuko'nun günlüğüne yazdığı satırlar ile idin ve süperegonun iyi bir iş çıkarmadığının özeti şöyle aktarılabilir:

“Aynı zamanda, ben de bu senenin başından itibaren onunla yarışacak şekilde günlük tutmaya başladığıma göre, o andan itibaren onun ve benim kendi açımızdan yazdıklarımızı karşılaştırarak, arada eksik kalan kısımları tamamlayacak olursam, *ikimizin birbirimizi nasıl sevdiğimizi, nasıl kirdiğimizi, kandırdığımızı, düşürdüğümüzü ve bir tarafın diğer tarafı nasıl çökerttiğini* açığa çıkarmak mümkün olur” (Tanizaki, 2011, s.125-126).

Eser, Toşiko'nun egoyu elden bırakmayan denge unsur olarak devam edeceğini gösteren satırlar ile biter: “Kimura'nın planlarına göre, uygun zamanı bekleyip Toşiko ile evlenecekler ve üçümüz bu evde yaşayacağız. Toşiko insanların kötü gözle bakmamaları için, annesinin mutluluğu adına kendini feda etmiş olacak” (Tanizaki, 2011, s.138). Bu satırlar her ne kadar sağlıklı bir egonun planları gibi görünse de yapılmak istenen eylemler, idin baskın olacağı sorgulamadan uzak günlerin yaşanacağını habercisidir.

3.Sonuç

Disiplinlerarası çalışmaların öneminin artmasıyla, birbiriyle ikili ya da çoklu ilişkiler kuran bilim dalları, bilgiyi tek bir alana hapsetme davranışının zincirini kırmış ve bilginin birçok alanda farklı uygulama alanlarına erişimini sağlayarak, pragmatik faydasını yükseltmişlerdir. Edebiyat ve psikoloji bilim dalları, birbiriyle yoğun ilişki içerisine girmiş iki farklı alan, aynı zamanda konusu ekseriyetle insan olan iki benzer alandır. On yıllar vardır ki psikoloji biliminin bir konusu edebi bir eserde ya da edebi bir kavramın psikoloji bilimine ait bir kavramı açıklamada kullanıldığı görülür.

Psikoloji biliminin öncü isimlerinden Freud'un yapısal kişilik modeli öğelerinin gösterilmeye çalışıldığı bu eserde, karakterlerin öne çıkan özellikleri üzerinden, id-ego-süperego kavramlarına bir bakış sağlanmış, karakterlerin davranışlarının sonucu okuyucuya gösterilirken, bu sonuçların psikoloji bilimi kavramlarıyla ilişkilendirilip okuyucunun tutarlı çıkarımlar elde etmesi amaçlanmıştır. İdine yenik düşen bir koca karakterinin arzularına ulaşabilmek için yapabileceklerinin sınırını geçmesi ve sonuçları; davranışlarında süperegosu baskın bir kadın karakterinin yaşadıkları ile esasında kendi inandıkları ile bile çelişkiye düşmesi; idin sınır bilmez istekleri ve süperegonun baskılanmış beni arasında bir denge unsur oluşturup uygunluk koşulları arayan, davranışlarında egosu baskın bir karakterin (Toşiko), başarısızlığa uğraması durumunda, kişi(ler) açısından oluşabilecek olumsuzluklar, okuyucuya gösterilmiştir.

Edebi bir eserde anlatılanlar, karakterler, her zaman yazarın kendi dünyasından olmasa da muhakkak bir başkasıdır. Su götürmez bir gerçekle, artan nüfuslu bir dünyada sayısız kombinasyondaki olayların bazen teğet geçtiği bazen de tam isabet vurduğu bir insan ya da insan topluluğudur, herhangi bir yazarın oluşturduğu karakterler. Yazarın dünyasından değilse bile, mutlak surette vardır ve yeryüzünün herhangi bir gölgesinde kalmış, açığa çıkarılmayı bekleyen insanlardır o karakterler. Bundan mütevellittir ki, edebiyat biliminin diğer bilimlerle ortak çalışmalarda anılması ve yorumlamalar üzerinden gerçek hayatla ilgili bilgilere ulaşması aldatıcı olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbaba, Sırrı ve Anlıak, Şakire. (Ed.) (2007). *Eğitim Psikolojisi*. İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Burger, Jerry M.(2006). *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*.İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Eres, Nehir (2005). *David Storey'nin Pasmore, A Temporary Life ve Saville Adlı Romanlarındaki Beden-Ruh Çatışmasının Psikanalitik ve Otobiyografik Açısından İncelenmesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Gültekin, Ali ve Güven Akın, Gonca. (2016). "Leyla Erbil'in Tuhaf Bir Kadın ile Cuniçiro Tanizaki'nin Anahtar Adlı Eserlerindeki Kadın Kimliği Üzerine Psikanalitik Bir Bakış".*Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2016, 17(2): 107-116.
- Merkit, Nuriye. (2015). *Sigmund Freud'un Uygarlık Anlayışı*.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi.
- Montaigne, Michel de. (1995). *Denemeler*. 26. Basım, Cem Yayınevi: İstanbul.
- Oktuğ, Zeynep. (2007). *Freud'un Kişilik Birimleri (İd-Ego-Süperego) İle Reklam İletisinin İzleyici Üstünde Yarattığı Etkiler Arasındaki Bağlantı: Magnum, Kalbim Benecol ve Lösev Reklamları Üzerine Bir Araştırma*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi.
- Tanizaki, Cuniçiro. (2011). *Anahtar*. Çev.: H. Can Erkin, İstanbul: Can Yayınevi.
- Yavuzer, Mehmet Şahin. (2010). *Leyla Erbil'in Romanlarının Psikanalitik Açısından İncelenmesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Yetkinoğlu, Özgür. (2015). *Strindberg'in 'Rüya Oyunu'nun Freudyan Yaklaşımla Okunması*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi.
- Yıldız, Sibel. (2014). *Freudyan Psikanaliz Kuramları Işığında Balzac'ı İncelemek: Tuhaf Öyküler*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi.

RUSYA'DA YAŞAYAN ROMANLARIN AİLEYLE İLGİLİ ATASÖZLERİNE KÜLTÜRDİLBİLİMSEL BİR YAKLAŞIM¹

Talat Şafak²

Öz

Romanlar sadece Türkiye'de değil dünyanın birçok ülkesinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Değişik ülkelerde her ne kadar değişik isimler altında anılsalar da gelenekleri, görenekleri, yaşantıları, dünyaya bakışları ve dilleri benzerdir. Türkiye'de Romanlara ait atasözleri ve masallar henüz derlenmediği için bu çalışmada iki kitaptan oluşan Rus kaynaklarına dayanılarak Romanlara ait dokuz yüz yirmi üç atasözü taranmış ve elli iki tane aileyle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu atasözleri Rusların Romanlar için hazırladıkları alfabeyle makalede verilmiş ve Türkçe tercüme yapılmıştır. Dilin, kültürü nakletme ve yansıma aracı olduğu esas alınarak makalede atasözleri iki bölümde ve iki şekilde incelenmiştir; birinci bölümde aileyle ilgili atasözleri alt konulara göre sınıflandırılmıştır ve ailede düşünme şekli (soyut), öncelikler tespit edilmiştir. İkinci bölümde aileyle ilgili atasözlerinde geçen Romany çevreleyen (somut) varlıkları belirten kelimeler tespit edilmiş olup tekrar sayısına ve varlığın türüne göre sınıflandırılmıştır. Bu iki sınıflandırmada da kültür dilbiliminde sıkça kullanılan yapısal-işlevsel metot (структурно-функционален метод) kullanılmış ve incelenen atasözleri kültür zerreciklerine ayrılmıştır, bu kültür zerrecikleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Daha sonra içerik analizi yapılmıştır. Makalenin sonuç bölümünde Roman'ın kendi bakışıyla kendi ailesi, kültürel öncelikleri tespit edilmiş olup kelimelerden oluşan bir resim şeklinde sunulmuştur. Bu çalışmada Romanların düşünme şeklini anlamamız açısından Roman atasözlerinin birer gösterge olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Roman Kültürü, Atasözü, Aile, Kültür dilbilimi, Kültür Zerreciği, Atasözü Çözümlemeleri, Roman.

A CULTURAL LINGUISTIC APPROACH TO FAMILY RELATED PROVERBS OF ROMANY FOLKS DWELLING IN RUSSIA

Abstract

Romany people continue their lives not only in Turkey, but in many other parts of the World. Even if they are called with different names in different countries, their traditions, customs, lifestyles, World views and languages are similar. By taking the fact that language is the tools for transferring and reflecting culture as a basis, in the article proverbs have been analyzed in two parts and in two ways; in the first part proverbs related to family have been classified according to subtopics, and thinking style (abstract) in the family and priorities have been identified. In the second part, words describing (concrete) entities used in the proverbs that surround a Romany person, and according to repetition number and entity type a classification has been made. In both of these classifications, structural-functional method (структурно-функционаленметод) which is widely used in culture linguistics has been used, and proverbs analyzed have been disintegrated into cultural particles(cultureme); and relations between these particles have been analyzed. And then, content analysis has been made. In the Results section of the article, with a Romany's perspective, their family and cultural priorities have been identified, and then they are presented as an image consisting of words. In this study, it has been drawn as a conclusion that each Romany proverb is a clue for understanding thinking styles of the Romany folk.

Keywords: Romany Culture, Proverbs, Family, Culture Linguistics, Cultural Particle, Proverb Analysis, Romany.

¹ Halk Kültüründe Aile Uluslararası Sempozyumunda kısmen bildiri olarak sunulmuştur 25-27 Mart 2016 Trakya Üniversitesi.

² Kırklareli İmam Hatip Ortaokulu Arapça Öğretmeni, talat049@yandex.com

Giriş

Bazen onlara mahallece gelmiş hasta bir çocuğun başında, hastanede sesli sesli konuşurken, bazen bir at arabasının üstünde onu ustaca kullanırken, makalede Romanlardan söz ediyoruz...

Onlara 1872 yılında yayınlanmış olan Bilgarski Narodn Sbornik “İki Roman tamamlanmış bir orkestra” (Çolakova, 1872: 151) Bulgar atasözünde rastlamaktayız. Bu atasözü Romanları sadece Türklerin hafızalarında değil, Bulgarların hafızalarında da aynı şekilde yer ettiğini bize göstermektedir. Ayrıca kitabın yayınlandığı 1872 yılında da Romanların günümüzdeki gibi müzik kültüründen herhangi bir şey kaybetmediklerini ve hafızalarda tıpkı bugün olduğu gibi yer aldıklarının bir göstergesidir.

Atasözleri bir milletin tarih boyunca biriktirdiği ve söze dökülen eşsiz tecrübeleridir. Bu tecrübeler öz ve kısa olup ezberlenmesi kolaydır. Atasözleri halkın en kolay ve hızlı bildirişim sağlamaya yarayan yapılarıdır. Örneğin, “Su uyur düşman uyumaz. “ denildiğinde her zaman dikkatli olunması gerektiğini, gece ve gündüz her an bir tehlikenin zuhur etme ihtimali olduğunu anlarız. Esnafımız tarafından sık kullanılan “Yahudi züğürtledikçe eski defterleri karıştırır.” dendiği zaman ise ” Darda kalan alacaklıların peşine düşer.” cümlesinin daha edebi alaycı ve kolay ifadesidir.

Bir milletin parçası olan bireyler atasözlerini zamanla anlarlar, öğrenirler ve kullandıkları dilin birer parçası haline getirirler, bu yapılar bir milletin yaşayış tarzını, kültürel yapısını, hissiyatının sözlü ve kısa ifadesidir. Bu nedenle halk bilimi, felsefe, sosyoloji, folklor, toplum dilbilimi, alanında çalışan araştırmacıların araştırma sahalarına girerler.

Bu çalışmanın kaleme alınış sebebi, Roman atasözlerini inceleyerek Romanların aile ve aile bireyleri ile ilgili kültürel ve sosyal çıkarımlar sunmaktır.

Atasözlerin derlenirken şu iki kaynak kullanılmıştır;

1- Obrazsıy Folıklora Tsıgan- Kelderarei Yazarları P.S Demeter ve R.C Demeter 1981 Yayınevi Nauka Moskva 261 sayfa.(Образцы Фолкльора Цыган-Келдерарей П. С Деметер П. С Деметер 1981 Восточная Литература Москва 261 с) Buradan alınan Atasözleri "OF" şeklinde kodlanmıştır.

2- Yazık Tsiganskiy Vesı v Zagadkah yazarı S.V. Kuçepatavoy 2006 Yayınevi Dimitri Bulanin 648 sayfa. (Язык Цыганский Весь в Загадках С. В. Кучепатовой. 2006. СПб.: "Дмитрий Буланин", - 648 с.) Buradan alınan atasözleri “YT” şeklinde kodlanmıştır.

1. Kültür Dilbilimi ve Kavramsal Çerçeve

Kültür dilbilim temelini etnik dilbiliminden (ethnolinguistik) alan yeni ve birçok disiplini içeren disiplinler arası bir bilim dalıdır. Bu yüzden birçok terimi de Türkçemiz için yenidir, konunun daha iyi anlatılabilmesi için yeni terimleri de bu bölümde tanımlanmaktadır. Açıklayacağımız terimler; kültür, kültür dilbilimi, kültür zerreciği, kültürel simge, kültürel imge, stereotip, atasözü şeklindedir.

Kültür; C.N. Trubeskoy’a göre kültür, bir milletin tarih boyunca üretilen, gelişen ve günümüzde de yaşayan, nesillere aktarılan ortak değerlerdir. (Alefirenko, 2011) Bu değerlerin muhafazası ve nesilden nesile aktarılması için dil kullanılır. E.A. Maklakovaya göre kültür bireyler için üç katmanlı bir olgudur; en üst katman maddi ve manevi kültür yapılarının bununla birlikte dilin birey tarafından kabullenildiği katmandır, orta katman birey açısından kültür değerlerinin uyulması gereken birer norm ve değer olarak telaki edilmesi, en iç katman ise kültürün bir düşünme şekli, yaşam şekli için önerilmesi, ikna aracı olması, aktarılması için çaba sarf edilmesini içerir. (Abramoviç, 2011: 18)

Kültür dilbilim; dili dil, kültür, dilsel kimlik çerçevesi içerisinde inceler. (İvanova, 2004: 9) Tanımda görüldüğü gibi bu ilişki eşsüremlili olduğu gibi artsüremlili de olabilmektedir.

Kültür ve dil arası ilişki üç şekilde açıklanabilir; 1) Dil kültürün bir parçası ve formu değildir, 2) Dil kültürün bir parçasıdır, 3) Dil kültürü yansıtırma aracıdır. (İvanova 2004: 16)

Rusya’da kültür dilbilim araştırmalarında dört ekol esas alınır. Bunlar; 1-Anadil açısından deyimlerin çözümlemesi üzerine odaklanan V.N.Telya’nın ekolu. 2-Farklı dönem metinlerinin aracılı-

ıyla yapılan kültür değişmezlerin betimlenmesini amaçlayan Yu. S. Stepanof’un ekolü. 3-Farklı dönemlerin ve farklı milletlerin metinlerinin aracılığıyla kültür olgularını çözümleyen ve “Logiçeski Analiz Yazıka” (Dilin Mantık Açısından Çözümlemesi) programı çerçevesinde gelişen N.D. Arutyunof’un ekolü. 4-Karşılığı olmayan dilbirimleri üzerine duran V.V. Vorobeyefin ekolüdür. (Kozan, 2014: 7)

Atasözü; Atasözleri Türk Dil Kurumunun sözlüğünde“Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz: darbimesel.” (TDK Türkçe Sözlük 2005) olarak tanımlanırlar. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi’nde de atasözü terimi şöyle açıklanmıştır: “Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü söz.” (C. 4, 1991:44).

Atasözleri konusunda araştırma yapan pek çok araştırmacı bu kavramı farklı tanımlamışlardır; Osman Nuri Peremeci, “Türkçemizde (atalar sözleri) denen bir takım sözler vardır ki bunlar kısa, bellennesi kolay, unutulması çok vakte muhtaç, çok değerli ve düşündürücü sözlerdir ve her biri bize doğru yolu, hakikati gösteren birer meşaledir.”(1943:3) şeklinde atasözlerini tarif etmektedir. Şükrü Elçin’in ise,“Zamanın seyri ve sosyal çevrenin coğrafyası içinde, şekil ve muhtevasını kazanarak bugüne kadar gelen, ilk söyleyenlerini tespit edemediğimiz, hayat prensibi olacak fikir ve düşünceleri, din, ahlak, hukuk, iktisat, terbiye, gelenek-görenek ile tabiat hadiselerinden, teknikten, vb çıkacak kaideleri özelden genele giden bir yolla bazen bir fıkra kılığında söz ve yazı ile nesillerden nesillere intikal ettiren hikmetli cümlelerdir.”(1986:625) şeklinde tanımlamaktadır.

Pertev Nail Boratav atasözlerini; Atasözleri halk edebiyatının öteki türlerinde (örneğin şiir, masal, tekerleme ve bilmedede) rastladığımız renklilik, çok anlamlılık, kaypaklık, kelime cambazlıkları vb. anlatım ve üslup oyunlarından kaçınır.” (1988: 118) şeklinde bir tanımda bulunmaktadır.

Kültürem (Культурема); İngilizce “cultureme” şeklinde kullanılan bu kelime “Ruskaya Farezeologiya. Semanatiçeski ı Pragmatiçeski Lingvokulturologiçeski Aspekti” (1996:176) adlı eserinde B.N. Teliya kültüremi şu şekilde açıklamaktadır: “Kültürem, kelimelere dökülmüş kültür unsurlarıdır” Biz bu makalede kültür zerreciği şeklinde kullanacağız.

Kültür zerreciğini şu şekilde tanımlamak da mümkündür: Edebi değer taşıyan yazılı veya sözlü eserlerde kelimelerin ihtiva ettiği anlamlar veya kelime gruplarının oluşturduğu bütüncül yapılar içersinde kültürel değer taşıyan tüm anlamlardır.

Örneğin“Su testisi su yolunda kırılır” Bu atasözünde kültür zerreciği olarak su testisi ve su yolunu tespit ediyoruz. İki isim tamlamasından oluşan bu kültür zerrecikleri ile birlikte, su testisinin kırılması da fiil olarak gelen bir kültür zerreciğidir. Kelimeleri gerçek anlamalarıyla irdelediğimiz zaman, bir milletin nazarında suyun önemi, testinin önemi, gidilen yolun önemi ve bir felaket olarak kırılmanın önemini daha iyi anlıyoruz. Atasözüne bir bütün olarak baktığımız ve anlam olarak çözüme gittiğimiz zaman ise “İnsan menfi yolda neyin yolcusuysa o yolda her türlü istenmedik belayla karşılaşabilir.” anlamındadır. Ayrıca “Su testisi su yolunda kırılır” atasözünde bir öngörü, beklenti seziliyor, bu beklenti ve öngörü Türk milletinin kültürel tecrübeleri ve birikimlerinin sonucudur.

Atasözleri ihtiva ettikleri kültür zerrecikleri bakımından oldukça zengin yapılardır, bu yapılar yazarın (halkın) kendine ve çevresine bakışını yansıtır, atasözleri bir milletin portresidir, işte bu sebepten atasözlerindeki kültür zerrecikleri milletlerin kültürel önceliklerini belirlemek için kullanılabilirler.

Kültür zerreciği bir milletin birçok niteliğini sunmakla birlikte, milletlerin düşünme şekilleri, davranış kalıplarını, kullandıkları araç ve gereçleri kısaca bütün kültür mirasını bize sunar.

Atasözlerinde Simge ve İmge Bağlamında Kültür Zerreciği; Buradaki sorun kültür zerreciği bir simge mi, yoksa bir imgemi, veya her ikisi de mi? Bunun cevabını verebilmemiz için simge ve imge kavramlarını literatürü de esas alarak tarif etmemiz gerekir.

Serhat Ulağlı, çalışmasında imgeyi yazarın dış dünyadan algıladığı gerçeği, kendi iç dünyasında yeniden biçimlendirerek ifade etmesi olarak nitelendirir. Ona göre imgeler, sadece yazarların

veya sanatçıların kendi iç dünyalarını yansıtan bir araç değil, aynı zamanda onların içinde yaşadıkları toplumun ve dönemin genel eğilimini gösteren sistemli yapılardır. Ulağlı'ya göre imge, hem bireyin iç dünyasını hem de toplumsal eğilimleri yansıtır. Toplumsal eğilimleri yansıtmak, aynı zamanda o toplumun kimi kültürel önceliklerini yansıtmaktır. Bu bakımdan imgeler, kültürü yansıtmakla kalmaz, onu yaratır da.(Uğlalı, 2006)(Çelik, 2013:305-314)

Burada imge ile sembol arasında şöyle bir fark vardır; İmge, bir tasarımken, sembol bir timsâldir. Sembolde göstergenin anlamı başka bir göstergeye yükletilerek verilirken imgede göstergeden daha çok görüntülendirilmek istenen anlam ve anlamlandırmanın taşınması söz konusudur. İmge, bir anlamlar dizgesidir. Simge ya da sembol, bir sözcüğün bağlantılı olabilecek bir başka sözcüğe taşınması iken, imge, sözdizimindeki anlamın, gerçekliğin ötesine taşınmasıdır.(Durmuş, 2011:745-762)

Serhat Ulağlı'nın ve Murat Durmuş'un imge ve sembol(simge) ile ilgili yukarıdaki açıklamalarına isnaden aşağıdaki atasözü incelendiğinde;

Памукчията не хазетисва от бялото куче.(Çolakova, 1872:206)(Турска)

Pamukçiyata ne hazetisva ot biyaloto kuçe. (Turska)

Pamukçu (Pamuk Tüccarı) beyaz köpekten hoşlanmaz. (Türk atasözü)

Bu Türk atasözünde pamukçuyu bununla birlikte beyaz köpeği ve bunlar arasındaki ilişkiyi görüyoruz ki bu ilişki tüccarın beyaz köpeği sevmemesi şeklindedir, sevmemesinin nedeni de pamuğun beyaz rengi ile köpeğin renginin aynı olmasıdır. Bu beyaz renk atasözünün tümünde hissediliyor bunu sağlayanda pamukçunun (simge) içerisinde gizli olan pamuğun rengi ve beyaz köpektir. Yukarıdaki atasözünde imgeyi aradığımız zaman ise halkın dış dünyadan algıladığı gerçeği, kendi iç dünyasında yeniden biçimlendirerek ifade etmesi şeklinde karşımıza şu anlam çıkıyor” Aynı işi yapanlar birbirinden hoşlanmazlar.” İşte bunun anonim olarak işlenmesi sonucunda yukarıdaki atasözü meydana getirilmiştir.

Atasözünde halkın anlamı günlük yaşantısına bağlı olarak işlenmesi yetmez, atasözünü bir değer olarak kabul eden, okuyan, kullananların da bilgi birikimine bağlı olarak zihinsel anlamda işlenmesi gerekir. Simgede ise anlam işlenmez, bu sadece kelimelerin birbirinin yerine geçmesidir ki bu da çağrışım sayesinde olur.

Atasözlerinde kültür zerrecikleri, kelime ve kelimeler arasındaki anlamsallık itibarıyla o dönemi yansıtan yapılardır. Burada pamukçu kelimesi en belirgin kültür zerreciğidir. Bunun bir meslek olduğunu ve bu meslekte rekabet söz konusu olduğunu beyaz köpek ile pamukçu kelimesinin anlamsallık ilişkisiyle idrak ediyoruz.

Stereotip (Kalıp Yargı); kavram olarak stereo- sert, tip- marka, iz, biçim anlamlarından oluşan birleşik bir kelimedir. Bu kelime ilk defa terim olarak Amerikalı Psikolog U. Lipmander tarafından 1922 yılında bilgi birikiminin günlük yaşantıda karşılaşılan olaylara ve olgulara değer biçilmesindeki fonksiyonunu analiz ederken kullanmıştır. “Toplumsal Ortak Bakış” adlı araştırmasında stereotipi düzenli, şematik, belirleyici, kültür altyapısına bağlı olarak bireyin beynindeki dünya algısıdır, şeklinde tarif etmektedir. Bunlarla birey karmaşık sosyal sorunlarla karşı karşıya kaldığı zaman değerlerini ve haklarını korur. (Semaşko, 2014:3) Aynı etnik grupların aynı kalıp yargılar göstermesi muhtemeldir, bunun nedeni beslendikleri ortak kültürdür.

2. Roman Atasözlerinin Konulara Göre Sınıflandırılması

Çalışmada Roman atasözleri 4 grupta tasnif edilmiştir, bunlardan birinci grup aile içi ilişkileri, ikinci grup olarak aileyi ilgilendiren atasözleri ki bunlarda üç başlık altında; hukuk normları, göçebe hayat ve at, Roman ailesinde dans ve müzik şeklinde sınıflandırılmıştır.

2.1. Anne, Baba ve Aile ile İlgili Roman Atasözleri

Doğrudan doğruya ailenin iç ilişkilerini resimleyen ve belirli durumlarda ana, baba ve çocukların davranışlarını, düşünme kalıplarının bize sunan atasözleridir:

1-Romny milo ı çave milo; Romnie postilo çavendir yavri. (YT8435) (Ромны мило,чавэ мило; ромны постыло - чавэндыр яври.) Kadın sevimli ise çocuklarda sevimidir, kadın çekilmez ise çocuklarda çekilmezdir.

2-Камеса ромніу, камеса чаве. (YT8437) (Камэса ромня, камэса и чавэ.) Roman kadını seversen, çocuklarını da seversin.

3-Коли лачіваşгомеске гомпы то и çаве лачі.(YT8438) (Коли лачи вашромэскэ ромны, то и чавэ лачэ.) Kadın erkek için iyiyse çocuklar da erkek için iyidir.

4-Ромніукеило поде, чавенгэди отде. (YT8439) (Ромнякэ ило подэ, чавэнгэди отдэ.) Kadına kalbini ver, çocuklara sanını ver.

5-Коли чаве тангинеса тогда и ромня потангинеса. (YT8442) (Коли чавэтангинэса, тогда и ромня потангинэса.) Kadına merhamet edersen, çocuklarına daha çok merhamet edersin.

6-Vaş dadeske dake kamlyben çavenge. (YT8448) (Ваш дадэскэ, дакэ камлыбэнчавэнгэ.) Anne ve babanın aşkı çocuklardadır.

Yukarıda geçen altı atasözü kadın ve çocuk sevgisini işlemektedir, çocukların sevilmesini sağlayan ananın soyut ve somut özellikleri ve annenin sevilmesidir. Bununla birlikte atasözlerine göre Romanlarda çocukları sevmek kadını sevmek ile ilişkilendirilmiştir. Çocuk sevgisinin kadın sevgisinden daha önemli olduğu üzerinde durulmuştur. Ayrıca 6. atasözünde çocukların ana ve baba sevgisinin birleştiği bir yer olarak görülmesi çocuğun hem anne hem baba açısından sevgi anlamında birleştiğinin teyidi anlamındadır. Burada kalıp yargı Romanlar kadınlarını severse çocuklarını, çocuklarını severse kadınlarını sevmeleri gerekmektedir. Çocuk ve anne bir bütündür. Aşağıda geçen şu iki atasözünde de;

7-Ре ромнийтеholiysa речаве на holiysa.(YT8443) (Пэ ромнятэ холяса, пэчавэн1 на холяса. 1. вар.: пэ чаворэн.) Kadına küs, çocuklara küsme.

8-Ромніу разкамеса чаве не разкамеса (YT8440). (Ромня раскамэса, чавэ нараскамэса.)

Kadınını sevmekten vazgeçebilirsin çocuklarını asla,

Bu tipteki atasözlerimize çocukların masum ve sevmeye değer olduğunu bildirmektedir. Anlaşmazlık, geçimsizlik durumlarında, çocukların kadından daha önemli olduğu kalıp yargı olarak karşımıza çıkmaktadır.

9-Ке peskire çavenge kamblyben ke meriben. (YT8451) (Кэ пэскирэ чавэнгэ камлыбэн кэмэрибэн.) Çocuklarına karşı sevgin sen ölene kadar devam eder.

10-Dakiro kamblyben myrdella toliko meribnasa. (YT8452) (Дакиро камлыбэн мурдэла только мэрибнаса.) Ananın sevgisi ölünce son bulur.

11-Myleske çaveske dai vernostı rakhela. (YT8453) (Мулэскэ чавэскэ дайверность рахэла.) Ölmüş çocuk annenin imanını taze tutar.

Yukarıdaki üç atasözünde de Roman kadınının çocuklarına karşı duyduğu sevginin ömür boyu devam ettiği ve kaybedilen çocuğun ananın tanrıya inancını pekiştirdiğini ifade etmektedir. Burada Rus Romanlarında bir tanrı inancının mevcut olduğunukültür zerreciği olarak görmekteyiz. Ayrıca;

12-Kirno dant raskaçino da viriskir, ilo kolıynestir na viriskiresa. (YT8449) (Кирно дант раскаçино да вирискир, илоколынэстыр на вирискирэса.) Çürümüş diş sökülür, kalp göğüsten sökülmez.

13-Ekh dandesa lişindyapesaro çelüste dukkhala. (YT8450) (Екх дандэса лишиндяпэ - саро челюстэ дукхала.) Bir dişin çekilmesi bütün çeneye acı verir;

Yukarıdaki atasözlerinde kültür zerreciği olarak dişin çekilmesi, kalbin göğüsten ayrılması ile ilişkilendirilmiştir. 13. atasözünde ise bir dişin çekilmesi sonucunda bütün çenenin acı çekmesine neden olduğu ifade edilmiştir, burada Rus Romanların duygularını, örneğin acıyı, dişin çekilmesi esnasında hissedilen ağrıyla ifade ettiğini görüyoruz. Burada dişin kaybedilen çocuğu, çene aileyi simgeler. Kalıp yargı ise ananın sevgisi büyük olduğu gibi kaybedilen çocuktan sonra çektiği acı da çok büyüktür.

14-Çudiya dcub lıykha dumine, hedır lendır pe sveto nane. (YT8462) (Чудяджув лыкха и думинэ, хэдыр лэндыр пэ свэто нанэ.) Bit sirke doğurmuş ve dünyada daha iyisini göremiyorum diye düşünmüş.

15-Djuklengiri day djukloren peskiran kamela. (YT8463) (Джуклэнгири дай джуклорэнпэскирэн камэла.) Dişi köpek kendi yavrularını sever.

16-Gurumnyı mıçine, so telenkes lıyne. (YT8464) (Гурумны мычинэ, со телёнкосІлынэ. 1. Телёнкэс.) İnek kendi buzağısı böğürdüğünde rahatsız olur.

17-Vaş rodnonake çake dai yangrustıy khetane palıtso otdava. (YT8466) (Вашоднонакэ чакэ дай янгрусты кхэтанэ пальцо отдава.) Özkızı için yüzüğü yerine, başparmağını verir.

18-Peskiri çayı paldava hedır saren khella. (YT8465) (Пэскири чай, палдавахэдыр сарэндыр кхэлла.) Senin kızın olduğu için o güzel oynuyor. (Aslında güzel oynamıyor.)

14-18. maddeler arasındaki atasözlerinde öz evladın önemi ve değeri üzerinde duruluyor. Öz evlat burada sirke, köpeğin yavrularıyla ve buzağıyla simgelenirken, yine öz evladın değeri başparmak olarak gösteriliyor. Köpeği, ineği, biti ve bunların yavrularıyla ilişkilerini incelediğimizde kültür zerreciği olarak Romanların hayatlarında bu hayvanların önemli yer tuttuğu, bu hayvanların mükemmel gözlemlendiği sonucuna varıyoruz. Genel olarak burada imge her Roman için kendi çocuğu daha değerlidir, her Roman kendi çocuğunun dilinden daha iyi anlar, şeklidir. Romanın kafasındaki kalıp yargı ise: Benim çocuğum her türlü kusuruna rağmen benim nazarımda en değerli varlıktır.

16. atasözünde ise her ineği kendi buzağısının böğürmesi rahatsız ettiği ifade edilerek, burada kalıp yargı: Kendi çocuklarının sıkıntı ve acılarının aynısını her ana hisseder.

19-Kitik vetki pe derevo, dakitik jelanıe romnyate. (YT 8468) (Китик вэтки пэ дерево, дакитикжеланьё датэ (вар.: ромнятэ; ромэстэ)) Ananın çocuklarıyla ilgili dilekleri ağaçtaki yarak sayısı kadardır.

20-Dat i day nalaço coveto na dena. (YT 8469) Дат и дай налачо совето надэна. Ana ve baba kötü nasihatte bulunmazlar.

21-Dai pokaşella, dad pomarella ailo çavendir na ydjala. (YT8471) (Дай покашэла, dad помарэла, а ило чавэндыр на уджала.) Ana kızar, baba döver, fakat kalplerindeki sevgileri azalmaz.

22-Molnıya glaza na vihaçkirla. (YT8472) Молниякха на вихачкирла. Yıldırım gözleri kör etmez. (Babanın dövmesi öldürmez.)

19-22 arasındaki Roman atasözlerinde Roman ana ve babanın çocuğu ile ilgili birçok isteği olduğunu, çocuklarının eğitirken üç yola başvurduğunu, bunlardan biri nasihat, diğeri azar ve niha-yetinde darp. 22. atasözünde yıldırım dayağı, gözler Roman çocuğunu, kör etmekte öldürmeyi simgelemektedir. Burada imgesel anlatım şu şekildedir: Babanın dayağı öldürmez. Kalıp yargı (stereo-tip) olarak Roman düşüncesinde, ana ve babanın yaptıkları her zaman evladın lehinedir, şeklinde açıklanabilir.

23- O gav sı sar e deiy ttaiy o dad. (OF104) (О гав сь сар э дей ттай о dad) Köyün (oban), ana ve baba gibidir.

Yukarıda 23. atasözünde obanın ana ve baba kadar değerli olduğu sonucuna varıyoruz. Kültür zerreci Roman sosyal yaşantısının merkezi olarak obayı, köyü görüyoruz. Oba veya köy Roman toplumunda baba ve ana gibi icra ettikleri sosyal işlevlerle yaşantıyı kolaylaştıran toplumsal yapı-lardır.

24-Çaves pomarde, a date dumo dukhela. (YT8477) (Чавэс помардэ, а датэ думо дукхэла.) Oğul dövülmüş anne acısını sırtında hisetmiş.

25- Çujo dumo poriskirla, rodno daiy ke kolyın pritasavela. (YT8478) (Чужо думо порискирла, родно дай кэ колын притасавэла.) Yabancı sırt çevirmiş ana bağına basmış.

24,25. atasözlerinde Romanlarda evladın dövülmesi, terk edilmesi gibi durumlarda annenin tavrı, Roman kadınının evladına karşı merhameti anlatılmaktadır. Ana evladının her acısını içinde his eder şeklinde kalıp yargı olarak karşımıza çıkar.

26- Koli dai laçipen pojaline, djipen bahtalo yavella proklenine-staro prhoso djalo. (YT8473) (Коли дай лачипэн пожалынэ, джиипэн бахтало явэла,прокленинэ-саро прахоса джяла.) Ana iyi dileklerde bulunursa hayat güzel olacak, kötü dileklerde bulunursa her şey toz duman olacak.

27-Dakire yasva ke devel dodjıyana dakira lava devleskei bengeske dohodna. (YT8474) (Дакирэ ясва кэ дэвэл доджьяна,дакирэ лава дэвлэскэ и бэнгэскэ доходна.) Ana’nın duası tanrı katında, bedduası da cehennemde makbuldür.

Her iki atasözünde (26,27) Romanlarda ananın evlatları hakkında iyi dilekleri ve duaları ve bunun zıttı olarak beddualarının önemleri üzerinde duruluyor. Burada kültür zerreciği olarak dua, beddua, cehennem, tanrı, ceza ve mükâfat kavramalarını Rusya’da Romanların nazarında önemlerini, bunların yaşantılarında mevcut olduğunu idrak ediyoruz. Stereotip (kalıp yargı) olarak, ananın duasının, hoşnutluğunun ve iyi diklerini alırsan işlerin dilediğin gibi gider. Ananın bedduasını alırsan, işlerin iyi gitmez sonun cehennemdir, şeklindedir.

28-Laçi dako çuçi pilavo. (OF68) (Лачи даки чучи пила во) O sütü iyi anadan emmiş.

29- E ppabay çi perel dur kataiy ppabelin. (OF201) (Е ппабай чи перел дур ппабелин.) Elma, elma ağacından uzağa düşmez.

30-Mardya les e çuçi lekha daki (OF85) (Мардя лес е чучи лекха даки) Ona hakkını anne sütüyle ödedi.

28,29 atasözlerinde soyun Roman toplumu nazarında önem arz ettiğini, soyun ve bunun elma, elma ağacı, anne, ana sütü ve ayrıca emmek fiiliyle simgelendiğini görüyoruz. İmgesel anlamda 28. atasözünde aile yani anne baba iyi ise çocukta iyidir, 29. atasözünde çocuk soyunun özelliklerini taşır, şeklinde açıklamak mümkündür. 30. atasözünde de Romanlarda ana hakkının anne sütü ile başladığını anlıyoruz. Ana evladını sütüyle beslediye, artın evladı üzerinde hak sahibidir.

Bu üç (28,29,30) atasözünde en önemli kültür zerreciği anne sütüdür, anne sütünün Roman toplumunda önemlidir. Buradaki kalıp yargıları şu şekilde sıralamak mümkündür: Romanın kafasında ana hakkı vardır, ayrıca soy da önemlidir.

31. Koli romniy romes kamela, vseгда pe leskiro çarka sbagala. (YT1913) (Коли ромныромэс камэла, всегда пэ лэскиро чарка сбагала.) Şayet Roman kadını eşini severse her zaman başında şarkı söyler. Bu atasözünde eşini sevmekle elde edilen, mutluluğun dışı vurumu olarak şarkı söylemenin Romanlar nazarındaki önemi üzerinde duruluyor. Ayrıca atasözünde stereotip (kalıp yargı) olarak kadının mutlu olması erkeğini sevmesine bağlıdır şeklinde verilebilir.

Yukarda geçen bütün atasözlerinde somut varlıkları temsil eden kelimeleri incelediğimiz zaman en fazla 34 tekrar ile anne daha sonra 33 tekrar ile çocuklar, Baba ise aile bireylerinden en az tekrar sayısına sahip kelimedir. Bu durumda Roman toplumunda hayatın kadın ve çocukların etrafında döndüğünü ve Roman toplumunda babanın daha az önem arz ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca sadece babaya hitap eden ve çocuklara ve kadına nasıl davranması gerektiğini nakleden, tavsiyede bulunan atasözü sayısı altıdır. Anaya ise tavsiye niteliğinde atasözü tespit edilememiştir.

Çocuklara, (OF104) ”Köyün (oban) anan baban gibidir.” atasözü ile bir kez nasihatte bulunmuştur. Burada Roman toplumunda obanın önemi ve çocuğun nazarında obanın yeri hakkında kalıp yargı olarak şunu ifade etmek mümkündür; oban anne ve babanın yerini tutar, obana güven.

2.2. Romanlarda Hukuk Normları ve Ailede Nesiller Arası Aktarımı ile İlgili Atasözleri Roman ailesinin yaşantısını belirleyen, kalıplara sokan nesilden nesile aktarılan yazısız normlar ve sözlü kanunlar vardır. Atasözlerinde bunlar şu şekilde işlenmiştir:

32-Prihalev peskiro romano zakono sıyir peskire roditilen. (YT1604) (Прихалёв пэскиро романо законо, сыр пэскирэ родитилен) Roman kanunlarına anne ve babana saygı gösterdiğin gibi saygı göster.

33-Dova nane rom vaş koneske romano sédno ničia znaçiné. (YT1606) (Дова нанэ ром, ваш конэскэ романо сэндэ ници на значинэ.) Roman kanunları ve mahkemesi senin için herhangi bir anlam taşımıyorsa sen Roman değilsin.

34-Koli ti rom romane cendosko doljno tepodçinespe. (YT1607) (Коли туром, романэ сэндоско должно тэ подчининэспэ.) Eğer sen Roman isen Roman mahkemesine (kanunlarına) uymak zorundasın.

35-Romeskiro zakoniý de godı naçidlo. (YT1612) (Ромэскиро законы дэ годыначиндло.) Romanların kanunları hafızada yazılıdır.

36-Romano Zakoniý pé papir na naçinélapé. (YT1613) (Цыганские Романо законы пэ папирна начинэлапэ.) Romanların kanunları kâğıda yazılmaz

37-Romano zakono nané çidlo da saéndier zakonendier hedır. (YT1614) (Романо законнанэ чиндло, да сарэндыр законэндыр хэдыр.) Romanlarda kanunlar yazılı değildir, fakat bütün kanunlardan daha iyidir.

38-Pal nepravilno svatıymo tolıko romano cendo vzrodella. (YT1623) (Пал неправильно сватымо только романо сэндо взродэла.) Yanlış evlilik için en uygun yer Roman mahkemesidir.

39-Kukuşkate nane gnezdo vitrodıymı çate nane şatra. (YT1625) (Кукушкатэнанэ гнёздо, витрадымо чатэ нанэ шатра.) Guguk kuşunda yuva olmaz kovulmuş kadının çadırı olmaz.

Somut yapı olarak burada Roman mahkemesini, Roman kanununu, guguk kuşunu, şarta (çadırı), kâğıdı ve kovulmuş kadını görüyoruz. Kültür dilbilimi açısından bu atasözlerini incelediğimiz zaman hükümleri açıktır, nerede ise son atasözü hariç imge ve simge kullanılmamıştır. Sonuncusunda guguk kuşunun yuvasızlığı ve kovulmuş kızın veya kadının yuvasızlığı yaşam ortamına tam bir uyum içerisindedir. Şatra kelimesi yani çadır Roman için hem sıcak bir yuvadır, hem onu koruyan bir barınaktır. Roman kanunlarına göre dışlanması gereken kadın sıcak bir yuvadan ve koruma sağlayan çadırdan mahrum kalır. Guguk kuşu burada bir semboldür, imge olarak vurgulanan ise ceza olarak istenmezlik ve bunun sonucunda yalnızlıktır.

Aile bağlamında hukuk normları ve aile ile ilgili atasözlerine göre şu kalıp yargılara (stereotiplere) ulaşmamız mümkündür; Romanlarda kanunlar sözlüdür ve nesillere sözlü olarak aktarılır. Çözülemeyen her türlü sorun, geçimsizlik dâhil, Roman mahkemesinde çözülür. Roman kanunlarına uyanlar saygı görür. Uyamayanlar ise Roman dahi kabul edilmez. Görüldüğü gibi burada en önemli kısas mevcut yapının kanun yerine geçen sözlü normlar sayesinde korunmasıdır. Roman kanununa ve normlarına saygı göstermek ana ve babaya saygı göstermek ile eşdeğer tutulmuştur.

2.3. Roman Aile Hayatında Göçün ve Atın Önemi ile İlgili Atasözleri: Her ne kadar günümüzde büyük çoğunluğu yerleşik hayat yaşasa da geçmişte Romanlarda göçebelik birçoğu için yaşam tarzıydı. Bu atasözlerine şüphesiz ki yansımıştır;

40- İsis romeste duyi gera devel leske ştar dobavidnya. (YT2579) (Исыс ромэстэдуї гэра, дэвэл лэскэ şтар добавиндя.) Romanın iki ayağa vardı tanrı ona dört ayak daha verdi.

41-Devel vaş romeske gren sozfiya a vse lüdi poluzuyetsya. (YT2581) (Дэвэлваş ромэскэ грэн создыя, а сарэ мануша лэнца рользынэнапэ.) Tanrı Romanlar için atı yarattı, bütün insanlar onu kullandı.

42-Paşe greste djiuvava paşa graste merava. (YT2586) (Пашэ грэстэ джьювава, пашэгрэстэ мэрава.) Atın yanında yaşarım atın yanında ölürüm.

43-Romano grai i çarovella i lidjala.(YT2599) (Романо грай и чаровэла, илыджала.) Romanı at hem besler, hem bir yerden başka yere taşır.

Roman atasözlerinde en fazla geçen kelime attır. At ortak yaşamı göçü ve arkadaşlığı simgeler. Yukarıdaki 40. atasözünde ayak kelimesi ile ekseriyetle atın hangi amaçlar için kullanıldığını bize kültür zerreciği olarak veriyor. 43.atasözünde atın aynı zamanda Kuzey Rus Roman Ağzı konuşan ve Rusya'da yaşayan Romanın atı beslenmek amacıyla da kullandığı konusunda bize ipuçları veriyor. Kalıp yargı olarak at Roman ailesinin beraber yaşadığı vazgeçilmez bir parçasıdır.

2.4. Roman Atasözlerine Göre Ailede Dans ve Müziğin Önemi

Roman ailesinde müzik ve dans son derece önemlidir. Bu durum atasözlerine yansımıştır;

44-Poya pale gila i khelabena love dena, pale yassva loven na dena (YT.4125) (Роя палэ гилия и кхеллабэна1 ловэ дэна, палэ ясва ловэн на дэна. 1. Кхаллабэна) Танrı dans için para verir, gözyaşı ve yas için para vermez.

45-Pal maro çurdiyam, pal bravinta bagadya kheldya, a rakirna yame bezdelnikı. (4122) (Пал маро чурдыям, пал бравинта багадя, кхэлдя, а ракирна, ямэ бездельники.) Екмек için fal bakarız, şarap için şarkı söyler, dans ederiz yinede bizim için işsiz güçsüz derler.

46-Koli ba gila khelibena ten na yaven, hujedır romegirestır djipnnastır na yavelas. (4112) (Коли ба гилия, кхэлыбэна тэ на явэн, хужедыр ромэнгирэстыр джиипнастыр на явэлас.) Şayet şarkı ve dans olmasaydı Roman’ın hayatı olmazdı.

47-Pokamest djido Rom öv bagala i khela. (4109) (Покамест джидо ром, ёвбагала и кхэлла.) Yaşayan her Roman iyi bir dansçı ve sanatçıdır.

48-Togoreste tsarstvı romeste gila. (4132) (Тагорэстэцарство, ромэстэ гилия.) Kralda krallık, Roman’da şarkı kim daha zengin?

49-Rom gila bagala a de per burlyuçine. (4137) (Ром гилия багала, а дэ пэрбурлычинэ.) Roman şarkı söyler hayat devam eder.

50-Romano khaliben yagatır zahaçıya. (4185) (Романо кхалыбэн ягатырзахачия.) Roman’ın dansı ateş ile pişmiştir.

51-Ymaro romano terissanes gerensa ne na vastensa. (4177) (Ямароромано дело тэ рисынэс фэрэнца, нэ на вастэнца.) Bizim Romanlar elleriyle değil ayaklarıyla resim yapar.

52-Kon şukar khela, dova dova sıygas butıy te kerel djinel. (4180) (Кон шукаркхэлла, дова сыгас буты тэ кэрэл джинэл.) Kim iyi dans ediyorsa o çabuk çalışır.

Yukarıdaki atasözlerini incelediğimiz zaman Roman ailesinin günlük hayatında dans ve müziğin ne kadar önemli olduğunu görüyoruz. Atasözlerinde kullanılan mantık son derece başarılı ve ilginçtir. Dansı ve şarkı söylemeyi sadece bir eğlence aracı değil aynı zamanda para kazanma aracı olarak kullandıklarını anlıyoruz.

Genel olarak 45-53 arası atasözlerinde kültür zerrecikleri olarak dansı, şarkıyı, ateşi, falı görüyoruz ve bunların Romanların aynı zamanda geçim kaynakları olduğunu anlıyoruz. Burada en önemli simge “ayaklarla resim çizmek” esnasında kullanılan kelimelerdir, Romanların dansla kendilerini son derece iyi ifade etmeleridir.

İkinci önemli simge “ateşle dansın pişme” olayıdır ki buda iyi dans edebilmek için zaman ve çalışmak gereklidir şeklinde yorumlanabilir.

Dans ve şarkı söylemekle ilgili Romanın kafasındaki kalıp yargı: Roman müzik ve danssız yapamaz bunlar onun için tıpkı su ekmek gibi bir ihtiyaçtır. “Roman tıkırtı arar” atasözü de bunu en iyi şekilde ifade etmektedir. Aynı şekilde her Roman iyi bir dansçı, şarkıcı ve müzisyendir.

45. atasözünde Roman’ı öteki kabul eden Rus’un, Roman’a bakışı anlatılıyor, Rusların kalıp yargılarındaki Romanı hangi özellikleriyle bildikleri konusunda bize ipuçları veriyor.

Sonuç

Genel olarak Atasözlerini esas alarak Rusya’da yaşayan Romanların önceliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

Bir Roman için aile ilk sırayı almaktadır ki burada kadın ve çocuklar özel önem taşır. İkinci sırada soyun önemi ve devamı yer alır. Üçüncü sırada öncelik Roman kalmanın, Romanca yaşamının, Roman kanunlarına uymakla mümkün olduğundan sözlü olan Roman normları ve kanunlarıdır. Dördüncü sırada atın ve arabanın temsil ettiği göçebe hayattır, beşinci sıradaki öncelik ise kendini duygusal olarak ifade ettiği, para kazanabildiği dans ve müziktir. Romanlar bunları başarılı bir şekilde atasözlerine yansıtmışlardır. Ayrıca;

1-Roman atasözleri Roman toplum yapısını tam olarak yansıtır.

2-Stereotip olarak Roman atasözü Roman’ın kafasındaki dünyayı bize açıyor.

3-Roman atasözleri taşıdıkları kültür zerrecikleriyle Roman’ın somut yaşantısı hakkında da zengin bilgiler veriyor.

4-Roman yazısız ve birçok milletle kültürel temas halinde olduğu halde Roman kültürünü günümüze kadar nasıl yaşattığı konusunda bize ipuçları veriyor.

5-Romanların öncelikleri konusunda somut veriler sunuyor.

6-Roman kültürünün derin tecrübeler ve araştırılmaya değer insanlık mirası olduğunu görüyoruz.

7-Atasözlerinin sözlü kültür malzemesi olarak kültürü nesilden nesile aktardığı görülmektedir.

8-Atasözlerinde dil başarılı bir şekilde kullanılmıştır.

9-Roman'ı öteki olarak kabul eden Rusların Romanlar hakkındaki görüşlerine de Roman atasözlerinde yer veriliyor.

KAYNAKÇA

- Abramoviç, S. (2011). Ponyatii Spetsifiki Yazikovee Yavlenii. Yazık Slovenost Kultura, 18-22.
- Alefrenko, N. (2011). Lingvokulturologii Tsenosnoto Smislovoe Prostranstvo Yazıka ucebno Posobie. Moskva: Flinta.
- Boratav, P. N. (1988). 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çelik, F. K. (2013). Türkçe Ders Kitaplarında Yer Alan Milli Kültür Temalı Okuma Metinlerinde Öz ve Öteki İmgesi. Ç.Ü Sosyal Bilimler Enst. Dergisi
- Çolakova, V. (1872). Bılgarski Naroden Sbornik. Bolgrad: Peçatnitsa v Tsentralno Uçilište
- Demeter, P. S. & Demeter, R. C. (1981). Obraz Folkloru Tsigan Kelderarei. Moskva: Nauka
- Durmuş, M. (2011). İmge Sembol Kavramalarını Yorumlama Projesi. Turkish Studies International Perodical For the Langage and Historyof Turks
- Elçin, Ş. (1986). Türk Halk Edebiyatına Giriş. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- İvanova, S. (2004). Lingvokulturulogiya i Lingvokognitologiya Soprejenie Paradigma. Başgu: Ufa.
- Kozan, O. (2014). Kültürdibilim Temel Kavramlar ve Sorunlar. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Permecı, O. N. (1943). Atalar Sözleri. İstanbul: Edirne Halkevi Yayınları.
- Kuçepatovoy, S.V. (2006). Yazık Tsiganski Vesi v Zagadkah. Moskava: Dimitri Bulanin.
- Semaşko, T. F. (2014). Stereotip Kak Fragment Yazıka. Gramota, 2.
- Uğlalı, S. (2006). İmgebilim Ötekinin Bilimine Giriş. Ankara: Sinemis.

KIRKLARELİ VE EDİRNE İLLERİNE YÖNELİK BİR TURİZM POTANSİYELİ DEĞERLENDİRME ÇALIŞMASI¹

Bayram Akay²

Cemre Tokatlı³

Merve Aksoy⁴

Öz

Marmara bölgesi Trakya bölümünde yer alan Edirne ve Kırklareli illeri iklim özellikleri, doğal yapıları, ulaşım imkânları (E-5 ve Tem otoyolu) ve önemli turist gönderen bölgelere yakın olmaları (Yunanistan, Bulgaristan, İstanbul, Tekirdağ) bakımından birbirlerine oldukça benzerlik gösterirler. Araştırmanın amacı, Edirne ve Kırklareli illerinin turizm potansiyeli, turizm arzı ve talebi açısından ortaya koymaktır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve ulaşılan dokümanlar araştırmanın amacına uygun olarak analiz edilmiştir. Edirne'nin konaklama arz kapasitesinin büyük bir bölümü şehir merkezi ile kıyı turizminin önemli yeri olan Enez ilçesi ve Keşan ilçesi Erikli Köy'ünde yer almaktadır. Kırklareli ilinde ise; konaklama tesislerinin çoğu merkez ve yörenin denize kıyısı olan İğneada ve Kıyıköy beldelerindedir. Her iki ilde de son yıllarda yeni oteller açılarak konaklama arz kapasitelerinde ve turizm talebinde önemli artış meydana gelmiştir. Edirne ve Kırklareli illeri öncelikli kültür turizmi, ekoturizm, kırsal turizm, kıyı turizmi ve mağara turizmi gibi birçok alternatif turizmin bir arada yapılabileceği önemli potansiyele sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Turizm Potansiyeli, Kırklareli, Edirne

A STUDY OF EVALUATING TOURISM POTENTIAL KIRKLARELİ AND EDİRNE PROVINCES

Abstract

Edirne and Kırklareli located in Thraca, Marmara Region, resembles each other substantially in terms of climate conditions, landscape features, transportation opportunities (E-5 and TEM Highway) and in that they are close to the regions (Greece, Bulgaria, İstanbul, Tekirdağ) which forwards considerable number of tourists. The purpose of this study is to reveal in terms of tourism potential of the provinces, Edirne and Kırklareli and their tourism supply and demand. Qualitative research method is used in the study and the documents are analysed in compliance with the objective of the study. The large part of the accommodation supply capacity of Edirne comprises town centre, Enez district which is the most notable place of coastal tourism and Erikli Village of Keşan district. As for the Kırklareli province; most of the accommodation facilities are located in downtown and in İğneada and Kıyıköy two seacoast towns of the region. In both towns during the recent years, a considerable increase, thanks to the newly opened hotels, has taken place in accommodation supply capacity and tourism demand. The provinces of Edirne and Kırklareli have significant potential in which many of alternative tourism activities, such as cultural tourism preferably, ecotourism, rural tourism, coastal tourism and speleological tourism, can be achieved concurrently.

Keywords: Tourism, Tourism Potential, Edirne, Kırklareli

¹ Çalışma, Erzincan Üniversitesi 1.Ulusal Alternatif Turizm Kongresinde sunulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi, bayramakay@klu.edu.tr.

³ S.B.E. Turizm İşl. A.B.D. Kırklareli Üniversitesi, cemre.tokatli94@outlook.com

⁴ S.B.E. Turizm İşl. A.B.D. Kırklareli Üniversitesi, merve_aksoy1993@hotmail.com

Giriş

Türkiye'nin Marmara Bölgesi, Trakya bölümünde yer alan Edirne ve Kırklareli illerinin; doğal, tarihi zenginlikleri ve kültürel geçmiş ile turizm potansiyeli oldukça yüksektir. Ayrıca Karadeniz ve Marmara denizine kıyılarının olması, metropol şehir İstanbul'a yakın olmaları bu şehirlerin turizm potansiyeli açısından oldukça önemlidir (Sarı, 2005: 22). Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde bulunan Edirne ilinin ortalama yüksekliği 41 metredir. Istranca Dağları, Kuru Dağları, Saroz Körfezi, Meriç Nehri, Meriç Ovası ve Ergene Ovasını içine alan şehrin topraklarının %80'i tarıma elverişlidir. Edirne'de kara iklimi hüküm sürmektedir (www.edirne.bel.tr). Bulgaristan, Karadeniz, İstanbul, Tekirdağ ve Edirne ile çevrili olan Kırklareli ilinin denizden yüksekliği 203 metredir. Şehir, Marmara Havzası'nın kuzey kısmını oluşturan Istranca Dağları ile Ergene Vadisi üzerinde yer almaktadır (www.kirklarelitso.org.tr). Kuzey ve kuzey doğusunda Yıldız (Istranca) Dağları yer alan Kırklareli'de, ormanlar, göller, keşfedilmemiş sahiller gibi doğal güzelliklerin yanı sıra, çok sayıda kaleler, tümülüsler, camiler, hamamlar ve köprüler gibi birçok kültürel değerleri de bünyesinde barındırmaktadır (kirklarelikulturturizm.gov.tr).

Şekil 1: Edirne ve Kırklareli Haritası

Kaynak: www.google.com.tr/search.

Bir ülke, bölge ya da yörenin turizm potansiyelini oluşturan doğal, tarihi ve kültürel değerlerden özel etkinliklere, rekreasyon konulu parklara kadar geniş bir yelpazede yer alan ve turistleri destinasyona çekmeye teşvik eden turistik çekicilikler destinasyonun uluslararası ve ulusal başarı olmalarında önemli rol oynar (Aktaş ve Aksatan, 2011: 402). Edirne ve Kırklareli illeri de birçok tarihi ve kültürel değerleri, çeşitli flora ve fauna varlıkları, çok sayıda mağaraları, doğal kumsal ve plajları, farklı inançların varlığı ve yörelere özgü kültürel değerleriyle alternatif turizm çeşitliliği açısından birçok turistik çekiciliğe sahiptirler. Bu çalışmanın amacı, Edirne ve Kırklareli'nin turizm potansiyelini turistik çekicilikler, ulaşılabilirlik, turizm arzı ve talebi yönüyle ortaya koymaktır.

2. TURİZM ARZI VE TURİZM TALEBİ

2.1. Turizm Arzı

Farklı tanımları olmakla birlikte turizm arzı, "belirli şartlar altında belirli bir fiyatta, bir ülkenin veya bölgenin turistlere satmaya ya da turistlerin faydalanmasına sunduğu her türlü doğal, tarihi, kültürel, arkeolojik değerlerle tesis ve hizmetlerin tümüdür" (Sezgin, 2001: 50). Ayrıca "turistin ihtiyacını gideren konaklama, ulaşım, yeme-içme ve eğlence gibi faaliyetler" şeklinde tanımlanabilir (Yağcı, 2003: 40). Turizm arzı, "bir ülkenin turizm işletmeleri ve kurumları yoluyla turistlere sunduğu maddi ve manevi değerlerin tümüdür" (Bahar ve Kozak, 2013: 63). Diğer bir tanıma göre turizm arzı, "turizm amaçlı tüketimde yer alan ve turizm talebinin gereksinmelerini karşılamak için gerekli mal ve hizmetlerin tedarik edilmesini içeren üretime dayalı işlemlerin bütünüdür" (Eskici, 2002: 10). Son olarak turizm arzı, "bir memleketin, bir bölgenin veya bir çekim merkezinin seyahat edenlerin gereksinimini karşılamada sahip olduğu varlık, değer ve olanakların tümü ile belli bir za-

man süresi içindeki yolculuk ve konaklamaya dönük ve belli bir fiyata satılmaya hazır mal ve hizmet akımıdır” (Bahar ve Kozak, 2013: 63). *Turizm arzının özellikleri şu şekilde sıralanabilir:*

- Turizmde arz ancak büyük yatırımlar ile oluşabilir.
- Turizm potansiyelinin en önemli kaynağını oluşturan doğal kaynakların ve konaklama arzının sınırlı miktarda olmaları, arzu edildiği zaman çoğaltılamaması turizm arzına inelastik bir yapı kazandırır.
- Turizm sektörünün ürettiği mal ve hizmetler, stoklanmaya uygun değildir. Bu nedenle üretildiği anda tüketilmek zorundadır (Tunç ve Saç, 1998).
- Emek-yoğun bir üretim sisteminin olması turizm arzının temel özelliğidir.
- Turizm etkinliklerinden tam olarak faydalanmak isteyen bir tüketici üretim ortamına bulunmak zorundadır.
- Turizm arzı, birçok farklı alanları ilgilendiren bir özelliği barındırmaktadır. Bir yöredeki fiziksel, doğal, kültürel ve insani değerler bu yöreyi görmeye gelen turistlerin aklına yerleşmekte ve turistlerin tatil deneyiminin oluşmasına bir bütün olarak katkı sağlamaktadır (Olalı ve Timur, 1988: 135).

Turizm arzını oluşturan unsurlar, bir yerdeki arz kapasitesinin nicelik ve nitelik olarak durumu turizmi teşvik eden başlıca unsur görülmeyle birlikte bazı turizm uzmanlarına; turizm arzının kendi özel talebini yarattığını düşündürmektedir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Sezgin, 2001: 50):

- Doğal ve kültürel çekicilikler: Jeo-ekonomik çekicilikler, sosyo-kültürel varlıklar ve toplumsal olaylar, büyük kentler.
- Konaklama olanakları: Bir bölgede bulunan turizm belgeli, belediye belgeli konaklama tesislerini ve yat işletmelerini kapsar.
- Ulaşım olanakları: Turistik bir destinasyona havayolu, karayolu, denizyolu ve demir yolu ile en kolay ulaşım biçimini ifade eder.
- Turizm yatırımları: Turistlerin konaklama, yeme-içme, dinlenme ve eğlence gereksinimlerini karşılayan tesis, arazi ve teçhizatların bütünüdür.

Bir destinasyonun turistlere sunduğu turizm arzı (çekicilikler, ulaşılabilirlik ve turizm işletmeleri) o destinasyonun turizm potansiyelini oluşturmaktadır. Çekicilikleri oluşturan doğal, tarihi, kültürel değerler ve olaylar turistlerin bölgeye çekilmesinde temel faktörlerdir. Ulaşılabilirlik ve turizm işletmeleri çekiciliklerin turistik bölgeye çektikleri turistlere hizmet eder. Dolayısıyla turizm potansiyelini yüksek olması turizm arzını oluşturan unsurlarının varlığı ve çeşitliliğine bağlıdır.

2.2. Turizm Talebi

Turizm talebi “yeterli satın alma gücüne ve boş zamana sahip olup belirli bir zaman diliminde belirli bir hedef doğrultusunda turistik mal ve hizmetlerden faydalanan ya da yararlanmak isteyen kişi ya da kişiler topluluğudur” (Kozak ve diğ., 2001: 63). Ya da “belirli fiyatta satışa veya turistlerin yararlanmasına sunulan turistik mal ve hizmetleri satın alan veya bunlardan yararlanan insanların miktarıdır” (Olalı, 1981:165). Diğer bir tanıma göre ise “insanların turizm ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yeterli alım gücü ve boş zaman ile desteklenmiş olan, turizm ürün ve hizmetlerini satın alma isteğinde bulunan insan miktarı” olarak tanımlanmaktadır (Bahar ve Kozak, 2013: 107). Yukarıda verilen tanımlara bakıldığında turizm talebinin üç önemli özelliği göze çarpmaktadır. Buna göre ekonomik anlamda turizm talebinin oluşabilmesi için gerekli koşullar şunlardır;

- Tüketim zamanının kesin sınırlar içerisinde belirlenmiş olması,
- Tüketimde yer alacak bireyin belirli bir geliri ve boş zamanı bulunması,
- Turistik mal ve hizmetlerin belirlenen bir piyasa ortamında belirlenen bir fiyat doğrultusunda alıcıların, turistlerin hizmetine sunulması,
- Tüketicinin mal ve hizmetleri kullanma arzusu bulunması gerekmektedir.

Turizm hareketine katılım, bulunduğu yerden farklı bir yere seyahat eden bireysel, grup veya kitle turistlerden oluşabilir. Turizm talebi tüketimde bulunan kişilerle birlikte üç bileşenden oluşmaktadır (Kozak, vd. 2001: 63). Bunlar;

- Bir turizm destinasyonuna gidip turizm etkinliklerine doğrudan katılan “efektif talep”,
- Seyahat etme isteği olan ancak, zaman ve parasal sınırlamalar sebebiyle bu isteğini yerine getiremeyen “potansiyel talep”,
- Uyarıldığında seyahat edebilen ancak, verilen imkanlar ve faaliyetler hakkında yeteri düzeyde bilgisi bulunmayan “ertelenmiş turizm talebi” olarak sıralanabilir.

İç turizm talebi ve dış turizm talebi. İç turizm talebi, kişilerin ülkelerinde hayata geçirdikleri turizm amaçlı seyahat ve bu seyahatlerle bağlantılı etkinlikleri içermektedir. Dış turizm talebi ise; bir ülke vatandaşlarının başka ülkelerdeki turistik gereksinimlerini giderme talebine dayanmaktadır (Yağcı, 2003: 23).

Turizm Talebini Etkileyen Faktörler: Bu faktörleri ekonomik faktörler, sosyal faktörler ve psikolojik faktörler olarak sıralanabilir.

a) Ekonomik Faktörler: Gelir, fiyat, ulaşım, döviz kuru, uzaklık, konaklama ve arz kapasitesi ve tanıtım faaliyetleridir.

• **Gelir:** Turizm talebi ile gelir arasında doğrusal bir ilişki vardır. Gelir arttıkça turizm talebi artmakta, gelir azaldıkça turizm talebi azalmaktadır.

• **Fiyatlar:** Turizm ürününün fiyatının yüksek olması talebin düşmesine (daralmasına), kalitenin düşürülmeden fiyatların düşürülmesi ise; turizm talebinin artmana neden olmaktadır.

• **Ulaşım:** Ulaşım, giderleri ve zaman alması açısından turizm talebini etkilemektedir. İyi ulaşım alt yapısına sahip ülkeler daha fazla turist çekmektedir (Tunç ve Saç, 2000).

• **Döviz Kurları:** Turizm talebini etkileyen ekonomik faktörler içerisinde uluslararası turizm talebi ile döviz kuru arasındaki ilişki önemli bir etken olarak yer almaktadır.

• **Uzaklık:** Ulaştırma endüstrisindeki teknolojik gelişmeler mesafe kavramının etkisini azaltmış olmasına rağmen uzaklık turistler açısından önemli bir caydırıcı faktör olarak turizm talebini etkilemektedir. Bu nedenle turizm talebi ile uzaklık arasında ters yönlü bir ilişki olduğu dile getirilebilir.

• **Konaklama Potansiyeli ve Arz Kapasitesi:** Bir turizm bölgesindeki alt ve üst yapının durumu, turistlere sağlanan hizmetler, imkanlar ve bunların kalitesi turizm talebini etkileyen başka bir faktördür. Turizm talebinin artması konaklama kapasitesinin arttırmasını sağlamakta bu da talebi arzın olduğu tarafa yönlendirmektedir.

• **Tanıtım Faaliyetleri:** Tanıtım faaliyetlerinin hem var olan turizm talebini arttırmaya yönelik hem de potansiyel talebi çekmeye yönelik etkisi vardır (Turgut, 2014).

b) Sosyal Faktörler: Moda, zevk ve alışkanlıklar, boş zaman, cinsiyet, yaş, aile yapısı, meslek, kültür ve eğitim düzeyi ile toplumsal değer yargılarıdır.

• **Moda, Zevk ve Alışkanlıklar:** İnsanların hayatlarına yön veren en önemli faktörlerden olan moda, zevk ve uğraşlar; diğer ürün ve hizmetlerde olduğu gibi, turizm ürün ve hizmetlerine olan talebi de etkilemektedir.

• **Boş Zaman:** Boş zaman artışı, insanların daha çok seyahat etmesini sağlayarak turizm talebine olumlu yönde etki etmektedir.

• **Cinsiyet:** Cinsiyet etkeninin, seyahate katılmanın türü ve süresi üzerinde etkisi bulunduğu bilinmektedir.

• **Yaş:** Genç, orta ve ileri yaş grupları arasında turizm talebi üzerinde farklılıklar görülmektedir.

• **Aile Yapısı:** Aile yapısı, ileri yaş grubunda bulunan ve emekli olarak kabul edilen bireylerin ekonomik (gelir elde etme vb.), toplumsal (statü vb.) ve bireysel (çocuk yetiştirme vb.) sorumluluklarını tamamlamaları sebebiyle turizm etkinlikleri için çok daha fazla zaman ayırabilmeleri anlamına gelmektedir.

• **Meslek:** Kişinin mesleği, meslekteki durumu ve dolayısıyla üyesi olduğu sosyal sınıfın turizm talebini etkilediği görülmektedir.

• **Kültür ve Eğitim Düzeyi:** Kültür ve eğitim düzeyi arttıkça, insanların çeşitli rekreasyon faaliyetlerinde yer alma isteği de artmaktadır.

• **Toplumsal Değer Yargıları:** Toplumların sahip olduğu çeşitli değer yargıları, turizm olayına katılmada önemli etkilerde bulunmakta ve turizm talebinde değişikliklere neden olmaktadır (Bahar ve Kozak, 2013: 116).

c) **Psikolojik Faktörler:** Psikolojik faktörler; insanların turizm sayesinde rahatlamalarına, içinde buldukları ortamdan bir an olsun uzaklaşmalarına ve bazı gereksinimlerini gidererek yüksek oranda zevk duymalarına olanak tanımaktadır. Turizm, bireylerin ruhsal ve fiziksel yapısına iyi gelen, onların rahatlamasına yardımcı olan tıbbi bir gereksinim gibi görülmektedir. İnsanlar, psikolojik açıdan kendilerini daha rahat hissettikleri sürece turizmi talep etmeye devam edeceklerdir (Bahar ve Kozak, 2013:117). Psikolojik açıdan turistik tüketim sınırsız bir genişleme göstermektedir. Bu olay, değişik psikoloji içerisinde olan turistlerin turistik tüketimden doyum seviyelerinde farklı eğilimlere sahip olmaları bakımından açıklanabilir (Tunç ve Saç, 2000).

Bir turizm bölgesi pazarlama süreci ile pazardaki insanlara ulaşır ve onları seyahat etmeye cesaretlendirir. Turist gönderen ülke ya da bölgedeki bu insanlar ekonomik faktörler (gelir, fiyat, ulaşım, döviz kuru, uzaklık, konaklama ve arz kapasitesi) ve sosyal faktörler (moda, zevk ve alışkanlıklar, boş zaman, cinsiyet, yaş, aile yapısı, meslek, kültür ve eğitim düzeyi) turizm talebinin toplam düzeyini ve tercihleri etkiler (İçöz, vd., 2002: 12). Yani, gelir seviyesi düşük bir kişinin turizm faaliyetine katılabilmesi için destinasyonda farklı fiyat düzeylerine hitap edebilecek turistik ürünler olmalıdır. Talebin çeşitli belirleyici etkenleri turistleri seyahat kararı almaya iterken, arz değişkenleri de bu talebi belirli bir destinasyona çekmektedir.

3. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma Marmara Bölgesi'nde yer alan Edirne ve Kırklareli illerinin turizm potansiyelini vurgulayarak turizm arzı ve talebi açısından mevcut durumu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu araştırma; Kırklareli ve Edirne illerinin turizm potansiyeli ile ilgili fikir sunulması, turizm potansiyelinin bölge turizmüne katabileceği katkıların ortaya konması ve buna yönelik çözüm önerileri sunması bakımında önem arz etmektedir.

3.2. Araştırmanın Materyal ve Yöntemi

Çalışmada öncelikle turizm arzı ve talebi kavramları ile ilgili kaleme alınmış araştırmalar doğrultusunda kaynak taraması yapılmıştır. Kaynak taraması tamamlandıktan sonra çalışma için örnek alan olarak Edirne ve Kırklareli illeri turistik çekicilikler, ulaşılabilirlik ve turizm arz-talep açısından irdelenmiştir.

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kapsamında doküman incelemesi uygulanmıştır. Nitel çalışmada hedef konunun betimsel ve gerçekçi bir yaklaşımla ele alınıp, incelenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 8). Araştırma da baz alınan ikincil veri kaynaklarından elde edilen veriler olmuştur. İkincil veri kaynakları olarak turizm literatürü yanı sıra, konuyla doğrudan ilgili olan kuruluşların ilgili yayınları kullanılmıştır. Bu çalışmada Valilik, İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri, TÜİK, Sanayi ve Ticaret Odaları, Trakya Kalkınma Ajansı ve Turizm Bakanlığı hazırlanmış olduğu kitap, dergi, kitapçık, broşürler ve raporlar ile (Altunışık vd., 2005: 65) araştırmanın amacına uygun olarak doküman analizi yapılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Kırklareli İlinin Turizm Potansiyeli

Kırklareli; İğneada Longoz ormanı, Istranca Dağları, Dupnisa Mağarası, gölleri, Demirköy (İğneada) ve Kıyıköy sahilleri gibi daha yeni yeni keşfedilmeye başlanmış olan doğal güzellikleri bulunmaktadır. Bunun yanı sıra çok sayıdaki kaleleri, höyükleri, tümülüsleri, dolmenleri, kaya manastırları, camileri, hamamları, köprüleri ve daha pek çok kültürel değeri bünyesinde barındırmaktadır (kirklarelikulturturizm.gov.tr). Bu değerlere sahip Kırklareli’ de ekoturizm, mağara turizmi, av turizmi, botanik turizmi, kuş gözlemciliği, kültür turizmi ve kıyı turizmi yapılabilir.

Kırklareli; Istranca (Yıldız) dağlarının dibinde, karasal bir ikliminin bulunduğu, yer yer Karadeniz iklimi özelliklerinin de görüldüğü eşsiz güzellikteki longoz ormanları ile bunlar içinde çok çeşitli flora ve faunası, doğal sit alanları, tabii mağaraları, tarihi ve kültürel değerleri, anıt ağaçları ve muhteşem eko sistemi ile bölgenin dikkatleri üzerinde toplayan yerlerinden biridir. İl topraklarının %48’i dağlarla çevrili olup Kırklareli’ nin içinden doğan çok sayıda nehir de yer almaktadır. Bunların bir kısmı Karadeniz kıyısından denize dökülürken, bazıları da Ege’ye dökülmektedir (Morgül, 2014: 30). Bölgede Istranca Dağları, İğneada Longoz ormanları, zengin flora ve faunası, bölge halkının sosyo-kültürel yapısı da **ekoturizm** için uygun yerlerdir (Çakır ve Çakır, 2012: 3).

Kırklareli il sınırları içerisinde çok sayıda mağara bulunmaktadır. Bu mağaralar tarih öncesi dönemlerde ve Erken Hristiyanlık sürecinde iskâna tabi tutulmuştur. Bu özelliklere sahip bu mağaralar ve doğal özellikleriyle ilgi çeken diğer mağaralar da **mağara turizmi** açısından önemlidir. Bunlar arasında 2720 metre uzunluğundaki Dupnisa Mağarası, 1620 metre uzunluğundaki Yenesu Mağarası, 300 metre uzunluğundaki Domuzdere Mağarası ve 305 metre uzunluğundaki Kıyıköy Mağaraları ve Kaptanın Mağarası bulunmaktadır. Demirköy ilçesinde yer alan Sarpdere Köyü’nün 6 km güneyinde bulunan Dupnisa Mağarası 1. derece tescilli doğal sit alanıdır (Morgül, 2014: 30). Dupnisa Mağarası; önemli bir yer altı habitatıdır çünkü mağarada 11 türden yaklaşık 60 bin yarasa ile 184 mağara omurgasız yaşamlarını sürdürmektedir (kirklarelikulturturizm.gov.tr).

Kırklareli; hem kara hem de su avcılığı bakımından önemli bir konumdadır. Doğal yapısı ve göç yolu üzerinde bulunması sebebiyle çok farklı hayvan türlerinin hayatlarını sürdürmesine imkân sağlamaktadır. Kırklareli’ de Demirköy-Vize Karamanbayırı, Demirköy Sislioba, Kofçaz Kocayazı, Vize Kıyıköy Devlet av alanları, Babaeski Ergene, Lüleburgaz Ahmetbey, Kırklareli Kayalı genel av sahaları ile Çukurpınar örnek av sahaları bulunur. Buralarda av yapılabileceği gibi il sınırları içerisinde yer alan devlet ormanları, toprak muhafaza ve ağaçlandırma sahaları, devlet tarım işletmeleri, baraj gölleri ve emniyet sahalarında, göl, lagün, bataklık ve sazlık gibi sahalarda **av turizmi** mümkün olmaktadır (www.kirklarelikulturturizm.gov.tr).

Kırklareli; sınırları içerisinde barındırdığı flora zenginliği nedeniyle **botanik turizm**ine ilgi duyanlar için büyük bir çekicilik oluşturmaktadır. Ülkemizdeki 10.000’e yakın bitki türünün 670 türü yalnızca Kırklareli Ormanlarında yetişmektedir. Bölgede 27 çeşit endemik bitki bulunmaktadır (www.kirklarelikulturturizm.gov.tr). İğneada Longoz Ormanları, Dupnisa Mağarası ve çevresi, Balaban Dersi ve çevresi, Mutludere (Rezve), Demirköy Dökümhanesi, Mahya Dağı, Kastros Körfezi, Panayır İskelesi ve Tekkaya, Dereköy- Hudut Boyu ve Kıyıköy bitkiler bakımından potansiyel noktalarındadır (Morgül, 2014: 32).

Kuş gözlemciliği; ülkemizde az sayıda kişi tarafından bilinmesine rağmen, Avrupa ve Kuzey Amerika’da oldukça yaygın olarak yapılmaktadır. Ülkemizde kuş varlığını sürdüren 454 kuş türünden 194 türü yıl içerisinde Kırklareli ili İğneada sınırları içerisinde rastlamak mümkündür. Bu alanlar çok sayıda su kuşu ve yırtıcı kuşun, özellikle de leyleklerin (ak ve kara leylek) sonbahar göçünde geçiş güzergâhındadır. Bazı su kuşları (balıkçılar, kazlar, ördekler, su tavukları, yağmurcunlar vb.) ve yırtıcılar (kartallar, şahinler, doğanlar, deliceler vb.) ise alanda üremektedir. İlimizdeki bu kuş zenginliği, alternatif turizm çeşitlerinden biri olan **kuş gözlemciliği** meraklılarını Kırklareli’ye çekmektedir. İğneada dışında bu faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği yerler; Kasatura Körfezi Tabiatı Koruma Alanı, Vize İlçesi Çavuşköy Göleti Mevkii, Dupnisa Mağarası Sulak Alanı’dır (www.kirklarelikulturturizm.gov.tr).

Kırklareli sahip olduğu kültürel değerler ve varlıklarıyla **kültür turizmi** için önemli kaynak değer taşımaktadır. Aşağıpınar Höyüğü ve Kanlıgeçit Höyüğü gibi arkeolojik kazı alanları, yayla

mahallesi, Hızırbey Külliyesi, Kırklareli Müzesi, Seyfioğlu tabyası, çeşmeler, Yoğuntaş Ve Polos kaleleri, Cedit Ali Paşa Camii ve Köprüsü, Demirköy ilçesinde; Fatih Demir Dökümhanesi, Tümülüs ve Dolmenler, Sokullu Mehmet Paşa Külliyesi, Zindan Baba Türbesi, Tümülüsler, Küçük Aya-sofya Kilisesi (Gazi Süleyman Paşa Camii), Vize Kalesi ve Anfi Tiyatrosu, Aya Nikola Manastırı, Kıyıköy kalesi Kırklareli'nin önemli tarihi ve kültürel varlıkları arasında sayılabilir (Trakya Kalınma Ajansı, 2013).

Karadeniz' de kumsalları nitelikli 60 km. kıyı şeridinde sahip bir şehirdir. İlin Karadeniz' e kıyısı olan iki ilçesi bulunmaktadır. Kıyı kullanımına elverişli plajları ise İğneada, Beğendik, Limanköy, Kıyıköy ve Kasatura ile bu yerleşme yerleri arasında kalan alandır (www.kirklarelikulturturizm.gov.tr). Kıyıköy Doğal Sit Alanları, Vize ilçesi Kıyıköy kasabasının iki yanında bulunan Pabuçdere ve Kazandere' nin, Karadeniz' e uzandığı noktadan itibaren önemli bir bölümü, I. derece doğal sit alanı olarak koruma altına alınmıştır. Her iki derenin denize ulaştığı bölgede, yerli ve yabancı turistlerin sık olarak ziyaret ettiği iki ayrı plaj bulunmaktadır (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011: 95). Kırklareli ilinin Demirköy ilçesine bağlı İğneada beldesi; içinde barındırdığı doğal güzellikleri, 20 kilometreye ulaşan kesintisiz kumsalları ve plajları *kıyı turizmi* için uygun alanlardır (www.trakyaagezi.com).

4.2. Edirne İlinin Turizm Potansiyeli

Edirne ili Osmanlı devletinin başkenti olmasından dolayı sahip olduğu tarihi ve kültürel eserleri, Kakava Festivali, Tunca ve Meriç nehirleri, Saros Körfezi kıyı şeridi, Şarköy ilçesindeki Granoslar bölgesinin ekolojik yapısı ve yöresel lezzetlere sahip olduğu için bu bölgede kültür turizmi, inanç turizmi, gastronomi turizmi, kıyı turizmi, av turizmi, festival turizmi ve özel ilgi turizmi çeşitleri yapılabilir.

İstanbul ve Bursa'dan sonra tarihî eser zenginliği bakımından üçüncü ilimiz olan Edirne, geçirdiği iki büyük yangın, deprem ve dört istilâ ile mevcut eserlerin çoğu kaybolmasına rağmen müze şehir olma özelliğini sürdürmektedir. Bir zamanlar Osmanlı Devleti' nin başkenti olmasından dolayı şehir han, cami, çarşı gibi tarihi eserlerle çevrilidir. İl genelinde Osmanlı Türk kültürünü yansıtan 612 tarihi eser vardır. Ayrıca Selimiye Camii ve Külliyesi UNESCO Dünya Kültürel Miraslar listesine dâhil edilmiştir. Tüm bu tarihi ve kültürel değerler ilde *kültür turizmine* çok büyük katkı sağlamaktadır (www.edirne.bel.tr).

Osmanlı Devleti'ne 85 yıl kadar başkentlik yapmış ve her döneminde Osmanlı'nın en önemli kentleri arasında yer almış olan Edirne'de, İslam inancına ait yapılar ağırlık kazanmaktadır. Bununla birlikte bir Türk-İslam devleti olmasına karşın farklı dini düşünce mensuplarına hoşgörülü davranan ve inanç özgürlüğü sunan Osmanlı Devleti içinde diğer din mensupları da özgürce yaşamış ve dini yapılar inşa etmişlerdir. Söz konusu bu durumlar, kentteki dini yapı ve mekânların çeşitliliğini arttırmıştır (www.edirne.bel.tr). Edirne ilinde, üç büyük semavi din olan İslamiyet, Hristiyanlık ve Museviliğe ait dini yapı ve mekânların yanı sıra Bahaîlik dinine ait yapı ve mekânlar da bulunmaktadır. Bu mekânlar Edirne'de *inanç turizminin* gelişmesini sağlamıştır (Kocaman, 2011: 238).

Osmanlı'nın saray şehri olan Edirne zengin bir yemek kültürünün de merkezidir. Kültürlerin geçiş güzergâhında yer alan Edirne ilinde, Anadolu' nun yemek kültürünü Balkanlar' a taşıyan Türkler ile Rumeli gelenekleri ve bölgesel özelliklerin birleşimiyle zengin bir mutfak anlayışı gelişmiştir (Ergan Göynüşen, 2011: 278). Edirne Mutfağının yapısına bakıldığında, genellikle tarımla uğraşan kırsal kesimin çok olması nedeniyle hamur işleri ve etlerin her zaman yerini koruduğu görülmektedir. Çorbalar, tatlılar, etli yemekler, hamur işleri, reçeller, şerbetler ve içecekler ile turşular Edirne'nin gastronomi ürünlerini oluşturmaktadırlar (Ergan Göynüşen, 2011: 15). Edirne ilinin mutfağına ait sembolleşen ve turistik ürün olarak potansiyel oluşturan yiyecek ve içecekleri bulunmaktadır.

Edirne ili sınırları içerisinde bulunan Saros Körfezi' nin kumsalı çok geniş ve rüzgâra karşı korunaklı bir kıyı alanıdır. Türkiye ile Yunanistan arasındaki konumuyla ve Meriç Deltası ile doğal peyzaja sahiptir. Saros Körfezi Kıyı Kumulu ise Türkiye'nin 27 km uzunluğunda en önemli kumul

alanlarındandır. Kumulun bitki örtüsü ve Saros Körfezi balık türleri bu kıyı alanına özgüdür. Kıyı ve spor turizmi (özellikle dalma ve amatör balıkçılık) için devamlı gelen yerli ve yabancı ziyaretçiler bulunur. Kıyı alanı dalış, sörf, yelkencilik, yüzme ve amatör balıkçılık gibi birçok faaliyete ev sahipliği yapabilecek kapasiteye sahiptir (www.edirne.bel.tr).

Edirne ve çevresinde avcılık faaliyetlerinin tarihi oldukça eskidir. Osmanlı Devleti Dönemi'nde özellikle 17. yüzyılda Osmanlı padişahlarında av geleneği başlamış, padişah ve hanedan üyelerinin yanı sıra, üst düzey devlet görevlileri, Osmanlı'ya bağlı beylik ve devletler ile çeşitli ülke hükümdarları ve önemli misafirler de Edirne ve çevresindeki avcılık etkinliklerine katılmışlardır. Edirne ili önemli bir avcılık ve av turizmi potansiyelinin gelişmesini sağlamıştır (Kocaman, 2011).

Başta Kırkpınar ve Kakava (Hıdrellez) Festivalleri olmak üzere birçok festival ve etkinliğe ev sahipliği yapmaktadır. Edirne' de yapılan Kırkpınar Güreşleri Unesco Soyut Dünya Kültür Mirasları listesinde yer almaktadır (www.edirne.bel.tr). Bu festivallerin bir turizm ürünü olarak geliştirilmesi ve tanıtımının yapılması bölge turizmine canlılık katacaktır.

Gala Gölü ve Milli Park Alanı doğal peyzajı ile çekiciliği çok yüksek ve korunmuş bir sulak alandır. Tuz Gölü Erikli Sahili' nin hemen arka alanında yer almakta ve birçok kuş çeşidine ev sahipliği yapmaktadır. Meriç Deltası korunmuş sulak alandır. Doğal peyzajı ve barındırdığı biyo çeşitlilik ile doğal çekim merkezidir. Bu destinasyonlar özel ilgi turistleri (kuş gözlemcileri, amatör balıkçılar, fotoğrafçılar, doğa yürüyüşçüleri, bisikletçiler) tarafından ziyaret edilmektedir (Trakya Kalkınma Ajansı, 2013). Edirne' de trekking sporuna elverişli yerler bulunmaktadır. Bunlardan "Sultan Yolu" olarak adlandırılan ve Kapıkule-Edirne-Hıdırağa-Ortakçı-Kavaklı-Yağcılı-Süloğlu-Büyükgerdelli güzergâhını kapsayan bu bölge son yıllarda trekking sporu yapan yerli ve yabancı turistler tarafından ziyaret edilmektedir (Kocaman, 2011: 290).

Edirne ilinde bulunan Meriç, Tunca, Arda ve Ergene nehirleri turizm açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Kuş gözlemciliği, sportif olta balıkçılığı, bitki gözlemciliği, doğa gözlemciliği bu nehirleri rekreasyon ve özel ilgi turizmi için çekici hale getirmektedir.

4.3. Edirne ve Kırklareli Destinasyonuna Ulaşılabilirlik

Bir destinasyonun sadece çekicilik özelliğine sahip olması, talep çekebilmesi açısından tek başına yeterli değildir (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2008:6). Fiziksel yalıtım ve yetersiz bir ulaşım bağlantısı turizmi açıkça engeller (Kılıç ve Tunçel, 2009:141). Araştırmalar bir ülkenin veya bölgenin ulaştırma altyapısının turizm çekiciliğinin önemli bir belirleyicisi ve turizmin geliştirilmesi için bir ön koşul olduğunu göstermektedir. Çünkü turistlerin çoğunluğunu kaliteli ve modern ulaşım altyapısını sahip sakinler oluşturmaktadır. Bu turistler destinasyona seyahatlerinde ulaşım sistemindeki yetersizlik, uzun ve rahatsız edici yolculuktan dolayı alternatif destinasyon ararlar (Khadaroo ve Seetanah, 2008: 831).

Avrupa' yı Asya' ya bağlayan bir köprü özelliğinde olan TR21 Trakya Bölgesi, güçlü karayolu altyapısı, limanları, demiryolu ve havayolu bağlantıları ile erişilebilirliği yüksek bir geçiş bölgedir (www.trakyaka.org.tr). Anadolu' yu, İstanbul' u, Ortadoğu' yu Avrupa' ya bağlayan kara ve demiryolları Edirne'den geçmektedir. Avrupa' dan Türkiye' ye giren 4 sınır kapısından 3'ü Yunanistan ve biri de Bulgaristan sınırındadır. Edirne ili 230 km'lik karayolu İstanbul'a bağlıdır (www.cografya.gen.tr). Hâlihazırda, Trakya Bölgesi'nin tek havalimanı Tekirdağ - Çorlu Havalimanı ulaşımı için kullanılmaktadır (Trakya Kalkınma Ajansı, 2012: 112). 2016'da yeni kurulacak havalimanlarından bir tanesi olan Edirne- Kırklareli havaalanını bölge turizmine önemli katkıları sağlayacaktır (www.gazetetrakya.com). Ayrıca, İstanbul Halkalı' dan kalkıp Tekirdağ ve Kırklareli' den Edirne Kapıkule'ye ulaşacak hızlı tren projesi devam etmektedir.

Kırklareli karayoluyla birçok ulaşım ağlarıyla Trakya' nın, dolayısıyla Türkiye' nin diğer yerleşim yerlerine bağlanmaktadır. Etraftaki ilçe ve köylerle düzenli ulaşım ise Kırklareli otogarından sağlanmaktadır. Trakya' da Edirne ve Tekirdağ' a ulaşımı olan ilin, Gelibolu-Çanakkale üzerinden ve İstanbul üzerinden Anadolu' ya bağlantısı direk otobüs seferleriyle yapılmaktadır. Trakya' yı Edirne - İstanbul güzergâhı boyunca boydan boya geçen E-5 ve TEM otoyollarına yakın bir mes-

fedede bulunmaktadır. Ayrıca karayoluyla Edirne - Kırklareli - Pınarhisar - Vize - Saray - Çerkezköy - İstanbul güzergâhından alternatif yollar da mevcuttur. Kırklareli' nin Kofçaz ilçesi sınırlarında yer alan Dereköy sınır kapısından Bulgaristan'a ulaşımı bulunmaktadır. Bunun için otobüs seferleri Kırklareli otogarındaki ilgili firmalar aracılığıyla sağlanmaktadır. İlin Demiryolu ağı bulunmasına rağmen bu ulaşım yöntemi artık hizmet vermemektedir. (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2012). Kırklareli' nin 60 kilometreye ulaşan Karadeniz kıyılarında, tek doğal liman Limanköy' dür. İğneada ve Kıyıköy, ilin deniz ulaşımı açısından önemli iki merkezi durumundadır. Kıyıköy' de doğal bir kumsal ve iskele mevcuttur (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2011: 157).

4.5. Edirne ve Kırklareli İllerinin Konaklama Kapasitesi ve Türleri

Seyahatlerde en büyük rolü oynayan konaklama sektörü, turistlerin geçici konaklama, yeme-içme, eğlence ve diğer bazı sosyal ihtiyaçlarını karşılayan işletmelerden oluşmaktadır. Bu işletmelerden bir tanesi olan oteller ise “yolcuların seyahatleri boyunca ücret karşılığında konaklayabilecekleri ve beslenme ihtiyaçlarını sürekli karşılayabilecekleri işletmeler” olarak tanımlanabilir (Batman, 2015:114). Bir yörenin konaklama arz kapasitesini turizm yatırım ve turizm işletme belgeli işletmeler ile belediye belgeli tesisler oluşturmaktadır.

Tablo 1: Edirne'nin Konaklama Arz Kapasiteleri (2015)

	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Turizm Yatırım Belgeli	2	78	156
Turizm İşletme Belgeli	23	1033	2.204
Belediye Belgeli Tesisler	28	865	1.784

Kaynak: <http://yigm.kulturturizm.gov.tr>

Tablo 1 incelendiğinde Edirne ilinde turizm yatırım belgeli 2, turizm işletme belgeli ise 23 tesis bulunmaktadır. Turizm yatırım belgeli tesislerde toplam 78 oda ve 156 yatak kapasitesi vardır. Turizm işletme belgeli tesisler ise toplam 23 tesis, 1033 oda ve 2204 yatak kapasitelidir. Edirne ilinin mevcut konaklama arzı mevcut turizm talebi için yeterli olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Kırklareli'nin Konaklama Arz Kapasitesi (2015)

	Tesis Sayısı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
Turizm Yatırım Belgeli	3	164	300
Turizm İşletme Belgeli	7	579	1157
Belediye Belgeli Tesisler	33	642	1.411

Kaynak: <http://yigm.kulturturizm.gov.tr>

Tablo 2'ye göre; Kırklareli ilinde turizm yatırım belgeli 3, turizm işletme belgeli ise 7 tesis bulunmaktadır. Turizm yatırım belgeli tesisler toplam 164 oda ve 300 yatak kapasitelidir. Turizm işletme belgeli tesislerde ise toplam 7 tesis, 579 oda ve 1157 yatak kapasitesi bulunmaktadır. Kırklareli konaklama arz kapasitesi mevcut durum için yeterli olduğu söyleyebilir. Ama öncelikle kısa dönemde, yatak kapasitelerinin artırılması yerine, mevcut kapasitelerin doluluk oranlarının artırılması düşünülmelidir.

4.6. Edirne ve Kırklareli İllerinin Seyahat İşletmeleri

Seyahat acenteleri, turistler ile hizmet üretenler (konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri, ulaştırma işletmeleri, hediyelik eşya işletmeleri, rekreasyon işletmeleri, vb) arasında yer alan ticari işletmelerdir. Seyahat acenteleri üretilen hizmetler için aracılık ve pazarlama işlevine sahip olarak turistik ürünün dağıtım kanalları içinde yer alır (Şengel, 2012: 5). Kısaca, seyahat acenteleri turistik talep ile arz arasında aracılık yapar ve tamamen hizmet üretir (Zengin ve Şen, 2015: 59).

Tablo 3: Edirne ve Kırklareli'ndeki Seyahat Acenteleri (2017)

	Edirne	Kırklareli
A Grubu	19	16
B Grubu	0	0
C Grubu	1	0
TOPLAM	20	16

Kaynak: www.tursab.org.tr.

Edirne’de A grubu 19 ve C grubu 1 olmak üzere 20 adet seyahat acentesi bulunmaktadır. Kırklareli’nde ise 16 adet A grubu seyahat acentesi bulunmakta olup B ve C grubu acentesi bulunmamaktadır. İki ilde bulunan toplam 46 seyahat acentesi paket turlarla, kongre ve etkinliklerin tanıtımıyla turizm potansiyelini değerlendirmede etkili olabilecek nicelik ve niteliğe sahiptir.

4.7. Edirne ve Kırklareli İli’nin Turistik Talep Analizi

Aşağıdaki Tablo 4’de bölgeye 3 yıl içinde gelen yerli ve yabancı turist sayılarında yıllara göre artış görülmektedir. Bunun sebebi olarak bölgede gün geçtikçe artan etkinlik ve festivallere katılımının artması, tarihi değer ve kültür varlıklarının daha iyi tanıtılması, İstanbul’a olan fiziki yakınlığı, alışveriş imkânları gibi faktörler etkili olmaktadır.

Tablo 4: Yıllara Göre Edirne İl’ine Gelen Yerli ve Yabancı Turist Sayıları

	2013		2014			2015	
	Tesise Sayısı	Geliş Sayısı	Tesise Sayısı	Geliş Sayısı	Geceleme Sayısı	Tesise Sayısı	Geliş Sayısı
Yerli	115.236	151.784	126.849	168.177	141.796	183.698	
Yabancı	16.788	22.716	33.222	43.291	31.527	42.745	
Toplam	132.024	174.500	160.071	211.468	173.323	226.443	

Kaynak: http://yigm.kulturturizm.gov.tr.

Tablo 5 incelendiğinde ise 3 yıl içerisinde bölgeye gelen yerli ve yabancı turist sayılarında yıllar göre artış görülmektedir. Bunun sebebi olarak bölgenin doğal değerlerinin daha çok ön plana çıkması (Istıranca, Longoz Ormanları) , İstanbul’a ve Avrupa ülkelerine olan fiziki yakınlığı (Bulgaristan-Yunanistan), ilin tanıtım ve pazarlamasının daha iyi yapılması, geleneksel festivallere katılımının artması gösterilebilir.

Tablo 5: Yıllara Göre Kırklareli İli’nin Gelen Yerli ve Yabancı Turist Sayıları

	2013		2014			2015	
	Tesise Sayısı	Geliş Sayısı	Tesise Sayısı	Geliş Sayısı	Geceleme Sayısı	Tesise Sayısı	Geliş Sayısı
Yerli	19.340	33.205	24.482	42.026	38.606	66.730	
Yabancı	690	2.034	720	1.617	1.120	2.211	
Toplam	20.030	35.239	25.202	43.643	39.726	68.941	

Kaynak: http://yigm.kulturturizm.gov.tr.

Hem Edirne hem de Kırklareli’ nin sayısal verileri (il ve ilçelere gelen yerli ve yabancı turist sayıları), yörelerin iklimsel özellikleri, turizm potansiyeli ve turistik ürün çeşitliliği ile kıyaslandığında turizm potansiyelini yeterince değerlendiremediği söylenebilir. Bu noktadan hareketle bu illerin turizm paydaşları (valilik, kültür ve turizm il müdürlüğü, belediye, oteller, tatil köyleri, seyahat acenteleri, turizmle ilgili fakülte veya yüksekokullar ve sivil toplum kuruluşları) ortak çalışmalar yaparak turizm eylem planı ve bölge turizm planı oluşturabilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Edirne ve Kırklareli Türkiye’ nin en önemli kültürel çekim merkezlerinden biri olan İstanbul’a fiziki yakınlığı ile (220km-karayolu ile yaklaşık 2 saat) ve buna benzer şekilde Bulgaristan ve

Yunanistan gibi iki Avrupa ülkesine yakınlığı ile hem de yakın illerden günübürlük dahi de olsa gelen ziyaretçiler olduğu için önemli bir rekabet avantajı oluşturmaktadır (Küçükaltan ve Çavuşgil, 2011: 13). Bu rekabet avantajını potansiyelini değerlendirmek için reklam, tanıtım, halkla ilişkiler, kişisel satış faaliyetlerine önem verilmeli, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, turizm işletmeleri ve ilgili kurumlar tarafından koordinasyonlu çalışması sağlanmalı ve alt ve üst yapı eksiklikleri, konaklama işletmeleri yatırımları tamamlanmalıdır.

Edirne ve Kırklareli illeri kültür turizmi ve doğa turizmi gastronomi turizmi, ekoturizm, özel ilgi turizmi, rekreasyon turizmi, kıyı turizmi ve mağara turizmi potansiyellerinin yüksek olmasına karşın bu arz kaynaklarının yeterince değerlendirilmemekle birlikte son yıllarda her iki yörede de turistik talepte önemli artışlar gözlenmektedir.

Bununla birlikte her iki ilin turizmi için şunlar önerilebilir;

• Bir bölgede turizmin gelişmesi öncelikle iç turizmine bağlıdır ve iç turizmin canlanmasının ardından yabancı turistler bölgeye gelmeye başlar. Bu kapsamda Kırklareli ve Edirne illerinde iç turizme önem verilmelidir.

• Ulaşım kolaylığı (E-5 ve Tem otoyolu, hızlı tren ve havaalanı projesi) ve turizm pazarına (Bulgaristan, Yunanistan, İstanbul, Tekirdağ) yakın olması avantajı ile özellikle hafta sonları turistler yörelere çekilmelidir.

• İllerin turizm potansiyelini oluşturan doğal kaynak alanlar (Istranca Dağları, İğneada Longozları, Saros, Enez ve Erikli kıyıları) sürdürülebilir turizme göre geliştirilmelidir.

• Turizm alanında eğitim veren okullara (Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi, Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksek Okulu ve Turizm Fakültesi) turizm alanında destek sağlanmalıdır.

• Tarımsal ve hayvansal faaliyetler turizm entegrasyonunu sağlayacak turistik amaçlı çiftlikler (Palivor Çiftliği, Arcadia, İrem Çamlica, Vno De Sara gibi bağcılık ve hardaliye vb) kurularak talep arttırılabilir.

• Enez, Erikli, İğneada ve Kıyıköy ilçelerinin yat turizmi ve deniz otobüsü seferlerine açılarak turistik ürünün önemli unsurlarından olan ulaşılabilirlik arttırılabilir.

• Kırklareli ilinde turizm alt ve üst yapısını güçlendirmek için Hamdibey Köyü Sokak Sağlıklaştırma ve Meydan Düzenleme Projesi, Istrancalar Yöresel Ürünler Üretim ve Satış Merkezleri Tasarım Projesi, Vize İlçesi Yenesu Mağarasının Turizme Açılması, Kıyıköy Beldesi Sokak Sağlıklaştırma ve Meydan Düzenlemesi, Ayanikola Mağarasının Çevre Düzenlemesi ve Turizme Açılması Projelerinin bazıları tamamlanmış ve bazıları da devam etmektedir (Kırklareli İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü). Edirne’de ise turizme yönelik 80 proje tamamlanmış ve 40 proje de sürmektedir. Hıdırlık Tabya’nın restorasyonu ve çevre düzenlemesi, Edirne Sarayı Matbah-ı Amire restorasyonu, Kum Kasrı Hamamı Restorasyonu, Tarihi Köprülerin onarımı ve Uzunköprü Kütüphanesi’nin restorasyonu bu düzenlemelerden bir kısmıdır (www.edirnekulturturizm.gov.tr).

• Kırklareli’ de uygulanabilecek turizm çeşitleri daha çok doğal kaynakların (İğneada Longozu, Istrancalar, Dpnisa Mağarası, İğneada ve Kıyıköy sahilleri) varlığı nedeniyle ekoturizm, mağara turizmi, av turizmi, botanik turizmi, kuş gözlemciliği ve kıyı turizmidir.

• Edirne’ de daha çok kültürel ve tarihi çekicilikler ön plana çıktığı için kültür turizmi, inanç turizmi, gastronomi turizmi ve festival turizmi türleri yapılabilir.

• Ulaşılabilirlik açısından Tekirdağ/Çorlu havalimanının Kırklareli’ ye 82 km ve Edirne’ye 120 km uzaklıktaki olması, Demiryolunun atıl vaziyette olması ve her iki ilin de denize kıyısı olmasına rağmen, denizyolunun turistik taşımacılıkta kullanılmaması nedeniyle karayoluna bağımlılık söz konusudur. Ancak, önümüzdeki yıllarda hızlı tren ve havaalanı projeleri ile bu bağımlılık ortadan kalkabilir.

• Turizm işletmeleri (konaklama işletmeleri, seyahat acenteleri, yiyecek-içecek işletmeleri, vb.) bakımında Edirne ve Kırklareli illerinde turizm işletme belgeli ve belediye belgeli tesislere yatırımların devam etmesi ilerde turizm potansiyelini değerlendirmede önemli olabilir.

Bu araştırma Edirne ve Kırklareli illerinin turizm potansiyelini vurgulayarak turizm arzı ve talebi açısından mevcut durumu ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu araştırma; Kırklareli ve Edirne illerinin turizm potansiyeli hakkında görüş bildirilmesi, turizm potansiyelinin bölge turizmine katabileceği yararların ortaya konması ve buna yönelik çözüm önerileri sunması bakımından önem taşır. Daha sonraki alışmalarda paydaşlarla (sivil toplum kuruluşları, belediyeler, kültür ve turizm müdürlükleri) görüşme yapılarak ve yerel halka anket yöntemi uygulanarak nicel bir çalışma yöntemi ile çalışma geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Aktaş, G. ve Aksatan, M. (2011). *Uluslararası Turizm İşletmeciliği*, İçinde: Uluslararası turizmde rekabet, (Edt: Pınar, İ.), Nobel Yayınları, Ankara.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (SPSS uygulamalı)*, 4. Baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2013). *Turizm ekonomisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Batman, O. (2015). *Turizm işletmeleri, İçinde: Otel işletmeleri*, Edt: Zengin, B. Ve Demirkol, Ş., , 3. Baskı, ss: 103–160, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Çakır, G. ve Çakır, A. (2012). İğneada Longoz Ormanları ve Çevresinin Rekreatyonel Faaliyetler Açısından Değerlendirilmesi, *I. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu, 26-28 Ekim 2011, Kahramanmaraş, KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, Özel Sayı*, s:281-286.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2011). *Kırklareli İl Çevre Durum Raporu*, [Çevrim-içi: http://www.csb.gov.tr/db/ced/editor/dosya/kirklareli_icdr2014.pdf], Erişim tarihi: 15.01.2016.
- Eskici, B. (2002). Sinop ili turistik kaynaklarının Türk turizmi açısından değerlendirilmesi, Basılmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, S.B.E., Sakarya.
- Ersun, N., ve Arslan, K. (2011). Turizmde Destinasyon Seçimini Etkileyen Temel Unsurlar ve Pazarlama Stratejileri. *Marmara Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 31(2).
- Ergan Göynüşen, S. (2011). *Edirne'deki Gastronomik Kültürün Kentin Pazarlama Ve Markalaşmasına Etkileri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Edirne
- Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2008). *Turistik ürün çeşitlendirmesi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- İçöz, O., Var, T. ve İlhan, İ. (2002). *Turizm planlaması*, Ankara: Turan Kitabevi.
- Khadaroo, J. ve Seetana, B. (2008). The role of transport infrastructure in international tourism development: A gravity model approach, *Tourism Management*, 29 (58), 831–840.
- Kılıç, T. ve Tunçel, H. (2009). Diyarbakır'da turizmin temel unsurları ve turizm hareketliliği, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4 (3).
- Kocaman, S. (2011). Edirne ili'nin coğrafyası, *Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi S.B.E. Erzurum*.
- Kozak, M; Kozak, N.ve Kozak, M. (2001). *Genel turizm ilkeler-kavramlar*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kozak, M. ve Kozak, M. A. (1997). *Genel turizm ilkeler kavramlar*, Eskişehir: Turhan Kitabevi.
- Küçükaltan, D. ve Çavuşgil, B. (2011). Rekabet Modelleri Bağlamında Kültürel Bir Destinasyon Olarak Edirne'nin Turizme Yönelik Rekabet Avantajının Değerlendirilmesi", 12.Ulusal Turizm Kongresi, Düzce Üniv., 30 Kasım-4 Aralık 2011, Düzce.
- Morgül, Ş. (2014). Kırklareli ili'nde ekoturizm olanakları, *Elektronik Meslek Yüksekokulları Dergisi*, 4 (4), 27-38.
- Olalı, H. ve Timur, A. (1988). *Turizm ekonomisi*, İzmir: Adım Yayıncılık.
- Olalı, H. (1981). *Turizm Dersler*, , İzmir: İstiklal Matbaası.
- Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2012). 1.Bölge Müdürlüğü Kırklareli Şube Müdürlüğü, Kırklareli İli Doğa Turizmi Master Planı (2013-2023), [Çevrim-içi: <http://bolge1.ormansu.gov.tr/1bolge/Files/Kirklareli.pdf>], Erişim tarihi: 20.02.2016.
- Sarı, T. (2005). *Edirne tarım master planı*, [Çevrim-içi: www.kesan.gov.tr/ortak_icerik/kesan%20master%20plan], Erişim tarihi: 14.12.2016.
- Sezgin, M. O. (2001). *Genel turizm ve turizm mevzuatı*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Şengel, S. (2012). *Seyahat İşletmeleri Muhasebesi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Trakya Kalkınma Ajansı (2013). 2013-2023 Trakya Bölgesi *Turizm Master Planı*, Trakya Kalkınma Ajansı Yayınları.

- Trakya Kalkınma Ajansı (2012). Trakya Bölgesi Mevcut Durum Raporu, [Çevrim-içi: http://www.trakya2023.com/uploads/docs/rapor/Ek_1_Trakya_Turizm_master_Plan%C4%B1_Mevcut_Durum_raporu.pdf], Erişim tarihi: 25.02.2016.
- Tunç, A. ve Saç, F. (1998). *Genel turizm gelişimi-geleceği*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Turgut, Y. (2014). İllere yönelik yerli ve yabancı turizm talebi, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi, S.B.E. Bursa.
- Yağcı, Ö. (2003). *Turizm Ekonomisi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 7. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zengin, B. ve Şen, M. L. (2015). *Turizm İşletmeleri*, İçinde: Seyahat İşletmeleri, Edt: Zengin, B. Ve Demirkol, Ş., 3. Baskı, ss: 51–101, İstanbul: Değişim Yayınları.
- <http://www.edirne.bel.tr>, Erişim tarihi: 14.01.2016.
- <http://www.edirnekulturturizm.gov.tr/TR,90601/projelerimiz.html>, Erişim tarihi: 04.03.2016.
- http://www.gazetetrakya.com/Haber/O_proje_hayata_geciyor_Kirklareline_havalimani/756728, Erişim tarihi: 04.03.2016.
- <https://www.google.com.tr/search?q=edirne+k%C4%B1rklareli+haritası>, Erişim tarihi: 04.03.2016.
- <http://www.kirklarelitso.org.tr>, Erişim tarihi: 10.02.2016.
- <http://www.kirklareliilozelidaresi.gov.tr/CografikOzellikler.aspx>, Erişim tarihi: 14.01.2016.
- <http://www.kirklarelikulturturizm.gov.tr/TR,64280/genel-bilgiler.html>, Erişim tarihi: 14.01.2016.
- <http://www.trakya.org.tr/uploads/docs/061120126vr54S.pdf>, Erişim tarihi: 14.01.2016.
- <http://trakyaagezi.com/kirklareli/295-igneada-gezi-rehberi.html>, Erişim tarihi: 15.01.2016.
- <http://www.tursab.org.tr/tr/seyahat-acentalari/seyahat-acentasi-arama?search=1>, Erişim tarihi: 29.05.2017.
- <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9857/isletme-belgeli-tesisler.html>, Erişim tarihi: 29.05.2017.

TÜRKÇE'YE TERCÜME EDİLEN GASTRONOMİ KİTAPLARININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Aysu Altaş¹

Öz

Bu çalışma, 1998-2017 yılları arasında Türkçeye tercüme edilerek satışa sunulan gastronomi alanı ile ilgili kitaplar hakkında, çeşitli parametreler çerçevesinde genel bir değerlendirme yapmak amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaçla çalışmada, Türkiye'de kitap satışı yapan iki büyük internet sitesine içerik analizi yapılmış ve 1998-2017 yılları arasında gastronomi konusunda yayınlanan 90 adet kitap, “yayımlandığı yıl”, “yayımlandığı yayınevi”, “yazar adı”, “çevirmen adı” ve “sayfa sayısı” gibi bibliyometrik özellikleri açısından incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda, gastronomi alanında Türkçeye tercüme edilen kitapların en çok İş Bankası Kültür Yayınları ve Çekmece Yayınları tarafından yayımlandığı, en çok Carla Bardi'ye ait kitapların Türkçeye tercüme edildiği ve söz konusu kitapların büyük çoğunluğunun yemek tarifleri üzerine olduğu belirlenmiştir. Bibliyometriden faydalanılarak hazırlanan çalışmalar sayesinde bir bilim alanının gelişim sürecini takip etmek kolaylaştığı için, geleceğe yönelik planlamalar yapmak ve varsa sorunlar üzerine odaklanmak da mümkün olduğu için; çalışmanın literatüre katkı, sonraki araştırmacılara ise kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Bibliyometri, Tercüme, Kitap

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GASTRONOMY BOOKS WHICH TRANSLATED IN TURKISH

Abstract

This study has been conducted in the years 1998-2017 to make a general assessment of the books in the field of gastronomy in the framework of various parameters, which have been translated into Turkish and launched for sale. For this purpose, a content analysis has been carried out on two major websites that sell books in Turkey and 90 books published on gastronomy between 1998-2017 have been examined according to the bibliometric properties such as “published year”, “publisher”, “author name”, “translator name”, “number of pages”. As a result of the examination, it has been determined that the books translated into Turkish in the field of gastronomy are mostly published by İşbank Culture Publications and Cekmece Publications and that the most number of books translated into Turkish is written by Carla Bardi and translated into Turkish and vast majority of the mentioned books are written on recipes. As following the development process of a scientific field is facilitated through the studies conducted by using bibliometry and as making plans for future and focusing on problems, if they are existed, it has been thought that the study will contribute to the literature, and provide convenience for following researchers.

Keywords: Gastronomy, Bibliometrics, Translation, Book

Jel Code: Z390 Tourism: Other

¹ Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Turizm Fakültesi, aysuhatipoglu@gmail.com

Giriş

Gastronomi, yeme-içme kültürünü oluşturan her bir bileşeni detaylıca inceleyen, multidisipliner bir alandır (Hatipoğlu, 2014: 10). İyi yemek seçme, pişirme ve yeme sanatı veya pratiği olarak da tanımlanabilen gastronomi kelimesinin kökeni, 19. yüzyıl başında, Fransızca’da “gastronomie”, Yunanca’da ise “gastrologia” kelimesinden türetilen “gastronomia” kelimesine dayanmaktadır (www.oxforddictionaries.com).

Kitapların önceki neslin kültürel mirasını sonraki nesle devretmede oldukça önemli rol oynadığını ve yiyecek-içecek kültürünün de sonraki nesillere aktarılması gereken en önemli kültürel miraslardan biri olduğu düşünüldüğünde; gastronomi alanında fazla sayıda kitap yazılması beklenen bir durum olacaktır. Ancak mevcut durum ile beklenen durum arasında bazı farklılık bulunmaktadır. Çünkü gastronominin bir bilim alanı olarak ele alınması görece yenidir. Örneğin Boston Üniversitesi 1990’larda ilk kez kültür ve beslenmenin tüketim yönünü ele alan gastronomi yüksek lisans programı açmış, bunu 1996’da New York Üniversitesi’nde açılan gastronomi alanında lisans, yüksek lisans ve doktora programları takip etmiştir (Altaş & Batman, 2016: 17). Ancak gastronomi alanında Türkiye’deki gelişmelerin söz konusu yıllarda dünya ile paralel olduğunu söylemek zordur. Türkiye’de gastronomi alanıyla ilgili yapılan çalışmaların 2000’li yıllardan sonra bir ivme kazandığı söylenebilir. Bu sebeple de gastronomi alanında Türkçe yazılan kitapların görece az sayıda olduğu, çoğunun sadece yemek tarifleri içermesi nedeniyle kısmen dar bir perspektifle hazırlandığı ve literatürdeki açıkları kapatılabilmek adına başka dillerde yazılmış kitapların Türkçeye tercümesi yoluna gidildiği bilinmektedir.

Dünya tarihinde gastronomi ile ilgili yazılan kitapların durumu incelendiğinde, Ortaçağın sonuna kadar yazılan belli sayıdaki yemek kitabının yayıncılarının, zengin yemek meraklıları olduğu görülecektir. Bu kişiler, aşçıları yemek tariflerini yazmaya zorlamışlardır. Örneğin, Avrupa’nın ilk ulus devletlerinden birini yaratmaya kararlı Fransız kralları, ulusal Fransız Mutfağını yaratmayı düşündüklerinde, sarayın şeflerini yemek kitapları yazmakla görevlendirmişler, sonra da bu kitapların tüm ülkeye gönderilmesini sağlamışlardır (Şavkay, 2000, s. 44). Söz konusu Osmanlı padişahları olduğundaysa böyle bir uygulama ile karşılaşmamakta, padişah eliyle yemek kitabı yazdırıldığına rastlanmamaktadır. Bu konuda Osmanlının çok uluslu olmasının ve her kültürü kucaklayan bir düşünce yapısına sahip olmasının etkisi olduğu düşünülmektedir. Padişahlar arasında sadece II. Mahmud’un 1837’de Osmanlı saray mutfaklarında çalışan Hüseyin adındaki bir aşçıyı, batı usulü yemek pişirme yöntemlerini öğrenme göreviyle Viyana’ya gönderdiği bilinmektedir. Burada da amaç yemek kitabı değildir. Amaç, Osmanlı saraylarında Batı yemeklerini hakkıyla uygulamayı bilen elemana olan ihtiyaçtır. Sonuç olarak Hüseyin, 7 Şubat 1837 tarihinde bir Osmanlı paşası eşliğinde Viyana’ya varmış ve 1839’a kadar orada kalarak; aşçılık becerilerini geliştirmiş ve yöreye ait yemekler üzerine uzmanlaşmıştır (Samancı, 2006, s. 186). Konuyla ilgili Devlet Arşivlerinin 15 R 1262 tarihli Cevdet fonu ve Saray alt fonunda bulunan dosyada; “Aşçılık tahsili için Viyana’ya gönderilmiş olan Hüseyin’in on altı aylık maaşını aldığı” yazmaktadır (katalog.devletarsivleri.gov.tr). Öte yandan tarih boyunca bazı kişilerin yemek tarifleri toplamak ve kopyalamak için farklı sebepleri olduğu da bilinmektedir. Örneğin, ortaçağ Arap yemek tariflerini içeren bir defter kısmen de olsa edebi kaygılarla Osmanlıcaya tercüme edilebiliyordu (Faroqhi, 2006, s. 19).

Günümüzde ise multidisipliner bir yapıya sahip olan gastronomi üzerine farklı disiplinlerden çok farklı konularda kitapların hazırlanması beklenen bir durumdur. Ancak yazılan kitapların geçmişte olduğu gibi baskın bir ulus mutfağı yaratmak ya da edebi kaygılar taşımakla ilgili olmadığı düşünülmektedir. Dijital çağ olarak adlandırılan ve her türlü bilgiye her yerden kolayca erişmenin mümkün olduğu günümüzde bazı kitap yazarlarının kaygılarının daha çok “popüler olmak, ölümsüz olmak ve maddi kazanç sağlamak” ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple de Türkçe yazılmış ya da Türkçeye tercüme edilmiş gastronomi kitaplarının bazıları yeterince bilimsel kitaplar değildir. Ancak bu popüler kitaplar da kendilerine özel bir okuyucu kitlesi yaratmayı başarmışlardır.

Bibliyometri çalışmalarının bir bilim alanının gelişim sürecini takip etmede önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu bağlamda bibliyometriyi; “belirli bir alanda belirli bir dönemde ve belirli bir bölgede kişiler ya da kurumlar tarafından üretilmiş yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analizi” şeklinde tanımlamak mümkündür (www.cabim.ulakbim.gov.tr). Günümüzde bibliyometri çalışmaları oldukça popülerdir ve turizmle ilgili pek çok konu bibliyometrik analizlerle incelenmiştir. Ancak gastronomi üzerine yazılmış ve Türkçeye tercüme edilmiş kitapların bibliyometrik analizlerle profillerinin henüz oluşturulmadığı tespit edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmanın özgünlüğü de ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma literatürdeki eksikliğe katkı sağlaması ve bu alanda çalışacak araştırmacılara kolaylık sağlaması açısından önemlidir.

1. İlgili Literatür

Türkiye’de yapılan bibliyografik çalışmaların yapısına bakıldığında, çalışmaların genel itibarıyla iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan ilkinin Milli Kütüphane tarafından hazırlananların, ikincisini ise akademisyenler tarafından akademik çalışmalar kapsamında hazırlananların oluşturduğu görülmektedir. Milli Kütüphane, araştırmacılara çalışmalarında kolaylık sağlamak, araştırma konuları ile ilgili güncel bilgiye ulaşmalarında yardımcı olmak amacıyla çeşitli bibliyografyalar hazırlamaktadır. Bu bibliyografyaların bir kısmı periyodik olarak, bir kısmı ise bir defaya mahsus, talep ve gereksinimlere cevap vermek üzere hazırlanmaktadır (www.mkutup.gov.tr). Milli Kütüphane tarafından hazırlanan bibliyografyalar arasında; Türkiye Makaleler Bibliyografyası, Eski Harfli Türkçe Basma Eserler Bibliyografyası, Mevlana Bibliyografyası, Hacı Bektaş Veli Bibliyografyası, Nazım Hikmet Ran Bibliyografyası ve Yahya Kemal Beyatlı Bibliyografyası gibi bibliyografyalar yer almaktadır (bibliyografyalar.mkutup.gov.tr). Akademisyenler ise bilime katkı yapmak amacıyla, genellikle spesifik bir konu üzerine bibliyografik çalışmalar yapmaktadırlar.

Akademisyenler tarafından hazırlanan bibliyometrik çalışmaların ağırlıklı olarak tarih, arkeoloji ve edebiyat gibi alanlarda hazırlandığı ve bu çalışmaların hem kitapları hem de makaleleri içerecek çeşitlilikte hazırlanmış olduğu dikkati çekmektedir. Söz konusu turizm olduğunda ise Türkiye’de turizm alanında hazırlanan bibliyometrik çalışmaların genellikle hazırlanan lisansüstü tezlerle ve makalelerle ilgili olduğu, turizm kitapları üzerine bibliyometrik analizlerin nadiren yapıldığı sonucuna varılabilir. Bu durum, turizm konularının uzun yıllar işletme bilimi altında çalışılmış olması ve ancak yakın zamanlarda ayrı bir bilim dalı olarak kabul görmüş olması ile açıklanabilir.

Yapılan literatür incelemeleri sonucunda turizmi ilgilendiren çeşitli konular hakkında pek çok bibliyometrik çalışma yapıldığı görülmüş ve izahının kolay olabilmesi için tablolaştırma yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda hazırlanan Tablo 1’de Yılmaz (2017)’nin çalışmasında yer vermiş olduğu tablo referans alınmış ve söz konusu tablo geliştirilerek son şekli verilmiştir. Elbette turizm alanında bibliyometri ile ilgili yapılan çalışmalar Tablo 1 ile sınırlı değildir. Ancak tablonun, bu araştırmada varılmak istenen sonuç için yeterli olacağı varsayılmıştır.

Tablo 1: *Ulusal Alanyazında Turizm ile İlgili Yayınlanan Bibliyometrik Çalışmalar*

No	Çalışma Sahibi	İncelenen Yıllar	İncelenen Konu	İncelenen Çalışma Sayısı
1	Kozak (1994)	1990-1994	Anatolia Dergisi’nde yayınlanan makaleler	249 makale
2	Kozak (1995)	1979-1994	Türkiye’de turizm ile ilgili yayınlanan makaleler	491 makale
3	İçöz ve Kozak (1999)	1979-1983	Turizm İşletmeciliği Dergisi’nde yayınlanan makaleler	93 makale
	Kozak (2001)	1972-1998	Turizm pazarlaması ile ilgili hazırlanan lisansüstü tez çalışmaları	131 tez
5	Çiçek ve Ko-	1997-2011	Anatolia: Turizm Araştırma-	202 makale

	zak (2012a)		ları Dergisi'nde yayınlanan makaleler	
6	Çiçek ve Kozak (2012b)	1997-2010	Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan makaleler	192 makale
7	Evren ve Kozak (2012)	2000-2010	Ulusal hakemli dergilerde turizm ile ilgili yayınlanan makaleler	1217 makale
8	Özel ve Kozak (2012)	2000-2011	Ulusal hakemli dergilerde turizm pazarlaması ile ilgili yayınlanan makaleler	286 makale
9	Türktarhan ve Kozak (2012)	1985-1994	Turizm Yıllığı'nda yayınlanan makaleler	150 makale
10	Yüncü ve Kozak (2012)	1997-2010	Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan makaleler	205 makale
11	Zencir ve Kozak (2012)	2000-2010	Sosyal Bilimler Enstitü dergilerinde turizm ile ilgili yayınlanan makaleler	206 makale
12	Çakıcı, Yıldırım ve Karacaoğlu (2013)	2009-2012	Ulusal Turizm Kongresi'nde sunulan bildiriler	337 bildiri
13	Cevizkaya, İlsay ve Avcıkurt (2014)	2000-2013	Turizm alanyazınında engelliler ile ilgili yayınlanan çalışmalar (makaleler ve tezler)	603 tez 49 makale
14	Temizkan, Çiçek ve Özdemir (2015)	1991-2014	Sağlık turizmi ile ilgili yayınlanan makaleler (Türkçe ve İngilizce)	246 makale
15	Kozak (1999)		Turizm, rekreasyon ile boş zamanlar ve değerlendirilmesi alanlarında akademik dergiler	33 dergi
16	Özdemir ve Kozak (2000)	1983-1990	T.C. Turizm Bankası A.Ş. Bülteni	20 sayı
17	Güçlü Nergiz (2014)	1990-2013	Türkiye'de Lisansüstü Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili	2348 tez
18	Güdü Demirbulat ve Tetik Dinç (2017)	1987-2015	Sürdürülebilir Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili	41 yüksek lisans ve 21 doktora tezi
19	Tekin (2016)	1984-2015	Türkiye'deki Lisansüstü Turizm Tezlerinde Odaklanılan Konular	1.370 tez
20	Tayfun, Küçükergin, Aysen, Eren ve Özekici (2016)	1985-2016	Turizm Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz	367 tez
21	Civelek Oruç ve Türkay (2017)	2013-2017	Turizmi Konu Alan Lisansüstü Çalışmalarının İçerik Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi	552 lisansüstü tez
22	Karagöz ve Kozak (2014)	1997-2010	Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: Araştırma Konuları ve Kurumlar Arası İş Birliğinin Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi	205 makale

23	Yılmaz (2017)	1978-2015	Restoranlarda Bahşiş İle İlgili Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi	201 makale
24	Şahin ve Acun (2015)	1990-2015	Turist Rehberliği Alanının Bibliyometrik Profili (Ulusal Turizm Kongreleri Bildirileri)	22 bildiri
25	Yılmaz ve Toprak (2017)		Türkiye'de Turizm Alanındaki Bibliyometrik Yayınların Profili	40+ bibliyometrik çalışma

Kaynak: Yılmaz (2017)'nin çalışması geliştirilerek hazırlanmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde, yapılan çalışmaların genellikle makaleler ve lisansüstü tezler ile ilgili olduğu görülmektedir. Yine turizm alanında yapılan ilk bibliyometrik araştırmanın 1994 yılında hazırlandığı ve bibliyografi ile ilgili çalışmaların çoğunlukla aynı yazarın katkısıyla hazırlandığı görülmektedir. Öte yandan, Tablo 1'de yer alan çalışmalar makale formatında hazırlanmıştır. Ancak kitap olarak satışa sunulmuş bibliyografyalar bulmak da mümkündür. Örneğin, Ağaoğlu tarafından 1985'te hazırlanan "Sistematik Türkiye Turizm İşletmeciliği Bibliyografyası" bu anlamda öncülerdendir. Kitap 1929-1984 yılları arasını kapsamaktadır. Yine bu anlamda Turgut Kut tarafından 1985 yılında hazırlanan, "Açıklamalı Yemek Kitapları Bibliyografyası-Eski Harfli Yazma ve Basma Eserler" isimli kitap da alana oldukça önemli bir katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak turizm sektörünün çok önemli bir bileşeni olan gastronomi üzerine hazırlanan kitaplar ile ilgili bir bibliyografik çalışmaya rastlanmamış ve bu anlamda alana katkı sağlamak adına sadece Türkçeye tercüme edilmiş gastronomi kitaplarını içeren bir bibliyografi hazırlanmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Bu teknik ile belirli bir alanda belirli bir dönemde ve belirli bir bölgede kişiler ya da kurumlar tarafından üretilmiş yayınların ve bu yayınlar arasındaki ilişkilerin sayısal olarak analizi yapılmaktadır (www.cabim.ulakbim.gov.tr). Çalışma kapsamında incelemeye alınan kitaplara, Türkiye'de kitap satışı yapan iki büyük elektronik ticaret firmasının resmi internet sitesinde bulunan veri tabanından erişilmiştir. Söz konusu firmaların seçilmesi esnasında öncelikle Google'a "kitap" yazılmış ve ilk iki sırada çıkan elektronik ticaret firmasının araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir. Google'ın bu konuda belirleyici olduğu düşünülmüştür. Çünkü Google'da oluşan sıralamanın uzun yıllar biriken bir indeksleme ve "page rank" yani sayfa değeri sonucu oluştuğu düşünülmektedir. Aslında Google'a "kitap" yazıldığında kitap satışı yapan üç adet büyük elektronik ticaret firmasına ulaşılmaktadır. Ancak söz konusu firmalardan birinin diğerini satın alması sebebiyle iki adedinin araştırmaya dâhil edilmesi gerektiğine karar verilmiştir.

3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlar;

- Çalışma kapsamında incelenen kitaplar 1998-2017 yılları ile sınırlıdır.
- 2017 yılı henüz tamamlanmadığı için 31 Ekim 2017 tarihine kadar söz konusu elektronik ticaret firmalarının resmi internet sitesinden erişilebilen kitaplar çalışma kapsamına alınmıştır.
- Söz konusu internet siteleri, bazı tercüme kitaplar için "Geçici bir süre için temin edilememektedir" uyarısı vermektedir. Ancak bu kitaplar yine de araştırma kapsamına alınmış, temin edilemeyenler kapsam dışı bırakılmamıştır.
- Yazarı yabancı olduğu halde, Türkçe kaleme alınan kitaplar araştırmaya alınmamış, sadece tercüme kitaplar araştırma kapsamında incelenmiştir.

4. Bulgular ve Yorum

Gastronomi alanında yazılmış ve Türkçeye tercüme edilmiş kitaplara ait bulgulara geçmeden önce, Türk yemek kitapları ile ilgili bazı bilgilere ana hatlarıyla değinmek yerinde olacaktır. Öncelikle kitaplarda yazan yemek tariflerinde malzemelerin verilmesinin ancak 50-60 yıllık bir geçmişe dayandığı bilinmelidir (Efendi, 2005, s. 3). Daha önceki zamanlarda ise kullanılacak malzemenin yalnızca adının anılması, miktarın ise söylenmemesi geleneği yaygındı. Hatta çoğu zaman malzeme ayrı bir liste halinde sunulmaz, metin içinde yeri geldikçe anılırdı (Şavkay, 2000, s. 44). Öte yandan Arap alfabesiyle kaydedilen tariflerin çoğunluğunun, dil reformu ile kaybedilmiş olduğu da hatırlanmalıdır (Nenes, 2009, s. 460). Ayrıca, 1844-1927 yılları arasında Arap harfleriyle basılmış olan kırkın üzerinde yemek kitabı veya farklı baskıları bulunduğu da bilinmektedir. Yemek kitaplarının büyük bir bölümü 1888 yılına kadar taşbaskı ile basılmış, bu tarihten sonra ise matbaaya geçilmiştir (Kut, 2008, s. 333).

Türk yemek kitaplarında bahsi geçen gelişim aşamaları yaşanırken, yabancı kaynakların yemek tariflerinden hariç, başta yemek sosyolojisi olmak üzere farklı pek çok konuya değinen kitaplar hazırladıkları gözlemlenmiştir. Bu sebeple Türkçe kaleme alınmayan farklı konulardaki eserlerin, Türkçeye tercüme edilmesi gerekliliğinin ortaya çıkmış olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırma kapsamına alınan tercüme kitaplar hakkında elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 2: Kitapların Yıllara Göre Dağılımı ile İlgili Bulgular

Yıl	Adet	Yıl	Adet
1998	1	2008	1
1999	1	2009	10
2000	1	2010	5
2001	-	2011	5
2002	1	2012	4
2003	2	2013	10
2004	11	2014	17
2005	2	2015	6
2006	-	2016	10
2007	2	2017	1

Tablo 2’de Türkçeye tercüme edilen gastronomi alanında yazılmış kitapların yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Tabloda, 2001 ve 2006 yıllarında tercüme kitaba rastlanmadığı, 1998-2002 tarihleri arasında ise ancak birer adet tercüme kitaba ulaşılabildiği görülmektedir. Bu rakam 2004 yılına gelindiğinde 11’e ulaşmıştır. 2009, 2013, 2014 ve 2016 yılları, en çok tercüme kitabın yayımlandığı tarihler olmakla birlikte bu rakam 2014 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

Tablo 3: Kitapların Basıldığı Yayınevleri ile İlgili Bulgular

Yayın Evi	Adet	Şehir	Yayın Evi	Adet	Şehir
Çekmece Yayınları	12	İstanbul	Arkadaş Yayıncılık	1	Ankara
İş Bankası Kültür Yayınları	12	İstanbul	Çiya Yayınları	1	İstanbul
Boyut Yayın	8	İstanbul	Erdem Yayınları	1	İstanbul
Bilgi Yayınevi	6	Ankara	Güzel Dünya	1	İstanbul
Oğlak Yayıncılık	6	İstanbul	Kaknüs Yayınları	1	İstanbul
Alfa Yayıncılık	4	İstanbul	Khalkedon Yayıncılık	1	İstanbul
Dost Kitabevi	4	Ankara	Kırmızı Yayınları	1	İstanbul
Remzi Kitabevi	4	İstanbul	Kuraldışı Yayınları	1	İstanbul
İnkılap Kitabevi	3	İstanbul	Maya Kitap	1	İstanbul
Ruhun Gıdası Kitaplar	3	İstanbul	Nail Kitabevi	1	İstanbul
Kitap Yayınevi	3	İstanbul	National Geographic Yayınları	1	İstanbul
Aras Yayıncılık	2	İstanbul	Phoneix Yayınevi	1	Ankara
NTV Yayınları	2	İstanbul	Pinhan Yayıncılık	1	İstanbul
Pegasus Yayınları	2	İstanbul	Sub Yayınları	1	İstanbul

Epsilon Yayınevi	2	İstanbul	Vivo Yayınevi	1	İstanbul
Alakarga Yayıncılık	1	İstanbul	Yapı Kredi Yayınları	1	İstanbul

Tablo 3'te Türkçeye tercüme edilen gastronomi alanında yazılmış kitapların yayınevlerine ve yayın evlerinin faaliyet gösterdiği şehirlere göre dağılımı yer almaktadır. Öncelikle araştırma kapsamına alınmış 90 kitabın, Tablo 3'te yer alan 32 yayın evi tarafından basıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Yine Tablo 3'te, gastronomi alanında tercüme kitap basan ve İstanbul'da faaliyet gösteren 28 adet yayınevi bulunurken, Ankara'da faaliyet gösteren yayınevi sayısının sadece 4 olduğu görülmektedir. Ankara'nın Türkiye'nin başkenti olması, İstanbul'un ise çok önemli bir ticaret ve kültür merkezi olması sebebiyle bu iki il, Tablo 3'te yoğunlukla görülmesi beklenen iller olmuştur. Ancak, başta İzmir olmak üzere Türkiye'deki farklı büyük şehirlerde faaliyet gösteren yayınevlerinin de gastronomi alanına katkı yapmış olabileceği düşünülmüş ancak bu doğrultuda bulgulara rastlanmamıştır.

Öte yandan, Tablo 3'te yer alan Ruhun Gıdası Kitaplar, Sub Yayınları, Kırmızı Yayınları ve Khalkedon yayınları hariç tüm yayınevlerinin kendilerine ait resmi internet siteleri bulunmaktadır. Dijital çağ olarak da adlandırılan günümüz koşullarında, okuyucuların yayınevlerinin resmi internet sitelerine erişebilmelerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Söz konusu 4 yayınevinin ise sosyal medya hesapları olmasına rağmen, kendilerine ait resmi internet sitesi bulunmamaktadır. Günümüzde okuyucular veya daha genel bir ifade ile tüketiciler, diğer pek çok ürün grubunda olduğu gibi kitaplar için de, yayınevlerinin kendilerine ait resmi internet sitesine sahip olmalarını önemsemektedir. Ayrıca, yayınevlerinin büyük çoğunluğunun internet siteleri eş zamanlı olarak alışveriş yapmaya da müsaittir. Okuyucuların başta gastronomi kitapları olmak üzere pek çok kitabı siteyi inceleyen sipariş edebilmesi, kitapların daha fazla sayıda okuyucuya ulaşması açısından önem arz etmektedir.

Tablo 4: Kitapların Çevirmenlerine Göre Dağılımı ile İlgili Bulgular

Çevirmen Adı	Adet
Alkım Doğan	6
Yasemin Türedi Özkan	6
Ozan Kızılar	5
Özgün Forta	5
Burçin Ünlü	3
Esin Karakurt	3
Esin Eden	2
Meltem Savcı	2
Takuhi Tovmasyan	2
Orhan Duru ve Sezer Duru	1
Fasih Sinan Ersan ve Pınar İlkiz	1
İbrahim Şener ve Çiğdem Casagrande	1
Sadece 1 kitap	52
Toplam	90

Tablo 4'te araştırma kapsamında incelenen 90 kitabın çevirmenlerine göre dağılımı yer almaktadır. Kitapların çevrildiği diller çok çeşitlilik gösterdiğinden, çevirmenlerin sayısı da oldukça fazladır. Gastronomi ile ilgili kitaplar en çok Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Osmanlıca ve Ermenice dillerinden Türkçeye tercüme edilmiştir. Gastronomi, çok fazla sayıda teknik terim içeren bir alandır. Bu sebeple çevirmenlerin gastronomi ile ilgili terimleri öncelikle ana dillerinde çok iyi bilmeleri gerekmektedir. Buna göre Alkım Doğan ve Yasemin Türedi Özkan, gastronomi ile ilgili 6'şar adet kitabı Türkçeye çevirerek bu anlamda en fazla katkı yapan çevirmenler olmuşlardır. Onları 5'er çeviri ile Ozan Kızılar ve Özgün Forta takip etmektedir. Tablo 4'te yer alan diğer çevirmenlerin gastronomi alanyazına katkıları 3'er ve 2'şer kitap ile olmuştur. Bu bulguların dışında dikkati çeken

bir diğ er bulgu ise çevirmenlerin neredeyse tamamına yakınının tek başına çeviri yaptığı, sadece üç adet kitabın çevirisinde 2’ş er çevirmenin görev aldığıdır. Araştırma kapsamında yer alan kitaplardan 1 adedine ait çevirmen bilgisine ulaşılamamıştır. Sadece 1 kitap çeviren çevirmenlerin sayısı ise 52’dir. Çalışma kapsamında ayrıca, bazı çevirmenlerin genellikle aynı yayınevinin kitaplarını çevirdiği ya da sadece aynı yazarın eserlerini çevirdiği bulgularına da ulaşılmıştır.

Tablo 5: *Kitapların Sayfa Sayıları ile İlgili Bulgular*

Sayfa Sayısı	Adet
30-49	6
50-79	13
80-100	5
101-200	29
201-300	12
301-400	11
401-500	5
501-600	7
601-700	1
1000 ve üzeri	1
TOPLAM	90

Türkçeye tercüme edilmiş gastronomi konulu kitapların sayfa sayıları ile ilgili bulgular Tablo 5’te yer almaktadır. Tablo 5 incelendiğinde, gastronomi alanında hazırlanan kitapların büyük çoğunluğunun 101 ile 200 sayfa aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Elbette ki sayfa sayısı çalışmaların nitelikleri ile ilgili bilgi veremez. Sayfa sayısı az olan kitabın, sayfa sayısı çok olandan farklı bir yanı yoktur. Bu parametre sadece gastronomi alanında yazılan tercüme kitaplar hakkında bilgi vermek amaçlı kullanılmıştır. Ancak burada tablonun son satırında yer alan kitap dikkat çekicidir. 1000 sayfa ve üzeri olan kitap, Gastronomi Larousse’tur, 1174 sayfadır ve iki ciltten oluşmaktadır. Söz konusu eser gastronomi hakkında yazılmış en detaylı ansiklopedidir ve en temel başvuru kaynaklarından biridir. Bu sebeple kitabın Türkçeye çevrilmiş olması büyük önem arz etmektedir.

Tablo 6: *Kitapların Yazarlarına Göre Dağılımı ile İlgili Bulgular*

Yazar Adı	Adet	Yazar Adı	Adet
Alan Beardsworth & Teresa Keil	1	Jean-François Gautier	1
Alan Buckingham	1	Jenni Fleetwood	1
Alan Davis	1	Karim Haidar & Andree Maalouf	1
Aldo Santini	1	Kakuzo Okakura	1
Alice B. Toklas	1	Kolektif	6
Ann Colby	1	Lisa Jervis	1
Anne Sheasby	1	Luca	1
Anne Willan	4	Marianna Yerasimos	1
Arabella Boxer	1	Martha Day	1
Avanzade Mehmed Süleyman	1	Marie Laure Tombini	1
Bağos Piranyan	1	Mario Garazi	2
Barbara Nowak & Beverly Wichman	1	Maurice Duroy	1
Bernard Pivot	1	Michael Kronndl	1
Carla Bardi	10	Michel Pollan	1
Chantal Duroy	2	Monika Aschl	1
Charles Quest-Ritson	1	Ophelie Neiman	1
Catherine Atkinson	2	Paul Freedman	1
Claudio Sadler	1	Phyllis Pray Bober	1
Colette Rossant	1	Rachel Bermingham & Kim	1

		McCosker	
Daniel Colagrossi	1	Rebecca L. Spang	1
Dave Dewitt	1	Rod Phillips	1
Dick & James Strawbridge	1	Rosalba Gioffre	1
Emma Kingsgarden	2	Rosalba Gioffre & Kuroda Keisuke	1
Francesca Rigotti	1	Rozanne Gold	1
Gabriella Baiguera & Claudio Colombo	1	Sabrina Ghayour	1
Gavin Fridell	1	Sarah Ainley	1
Gilles Fumey & Oliver Echeverria	1	Sharon Croxford	2
Giovanni Rebora	1	Shoba Narayan	1
Helen Sudell	5	Sarah Ainley	1
Isabelle Filliozat	1	Sarah Woodward	1
Jack Goody	1	Suzanne Swan	1
Jamie Oliver	2	Vağınag Pürad	1
TOPLAM			

Tablo 6’da Türkçeye tercüme edilmiş gastronomi ile ilgili orijinal kitapların yazarları yer almaktadır. Söz konusu yazarlar kendi dillerinde gastronomi alanına pek çok katkı yapmış ve bu yazarların bir ya da birden fazla eseri de Türkçeye tercüme edilerek Türk okurların da erişebileceği hale getirilmiştir. Bu bağlamda araştırmanın yapıldığı tarihte erişilebilen kitaplar arasında eserleri Türkçeye en çok tercüme edilen yazar Carla Bardi’dir. Bardi’nin kitapları çoğunlukla “Salata- Lezzetli Magnetler” ve “Soğan- Lezzetli Magnetler” gibi isimlere sahiptir. Bu kitaplar genellikle küçük boy, spesifik bir ürün üzerine odaklanmış, içerisinde söz konusu kitabın adı ile ilgili tariflerin yer aldığı ve buzdolaplarının üstünde kendisine yer bulabilmesi adına magnet şeklinde tasarlanmış kitaplardır. Bir kitaplar serisi olan Bardi’nin kitapları Çekmece Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Öte yandan kolektif eserler Türkçeye en çok tercüme edilen ikinci kitaplar arasında yer almaktadır. Bilindiği üzere kolektif eserlerde çok sayıda yazarın ortak katkısı söz konusudur. Helen Sudell ise 5 adet tercüme kitap ile kitapları en çok Türkçeye tercüme edilen üçüncü yazar olmuştur. Helen Sudell de -tıpkı Carla Bardi de olduğu gibi- yazdığı “Naneli-Tarifler Kitabı” ve “Sarımsaklı- Tarifler Kitabı” gibi kitaplarla spesifik bir ürün üzerine odaklanmış kitaplar serisine sahip bir yazardır. Sudell’in kitapları Türkiye’de İş Bankası Kültür Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Sudell’i 4 adet kitabı Türkçeye tercüme edilmiş Anne Willan takip etmektedir. Sharon Croxford, Emma Kingsgarden, Mario Garazi, Catherine Atkinson, Chantal Duroy ve Jamie Oliver’ın ise 2’şer kitabı Türkçeye tercüme edilmiştir. Söz konusu yazarlar arasında Jamie Oliver yaptığı televizyon programları sayesinde Türkiye’de oldukça tanınmış bir şeftir.

5. Kitapların Konuları ile İlgili Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan 90 kitabın konularını inceleyebilmek adına kitaplar; “Tatlılar”, “İçecekler”, “Dünya/Ülke/Bölge Mutfakları”, “Spesifik Ürün”, “Yemek Tarihi ve Yemek Sosyolojisi” ve “Diğer” gibi ana temalar belirlenerek başlıklarına göre tasnif edilmiştir.

Tablo 7: Tatlılar ile İlgili Kitaplar

Sıra No	Kitap Adı
1	Adım Adım Kekler-Her Aşaması Fotoğraflı Görsel Tarifler
2	Anne Keki - 59 Leziz ve Pratik Kek Tarifi
3	A La Carte-Özel Günler İçin Tatlılar
4	Brownie / Magnetli Tarifler
5	Çikolata! - Baştan Çıkartan Lezzet
6	Çikolatalı ve Kahveli Tarifler

7	Dünyanın En Güzel Kurabiyeleri
8	Dünyanın En Güzel Tatlıları
9	Meyveli Tatlılar ve Pastalar Resimleriyle Adım Adım
10	Mini Kek / Magnetli Tarifler
11	Tart ve Turta – 55'in Üzerinde Leziz ve Pratik Tarif

Tatlılar hemen her dilde ve toplumda son derece olumlu anlamlar taşımakta, insanlar üzerinde mutluluk ve kutlama çağrışımı yapmaktadır. Bu sebeple her toplumun mutfak kültüründe tatlılar oldukça önemli yer tutmaktadır. Tablo 7'de Türkçeye tercüme edilmiş 90 adet gastronomi kitabı arasından, tatlılar üzerine olanların isimleri yer almaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere kitapların neredeyse tamamı kek, kurabiye ve pasta yapımını içeren tarifler üzerinedir. Misafirperverliğin oldukça önemli olduğu Türk toplumunda tatlı çeşitleri sıklıkla ikram olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple farklı mutfak kültürlerine ait tatlılar üzerine hazırlanan söz konusu kitapların Türkçeye tercüme edilmesi gerekliliğinin doğmuş olacağı düşünülmektedir.

Tablo 8: İçecekler ile İlgili Kitaplar

Sıra No	Kitap Adı
1	Alkol Tarihi
2	Çay Kitabı
3	Hangi Kokteyle Hangi Aperatif
4	Her Yönüyle Şarap
5	Kahve
6	Kim Korkar Şaraptan?
7	Şarabın Aşk Sözlüğü
8	Şarabın Tarihi
9	Şarap Keyfi
10	Şarap Seçimi ile Deniz Ürünleri

Tablo 8'de, Türkçeye tercüme edilmiş 90 adet gastronomi kitabı arasından, içecekler ile ilgili olan 10 adet kitap yer almaktadır. Söz konusu 10 kitabın 6 adedinin ise şarap ile ilgili olduğu görülmektedir. Şarap, Vitis Vinifera adı verilen asma bitkisinin meyvesi olan üzümünden elde edilen suyun (şıra), fermantasyonu ile elde edilen alkollü bir içkidir (Aktaş ve Özdemir, 2005). Yemek ile uyumlarına, üretildikleri meyvelere, şişede ya da fıçıda fermente edilmesine, içilen bardağa, üretildiği üzüme, yetiştiği toprağın özelliklerine göre çeşitli sıfatlar ile anılan şarap; tüm bu özelliklerinden dolayı başlı başına bir kültürün ve bilimin ana unsurudur (Hatipoğlu ve Şengül, 2011). Önoloji olarak adlandırılan şarap bilimine Türkiye'de yeteri kadar önem verilmemektedir. Aslında Türkiye sınırları içerisinde kaliteli şarap yapımına elverişli pek çok üzüm çeşidi olmasına rağmen, genellikle üzümler yaş sofralık, kuru üzüm, pekmez, pestil vb. şekillerde kullanılmakta ve şarap üretimi düşük miktarlarda kalmaktadır. Bu sebeple Türkiye'de önoloji ile ilgilenen kişiler, şaraplar hakkında yazılı kaynaklara erişmede de güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu bağlamda tercüme kitaplar, konunun muhatapları için oldukça faydalı olmuştur. Yine, çay, kahve ve diğer alkollü içecekler üzerine tercüme edilmiş kitapların da muhataplarına oldukça faydalı olduğu düşünülmektedir.

Tablo 9: Dünya/Ülke/Bölge Mutfakları ile İlgili Kitaplar

Sıra No	Kitap Adı
1	Akdeniz Balık Yemekleri
2	A La Carte-İtalyan Usulü Sebzeler
3	Alafranga Türk Sofrası
4	Çatal Kültürü-Avrupa Mutfağının Kısa Tarihi
5	Dünden Bugüne Lübnan Mutfağı

6	Dünya Mutfağı
7	Dünya Mutfakları Atlası
8	Dünya Mutfaklarına Seyahat-Sıra dışı 500 Gurme Adres
9	İpek Yolu Mutfağı-Ortadoğu ve Ötesinden Yemek Tarifleri
10	İtalyan Lezzetleri
11	Jamie'nin İtalyan Mutfağı
12	Japon Mutfak Sanatı Sushi & Sashimi
13	Klasik Akdeniz Yemekleri
14	Leonardo da Vinci'nin Sofrası-İtalyan Mutfağının Gizli Tarihi
15	Mutfakta Dünya Turu-32 Ülke 77 Yemek Tarifi
16	Tadı Damağımda Kalan Ülke: Mısır
17	Türkiye'nin Peynir Hazinesi
18	Türkiye'nin Peynirleri

Tablo 9'da yer alan tercüme kitaplar, konuları itibariyle ya doğrudan dünya mutfağı ile ilgili olan kitaplardır ya da dünya üzerindeki herhangi bir ülkenin ya da bölgenin mutfağı ile ilgilidir. Bu bağlamda 4 adet kitap doğrudan İtalyan mutfağı ile ilgilidir. Yine "Akdeniz Balık Yemekleri", "Klasik Akdeniz Yemekleri" ya da "Çatal Kültürü-Avrupa Mutfağının Kısa Tarihi" isimli kitapların da dolaylı olarak İtalyan mutfağı ile ilgili olduğu bilinmektedir. İtalya'nın, Türkiye ile benzer iklim ve coğrafi koşullara sahip olması nedeniyle Türkler, İtalyan mutfağını kendi mutfaklarına yakın görmektedir. Yine İtalyan mutfağına özgü olan pasta (makarna), pizza ve tatlı çeşitleri Türklerin en çok tükettiği yiyecekler arasında yer almaktadır. Bu sebeple tercüme kitapların büyük çoğunluğunun İtalyan mutfağı üzerine olması beklenen bir sonuçtur.

Tablo 10: Spesifik Bir Ürün ile İlgili Kitaplar

Sıra	Kitap Adı
1	A La Carte-Balıklar
2	A La Carte-Çorbalar
3	A La Carte-Pratik Yemekler
	A La Carte-Salatalar
5	Altın Kitap Makarnalar
6	Baharat ve Otlarla Şifalı Yemek Tarifleri
7	Biberli - Tarifler Kitabı
8	Domates - Lezzetli Magnetler
9	Ev Yapımı Peynir ve Süt Ürünleri
10	Lezzetli Baharatlar Kitabı
11	Makarnalar
12	Makarna - Makarna Sevenler İçin 58 Lezzetli Tarif
13	Naneli - Tarifler Kitabı
14	Patates / 50 Pratik Tarif
15	Pizza - 50'nin Üzerinde Leziz ve Ekonomik Tarifler
16	Salatalar
17	Salata - Lezzetli Magnetler
18	Salata - 50 Pratik Tarif
19	Sarımsaklı - Tarifler Kitabı
20	Sebze Kitabı
21	Soğan- Lezzetli Magnetler
22	Tavuk Yemekleri - Resimleriyle Adım Adım Dizisi
23	Yumurta - Lezzetli Magnetler
24	Zencefilli - Tarifler Kitabı
25	Zeytinli - Tarifler Kitabı
26	Zeytinyağı Görsel Rehberler

Tablo 10'da yer alan tercüme kitaplar, genellikle sadece bir ürün üzerine odaklanmış kitaplardır. Söz konusu ürünlerin ise en çok salata ve makarna olduğu, kitapların salata ve makarna ile ilgili

pek çok farklı yemek tarifini verdiğini söylemek mümkündür. Yine baharatlar ve baharlı otlar da farklı yazarların üzerinde sıklıkla durduğu konulardır.

Tablo 11: *Yemek Tarihi ve Yemek Sosyolojisi ile İlgili Kitaplar*

Sıra	Kitap Adı
1	Antikçağ ve Ortaçağda Sanat, Kültür ve Mutfak
2	Etobur-Otobur İkilemi
3	Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü-Yorumlar ve Sistematik Dizin
4	Lezzet Fetihleri- Üç Büyük Baharat Kentinin Yükselişi ve Çöküşü
5	Mutfaktaki Felsefe-Mutfaktaki Usun Kısa Eleştirisi
6	Restoranın İcadı-Paris ve Modern Gastronomi Kültürü
7	Yemek, Damak Tadının Tarihi
8	Yemek, Mutfak, Sınıf- Karşılaştırmalı Sosyoloji Çalışması
9	Yemek Sosyolojisi-Yemek ve Toplum Çalışmasına Bir Davet
10	Yemek Yapmak İçsel Bir Maceraya Dönüştüğünde Bireysel Gelişim Mutfakta Başlar
11	Yeşil Mutfak Vegan ve Vejetaryen Yemek Tarifleri ve Yemek Kültürü Kitabı

İnsanlar Ne yer, Ne zaman yer, Niçin yer, Nasıl yer, Nerede yer ve Kimle yer? sorularının her birine verilecek cevaplar, bilimin başka bir alanı ile alakalıdır. Bu sebeple gastronomi multidisipliner bir alandır ve başta tarihçiler ile sosyologlar olmak üzere pek çok bilim insanının üzerinde çalıştığı bir alandır. Bu bakış açısından hareketle, başta yemek tarihi ve yemek sosyolojisi hakkında yazılanlar olmak üzere gastronominin başka bilim dalları ile ilgisini ortaya koyan yabancı kitapların Türkçeye tercüme edilmiş olması oldukça önemlidir.

Tablo 12: *Gastronomi ile İlgili Diğer Kitaplar*

Sıra No	Kitap Adı
1	Aile Aşçısı
2	Aşçının Kitabı- Boğos Piranyan Merzifon Amerikan Koleji Aşçısı -1914
3	Çıplak Şef
4	Düşük Kalorili Az Yağlı Tarifler
5	Füzyon
6	İşlenen ve Saklanan Besinler Rehberi
7	Larousse Gastronomique
8	Muson Günlüğü - Tarifler ve Anılar
9	Mutfak Sırları
10	Mükemmel Yemek Kitabı-1926
11	Üç Malzemeli Beş Yıldızlı Yemekler
12	Yemek Kitabı
13	4 Malzemeli Yemekler
14	30 Dakikada Pişen Yemekler

Tablo 12'de yer alan kitaplar, Tablo 7, 8, 9, 10 ve 11'in sınıflandırmasına uymayan, gastronomi ile ilgili konuları farklı bakış açılarıyla ele alan kitaplardır. "Üç Malzemeli Beş Yıldızlı Yemekler", "4 Malzemeli Yemekler" ve "30 Dakikada Pişen Yemekler" gibi kitaplar kısıtlı malzemeye ve kısıtlı zamana sahip kişiler için yol gösterici birer rehber niteliğinde kaleme alınmıştır. Yine "Mutfak Sırları" isimli kitap yemek yapmaya ilk defa başlayan bir kişinin ihtiyaç duyacağı her türlü bilgiye sahiptir. Kişiler bu kitap sayesinde ekipmanları ve hammaddeleri resimleriyle tanıma fırsatı bulacaktır. "Mükemmel Yemek Kitabı-1926" eski tariflere yer vermesi bakımından önemliyken, Larousse Gastronomique ise alandaki en yetkin ansiklopedi olması bakımından büyük önem arz etmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışma, 1998-2017 yılları arasında Türkçeye tercüme edilerek satışa sunulan gastronomi alanı ile ilgili 90 adet kitabın, "yayınlandığı yıl", "yayınlandığı yayınevi", "yazar adı", "çevirmen

adı” ve “sayfa sayısı” gibi bibliyometrik özellikleri açısından incelenmesi sonucu hazırlanmıştır. Çalışma kapsamında incelemeye alınan kitaplara, Türkiye’de kitap satışı yapan iki büyük elektronik ticaret firmasının resmi internet sitesinde bulunan veri tabanından erişilmiştir. Araştırma sonucunda Türkçeye tercüme edilen 90 kitabın, 32 farklı yayın evi tarafından basıldığı, söz konusu yayınevlerinin büyük çoğunluğunun İstanbul’da kurulmuş olduğu ve tercüme kitapların en çok Çekmece Yayınları ile İş Bankası Kültür Yayınları isimli yayınevlerinden çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan kitapların en çok Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Osmanlıca ve Ermenice dillerinden Türkçeye tercüme edildiği, Alkım Doğan ve Yasemin Türedi Özkan’ın, gastronomi ile ilgili 6’şar adet kitabı; Ozan Kızıler ve Özgün Forta’nın ise 5’er adet kitabı Türkçeye çevirdiği ve bu anlamda en fazla katkı yapan çevirmenler oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yine gastronomi alanında hazırlanan kitapların büyük çoğunluğunun 101 ile 200 sayfa aralığında olduğu ve en çok tercüme kitabın 2014 yılında (17 adet) yayınlandığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Ayrıca araştırma kapsamında erişilebilen gastronomi kitapları arasında en çok Carla Bardi’ye ait kitapların Türkçeye tercüme edilmiş olduğu görülmüştür.

Araştırma kapsamındaki 90 kitap, isimlerine ve konularına göre sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda tatlılar ile ilgili 11 adet, içecekler ile ilgili 10 adet, dünya, ülke ya da bölge mutfakları ile ilgili de 18 adet kitabın Türkçeye tercüme edildiği görülmüştür. Spesifik bir ürün üzerine yazılan kitap sayısı ise 26’dır. Bu bağlamda en çok çeviri kitabın salata, makarna ve baharat gibi tek bir ürün üzerine yazılan kitaplar olduğu söylenebilir. Yine yemek tarihi ve yemek sosyolojisi üzerine yazılmış ve Türkçeye tercüme edilmiş kitap sayısı 11 iken, gastronomi ile ilgili çeşitli konular üzerine yazılmış kitapların sayısı da 14 olmuştur. Çalışma kapsamında incelenen kitaplarda dikkati çeken önemli bir bulgu da, kitapların büyük çoğunluğunun yemek tarifi vermek üzere hazırlandığıdır. Ancak yemek tarihi ve yemek sosyolojisi üzerine hazırlanmış kitapların böyle kaygılar taşımadığı görülmektedir. Öte yandan araştırma kapsamındaki kitapların sadece 1 tanesi ansiklopedi türündedir.

Çalışmanın literatür taraması kısmında değinilen ve Tablo 1’de yer alan çalışmalardan hiç birinin kitaplar ile ilgili olmaması, makale, bildiri ve tezleri kapsamaması, çalışma sonuçlarını karşılaştırmayı pek olanaklı kılmamaktadır. Ancak Yılmaz (2017)’nin çalışmasında yer verdiği bazı bulgular oldukça önemlidir. Yılmaz (2017) de tıpkı bu çalışmada değinildiği üzere gastronomi ya da yiyecek-içecek alanında özellikle son yıllarda bibliyometrik çalışmaların yapılmaya başlandığını, ulusal ve uluslararası yazın incelendiğinde restoranlar özelinde yapılmış herhangi bir bibliyometrik çalışmaya rastlanılmadığını, gastronomi veya yiyecek-içecek alanında yapılan çalışmalara bakıldığında ise bibliyometrik çalışmaların sayısının daha az olduğunu vurgulamıştır. Yine Yılmaz (2017) verdiği bir örnekte Sanchez ve arkadaşları (2016) tarafından yapılan araştırmanın şarap turizmi ile ilgili 1984-2014 yılları arasında yayınlanan 166 makalenin bibliyometrik profili ile ilgili olduğunu örnek vermiş ve Türkiye’de bu konular üzerine çok daha az yayın yapıldığına dikkati çekmiştir. Yine Yılmaz (2017) gastronomi ve yiyecek-içecek işletmeciliği alanında son yıllarda artan yayın sayısını alana özgü akademik dergilerin sayısının artmaya başlaması ile ilişkilendirmiştir.

7. Öneriler

- Çalışma Türkçe dilinde yazılan gastronomi konulu kitapları kapsayacak şekilde tekrar edilebilir.
- Gastronomi alanında uzman kişilerin henüz çevrili yapılmamış bazı kitapları Türkçeye çevirmesi teşvik edilmeli ya da bu kişilerin çeviri ekiplerinde yer alması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, A. ve Özdemir, B. (2005). İçki Teknolojisi. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Altaş, A. & Batman, O. (2016) Osmanlı Saray Mutfağının Gastronomi Turizmi Çerçevesinde İncelenmesi, Lap Lambert -Academic Publishing, Almanya.
- Çakıcı, A. C., Yıldırım, O. ve Karacaoğlu, S. (2013). Ulusal Turizm Kongreleri Bildirilerinin Bibliyometrik Profili. 14.Ulusal Turizm Kongresi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Turizm Fakültesi, ss. 1429-1447.
- Cevizkaya, G., İlsay, S. ve Avcıkurt, C. (2014), Turizm Alan Yazınında Engelliler ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Profili. Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, 2, ss.101-108.
- Civelek Oruç, M. & Türkay, O. (2017). Turizmi Konu Alan Lisansüstü Çalışmalarının İçerik Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi, Uluslararası Batı Asya Turizm Araştırmaları Kongresi, 28 Eylül-1 Ekim, Van.
- Çiçek, D. ve Kozak, N. (2012a). Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde Yayınlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili. Türk Kütüphaneciliği. 26(4), ss.734-756.
- Çiçek, D., ve Kozak, N. (2012b). Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde Yayınlanan Hakem Denetimli Makalelerin Bibliyometrik Profili, VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Antalya: Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi ve Gazi Üniversitesi, ss. 196-211.
- Efendi, T. (2005). Osmanlı Mutfağı. İstanbul: Dönence Yayınları.
- Evren, S. ve Kozak, N. (2012). Türkiye'de 2000-2010 Yılları Arasında Yayınlanan Turizm Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi, VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Antalya: Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi ve Gazi Üniversitesi, ss.250-266.
- Faroqhi, S. (2006). Soframız Nur Hanemiz Mamur-Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Güçlü Nergiz, H. (2014). Türkiye'de Lisansüstü Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili (1990-2013). VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, 04-05 Nisan 2014, Kuşadası, Aydın, ss: 212-221.
- Güdü Demirbulat, Ö. ve Tetik Dinç, N. (2017). "Sürdürülebilir Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili". Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14 (2), ss. 20-30.
- Hatipoğlu, A. (2014). Osmanlı Saray Mutfağının Gastronomi Turizmi Çerçevesinde İncelenmesi. Yayımlanmış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Hatipoğlu, A. ve Şengül, S. (2011). "Şarap Turizmi Çerçevesinde Kapadokya Şaraplarının Pazarlanabilirliği". I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu. 16-19 Kasım, Nevşehir.
- İçöz, O. ve Kozak, N. (1999). Turizm İşletmeciliği Dergisi'nin Turizm Literatürüne Katkısı Hakkında Bir İnceleme. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 10(2), ss.9-17.
- Karagöz, D. ve Kozak, N. (2014). Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: Araştırma Konuları ve Kurumlar Arası İş Birliğinin Sosyal Ağ Analizi ile İncelenmesi. Türk Kütüphaneciliği 28, 1 (2014), ss. 47-61.
- Kozak, N. (1994). Anatolia Dergisi'nde Yayınlanan Yazılar Üzerine Bir İnceleme. Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(3), ss.22-33.
- Kozak, N. (1995). Türkiye'de Yayınlanan Turizm Konulu Makaleler Üzerine Bir İnceleme. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 6(1), ss.62-72.
- Kozak, N. (1999). Dünya Geneline "Turizm", "Rekreasyon" ve "Boş Zamanlar ve Değerlendirilmesi" Alanlarında Yayınlanmakta Olan Akademik Dergiler Üzerinde Bir Araştırma. Türk Kütüphaneciliği, 13(1), ss.5-27.
- Kozak, N. (2001). Türkiye'de Turizm Pazarlaması Literatürünün Gelişim Süreci: 1972- 1998 Yılları Arasında Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Biyo-Bibliyografik Bir İnceleme, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, (12): 26-33.
- Kut, T. (2008). "Eski Harfli Basılı Yemek Kitapları Bibliyografisi". A. Bilgin ve Ö. Samancı (Ed.). Türk Mutfağı. Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Nenes, M. F. (2009). *International Cuisine*. New Jersey: John Wiley&Sons, Inc.
- Özdemir, M. ve Kozak, N. (2000). Türkiye Turizm Yayıncılığı Tarihinen Bir Süreli Yayın: T.C. Turizm Bankası A.Ş. Bülteni. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 11(2), ss.129-141.
- Özel, Ç. H. ve Kozak, N. (2012). Turizm Pazarlaması Alanının Bibliyometrik Profili (2000-2010) ve Bir Atıf Analizi Çalışması. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), ss.715-733.
- Samancı, Ö. (2006). "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Elitinin Yeme-İçme Alışkanlıkları". S. Faroqhi ve C. K. Neuman (Ed.). *Soframız Nur Hanemiz Mamur-Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Şahin, S. ve Acun, A. (2015). Turist Rehberliği Alanının Bibliyometrik Profili (Ulusal Turizm Kongreleri Bildirileri). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 18, Sayı: 34, ss. 213-234.
- Şavkay, T. (2000). *Tatlı Kitap Türk ve Dünya Tatlıları*. İstanbul: Şekerbank ve Radikal Yayını.
- Tayfun, A., Küçükergin, F. G., Aysen, E., Eren, A. & Özekici, Y. K. (2016). Turizm Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi* 1, ss. 50-69.
- Tekin, Ö. A. (2016). Türkiye'deki Lisansüstü Turizm Tezlerinde Odaklanılan Konular: 1984-2015, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8/2, ss. 175-187.
- Temizkan, S. P., Çiçek, D. ve Özdemir, C. (2015). Sağlık Turizmi Konusunda Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Profili. *International Journal of Human Sciences*, 12(2), ss.394-415.
- Türktarhan, G.ve Kozak, N. (2012), Turizm Yılığının Bibliyometrik Profili, VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Antalya: *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi ve Gazi Üniversitesi*, ss. 567-584.
- Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda Bahşiş İle İlgili Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*. 14 (2), 65-79.
- Yılmaz, İ. ve Toprak, L. S. (2017). Türkiye'de Turizm Alanındaki Bibliyometrik Yayınların Profili. *Uluslararası Batı Asya Turizm Araştırmaları Kongresi*, 28 Eylül-1 Ekim, Van.
- Yüncü, D. K. ve Kozak, N. (2012). *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi: Araştırma Konuları ve Kurumlar Arası İşbirliğinin Sosyal Ağ Analiz ile İncelenmesi*. VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Antalya: *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi ve Gazi Üniversitesi*, ss. 642-660.
- Zencir, E. ve Kozak, N. (2012). Sosyal Bilimler Enstitü Dergilerinde Yayımlanan Turizm Makalelerinin Bibliyometrik Profili (2000-2010). VI. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, Antalya: *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi ve Gazi Üniversitesi*, ss. 673-682.
- <http://katalog.devletarsivleri.gov.tr/osmanli/arsiv.asp>, (Erişim Tarihi: 15.03.2014).
- <http://cabim.ulakbim.gov.tr/bibliyometrik-analiz/bibliyometrik-analiz-sikca-sorulan-sorular/>, (Erişim Tarihi: 08.10.2017).
- <http://www.mkutup.gov.tr/tr/Sayfalar/Hizmetlerimiz/Yayinlarimiz.aspx>, (Erişim Tarihi: 06.11.2017).
- <http://bibliyografyalar.mkutup.gov.tr>, (Erişim Tarihi: 06.11.2017).
- <http://www.dr.com.tr>, (Erişim Tarihi: 01.10.2017).
- <http://www.kitapyurdu.com>, (Erişim Tarihi: 01.10.2017).
- <https://en.oxforddictionaries.com/definition/gastronomy>, (Erişim Tarihi: 08.10.2017).

BREZİLYA VE GÜNEY KORE'NİN 1. VE 2. EKONOMİK KALKINMA PLANLARININ KİYASLANMASI

Deniz İstikbal¹

Öz

1960'lı yıllarda kişi başına 60 dolarlık bir ekonomik geliri bulunan ve komşusu Kuzey Kore'den daha güçsüz bir ekonomik yapıya sahip olan Güney Kore, bu yoksulluk durumundan kurtulmak için 1962-1971 yılları arasında iki adet ekonomik kalkınma planı uygulamış ve bu kalkınma planlarını başarı ile tamamlamıştır. Brezilya ise Güney Kore ile aynı dönemler de uyguladığı ekonomik kalkınma planlarında, Güney Kore kadar başarılar yakalayamamış yakalasa da Güney Kore gibi bu başarıları sürdürmemiştir. Bu makalede iki ülkenin değişik kategorilerde karşılaştırılması yapılacak ve Brezilya ekonomik kalkınma planlarını, Güney Kore ekonomik kalkınma planlarının gerisine düşüren nedenler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kore, Brezilya, Kalkınma, Kalkınma Planları

COMPARISON OF 1st AND 2nd ECONOMIC DEVELOPMENT PLANS OF BRAZIL AND SOUTH KOREA

Abstract

South Korea, who had \$60 GDP and was weaker than its neighbor North Korea in early 1960s, had implemented two economic development plans between years of 1962 and 1971, so as to end poverty in the country and succeeded in implementation of them. On the other side, Brazil, who implemented economic development programs in the same period with South Korea, could not accomplish like. In this paper, these two countries would be compared in different categories and it would be set forth main reasons of Brazil's economic plans' relatively failures beside South Korea's ones.

Keywords: South Korea, Brazil, Development, Development Plans

¹ Yüksek Lisans öğrencisi, Marmara Üniversitesi, d.istikbal@hotmail.com

Giriş

Güney Kore'nin birinci (1962-1966) ve ikinci (1966-1971) ekonomik kalkınma planları ve bu planların başarı anlamında Güney Kore'ye sağladığı katkılar ve bu katkılar sonucu ortaya çıkan ekonomik gelişme düzeyi; bugün az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından bir model olarak alınmaktadır. Aynı dönemlerde benzer siyasi yönetimin olduğu Brezilya da ve diğer gelişmekte olan ülkelerde uygulanan kalkınma planlarının; Güney Kore kadar başarılı olmamasının altında yatan nedenlerin neler olduğu ise bugün bile tartışılmaktadır. Güney Kore gibi 20. yüzyılın başlarında sömürgeleştirilmiş ve Japonya tarafından yönetilmiş bir ülke olan daha sonra Soğuk Savaşında etkisiyle Kuzey'i Sovyetler Birliğine, Güney'i ise ABD etkisine girmiş ve resmi olarak da 1948 yılında ikiye ayrılmıştır.

1950 yılında ise Kuzey Kore ve Güney Kore büyük bir savaşta karşı karşıya gelmiş ve 1953 yılında ise geçici bir ateşkes sağlanmıştır. Hem ağır bir sömürge döneminden geçen hem de daha sonra bir iç savaş sayılabilecek sıcak bir çatışma ile ikiye ayrılmış olan Kore ve bu savaşın taraflarından biri olan Güney, ekonomik olarak tüm bu etkilerle çökmenin eşiğine gelmiştir. Daha sonra siyasi ve sosyal olarak çalkantılı bir dönemin kapısı açılmış ve Güney Kore 1961 yılındaki askeri darbeye kadar hem ekonomik hem de siyasi olarak zor zamanlar geçirmiştir. Hem darbenin ekonomik etkileri hem de Güney Kore'yi işgal için fırsat kollayan Kuzey Kore'nin varlığı; Güney Kore darbeci yönetimini ekonomik olarak bazı önlemler almaya itmiştir. Ayrıca halkın ekonomik olarak beklentilerinin yüksek olması ve meşru bir zemine oturması gereken darbe yönetimi, bu açıklığı fark ettiğinde kalkınmanın önemini kavramış ve harekete geçmiştir.

Bu dönemlerde tarım toplumu olarak değişik katmanlar halinde yaşamını sürdüren Güney Kore toplumu için değişim çanları çalmaya başlamıştır. Asıl önemli olan nokta bir darbe yönetiminin değişik tarihlerde başa gelmiş diğer ülkelerdeki örneklerine nazaran bu denli nasıl başarılı olmuştur. Darbeci bir generalin emirleri ve direktifleri doğrultusunda hazırlanan birinci ve ikinci ekonomik kalkınma planları ve bu planları uyguladıktan sonra göz alıcı bir şekilde hızla kalkınan Güney Kore, diğer ülkelerle arasındaki uçurumu büyük bir hızla kapatmıştır. Brezilya da ise Portekiz sömürgesinden sonraki bağımsızlık girişimi ve yeni devletin dizayn edilme süreci, birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Sömürgeci güçlerin kıtadan ayrılması ile birlikte kıta ülkeleri kendi aralarında sınır anlaşmazlıkları yüzünden değişik zaman aralıklarıyla kanlı ve yıkıcı savaşlar tutuşmuşlardır.

1822 yılında Portekiz'den bağımsızlığını kazanan ve 1825-1889 yılları arasında imparatorluk olarak siyasi bir yönetim benimseyen Brezilya; 1889 yılında cumhuriyet rejimine geçmiştir. Bu rejim değişikliğinin ardından sık sık darbelerle sarsılan yönetim ancak 1964 yılında tam anlamıyla bir istikrara kavuşmuştur. Bu istikrar olgusu tıpkı Güney Kore'de olduğu gibi darbeci bir general tarafından sağlanmış ve ekonomik kalkınma planları hızlı bir şekilde işlevsel hale getirilmiştir. Güney Kore gibi ağır iç ve dış krizleri yakın zamanda göğüslemek zorunda kalmamış Brezilya, ekonomik kalkınma planlarında daha iyi bir performans sergilese de, enflasyon ve işsizlik sorununa çözüm getirememiştir. Bu makalenin ikinci kısmında Brezilya ve Güney Kore'nin geçtiği siyasi ve ekonomik süreçlere değinilecek ve ekonomik kalkınma planları karşılaştırılıp, teorik bir alt yapı ile birlikte sonuç kısmına ulaşılabilecektir.

1. Güney Kore'nin Ekonomik ve Siyasi Yapısı (1948-1971)

Dünyanın kadim coğrafyalarından olan Asya kıtası ve o kıtaya özgü halklardan biri olan Kore halkı, eski ve köklü tarihi ile Kore yarımadasında yaşamaktadır. Tarihsel olarak bazı dönemler hariç çoğu yüzyıllarda bir devlet altında yaşayan Kore halkı; 1910 yılında Japonya tarafından işgal edilmesi ile birlikte sömürgecilik anlayışı ile tanışmıştır. Bu yıllardan itibaren büyük baskılarla karşılaşan yarımada, Japonların 2. Dünya Savaşını kaybetmesiyle birlikte farklı bir kulvara doğru yol almıştır. Savaşın dünyanın süper güçleri olarak ayakta kalan devletleri olan ABD ve Sovyetler Birliğinin ortaklaşa aldıkları karar ile Sovyetler Birliği Kore'nin Kuzeyine, ABD ise Güney kısmına yerleşmiştir. Bu kararın ardından Soğuk Savaşında getirdikleri ile birlikte ayrışan ve değişim göste-

ren Kuzey ve Güney, idari yapılanma olarak da iki ayrı blokta yer almıştır. 1945 yılından itibaren başlayarak gerginleşen Kuzey ve Güney ilişkileri, resmi olarak kuruldukları 1948 yılında ise ayrı bir boyut kazanmış; 1950 yılına gelindiğinde ilişkiler sıcak bir çatışmaya dönüşmüştür. Bu sıcak çatışma süper güçlerin devreye girmesi ile çıkmaza girmiş ve savaş 1953 yılında son bulsa da 1945'de kabul edilen sınırlarda fazla bir değişiklik yaşanmamıştır.(Gökmen, 2014, ss.59-67)

1953 yılında son bulan savaş geride büyük oranda yıkılmış bir ekonomi ve altyapı bırakmıştır. Birde bu sorunların üzerine Kore'nin bölünmüş olan siyasi yapısı ve aradaki düşmanlık ve halkın aileler, hatta kardeşler bazında bölünmüş olması durumu daha da kötüleştirmiştir. Kore savaşında ise 2,5 milyona yakın insan ölmüş; Kuzey Kore Sovyetler ve Çin'in kontrolüne, Güney Kore ise büyük oranda ABD'nin etkisi altına girmiştir. Güney Kore her şeye rağmen ilerleyen yıllarda Kuzey Kore'ye nazaran daha az baskıcı bir rejime sahip olsa da seçimle iş başına gelen yöneticilerin sorunlara çözüm üretememesi ve ekonomik olarak da ABD'den gelen yardımlara olan muhtaçlığın giderek artması; 1960 yılında öğrenci olaylarını tetiklemiş ve Güney Kore'nin ilk Cumhurbaşkanı olan RheeSyng Man istifa etmek zorunda kalmıştır. Yerine %80'lik bir oyla gelen Yun BoSeon ise 1961 yılında kısmi olarak; Mart 1962'deki askeri darbe ile iseresmi olarak yönetimden indirilmiştir. Darbeci General Park ChungHee ise eski Cumhurbaşkanı'nın yerine yönetime geçmiş ve suikastle öldürüleceği 1979 yılına kadar ülkeyi yönetmiştir.(Çolakoğlu, 2009, ss.197-211)

1962 yılında Cumhurbaşkanı olan ParkChungHee hızlı bir şekilde ekonomik ve siyasi yapının güçlendirilmesi için bir dizi önem planı açıklamıştır. Bu önlem planının açıklanmasında ise; yönetime askeri darbe ile gelmesinin altına yatan ana sebebin Güney Kore halkına hizmet olduğunun halk tarafından kabulü ve yönetiminin meşruluğunun sağlanma amacı yatmaktadır. Ekonomik bir girişim olarak ise 1962 yılında ilk ekonomik kalkınma planı ilan edilmiştir. Bu ilk planın temel özellikleri ise sırayla;

• İhracat-İthalat Bağlantı Sistemi: İhracatçı şirketlerin kolay bir şekilde ithalat mallarına ulaşımını

- Döviz gelirlerinin vergiden muaf tutulması
- Devlet kontrolündeki bankaların ihracatçı firmalara kolay krediler sağlaması
- İhracatçı firmaların gümrük vergilerinden muaf tutulması
- İhracatçı firmalara ithalat için döviz serbestisi sağlanması
- İhracat sigortası sisteminin dizayn edilmesi ve devlet tarafından güvence altına alınması
- Güney Kore ulusal para biriminin değerinin düşürülmesi ve değer kazanmaması için kayan-parite sisteminin uygulanması olarak sıralanabilir.(Çakmak, 2016, ss.155-156)

Uygulanan bu akıllı politikalar ve istikrarlı bir yönetimin mevcudu, hedef olarak konulan %7,1'lik büyüme hedefinin üzerine çıkılmasına neden olmuş bu durumda Güney Kore'ye ve onun yönetime olan güveni arttırmıştır. Ayrıca bu dönemde dışarıdan yani ABD'den alınan askeri ve ekonomik yardımlarda bu ekonomik kalkınma planlarının başarısına önemli katkılar yapmıştır. Bu dönemde ise Güney Kore halkının bazı özellikleri, bu kalkınma planlarının başarısına ivme kazandırmış ve diğer ülkelere nazaran daha başarılı bir kalkınma modelini dünya ekonomi tarihine kazandırmıştır. Güney Kore halkının bu özellikleri ise; Yeni Konfüçyanizm, Güney Kore hükümetinin politikalarına olan uyum, sadık ve büyük aile şirketleri, fakirlikten kurtulma isteği, yoğun bir çalışma disiplini, homojen bir millet ve dil gibi kritik bazı özelliklerdir. (Karsan ve Atay, 2012, ss.30-31) Bu özellikler sayesinde ikinci ekonomik kalkınma planının sonuna doğru; 1960'lı yılların başında 60 dolar olan kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla 316 dolara çıkmış; İhracat ise 55 milyon dolardan, 1971 yılının sonunda 1 milyar doların üzerine çıkmıştır.(Çakmak, 2016, ss.159-160)

2.Güney Kore'nin Ekonomik Kalkınma Planları(1962-1971)

2.1.Birinci Ekonomik Kalkınma Planı(1962-1966)

1961 yılında yönetime gelen General Park ChungHee 1962 yılından itibaren resmi olarak birinci ekonomik kalkınma planını uygulamaya koymuştur. Park'ın uyguladığı bu kalkınma planında ihracata dayalı bir ekonomik büyüme hedeflenmiş, bunun içinde özel sektörle dayanışma içinde

olan, karşılıklı olarak iki tarafında kar edebileceği bir sistem dizayn edilmiştir. İlk olarak Güney Kore para birimi Won'un değeri düşürülmüş ve faizler arttırılmıştır. Artan faiz oranları ile birlikte yabancı yatırımlar çekmeye başlayan Güney Kore; aynı zaman da devlet destekli kredileri büyük aile şirketlerinin hizmetine sunmuştur. Artan faiz oranları bir yandan yabancı yatırım çekerken, pozitif bir etki olarak anti-enflasyonist hareketlere neden olmuş; diğer yandan ise artan faiz oranlarının bir diğer etkisi de tasarruf oranların artması olmuştur. Artan tasarruf oranları bankalara zamanla mevduat olarak geri dönmeye başlamış, bu geri dönüşler ise kredi olarak devlet garantili bir şekilde büyük aile şirketlerinin hizmetine sunulmuştur.(Çakmak, 2016, ss.154-155)

Tüm bu yapılan ihracatı özendirici ekonomi politikaları meyvelerini kısa sürede vermeye başlamış ve ihracat 1962 yılında 55 milyon dolar iken; 1964 yılında 120 milyon doların üzerine çıkmıştır. Ancak uygulanan bazı ekonomi politikaların yurt içi şirketler üzerinde olumsuz etkileri de olmuş; bu olumsuz etkiler faiz oranlarının arttırılması ile kredi geri dönüşlerini zorlaştırmış ve Güney Kore Won'un değerinin düşürülmesi ile artan iç maliyet girdileri şirketlerin iç mali yapılarını büyük oranda sarmıştır. Bu olumsuz gelişmelere hızlı çözümler üreten Güney Kore hükümeti, aile şirketlerini desteklemek için teşvik paketleri geliştirmiş ve ihracatta olan vergileri nerdeyse sıfırlamıştır. Bu vergi indirimleri ve devlet tarafından verilen ihracat teşvikleri, şirketlerin ihracata yönelmesini kolaylaştırmış ve ekonomik büyüme ihracata bağlı olarak yıllık ortalama %7,5 oranında gerçekleşmiştir.(TMMOB Sanayi Kongresi, 2007, ss.22-35)

Tüm bunlara ek olarak bankaların devlet tarafından ulusallaştırılmış olması ve az miktardaki yerli sermayenin devlet tarafından bazı kritik sektörlerdeki şirketlere kredi olarak aktarılması da devleti kalkınmanın hem izleyicisi hem de yönlendiricisi konumuna getirmiştir. Ayrıca halkın ekonomik olarak problemlerinin acil olarak çözüm bekliyor olması ve darbe yönetiminin meşrutiyetini sağlaması gerekliliği; hükümeti acil ve hızlı kararlar almaya itmiştir. Alınan bu hızlı kararlar hem halk hem de devlet açısından olumlu sonuçlar vermeye başladığında, darbe yönetiminin de ömrü uzamıştır. İlk ekonomik kalkınma planında çok yakın olsa da hedeflerin tam olarak tutturulamaması diğer ekonomik kalkınma planlarının daha profesyonel olarak hazırlanmasına ve önce hafif daha sonra ağır sanayi hamlelerine giden yol açmıştır.(Karabulut, 2013, ss.62-65)

2.2.İkinci Ekonomik Kalkınma Planı(1966-1971)

Bu ekonomik kalkınma planında birinciye nazaran sanayi altyapısı hızlı bir şekilde modernize edilmiş ve ithal ikameci sanayileşmenin kurulması temel hedef olarak belirlenmiştir. Bu ekonomik kalkınma planında daha çok demir-çelik, imalat ve kimya sanayilerine önem verilmiştir. Birinci ekonomik kalkınma planından birçok tecrübe edinen Güney Kore'nin devlet elitleri; ikinci planın uygulanmasında daha başarılı olmuştur.Bu planda uygulanan temel politikalar şöyle; ormancılık ve balıkçılığın geliştirilmesi, tahıl ürünlerinde kendi kendine yeterli bir duruma ulaşılması, sanayileşmenin temellerinin kurulması, ödemeler dengesi açığının giderek azaltılması, nüfus artış hızını yavaşlatılması, istihdam oranının yükseltilmesi, çiftçilerin gelirinin yükseltilmesi, teknoloji altyapısının geliştirilmesi, verimliliğin yükseltilmesi olarak sıralanabilir. Bu temel hedefler doğrultusunda bölgesel eski düşmanlardan biri de dost haline çevrilmiş ve Japonya ile ticari ve dostluk anlaşmaları imzalanmıştır.(Karabulut, 2013, ss.62-65)

Bu bölgesel gelişmelere ek olarak Vietnam Savaşı'nın hızla daha fazla yıkıcı bir hale gelmesi ve Güney Kore'nin ABD'ye yardım için bölgeye asker göndermesi; buradan alınan askeri yardımların da ekonominin geliştirilmesi için kullanılması, ekonomik kalkınma planının performansını iyi bir şekilde etkilemiştir. ABD'den gelen bu kaynak akışı ve yardımlar; %20'lerde olan işsizlik rakamlarını %5'lere kadar hızla düşürmüştür. Güney Kore'nin emek fazlalığının ise yüksek bir oranda olması ve işgücünün ucuz olması ağır işçilik gerektiren sanayi dallarını cazip kılmış ve halk burada ezilen taraf olmuştur. Halkın bu konuda rahatsızlıklarının baş göstermesi, darbeci yönetimi rahatsız etse de yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin ise önünü açmıştır. Kuzey Kore tüm bu dönemlerde sosyalist propagandayı Güney Kore topraklarında işlemiş ve zaman zaman Güney Kore devlet elitlerine karşı suikastlar düzenlemiştir. Ama Vietnam Savaşı'nın varlığı ve büyük güçlerin

başka bir yerde çatışma istememesi tarafları dizginlemiş; Güney Kore tarafı ise daha çok ekonomisini geliştirmek ve büyümek için çaba sarf etmiştir. İhracat odaklı yapılan büyüme stratejisi ise Güney Kore'yi dışarıya daha bağımlı bir yapıya büründürmüştür.(Sungur, 2000, ss.119-131)

Tüm bu olumlu ve olumsuz gelişmelere rağmen; Güney Kore ekonomik kalkınma planını başarı ile uygulamış ve hedeflediği büyüme rakamlarını yakalamış hatta geçmiştir. Örneğin yüzde %7'lik büyüme tahmini, yıllık ortalama %9,5 oranında; yatırımların GSMH oranı ise %19,6 beklenirken, %26,1 oranında gerçekleşmiştir. Yani hedeflenenlerden daha büyük bir başarı elde edilmiştir. Yakalanan bu başarı sayesinde sanayi alt yapısı güçlendirilmiş ve yeni kalkınma planları içinde kaynak sağlanmıştır.(Sarıay, 2006, ss.22-45)

3.Brezilya'nın Ekonomik ve Siyasi Yapısı(1945-1972)

Portekizliler tarafından 1500'lü yılların başından itibaren işgal edilmeye başlanan Brezilya, yaklaşık olarak 1822 yılına kadar Portekiz Kraliyet ailesinin yönetimi altında kalmış ve yarattığı varlıklar Avrupa'ya aktarılmıştır. Brezilya'nın ilk dönemlerde kereste ikinci dönemde şeker kamışı üçüncü dönemde altın ve gümüş varlıkları hızlı bir şekilde Portekiz hazinesine aktarılmıştır. Yerli halk ise ya Brezilya'nın yeraltı kaynaklarının çıkarılmasında birer araç olarak kullanılmış ya da sistematik olarak katliama uğramıştır. 1822 yılından sonra bağımsızlığını kazanan Brezilya; Avrupa ile olan ticaretini hem kültürel hem de ekonomik olarak devam ettirmiştir. Bu dönemden sonra kahve üretimi büyük bir ihracat kalemi haline dönüşmüş ve 1920'li yıllara kadar kahve; Brezilya'nın ihracatında ve siyasi yönetiminin eğilimlerinde önemli bir yer tutmuştur. 1930'lu yıllarda ise Brezilya tıpkı Türkiye'de olduğu gibi sanayileşme hamlelerine girişmiş ve tarıma bağlı olan ekonomi, sanayiye geçiş için bir araç ve girdi olarak kullanılmıştır. Ancak bu durum kölelik sistemini ülkede yaygınlaştırmış ve bu durumun genel bir toplumsal rahatsızlığa dönüşmesi, hükümeti önlem almaya itmiş ve kölelik yasaklanmıştır. Bu yasaklama ile birlikte Brezilya da kültürel olarak bir değişim süreci başlamıştır. Bu farklılık gösteren siyasi ve ekonomik eğilimler içinde ordu; değişik ideolojik düşüncelere sahip grupların baskıları ile darbelerin başat oyuncusu olmuş ve Brezilya tarihine damgasını vurmuştur.(Kiber, 2012, ss.2-3)

Bu darbelerin genel nedenleri veya darbe yönetimlerinin yönetime el koyma sebeplerinde vurguladıkları nokta ekonominin düzeltilmesi ve düzenin tekrar sağlanması gibi değişik araçlar olmuştur. Bu araçların ortaya konulmasında halkın onayını kazanmak çok önemli olmuşsa da Soğuk Savaş'ın getirdiği konjonktür ve ABD'nin Latin Amerika kıtasını kendisinin arka bahçesi şeklinde görmesi; Brezilya'nın gelişmesinde ve ilerlemesinde engellerin başında gelmiştir. Latin Amerika ülkelerinden alınan hammadde ve diğer maddelerin, ABD ve batı ülkeleri açısından ucuz olması ve özellikle ABD için kolay ulaşılabilir olması bu ülkeleri; ABD için daha değerli kılmıştır. Bu değişik çıkar özelliklerinin yanında bölgenin ABD'ye yakın olması ve Latin Amerika kıtasındaki genel fakirlik ve yeraltı kaynakları bakımından zenginlik ve önemli Sovyetlerin bölgeye inme tehlikesi; bölgede ABD'yi daha agresif bir hale getirmiştir. Bu agresiflik içinde ABD istihbaratı, bölgede birçok darbenin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu darbelerden en önemlilerinden biri ise 1964 yılında Brezilyada yapılan askeri darbedir. Bu darbe sonrası elit tabakada olan veya olması muhtemel iki binin üzerindeki önemli kişi 'Ölüm Filoları' ile darbe yönetimi tarafından öldürülmüştür. (Yılmaz, 2015, ss.1-6)

31 Mart 1964 tarihinde darbeciler tarafından devlet başkanı Goulart görevinden alınmış ve Uruguay'a sürgüne gönderilmiştir. Devlet başkanının bu şekilde görevden alınmasının nedeni ise; Komünistlere karşı gereken şiddeti göstermemiş olması ve ordu ile arasındaki bağı tam olarak sağlayamamış olmasıdır. Bir tezatlık olarak ise devlet başkanın üvey kardeşi darbe döneminde 3. Ordunun başında görev almış ve devlet başkanı olan kardeşine komünistlere karşı misilleme yapılmasını istemiş ama devlet başkanı bunu kabul etmemesi üzerine isyancı yani darbeci 1. ve 2. Ordu'nun saflarına katılmıştır. Darbenin başarılı olmasının arkasında ise yine diğer Latin Amerika devletlerinde olduğu gibi CIA darbenin yapılmasında önemli bir rol oynamış ve ordu yaklaşık 21 yıl Brezilya'nın ekonomi ve siyasi tarihinde başat bir rol üstlenmiştir. İşte bu dönemde tıpkı diğer darbeler-

de olduğu gibi ekonomiyi iyileştirmek için gelen ordu 1964-1968 ve 1968-1972 ekonomik kalkınma planlarını hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur.(TMMOB Sanayi Kongresi, 2007, ss.24)

4.Brezilya'nın Ekonomik Kalkınma Planları(1964-1972)

Brezilya'da istikrar arayışları aslında ülkenin kuruluş tarihine kadar dayanmaktadır. Yani siyasi istikrar ile ekonomik istikrar ülkede, her zaman eş anlamlı olarak görülmüş ve ülkede bu iki yapıda ne zaman istikrar sağlandıysa, ekonominin performansı daha iyiye gitmiştir.1964 yılında iktidara gelen askeri yönetim, siyasi olarak diğer rakiplerini de saf dışı bıraktıktan sonra Brezilya'nın 1920'lere dayanan ekonomik kalkınma çalışmalarının hızlandırılması için ilk olarak; 1964-1968 yılları arasında birinci ekonomik kalkınma planını hazırlamış ve başlıca şu hedefleri belirlemiştir;

- Karları azalan yabancı sermayenin ülkeye tekrar kazandırılması
- Enflasyonun düşürülmesi
- Ekonomik istikrarın sağlanması

Bu üç temel hedef doğrultusunda ekonomik kalkınma planı hızlı bir şekilde yürürlüğe konulmuş ve ekonomi; enflasyon hariç büyük bir hızla toparlanma trendine girmiştir.(TMMOB Sanayi Kongresi, 2007, ss.23-24)

Birinci(1964-1968) ve ikinci(1968-1972)ekonomik kalkınma planlarında uygulanan ekonomi politikaları, daha çok dış yatırımı ülkeye yeniden çekmek amaçlı olup, aşırı yüksek enflasyonla birlikte, yüksek büyüme rakamlarıyakalanmaya çalışılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda siyasi baskılar arttırılmış, üniversitelerde öğrenci olayları yasaklanmış, üniversite hocaları işlerinden çıkarılmış, medyaya sansür uygulanmış, siyasi cinayetler büyük bir artış göstermiş, sol kesime baskıda sert bir şekilde arttırılmıştır. Bu artan baskılara rağmen; Brezilya ekonomisi 1960-1970 yılları arasında yaklaşık olarak yıllık %5,9 oranında bir büyüme sağlamıştır. İlerleyen yıllarda ise bu oran daha yüksek rakamlarda gerçekleşmiş ve 1970-1980 yılları arasında %8,6 oranına çıkmıştır. Sağlanan bu ekonomik iyileşmeler siyasi baskıların hafiflemesine ve 1985 yılında özgür seçimlerle birlikte yönetimin sola devrine neden olmuştur. Bu gelişmeler Brezilya da kısmen de olsa baskılar dönemi sona ermiştir.(Holanda, 2012, ss.1-17)

Bu ekonomik kalkınma planlarına devlet tarafından verilen destek ve yurtdışından gelen büyük miktardaki dış yatırım, ekonomik gelişmişliğinin hem bölgesel hem de ulusal olarak halka yansımaya neden olmuştur. Bu yansıma ile birlikte halkın yönetime olan bakışı yavaş yavaş değişmeye başlamış ve bazı sokak olayları durgunlaşma eğilimine girmiştir. Ama Brezilya da darbe yönetiminin kendine muhalif olanları tasfiye etmeye devam etmesi ve özellikle sol kesime oldukça sert tedbirler uygulaması ekonomik iyileşmelerin başarısına gölge düşürmüştür.Ekonomik kalkınma planlarının bir diğer önemli noktası ise bölgesel olarak büyük bir coğrafi yapıya sahip olan Brezilya'nın tümünde bu kalkınma planlarının uygulanmış olmasıdır. Zengin bölgelere yapılan yatırımların yanı sıra devlet, fakir olan Amazon bölgelerini de tarıma ve ormancılığa açmış ve balıkçılıkta desteklenmiştir. Daha sonra bu bölgelerden elde edilen gelirlerin bir kısmı sanayi alt yapısının kurulması için kullanılmıştır. Bu dönemde Brezilya'nın etanol ve diğer yakıt türleri konusunda araştırmalarının başlamış olması ve gelecek yıllarda ise nerdeyse petrole eşdeğer bir yakıt türünün piyasaya sürmesi ise Brezilya ekonomisine birçok artı değer kazandırmıştır. (Holanda, 2012, ss.1-17)

Askeri yönetimin ortaya koyduğu ilerleme ve düzen sloganı iki ekonomik kalkınma planının başarısını büyük orandan sağlamış ve makineleşmiş tarım, alt yapı projeleri ve diğer değişik projelerle ülke hızla bir şantiye görünümünü kazanmıştır. Bu önemli projelerden biri de 1964 yılında Legal Amazonia projesidir. Bu proje; Amazon bölgelerinde yaşayan fakir yerli halkın ülke ile bütünleşmesinde ve gelirlerinin arttırılmasında büyük bir rol oynamış ve enflasyonda hızla düşme eğilimine girmiştir. Ayrıca askeri ihtiyaçlar için Sao Paulo'da özel endüstri bölgeleri kurulmuş ve ordunun modernizasyonu içinde kaynaklar dikkatli şekilde harcanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise askeri rejim ile özel sektörün çıkarları gereği aynı hedef doğrultusunda hare-

ket etmeleridir. Bu beraber hareket eğilimi sonucu ekonomik büyüme Brezilya'nın geneline yayılmıştır. Hem özel sektör hem de askeri rejim sanayi alanında büyük yatırımlar yapmış ve bugün bu sayede Brezilya bir silah ihraç eden ülke konumuna gelmiştir. (Küntay ve Narlı, 2014, ss.90-115)

5.Güney Kore ve Brezilya Ekonomik Kalkınma Planlarının Kıyaslamasının Teorik Alt Yapısı

İki farklı ülkede uygulanan bu ekonomik kalkınma planlarının, ülke tarihlerinde büyük ve sarııcı etkileri olmuştur. Bu etkiler gelecek yıllar içinde iki ülke açısından da önemli tecrübelerin kazanılmasında öncü bir rol oynamıştır. Ülkelerin kültürel dokuları bu planlara bağlı olarak toplumundan sanayi toplumuna doğru evrilmiştir. Örneğin tarım toplumlarında önemli bir yer tutan tarım işçileri, sanayi tesislerinin yeni işçileri olmuş ve iki ülke; İngilizlerin 19. yüzyılda yaşadığı değişimi tıpkı Türkiye'de olduğu gibi askeri bir hükümetin yönetimi altında yaşamıştır. Bu bağlamda iki ülkenin kalkınma planlarının karşılaştırılmasının daha sağlam temellere dayanması için iki adet teoriden yararlanılması iki ülkenin farklılıkları açısından önemlidir. Bu teoriler ise bağımlılık teorisi ve uluslar neden başarısız olur tezidir.

5.1.Bağımlılık Teorisi

1960'lı yıllarda merkezi gelişmiş devletlerin geri kalmış ülkelere oranla kalkınma konusunda daha başarılı olduğunu vurgulayan, bu teoriye göre merkez ülkelere bağımlı konumda olan geri kalmış veya gelişmekte olan ülkeler, ekonomik kalkınmalarını sağlayamamakta ve bu yüzden bu ülkelerin geri kalmışlığı da süreklilik arz etmektedir. Gelişmiş ülkelere her konuda bağımlı olan ve kalkınma için gerekli maddi desteği ve teknolojiyi transfer etmesi gereken, gelişme arzusundaki ülkeler, merkez ülkelerin kısıcında olup gelişmiş ülkeler de bu geri kalmış ülkelerin gelişmelerine sıcak bakmamaktadır. Yani Bağımlılık teorisi ve onun alt katmanları olan diğer görüşler, geri kalmışlığı ve kalkınamamayı dış etmenlere bağlamaktadır. (Yavilioğlu, 2002, ss.61-62)

Bu nokta da bağımlılık teorisi açısından; Brezilya ve Güney Kore'nin ekonomik kalkınma planlarının karşılaştırılması; iki devletinde tarihsel olarak büyük oranda merkezi devletlere olan bağımlılığı ve kalkınma meselesinde dış yardıma ihtiyaç duymaları, teorinin önemini ve açıklamalarını değerli kılmaktadır. Güney Kore'nin başarılarını açıklamada ise yetersiz kalmakta olan bu teori, yeni bir teoriye olan ihtiyacı perçinlemektedir. Genel olarak bağımlılık teorisi iki ülkenin tarihinin sömürge dönemlerine sahip olması konusunda ve dışarıya bağımlılık konusunda gerekli yerlere değinse de kısmi olarak bazı noktaların boş kalmasına neden olmaktadır. Bu boşlukların giderilmesinde ise Daron Âdemoğlu'nun 'Uluslar Neden Başarısız Olur Tezi' devreye girmekte ve iki ülke arasındaki kalkınma farklılıklarını açıklamadabirçokimkân sunmaktadır.

5.2.Uluslar Neden Başarısız Olur Tezi

Ulusların başarısızlığı veya iki farklı ulusun aynı oranda başarıyı yakalamamış olması toplumların tarihi, sosyal, siyasal ve en önemlisi de kültürel süreçlerindeki olup önemli bir olgudur. Güney Kore ve Brezilya toplumlarının kültürel özellikleri açısından bu denli ayrışan başarıları veya başarısızlıkları temel olarak bu toplumların kültürel şifrelerinde gizlidir. Tarihi olarak Brezilya'nın aşırı yozlaşmış yapısı, iktidara kim gelirse gelsin istenilen başarı düzeyinin yakalanmasını engellemiştir. Örneğin 1958 yılında seçimleri kazanan İşçi partisi iktidara gelmesine rağmen; Solcu anlayış ve onun başarı meyveleri, Brezilya da kendini gösterememiş ve yozlaşmış yapı başarıların önüne set çekilmesine neden olmuştur.(Ademoğlu, 2013, ss.27-28)

Güney KoreBrezilya'ya nazaran Asya kültürünün vermiş olduğu devlete bağımlılık ve devlet tarafından verilen görevlerin kesin bir olguymuş gibi toplum tarafından algılanması ve yerine getirilmesi Güney Kore'nin kalkınmasında önemli bir yer tutmuştur. Brezilyada ise durum Güney Kore örneğinin tam tersi şekilde gerçekleşmiş ve Brezilya'da özellikle enflasyonun düşürülmesinde hükümet oldukça zorlamış ve kalkınma planlarının sonunda hükümet enflasyon için değişik projeleri hayata geçirmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Brezilya'nın Güney Kore gibi bir trajik savaştan çıkma-

mış olması ve İkinci Dünya Savaşından dasadece ekonomik anlamda etkilenmesi, kalkınma planlarının başarısında Güney Kore'yi ekonomik ve altyapı anlamında geri plana düşürmüştür. Ayrıca Güney Kore hem savaşan taraflardan birinin sömürgeci altında bulunmuş olması hem de nüfusunu bu sömürgeci güce asker olarak vermek zorunda kalması, Brezilya'yı bir adım daha Güney Kore'nin önüne geçirmiştir. Diğer yandan Japonya'nın savaş da ki durumu kötüleştiğçe buna bağlı olarak Kore topraklarında ki yönetiminin sertleşmesi, Güney Kore halkının direniş azmini daha çok arttırmış ve özgürlük konusunda halkın daha istekli bir hale gelmesine neden olmuştur. Brezilya da ise Güney Kore gibi bir durum söz konusu olmamıştır.(Karsan ve Atay, 2012, ss.29-35)

6. Güney Kore ve Brezilya'nın Ekonomik Kalkınma Planlarının Karşılaştırılması

Brezilya ve Güney Kore'nin ekonomik kalkınma planları ve bu kalkınma planları sonucu elde edilen başarılar, modern yüzyıla damgasını vuran önemli bazı olaylardan biridir. Bu olaylar kimi zaman fakir uluslara yol göstermiş kimi zamanda bakıldığında önemli dersler çıkarılması gereken olaylar olmuştur. Örneğin Brezilya gibi Latin kültürüne has özellikler gösteren ve çoğu zaman darbe yönetimleri altında yönetilmek zorunda kalan bir ülke diğer ülkelere sadece kalkınmadaki başarıları açısından örnek oluşturabilmiştir. Bu örnek oluşturma, sosyal ve siyasal açıdan ise pek mümkün olmamış, yalnızca kendi yakın çevresini kültürel olarak domino edebilmiştir. Latin Amerika ülkelerinin kültürlerinin veya yakın tarihlerinin en önemli olaylarından olan darbeler, her ülkede olduğu gibi bu ülkelerde de birçok soruna neden olmuştur. Diğer yandan darbe yönetimleri zaman zaman bölgesel savaşları tetiklemiş ve ülkelerini iflasa götürmüşlerdir. Örneğin 1982'de Arjantin darbe yönetimi, Falkland adaları için İngiltere ile savaşa girmiş ve savaşı kaybetmiştir. Bu savaş hem bölge ekonomisine hem de bölge ülkelerinin prestijlerine zarar vermiştir.(Güven Mustafa, Falkland Adalar Krizi, Erişim Tarihi: 30 Nisan 2017, <http://akademikperspektif.com/2013/03/22/falkland-adalari-krizi/>)

Güney Kore açısından Brezilya veya diğer Latin Amerika ülkeleri, Güney Kore'nin ihracat üzerinden büyüme stratejisi ile birlikte önem kazanmıştır. Ayrıca bu ülkelerin aynı potansiyel ekonomik yapıda oluşu ve nerdeyse benzer malları üretmeleri iki ülkenin farklı kulvarlarda yarışmalarını da engellemiştir. Ama Brezilya da 1970'lerin sonundan itibaren keşif edilen yeni yakıt türü; Brezilya'ya büyük katkılar sağlamış ve Güney Kore'nin aksine enerji için dışarıya ödenen dövizlerin ülkede kalmasını sağlamıştır. Brezilya'nın Güney Kore gibi yıkıcı bir savaş sonucu ekonomik altyapısının tahrip olmamış ve halkın savaş psikolojisini yaşamamış olması, Brezilya'yı Güney Kore karşısında bir adım daha öne geçirmiştir. Güney Kore'nin birde savaş sonucu ikiye ayrılmış olan yapısı ve karşısında kendisini yok etmek isteyen ve sosyalist rejim altında Kore topraklarını yeniden birleştirmek isteyen bir Kuzey Kore'nin varlığı, Güney Kore'yi Brezilya karşısında bir adım daha geri düşürmüştür. Güney Kore'nin Brezilya'nın önüne geçmesini sağlayan etmenlerde ise birçok alt başlık altında toplanabilir. Diğer başlıklar altında sıkça söz ettiğimiz gibi Güney Kore'nin kültürel ve sosyal dokusu, Güney Kore'nin kalkınmasında rakamsal olarak büyük artılar kazandırmıştır. Brezilya'nın ise kültürel dokusu ilk başlarda Brezilya'yı geri düşüren ana etmen olmuştur. Örneğin 1964-1972 yılları arasında uygulanan ekonomik kalkınma planları sonucu elde edilen başarı diğer yıllara kaynak oluşturmuşken, özellikle 1979'den sonra Brezilya'nın ekonomik büyüme hızı hızla düşmüş ve %4'dün altına gerilemiştir. Bu ekonomik büyüme rakamlarının düşmesinin arkasında birçok neden yatsa da darbeci yönetim gibi hızlı kararlar uygulayamayan hükümetler, ekonomik büyümenin büyük oranlarda devam ettirilmesini sağlayamamıştır.(library.brown.edu)

Güney Kore'nin kalkınma planlarının dayandığı salt faktörler ve dayanaklar ise Güney Kore kalkınma planlarının başarısını sağlamış ve bu faktörler;

- Uzun süre yönetimde kalan çoğu otoriter rejimlerin sağladığı siyasi istikrar
- İyi eğitilmiş, disiplinli ve motive olmuş çalışkan bir işgücü ve kadın iş gücünün yüksek katılımı
- Eğitime verilen önem ve öncelik

- Yöre insanının ticarete yatkınlığı
- Girişimcilik ruhu
- Devletin özel sektöre destek vermesi ve katalizör görevi üstlenmesi ve yönlendirmesi
- Tasarruf eğiliminin olağanüstü yüksek derecede olması ve bu tasarruf eğilimin yatırımlara kanalize edilmesi
- Tarım reformunun birçok bölgede başarılı biçimde uygulanması ve tarımın payının gelirler üzerindeki etkisinin azaltılması
- Ekonomide dışa açık, rekabete dönük ve serbest bir politika izlenmesi
- Etkin, dürüst ve pragmatik bürokrasi
- İhracatın öncelikli ve teşvikli bir sektör olarak belirlenmesi ve aynı zamanda lokomotif işlevini üstlenmesi
- İmalat sanayiye verilen önem
- Serbest piyasa mekanizmasının oluşturulma çabası ve piyasaya duyulan güven
- Küçük ve orta ölçekli aile şirketlerinin egemenliği
- Adil gelir dağılımı ve düşük oranlı enflasyon
- Yeni teknoloji arayışına ve kullanımına yatkınlık
- Araştırma ve geliştirmeye verilen öncelik
- Bölgenin yer üstü doğal kaynak zenginliği
- Yabancı sermaye girişinin özendirilmiş olması ve bunda başarılı olunması
- Dinsel, kültürel ve geleneksel gibibirçok başlık altında toplanabilecek faktörlerdir. (Öksüz, 2001, ss.44-46)

Bu kritik dayanaklarla ilerleyen Güney Kore kalkınma hamlesi, dönemin sonunda, yani 1971 yılında artık hafif sanayiye geçiş için çalışmalar yürüten; İşletmelerin ise dış dünyaya ihracat yapar hale gelmesine neden olan bir kalkınma hamlesi olmuştur. (Öksüz, 2001, ss.46-48)

Brezilya'nın ise Güney Kore gibi tarihi bir savaştan çıkmamış olması ve halkın Güney Kore halkı gibi salt bir ırka dayanmaması Brezilya'yı, Güney Kore'den ayıran bir diğer etmen olmuştur. Güney Kore'de Brezilya'ya nazaran sağ ve sol gibi iki ayrı uç noktaya karşı henüz o kadar hassas olmaması, Güney Kore'yi öne geçiren bir diğer etmen olmuşa da; Bu etmen daha sonra Güney Kore'de bazı sorunlara neden olmuş ve öğrenci olayları ile birlikte Kuzey Kore'nin de etkisiyle, Güney Kore sıkıntılı günler geçirmiştir. Brezilya da ise Güney ve Kuzey gibi bir ayrımın olmaması ve toplumun Güney Kore halkı gibi tek ulus iki devlet anlayışı ile kesin sınırlarla ayrışmaması, Brezilya'ya Güney Kore'ye nazaran ekonomik ve siyasi artılar kazandırmıştır. Örneğin bu dönemde Güney Kore gelirlerinin yaklaşık %4'ünü savunma harcamalarına ayırmak zorunda kalmış; Brezilya da ise ordunun yönetimde olmasına rağmen bu %4'lük rakam Brezilya savunma harcamasının oransal değerinin çok üstünde bir rakam olarak gerçekleşmiştir. (Moon ve Lee, 2010, ss.1-5)

Büyüme rakamları açısından ise bu kalkınma planları uygulandıkları ülkelere büyük katkılar sunmuş ve diğer kalkınma planları için özendirici bir konum üslenmiştir. Örneğin Güney Kore'nin kalkınma planları başlamadan önce Güney Kore'nin ekonomik büyüme hızı, 1960 yılında yalnızca %2,1 iken bu oran kalkınma planlarının ilk meyvelerinin alındığı yıllardan biri olan 1964 yılında %9,7 oranında gerçekleşmiştir. Bu hem hedeflenenden daha büyük bir oran olmuş hem de ihracata büyük katkılar yapmıştır. Daha sonraki yıllarda da büyüme rakamları neredeyse 1964 yılındaki rakamlara yakın bir seviyede gerçekleşmiştir. Burada değinilmesi gereken bir diğer nokta, bu kalkınma planları uygulanırken bölgesel olarak konjektörün; Güney Kore açısından negatif bir konumda olmuş olması ve Vietnam savaşının yakın bir gelecekte bölgeyi çatışmaya sürükleyebilecek olması, Güney Kore ekonomisini etkilese de ABD'nin yardımlarıyla bu negatif etkiler kısa bir sürede atlatılmıştır. Daha sonraki yıllarda ise Güney Kore'nin ekonomik büyüme rakamları 1966 yılı %12,2, 1968 yılı %11,3, 1970 yılı %8,8, 1972 yılı %4,9 oranında gerçekleşmiştir. Bu büyüme rakamları ve yıllara göre gittikçe büyüme rakamlarının düşmesi, kalkınma planlarının ve büyümenin motoru olan

stratejik sektörlerin değiştirilmesine ve farklı sanayi dallarına dayanan ekonominin kurulmasına neden olmuştur. (www.tradingeconomics.com)

Brezilya da kiekonomik büyüme oranları ise Güney Kore'nin ekonomik büyüme rakamlarından farklı olmuş ve Güney Kore de düşük enflasyon rakamlarının sürmesi ile halk büyük ölçüde kalkınma veya büyüme rakamlarındanBrezilya'ya nazaran daha fazla yararlanabilmiştir. Halkın normal hayatını sürdürme konusunda ilerleyen yıllarda bazı sıkıntılar çekmesi isehükümeti bölgesel olarak yeni planlarının yapılmasında teşvik etmiştir. Brezilya da 1964-1972 yılları arasındaki büyüme rakamları daha çok tek haneli olarak kalmıştır. Örneğin; 1960-1969 yılları arasındaki ortalama büyüme %6,1, 1970-1979 yılları arasındaki ortalama büyüme rakamları %8,9, 1980-1989 yılları arasındaki büyüme rakamları ise ortalama %3 oranında gerçekleşmiştir. Rakamlardan da anlaşıldığı gibi Brezilya'nın ekonomik büyüme açısından en başarılı dönemi 1970-1979 yılları arasında gerçekleşmiş ve Brezilya büyük oranda ekonomik gelişmesini bu yıllar içinde gerçekleştirmiştir. 1980'li yıllarla birlikte askeri hükümetin yönetimi sivillere devir etmesi ve uygulanan ekonomi politikalarından istenilen başarının elde edilememesi, büyüme rakamlarını %3'lere kadar düşürmüştür. (Küntay ve Narlı, 2014, ss.90-97)

Güney Kore ve Brezilya'nın ekonomik kalkınma planları, iki ülkeye gelecek yıllarda değişik başarılar getirmiş olsa da Güney Kore sağlam temeller üzerine kurduğu ekonomik altyapı sayesinde Brezilya'ya nazaran değişik alanlarda daha iyi bir performans sergilemiştir. Bugün bile Güney Kore'nin 50 milyonluk nüfus ile ürettiği 1,4 Trilyon dolarlık Gayri Safi Milli Hâsıla Brezilya'ya nazaran nüfusu anlamda daha başarılı olmuştur. Ayrıca Güney Kore bugün dünyanın sayılı ihracatçılarından biri olup firmalarını dünya geneline yaymış ve 2016 yılı rakamları ile 537 milyar dolarlık bir ihracat ülkesi konumuna gelmiştir. Bu noktada Brezilya ise 2016 rakamları ile 217 milyar dolar ihracat rakamı ile Güney Kore'nin gerisindedir. (www.worldbank.org)

Brezilya ve Güney Kore'nin ekonomik kalkınma planları açısından karşılaştırılmasında bir tarafın daha başarılı diğer tarafın ise daha az başarılı olması hem bağımlılık hem de uluslar neden başarısız olur tezi ile de açıklanabilir. İki ülkede de sömürge dönemleri yaşanmış ve bazı kaynaklar bakımından diğer gelişmiş ülkelere bağlı bir konumda, bu kalkınma planlarını gerçekleştirmiştir. Ama Güney Kore bu konuda Brezilya'dan daha iyi bir performans sergilemiş ve bu performans sonucu elde edilen gelirleri halkına daha fazla yansıtabilmiştir. Bu noktada ise uluslar neden başarısız olur tezi devreye girmekte ve Brezilya bu konuda Güney Kore'den ayrılmaktadır. Çünkü Brezilya'nın kültürel kodlarında gizli olan etmen, Güney Kore'de daha pozitif bir etki haline dönüşmüş ve Güney Kore başarı anlamında Brezilya'yı gerisinde bırakmıştır.(Ademoğlu, 2013, ss.27-28)

6.1. Güney Kore ve Brezilya'nın Ekonomik Performansları (1962-1972)

<i>Güney Kore</i>	<i>GSH</i>	<i>İhracat</i>	<i>Brezilya</i>	<i>GSH</i>	<i>İhracat</i>
1962	2,814M.\$	55M.	1962	19,930M.\$	1,214M.\$
1964	3,459M.\$	120M.\$	1964	21,200M.\$	1,430M.\$
1966	3,928M.\$	250M.\$	1966	27,060M.\$	1,741M.\$
1968	6,117M.\$	486M.\$	1968	33,880M.\$	1,881M.\$
1970	8,999M.\$	882M.\$	1970	42,330M.\$	2,739M.\$
1972	10,842M.\$	1.676M.\$	1972	58,540M.\$	3,991M.\$

Kaynak:CarvalhoandHaddad 1978, appendixtable, &https://tradingeconomics.com/south-korea/exports, Erişim Tarihi:(14.10.2017),

7. Sonuç

Brezilya ve Güney Kore farklı kıtalarda ve farklı kültürel yapılarda olsalar da bazı ortak noktalarda birleşebilmekte birçok noktada ise farklılaşabilmektedir. Bu ortak noktalar kalkınmanın hedefi ve elde edilmek istenen ekonomik gelişmişlik düzeyi olarak söylenebilir. Farklı noktaların bazıları ise bu elde edilmek istenen ekonomik gelişmişlik düzeyine gidiş yolu ve yoldaki başarılarıdır.

Brezilya ve Güney Kore, 1960'lı yıllarda ikisi de fakir ve yoksul kesimlerin çoğunlukta olduğu ülkeler olmuş ve yoksulluğun ortadan kaldırılması için iki adet ekonomik kalkınma planı uygulamışlardır. Darbeler ile başa gelen askeri yönetimler ise kendi rejimlerinin devamı için halka daha fazla ekonomik gelir sağlanması gerektiğini kavradıklarında ekonomik kalkınma planlarını uygulamaya koymuşlardır. İki ülkede birbirine yakın yıllarda iki adet kalkınma planı uygulamış ve ekonomik olarak daha üst bir seviye için birçok alt başlık altında planları işlevsel hale getirmişlerdir. Güney Kore ilk başlarda uyguladığı planda Brezilya'ya nazaran daha farklı tepkiler olsa da Brezilya'dan daha başarılı olmuş ve ekonomisini geriden getirmesine rağmen bugün oransal anlamda Brezilya'dan daha fazla malı dünya pazarlarına sunmuştur. Bu başarının altında birçok neden yatmasına rağmen daha çok ihracata dönük politikalar uygulayan ve Brezilya'dan daha farklı itici etmenlere sahip olan Güney Kore, kültürel farkındalığı ile daha fazla ön plana çıkmıştır. Bu planlarının değişik alanlarda karşılaştırılması aslında Güney Kore'nin ve Brezilya'nın yakın tarihlerinde olan olaylar bakımında farklı yollardan geçmiş olmaları sebebiyle istenilen doğruluk noktalarını tam anlamıyla vermese de Güney Kore'nin gözle görülür başarısı kendini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Âdemoğlu, D. (2013). *Ulusların Düşüşü* (Çev. Faruk Rasim Velioglu). Ankara: Doğan Kitap
- Arslan, C. & Taner, A. (2016). *Kalkınma Hamlelerimin Batı Dışı Örnekleri: Türkiye ve Güney Kore'nin Karşılaştırılması*, Akam Akademi Dergisi, Cilt:6(1):27-58
- Baer, W. (2008). *The Brazilian Economy: Growth and Development*. Boulder and London: Lynne Rienner Publishers
- Bear, W. (2014) *The Brazilian Economy Growth and Development*, Beşinci Basım, Londra: Prager Yayınları
- Çakmak, U. (2016). *Güney Kore'nin Ekonomik Kalkınmasındaki Temel Dinamikler*, Süleyman Demirel Üniversitesi İBBF Dergisi, Cilt:21(1): 145-169
- Gönel, F. (1996). *Yeni Ticaret Teorisi Işığında Güney Kore Ekonomik Kalkınma Deneyimi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul
- Gönel, F. (2012). *Güney Kore- Türkiye Kalkınma Deneyimlerinin Karşılaştırılması*, Yıldız Teknik Üniversitesi İBBF Dergisi, Cilt:2(1):1-13
- Güven, M. Frakland Adaları Krizi,
<http://akademikperspektif.com/2013/03/22/falkland-adalari-krizi/>, Erişim Tarihi: (30.04.2017)
<http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/bra/>, Erişim Tarihi:(01.05.2017)
<http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/kor/>, Erişim Tarihi:(01.05.2017)
<http://www.reuters.com/article/us-brazil-economy-gdp-idUSKBN16E1EL>, Erişim Tarihi:(01.05.2017)
<http://www.tradingeconomics.com/south-korea/gdp-growth>, Erişim Tarihi:(01.05.2017)
<https://library.brown.edu/create/fivecenturiesofchange/chapters/chapter-7/economic-miracle/>, Erişim Tarihi:(01.05.2017)
<https://tradingeconomics.com/south-korea/exports>, Erişim Tarihi:(14.10.2017)
- Karabulut, Ö. (2013). *Güney Kore Kalkınma Deneyimi: Sanayi ve Teknoloji Politikalarının Rolü ve Önemi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul
- Karsan, G.& Atay, E. (2012). *Kore Ekonomik Gelişmesinin Sosyal-Kültürel Dinamikleri: Yeni Devletçi Yaklaşım*, Avrasya İncelemeleri Dergisi, ss.29-73
- Kiber, S. (2012). *Brezilya Ekonomisi*, Akademik Barış Dergisi, Sayı:30, ss.1-19
- Künay, B.& Narlı, N. *Latin Amerika'yı Anlamak*, İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları
- Melantonio, C. (2005). *Brezilya Ekonomisindeki Son Gelişmeler*, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Cilt:20(229):21-25
- Moon, C.& Sangkeun, L. (2010). *Military Spending and the Arms Race on the Korean Peninsula*, The Asia-Pacific Journal, Cilt:8(2):1-18
- Öksüz, S. (2001). *Doğu Asya Mucizesinin Dünü ve Krizin Bugünü Türkiye İçin Bazı Çıkarımlar*, Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt:1(1):39-64
- Sarıay, İ. (2006) *Güney Kore Kalkınma Modeli, Güney Kore Devletinin Kalkınmadaki Rolü ve Örnek Bir Ülke Olarak Türkiye'ye Uygulanabilirliği*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkaile Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Skidmore, T. (1988). *The Politics of Military Rule in Brazil, 1964-85*. Oxford: Oxford University Press
- Sungur, N. (2000). *Güney Kore Kalkınma Fırsatını Nasıl Yakaladı*, Cumhuriyet Bilim ve Teknik Dergisi, Cilt:14(215):119-131
- The World Bank Outlook, Korea,
<http://www.worldbank.org/en/country/korea>, Erişim Tarihi:(01.05.2017)
- TMMOB Sanayi Kongresi,(2007). Oda Raporu, *Ülke Örnekleri İle Kalkınma Ve Sanayileşme Modelleri*, s:1-122
- Ulusoy, A.(1992). *Devlet ve Kalkınmanın Nedenleri*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:47(3):343-352
- Yavilioğlu, C. (2002). *Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistlik Kalkınma Teorileri*, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:3(2): 49-69

SEÇİLMİŞ TÜRK VE AVRUPA ÜLKELERİNİN KALKINMIŞLIK DÜZEYLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İKİLİ LOGİT MODEL İLE İNCELENMESİ¹

Kübra Çelik²

Öz

Çalışmamızın amacı seçilmiş Türk ülkelerinin ve seçilmiş Avrupa ülkelerinin kalkınmışlık düzeylerine etki eden faktörleri incelemektir. Ekonometrik modellerde sayısal olarak ifade edilemeyen değişkenleri analize sokmak için bağımlı değişken olarak yer alan nitel tercih modelleri geliştirilmiştir. Çalışmamızda ilk olarak kalkınmışlık göstergelerinden İnsani Kalkınma Endeksi açıklanmıştır. Ampirik kısımda 2015 yılı verileri kullanılarak 38 ülke için logit model oluşturulmuştur. Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini etkileyen faktörleri belirlemek için yetişkinlerin okuma yazma oranı, satın alma gücü paritesi ile düzeltilmiş kişi başına gayri safi milli hasıla ve 0-4 yaş arası nüfusun toplam nüfus içindeki payı, kadınların parlamentoya katılma oranı ile analiz gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınmışlık Düzeyi, İkili Logit Model, İnsani Kalkınma Endeksi

JEL Sınıflandırması: 010, C30

INVESTIGATION OF THE OPTIMIZING FACTORS OF THE OPTIMIZED TURKISH AND EUROPEAN COUNTRIES WITH BINARY LOGIT MODEL

Abstract

The aim of this research is to examine the factors that affects the development level of chosen Turkish and European countries. In econometric models, qualitative preference models, which are dependent variables, have been developed to analyze variables that can not be expressed numerically. In our study, the Human Development Index was first described as indicators of development. In the empirical section, logit model was created for 38 countries using 2015 year data. In order to determine the factors affecting the developmental level of the countries, the analysis was made by the adult literacy rate, the purchasing power parity, the adjusted gross national income per capita and the share of the population aged 0-4 years in the total population and the participation rate of women in the parliament.

Keywords: Binary Logit Model, Level of Development, Human Development Index

JEL Classification: 010, C30

¹ Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde 12.09.2017 tarihinde Arnavutluk/ Tiran'da sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Yüksek Lisans öğrencisi, Dumlupınar Üniversitesi, kubracelkk@icloud.com

Giriş

Ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri milli gelirlerinin yanı sıra, insanların nitelik ve becerilerini kapsayan beşeri sermaye kavramı ile de belirlenmektedir. Beşeri sermaye bir toplumda bulunan tüm bireylerin bilgi, yetenek ve deneyimlerinin üretim sürecine yansımadır. Bu nedenle literatürde beşeri sermaye ülke ekonomilerinin gelişmişlik göstergelerinden olan büyüme ve kalkınma kavramlarıyla birlikte anılmaktadır (Meçik,2010:26). Ülke ekonomilerinde temel sorun servetin yaratılması değil; serveti yaratacak kapasitenin yaratılması yani beyin gücünün yaratılmasıdır (Kaynak,2007:304). Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar ekonominin gelişmesine daha fazla katkı sağlasa da fiziki sermaye ve beşeri sermaye birbirinin tamamlayıcısı olarak etkin bir şekilde kullanılmalıdır (Bozdağlıoğlu, Sezgin, 2017: 50). Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini belirlemek için yaşam beklentisi oranı, yetişkinlerin okur-yazarlık oranı, genç nüfus oranı, internetin kullanım oranı, sağlık harcamaları gibi faktörler kullanılmaktadır.

Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini etkileyen faktörleri belirlemek için çeşitli ekonometrik yöntemler kullanılabilir. Nitel tercih modelleri bu yöntemlerden birisidir. Nitel tercih modelleri Doğrusal Olasılık Modeli, Logit Model ve Probit Model olarak üç modelden oluşmaktadır. Bu modellerden en basit olanı Doğrusal olasılık modelidir. Ancak doğrusal olasılık modellerinde $0 \leq E(Y_i|X_i) \leq 1$ varsayımı sağlanmadığı için tahmin problemlerine neden olabilmektedir. Logit model ise bu varsayımı sağlamak için geliştirilmiştir. Probit model ve logit model ise birbirine oldukça benzemektedir ve bu modeller arasındaki fark sadece kuyruklarda bulunmaktadır. Logit eğrisi daha kalın kuyrukludur bu da eksene probit eğrisinden daha geç yaklaşması ile açıklanmaktadır. Her iki modelden elde edilen katsayılar farklı olacaktır çünkü farklı fonksiyonel şekillere sahiptir. Bu iki modelin katsayıları farklı olmasına rağmen katsayılar aynı açıklamalara sahiptir. Bunun nedeni ise modellerin marjinal etkileri veya tahmin edilen olasılıklarının karşılaştırılması ile modellerin benzer olduğu görülecektir. Anemiya (1981) bu üç nitel tercih modelinin karşılaştırılması için katsayılar geliştirmiştir (Çağlayan ve Güriş, 2010: 661-678).

Çalışmamızda nitel tercih modellerinden olan ikili logit model kullanılmaktadır. Multinomial logit modelinde bağımlı değişken ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre üç kısma ayrılmıştır. Çalışmamızda ikili logit modeli seçmemizin nedeni ise seçmiş olduğumuz ülkeler arasında gelişmemiş ülke olmaması nedeni ile bağımlı değişkenimizin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki kısma ayrılmasıdır.

2. Kalkınmışlık Düzeyleri Kavramları

Kalkınma insanlığın ortaya çıkışından beri varlığını sürdüren, son elli yılın en önemli araştırma konularından birisidir. Kalkınma kavramının belirli bir kalıp halinde tanımlanmamaktadır. Kalkınma kavramı toplumların gelişim sürecine uygun olarak her dönemde farklı içerikler kazanmıştır (Yavilioğlu,2002:59). Literatürde kalkınma ekonomik faktörlerle ilgili olmasının yanı sıra sosyal, kültürel ve politik etkenlerle de yakından ilişkili olduğu için, iktisatçı, sosyolog ve tarihçiler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Kalkınma kavramı en geniş tanımı ile bir toplumun ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda meydana gelen her türlü gelişme ve değişmesi olarak tanımlanmaktadır. İnsan odaklı tanımı ile kalkınma ise insanların yoksulluk, işsizlik ve eşitsizliğinde ortaya çıkan azalma kriterlerine bağlı bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Tüylüoğlu ve Çeştepe,2004:29).

II. Dünya Savaşı'na kadar bir ülkenin ekonomik olarak kalkınabilmesi için sadece fiziki sermaye yeterli olarak görülmekteydi ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmenin de artmasıyla birlikte, fiziki sermaye faktörü yeterli olmamaya ve insanların nitelikleri ve yeteneklerinden oluşan beşeri sermaye kavramı da ön plana çıkmaya başlamıştır. Beşeri sermaye kavramı iktisadın doğuşuyla ortaya çıkmıştır. Ancak o dönemin bazı iktisatçıları beşeri sermaye kavramından kaçınmıştır. Beşeri sermaye kavramı ile ilgili analizi ilk kez yapan Nobel ödüllü iktisatçı Schultz'a göre, iktisatçıların beşeri sermaye fikrinden kaçınma nedeni insanları yüzyıllarca

süren kölelik kavramından uzaklaştırmak istemeleridir (Schultz,1961:4). Beşeri sermaye kavramında meydana gelen gelişmeler ülke ekonomilerinin en büyük destekleyicisidir.

Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır çünkü her ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısının farklı olması nedeni ile kalkınmışlık düzeyleri tek bir kritere dayandırılmamaktadır. Kalkınmışlık düzeylerini etkileyen faktörlerin başında tüm ülkeler için hesaplamasının kolay olması nedeni ile kişi başına düşen milli gelir gösterilmektedir ancak kalkınmayı sadece gelir boyutu ile değerlendirmek doğru değildir. Bir ülkenin milli gelirinin yüksek olması o ülkenin gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alması için yeterli değildir. Bazı ülkeler ekonomik açıdan kalkınsa dahi sosyal sorunları devam edebilmektedir.

Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini etkileyen birçok faktör bulunmasına rağmen, her ülkenin iktisadi, sosyal ve siyasi yapısının farklı olması nedeniyle kalkınmışlık düzeyini etkileyen faktörleri tek bir kritere dayandırmak oldukça güçtür. Kalkınmışlık düzeyini belirleyen faktörlerin başında tüm ülkeler için hesaplanmasının oldukça kolay olması nedeniyle kişi başına düşen milli gelir gösterilmektedir. Kişi başına milli gelir kalkınmışlık düzeyini belirleyen faktörlerde tek başına geçerli değildir. Bunun dışında, kişi başına düşen doktor, hemşire ve öğretmen sayıları ile birlikte eğitim ve sağlık harcamaları da kalkınmanın önemli ölçütleri arasında kabul edilmektedir. Okur-yazar oranı, okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi, internet kullanım oranı gibi göstergeler de ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini belirleyen diğer ölçütlerdir. Kalkınma sadece nicel ölçütlere dayandırılmamakta ayrıca kültürel açıdan gelişmeleri de kapsamaktadır. Son dönemlerde yeni büyüme modelleri veya içsel büyüme modelleri olarak adlandırılan modeller ile birlikte iktisadi kalkınmayı beşeri sermaye, teknolojik gelişme ve araştırma gelişme gibi faktörlerle de açıklanmaya çalışılmıştır (Orhan,2013:63).

Günümüzde ABD, İngiltere ve Japonya gibi sanayisi gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin kalkınmasında geleneksel üretim faktörlerinin (emek, doğa ve sermaye) yanı sıra beşeri ve fiziki sermayenin niteliğini artıran bilgi ve teknolojik gelişmeler etkilidir(Koç,2013: 250). Bu ülkelerin yanı sıra ekonomik büyüme süreci yaşayan Japonya, Tayvan ve diğer bazı Asya ülkeleri beşeri sermaye faktörünün ülke ekonomilerinin gelişmesinde ne kadar etkili olduğunu göstermiştir. Bu ülkeler, bir yandan teknolojilerini yenilerken diğer yandan da işgücü eğitimine yoğun bir yatırım yapmışlardır. Eğitim değişen teknolojilere uyum sağlamaya yardımcı olurken aynı zamanda imalat sanayi ve hizmetler sektöründeki verimliliği artırmaya ve ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (Eser ve Gökmen, 2009: 49). Japonya'nın Uzakdoğu'nun gelişmiş ülkeleri içerisinde ayrı bir önemi bulunmaktadır. Japonya ekonomik büyüme ve onun sonucunda gerçekleşen ulusal kalkınmanın beşeri sermaye ve sosyal sermayenin gelişimi, ulusal gelir düzeyinin yükselmesi, toplumsal refahın artması arasındaki güçlü ve birebir bağlantıyı somut bir biçimde ortaya koymaktadır. Ancak petrol zengini ülkelerde bu durum farklıdır. Ülke ekonomileri çok iyi olan bu ülkeler, işlerini yabancılara yaptırmakta ve bu nedenle beşeri sermaye açısından gelişmemektedir. Sadece fiziki sermaye yeterli olsaydı Suudi Arabistan, Libya, Katar gibi ülkeler en gelişmiş ülkeler olarak sıralamanın zirvesinde yer alabilirdi (Koç, 2013: 250). Ancak bu ülkeler beşeri sermayeye gerekli önemi vermedikleri için insani kalkınma ekonomileri daha az gelişmiş ülkelere göre alt sıralarda yer almaktadır.

Tablo1: Bölgelere Göre Beşeri Kalkınma Endeksi Değerleri

Ülke Grubuna Göre Bölgeler	İnsani kalkınma endeksi				
	2011	2012	2013	2014	2015
Arap Ülkeleri	0,650	0,652	0,682	0,686	0,687
Doğu Asya ve Pasifik	0,678	0,683	0,703	0,710	0,720
Avrupa ve Orta Asya	0,769	0,771	0,738	0,748	0,756
Latin Amerika ve Karayipler	0,741	0,741	0,740	0,748	0,751
Güney Asya	0,555	0,558	0,588	0,607	0,621

Kaynak: <http://www.tr.undp.org>

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi ülkelerin kalkınmışlık düzeylerinin ölçülmesinde milli gelir yeterli değildir. Milli gelir dışında ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini etkileyen faktörler arasında kişi başına düşen doktor, hemşire ve öğretmen sayıları ile birlikte eğitim ve sağlık harcamaları da kalkınmanın önemli ölçütleri arasında kabul edilmektedir. Okur-yazar oranı, okullaşma oranı, ortalama yaşam süresi, internet kullanım oranı gibi göstergeler de ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini belirleyen diğer ölçütlerdir. Kalkınma sadece nicel ölçütlere dayandırılmamakta ayrıca kültürel açıdan gelişmeleri de kapsamaktadır. Son dönemlerde yeni büyüme modelleri veya içsel büyüme modelleri olarak adlandırılan modeller ile birlikte iktisadi kalkınmayı beşeri sermaye, teknolojik gelişme ve araştırma gelişme gibi faktörlerle de açıklanmaya çalışılmıştır (Orhan, 2013: 63). Bu kalkınmışlık faktörlerini belirleyebilmek için 1990 yılından itibaren, Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Raporu ofisi tarafından her yıl “insani kalkınma endeksi” hesaplanmaya başlanmıştır (Kaynak,2007:69). Bu raporun amacı, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin beşeri sermaye ile ilişkisini ve ülkelerin birbirlerine göre kalkınmışlıklarını belirlemektir (Oluç,2015: 49). Bu endeks gelir, yaşam beklentisi ve eğitim olmak üzere üç temel öge üzerine kurulmuştur. Gelir satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen GSYH ile yaşam beklentisi; doğumda yaşam beklentisi ile eğitim ise; yetişkin okur-yazar olma oranı ve okullaşma oranı ile açıklanmaya çalışılmıştır (Daşdemir, 2008:138-139).

İnsani kalkınma endeksi hesaplanırken üç boyutun ölçülmesinde kullanılan standartlar (Bayraktar,2009:90);

- Refah standardı: Kişi başına düşen milli gelirin Satın Alma Gücü Paritesi ile hesaplanarak elde edilecektir,
- Eğitim Standardı: Endekste bu boyut iki değişkenle ölçülmektedir; yetişkinler arasındaki okuma-yazma oranı ve ortalama eğitim süresi,
- Sağlık standardı: Endekste uzun ömür, sağlık standardı olarak nitelendirilmekte ve yaşam beklentisi ile ölçülmektedir.

İnsani kalkınma endeksinin en temel unsurlarından birisi olan yaşam beklentisinin önemi iyi bir sağlık ve yeterli beslenme gibi çeşitli ve dolaylı faydaların yüksek yaşam beklentisi işe yakından ilişkili olmasına dair genel inançtan kaynaklanmaktadır. Söz konusu dolaylı faydalarla olan ilişki yaşam beklentisini insani kalkınmanın en önemli göstergelerinden biri yapmaktadır. Endekste hesaplanan yaşam beklentisi değişkeni bir toplumdaki sınıf, cinsiyet diğer kategoriler hesaplanabilmektedir. HDI’yi kullanırken ve yorumlarken ortaya çıkan sorunların nedeni, yaşam beklentisi ile elde edilen verilerin niteliğinin çoğunlukla iyi olmamasıdır (Tüylüoğlu ve Karalı, 2006: 57).

İnsani kalkınma endeksinin bir diğer unsuru ise eğitimidir. Endekste eğitimin en önemli göstergeleri beklenen okullaşma yılı ve ortalama okullaşma yılı olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla eğitimin bu göstergeleri insani kalkınmayı ölçen yöntemler için zorunlu bir unsurdur (Koç,2013: 247). İnsani kalkınma endeksinin bir diğer unsuru olan kişi başına gelir göstergelerinin çoğunlukla elde edilebilir olması bir ülkenin geliri hakkında kesin bilgiler verebilmektedir. Ancak ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerden, döviz kurlarındaki dalgalanmalardan ve vergilerden kaynaklanan bozulmalar dikkate alındığında, nominal fiyatlarla kişi başına gelir verileri uluslararası karşılaştırmalar açısından uygun olmamaktadır. Bu nedenle bu tür veriler, mallara yönelik satın alma gücünün iyi bir tahminini ve iyi bir yaşam standardı için kaynaklar üzerindeki daha sağlıklı bir biçimde gösteren satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYH göstergeleri kullanılarak geliştirilmiştir (Tüylüoğlu ve Karalı, 2006:58-59)

Tablo2: *İnsani Kalkınma Endeksi Değerine Göre Yapılan Sınıflandırma*

Endeks Değeri	Kategori Tanımı
0-0,510	Düşük insani kalkınma
0,522-0,697	Orta insani kalkınma
0,698-0,792	Yüksek insani kalkınma
0,793-1	Çok yüksek insani kalkınma

Kaynak: (Çepik, 2015: 13)

Birleşmiş Milletlerin 2013,2014, 2015 ve 2016 yılında hazırladığı raporlara göre hazırlanan tabloda seçilmiş 38 Türk ülkesinin ve Avrupa ülkesinin insani kalkınma endeksi karşılaştırılmıştır ve 2012 yılında Türk ülkeleri orta insani kalkınma, 2013, 2014 ve 2015 yılında ise yüksek insani kalkınma düzeyine sahiptir. Avrupa ülkelerinde ise 2012, 2013, 2014 ve 2015 yılı da çok yüksek insani kalkınma endeksine sahiptir.

Tablo 3: Seçilmiş Ülkelerin İnsani Kalkınma Endeksinin Yıllara Göre Karşılaştırmalı Tablosu

	2012	2013	2014	2015
Türk Dünyası Ülkeleri	0,686	0,722	0,706	0,714
Avrupa Ülkeleri	0,854	0,848	0,856	0,865

Kaynak: UNDP insani kalkınma endeksi 2013,2014,2015,2016 özet raporlarından hazırlanmıştır. Erişim Tarihi 17.08.2017.

3. Yöntem ve Analiz

3.1. İkili Logit Model

Ekonometrik modellerde bağımlı değişken iki veya daha fazla değer alırsa bu değişken kategorik yapıdadır. Bu modelleri tahmin etmek için nitel tercih modelleri kullanılmaktadır (Akın, 2002: 6). Bu nitel tercih modelleri Doğrusal Olasılık Modeli, Probit model ve Logit Modeldir. Bu modellerin birbirlerine göre avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Yapmış olduğumuz çalışmada bu nitel tercih modellerinden ikili logit model kullanılmıştır. Bağımlı değişken hesaplanması ve yorumlanmasının kolay olması için 0 ve 1 değerlerini almaktadır. Bağımsız değişken için ise sıralı, sayısal, kesikli, kategorik nitelikte olabilmekte ve kısıtlanmamaktadır. Bağımsız değişkenlerin tümü kategorik değişkense Log-linear modeller kullanılmaktadır (Aydın, Arı, 2016: 81). Log-linear modeller, iki veya daha fazla kukla değişkenin koşullu ilişkisini analiz etmek için geliştirilmiştir. Ayrıca bu modeller sayesinde, değişkenlerin oluşturduğu bileşik dağılımı iki veya daha fazla değişkenin birbirine bağlı olup olmadığını ve arasındaki ilişkiyi neden sonuç ilişkisine dayandırmadan test etmektedir (Özdamar,1999:449-450). Eğer bağımsız değişkenler sürekli veya uygun sınıflar olarak ayrıştırılmazsa, log-linear analiz yerine lojistik regresyon kullanılmaktadır. Ayrıca bu değişkenlerin bazıları bağımlı değişken olursa logit model olarak ele alınmaktadır. Logit modeller doğrusal olasılık modellerinin özel bir durumudur. (İnal, Topuz ve Uçan, 2006: 58) Doğrusal olasılık modellerinde $0 \leq E(Y_i|X_i) \leq 1$ eşitliği sağlanamamaktadır (Gürüş ve Çağlayan, 2010: 661). 0 ve 1 arasında kalma koşulunu sağlayabilmek için logit model uygulaması önerilmektedir (Gujarati, 2003: 595).

Klasik regresyon modellerinde bağımlı değişkenin değerinin ne olduğu ile ilgilenilir, logit modelde ise bağımlı değişkenin değerinin 1 olma olasılığı ile ilgilenilmektedir. Bu nedenle logit modelde bağımlı değişken hesaplanmasının ve yorumlanmasının kolay olması nedeni ile 0 ve 1 değerini almaktadır (Aydın, Arı, 2016: 81).

Logit modeller lojistik dağılım fonksiyonu ile açıklanmaktadır.

$$P_i = F(Z_i) = F(\beta_0 + \beta_1 X_i) = \frac{1}{1+e^{-(\beta x_i)}} = \frac{1}{1+e^{-(\beta_0+\beta_1 X_i)}} \quad (1)$$

olur. Burada, P_i açıklayıcı değişken X_i hakkında bilgi verir ve i . Bireyin belirli bir seçimi yapma olasılığıdır.

Buradaki P_i değişkeni $-\infty$ ve $+\infty$ arasında değerler aldıkça P_i 'de 0 ve 1 arasında değerler alacak ve P_i ve Z_i arasındaki doğrusal olmama şartı yerine getirilerek doğrusal olasılık modellerinin en büyük problemi ortadan kaldırılacaktır. P_i 'nin X ve β 'larla olan ilişkisi doğrusal olmadığı için en

küçük kareler yöntemi kullanılmamaktadır (Güriş, 2005:7). Bu sorunu çözmek için bu ilişki üzerinde bazı işlemler yapılarak doğrusallaştırma sağlanabilir ancak bu yöntemle elde edilen parametreler etkin olmayacaktır. Bu nedenle en çok benzerlik yöntemi kullanılmaktadır. Tartılı en küçük kareler yönteminde ise parametreler etkin olacaktır ancak doğrusal olmayacaktır (Çağlayan ve Güriş 2010: 667-668).

En çok benzerlik yönteminde; başarı olasılığı P_i ve başarısızlık olasılığı $(1 - P_i)$ olduğunda olasılığın en çok benzerlik fonksiyonu,

$$L(Y|X) = P(Y_i|X) = \sum_{i=1}^n P_i^{Y_i} (1 - P_i)^{1-Y_i} \quad (2)$$

Şeklinde ifade edilmektedir. Burada amaç benzerlik fonksiyonunu maksimum yapacak $\hat{\beta}$ katsayılar vektörünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bunun için ilk önce benzerlik fonksiyonunun logaritması alınacaktır(Güriş, 2005:11).

Benzerlik fonksiyonunun logaritması alındığında;

$$= \sum_{i=1}^n [Y_i (\beta_0 + \beta_1 X_i) - \log(1 + e^{\beta_0 + \beta_1 X_i})] \text{ elde edilir.}$$

Bu fonksiyonu maksimize edecek parametreleri tahmin edebilmek için türevini almak gerekmektedir ve sonuçta;

$$\hat{P}_i = \frac{e^{\hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 X_i}}{1 + e^{\hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 X_i}} \quad (3)$$

elde edilir.

Bu denklemin çözümü ile β_0 ve β_1 tahmincisi elde edilir. Bu yöntemle elde edilen küçük örnekli tahminciler sapmasız, etkin olmayan ve normal dağılmayan büyük örneklerde ise tutarlı, asimptotik etkin ve asimptotik normal tahmincilerdir (Çağlayan ve Güriş, 2010: 668-669).

Logit modelde katsayı yorumu eğim katsayısı β_1 , bağımsız değişkendeki (X_i) 1 birim değişmeye karşı logitteki değişmeyi ölçmektedir. Örneğin, gelir 1 birim değiştiğinde ev sahibi olmanın Log-olasılık oranının nasıl değiştiğini bildirir. Sabit terim(β_0) ise, gelir sıfır olduğunda ev sahibi Log-olasılık oranı değerini vermektedir. Bununla birlikte sabit terimin çoğu fiziksel bir anlam taşımayabilir (Özer, 2004:77).

Logit modelde klasik regresyon modelleri gibi bazı varsayımlar içermektedir. Bu varsayımlar; çoklu doğrusal bağlantı, hata terimlerinin normalliğinin analizi ve değişen varyans varsayımdır. Bağımsız değişkenler arasında yüksek korelasyon olması çoklu doğrusal bağlantı sorununa yol açacaktır ve bu durumda parametre tahmincilerine ait standart hatalar büyüyecektir. Standart hatalar büyük kestirildiği için, Wald istatistiği küçülmekte ve önemli olan değişken önemsiz gibi kabul edilmektedir (Alpar, 2011: 612). Çoklu doğrusal bağlantının olup olmadığına karar verebilmemiz için VIF(varianceinflationfactor) değeri ile karar verilmektedir. VIF değerlerinin 5'ten küçük olması gerekmektedir. Çoklu doğrusal bağlantının derecesi ne kadar büyükse VIF değeri o kadar büyük çıkacaktır (Güriş, Çağlayan ve Güriş, 2011: 294). Lojistik regresyonda hata terimleri binom dağılımına sahiptir. Sadece büyük örnekler için hata terimi normal dağılıma yaklaşacaktır ve normalliği test edebilmek için standardize edilmiş kalıntıların şeklinin çizilmesi gerekmektedir (Güriş, 2005: 31-32). Bağımlı değişkene ait varyans olan $P(1-P)$ de bağımsız değişken değerlerine bağlı olacağı için varyansların eşitliği sağlanamayacak ve değişen varyans ortaya çıkacaktır (Aydın, Arı, 2016: 81). Lojistik regresyonda değişen varyans tespiti için klasik regresyonda uygulanan değişen varyans testleri uygulanabilmektedir (Greene, 2003: 679). Lojistik regresyonda değişen varyans problemini çözebilmek için klasik regresyon modellerinde uygulanan ağırlıklandırılmış en küçük kareler yöntemi uygulanamaz. Bunun nedeni bu yöntemin tekrarlamalı bir algoritmaya sahip olması ve P 'nin başlangıç değerinin bilinmesine gereksinim duyulmasıdır (Aydın, Erkan, 2016: 81). Logit modellerde parametrelerin anlamlılığını test edebilmek için F testi yerine Wald veya Benzerlik Oranı testi kullanılmaktadır (Çağlayan ve Güriş,2010: 670).

Klasik regresyon modellerinde modelin uyum iyiliği belirlenirken belirlilik katsayısı (R^2)'den yararlanılmaktadır. Ancak bu ölçü nitel tercih modellerinde zayıf bir ölçüdür. Nitel tercih modellerinde Maddala(1983)'ün geliştirdiği Pseudo R^2 uyum iyiliği ölçüsü ve McFadden(1973) 'ün geliştir-

diği McFadden R^2 kullanılmaktadır. Bu iki ölçüde 0 ve 1 arasında değerler almaktadır. Ayrıca McFadden R^2 ölçüsünün diğer bir versiyonu olan Estrella (1998) R^2 standart R^2 'ye oldukça benzer bir ölçü sunmuştur. Bu ölçü, bağımlı değişkeni nitel değişken olan modeller için standart R^2 avantajına sahip bir ölçü olarak önerilmiştir. Bu ölçüler arasında Long(1997,2000), McKelvey-Zavoina R^2 ölçüsünün ikili ve Probit modelleri için en iyi ölçü olduğunu önermektedir. Fakat bu ölçülerden hangisinin daha iyi veya kötü olduğuna dair kesin bir yargı bulunmamaktadır (Çağlayan ve Astar, 2010: 2-4). Modelin uyum iyiliğinin belirlenmesinde kullanılan diğer bir test ise Hosmer ve Lemeshow testidir (Alpar, 2011: 621).

3.2. Analiz

Birleşmiş Milletler ülkelerin gelişmişlik seviyelerini üç kısma ayırmıştır; gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler. Yapmış olduğumuz çalışmada da ülkeler bu kriterlere göre sınıflandırılmıştır. 2015 yılı için seçilmiş 31 Avrupa ülkesi ve 7 Türk ülkesi gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grupları olarak sınıflandırılmıştır. İnsani kalkınma endeksi verilerine göre yapılan bu sınıflandırmada gelişmemiş ülke bulunmadığı için gelişmekte ve gelişmiş ülke kategorisi olarak iki kısma ayrılmıştır. Bağımlı değişkenimiz gelişmiş ve gelişmemiş ülkelere göre kodlanmıştır. Veriler OECD Data, Dünya Bankası ve UNDP' den elde edilmiştir. Model E Views 8. programı ve SPSS 18 programı ile analiz edilmiştir.

Bağımlı değişken olarak;

GD: Ülkelerin Gelişmiş ülke olması: 1

Ülkelerin Gelişmekte olan ülke olması:0

Bağımsız Değişken olarak

NO: 0-4 yaş arasındaki nüfusun toplam nüfustaki payı

KPKO: Kadınların parlamentodaki oranı

GDP: Kişi başı GSYİH (SAGP) değişkenleri kullanılmıştır.

YOY: Yetişkinlerin okuma-yazma oranı

Logit modeli uygulamaya başlamadan önce normallik varsayımı, çoklu doğrusal bağlılık varsayımı, değişen varyans varsayımı ve parametrelerin anlamlılığı test edilmiştir. Bu varsayımların test aşaması klasik regresyon modellerinde uygulanan şekli ile incelenmiştir. İlk olarak normallik varsayımı incelenmiş ve analiz sonuçlarına göre artıkların normal dağıldığı görülmektedir.

Tablo 4: Normallik Sınaması

Series: Residuals	
Jarque-Bera	2.249273
Probability	0.324771

Jarque-Bera testi için olasılık değeri $0.324771 > 0.05$ olarak elde edilmiştir. Sonuç olarak artıklar normal dağılmaktadır.

Tablo 5: Çoklu Doğrusal Bağlılık Sınaması

Değişkenler	VIF Değeri
GDP	1.422357
KPKO	1.077753
NO	1.410806
YOY	1.189430
C	NA

*VIF<5

Analizde VIF değerleri 5'ten küçük olduğu için değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlılık sorunu bulunmamaktadır. Bu bağımsız değişkenler arasında ilişki bulunmadığını göstermektedir.

Çoklu doğrusal bağıllıkta bağımsız değişkenler arasında ilişki olup olmadığı araştırılmış ve VIF(Variance Inflation Factors) değerleri 5'ten küçük olduğu için çoklu doğrusal bağıllık sorununa rastlanmamıştır.

Değişen varyans varsayımı için Breusch-Pagan-Godfrey testi yapılmıştır ve olasılık değeri 0.05'ten büyük olduğu için "H₀: Sabit varyans varsayımı geçerlidir." hipotezi reddedilemez. Değişen varyansın olması durumunda, tartılı en küçük kareler yöntemi ile bu sorunu ortadan kaldırmamız gerekmektedir.

Tablo 6: Değişen Varyans Sınaması

Heteroskedasticity:Bresusch- Pagan-Godfrey	
F-statistic: 2.4199496	Prob. F(4,33)0.0681
Obs*R-squared: 8.617167	Prob.Chi-Square(4)0.0714
Scaled explained SS: 3.577303	Prob.Chi-Square(4) 0.4662

*Prob<0.05

Parametrelerin anlamlılığı test etmek için Olabilirlik Oranı Testi(LR) veya Wald Testi kullanılmaktadır (Oğuzlar, 2005: 23). Bu test modelin genelini, yani sabit parametre dışındaki tüm parametreleri bir arada test etmektedir. Bu özelliğinde klasik regresyon modellerindeki F testine karşılık gelmektedir (Astar,2009:56). LR testi sonuçları (k-1) serbestlik derecesi ile asimptotik olarak ki-kare dağılıma uymaktadır. LR ki-kare test istatistiği değeri, (k-1) serbestlik dereceli tablo değerinden daha büyükse logit model analizinde parametrelerin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Aydın ve Arı, 2016: 84-85). Yapmış olduğumuz analizde ise LR test istatistiği değeri, 44.72825 olarak bulunmuş ve 0.05 anlamlılık düzeyinde (k-1) serbestlik dereceli ki-kare tablo değeri ise 12.83 olarak bulunmuştur. Test istatistiği değeri tablo değerinden büyük olduğu için parametrelerin anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmış ve her bir bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 7:Parametrelerin Anlamlılığı Testi

Wald Testi			
Test Statistic	Value	df	Probability
F-statistic	5.905474	(4, 33)	0.0011
Chi-square	23.62189	4	0.0001

*Prob<0.05

Wald testine göre ise,

H₀: Parametreler anlamsızdır.

H₁: Parametreler anlamlıdır.

F- statistic > F_{0,05,4,33} olduğundan H₀ hipotezi reddedilir ve parametreler anlamlıdır. Prob değerleri de 0.05'ten küçük çıkmıştır. Tablo değeri 2,92'dir.

Tablo 8: Model Özeti

Test Statistic	
-2 Log likelihood	5,288a
Cox & Snell R Square	0,692
Nagelkerke R Square	0,945
Mc-Fadden R2	0.894272

Analizde, -2 Log likelihood, Cox & Snell R Square, Nagelkerke R Square değerleri SPSS 18 ile ve Mc-Fadden R2 değeri E Views programları ile analiz edilmiş ve özet tablo halinde oluşturulmuştur. Cox & Snell R Square yaklaşık olarak %69 olarak bulunmuştur ve bu oran bağımlı değiş-

ken ve bağımsız değişkenler arasında %69'luk bir ilişki olduğunu göstermektedir. Nagelkerke R Square %94 olarak bulunmuş ve bu oran bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında %94'lük bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Tablo 9: Logit Model Sonuçları

Bağımlı Değişken:GD				
Method:ML - Binary Logit (Quadratichillclimbing)				
Sample:38				
Includedobservations: 38				
Convergenceachievedafter 10 iterations				
QML (Huber/White) standarderrors&covariance				
Değişken	b _j	Standart Hata	Z	p
C	-76.80702	38.23049	3.923077	0.0001
GDP	0.001901	0.000485	3.923077	0.0001
KPKO	0.105167	0.106023	0.991922	0.3212
NO	-18.21259	6.004151	-3.033332	0.0024
YOY	1.298695	0.566843	2.291102	0.0220
McFadden R-squared0.894272			Meandependent var 0.631579	
S.D. dependant var 0.488852			S.E. of regression0.167901	
Akaikiefocriterion0.402319			Sumsquaredresid0.930299	
Schwarzcriterion0.617790			Log likelihood-2.644054	
Hannan-Quinncrieter0.478982			Deviance5.288107	
Restr. Deviance50.01636			Restr. Loglikelihood-25.00818	
LR statistic44.72825			Avg. Loglikelihood-0.069580	
Prob(LRstatistic) 0.000000			Toplam 38	
Dep = 0 14				
Dep= 1 24				

Varsayımlar sağlandıktan sonra ülkelerin kalkınmışlık düzeylerine etki eden faktörleri belirlemek için,

$$L = \ln\left[\frac{P}{1-P}\right] = I = GD = c + \beta_0 + \beta_1 \text{GDP} + \beta_2 \text{KPKO} + \beta_3 \text{NO} + \beta_4 \text{YOY} + u_i$$

$GD = -76.80702 + 0.001901 \text{GDP} + 0.105167 \text{KPKO} - 18.21259 \text{NO} + 1.298695 \text{YOY} + u_i$ biçiminde oluşturulmuş ve model sonuçları Tablo*'da verilmiştir. Sabit terim "GDP", "NO" ve "YOY" sıfır olduğunda ülkelerin gelişmiş olma olasılıklarının log-olasılık değerini vermektedir. Tahmin sonuçlarına göre modele dahil edilen tüm katsayıların işaretleri beklentileri karşılamaktadır. %5 anlam düzeyinde "KPKO" hariç diğer değişkenler anlamlı çıkmıştır. KPKO değişkeninin anlamsız çıkması modelin genel anlamlılığını olumsuz etkilemediği için modelden atılmamıştır. Yapılan tahmin sonucunda, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini etkileyen faktörler arasında, Gayri safi yurt içi hasıla, 0-4 yaş arası nüfusun toplam nüfus içindeki yüzdesi ve yetişkinlerin okuma-yazma oranı yer almaktadır. Gelişmiş ülkelerde nüfusun artış hızının az olması nedeni ile "NO" bağımsız değişkeninin katsayısı negatif işaretlidir.

Logit modelde eğim katsayıları, bağımsız değişkenlerdeki 1 birimlik değişmeye karşı logitteki değişmeyi ölçmektedir. Bağımsız değişkenlerin belirli değerleri için bir olayın olasılık oranını (P/1-P) değil de bu olayın kendi olasılığını(P) tahmin etmek mümkündür (Özer,2004:197). Bu değere bahis oranı değeri ya da odds değeri adı verilir ve bu değer bağımlı değişkenin ilgilenilen ve ilgilenilmeyen durumlarının gerçekleşmesine ilişkin olasılık değerinin oranıdır(Aydın ve Arı,2016: 82). Logit modelde eğim katsayıları doğrudan bağımsız değişkenin olasılık değerini vermemektedir. Olasılığın bağımsız değişkene göre değişme oranı sadece ilgili katsayıya değil değişimin ölçüldüğü olasılığın düzeyine bağlıdır (Sarı,2008:52).

$$P = F(I) = 1/1,714 = 0,58343 \text{ olarak SPSS 18 programı ile elde edilmiştir.}$$

$$P(1-P)^*1=0,58343(1-0,58343)* 0.001901=0,000462$$

$$P(1-P)^*2=0,58343(1-0,58343)* 0.105167=0,025559$$

$$P(1-P)^*3=0,58343(1-0,58343)* (-18.21259)=-4,426297$$

$$P(1-P)^*4=0,58343(1-0,58343)* 1.298695\text{YOY}=0,31563 \text{ olarak bulunur. Buna göre, GDP bir}$$

birim artarsa, ülkelerin gelişmiş olma olasılığı yaklaşık 0,00462 artmaktadır. KPKO oranı bir birim artarsa, ülkelerin gelişmiş olma olasılığı yaklaşık 0,03 artmaktadır. NO oranı bir birim artarsa ülkelerin gelişmiş ülke olma olasılığı, 4,42 azalacaktır. YOY oranı bir birim artarsa, ülkelerin gelişmişlik düzeyi yaklaşık 0,32 artacaktır.

Son olarak log-olabilirlik fonksiyonunun maksimum değeri 2.644054 olarak bulunmuştur.

4. Sonuç

Avrupa ve Türk ülkelerinin kalkınmışlık düzeylerinin belirlenmesinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi için yapılan çalışmada, ülkelerin gelişmişlik düzeyleri gelişmekte ve gelişmiş ülkeler 0-1 olarak kodlanmış ve nitel değişken olarak belirlenmiştir. İki seçenekli nitel değişkenli modellerde doğrusal olasılık modelinin sorunları olması nedeni ile probit veya logit model tercih edilmektedir. Çalışmamızda ikili logit model baz Birleşmiş Milletler ve Dünya Bankası'ndan elde edilen veriler ile analiz edilmiştir. Bu model sonucuna göre ülkelerin kalkınmışlık düzeylerini etkileyen faktörler arasında, 0-4 yaş arası nüfusun toplam nüfustaki payı, kişi başı GSYİH(SAGP) ve yetişkinlerin okuma yazma oranı anlamlı bulunurken, kadınların parlamentoya katılma oranı anlamsız bulunmuştur. Kadınların parlamentoya katılma oranının anlamsız bulunma nedeni gelişmekte olan ülkelerin son dönemlerde kadınların parlamentoya katılma oranlarının gelişmiş ülkelere göre daha fazla artış göstermesidir. Modelde ilk olarak normallik varsayımı, çoklu doğrusal bağıllık varsayımı, değişen varyans ve modelin parametrelerinin anlamlılığı incelenmiştir. Sonuçlara göre model normal dağılmakta, çoklu doğrusal bağlantı ve değişen varyans sorunu bulunmamaktadır. Bu varsayımlar klasik regresyon modeli gibi test edilmiştir. Modelin parametrelerinin anlamlılıklarının testi ve modelin logit modele uygunluğunun için LR testi yapılmış ve anlamlı bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Akın, F. (2002) Kalitatif Tercih Modelleri Analizi, Ekin Kitabevi, Bursa
- Alpar, R.(2011), Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler, Detay Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara.
- Astar, M. (2009). OECD Ülkelerinde Taylor Kuralı'nın Geçerliliğinin Logit Modelleri İle İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 56
- Aydın, N.,& Erkan, A. R. I. (2016). Hanehalkı Otomobil Talebini Belirleyen Etkenlerin İkili Lojistik Regresyon Yöntemiyle Analizi: Türkiye Örneği. Kastamonu University Journal of Economics & Administrative Sciences Faculty, 12.
- Bayraktar, K. (2009). İçsel Büyüme Teorisi Açısından İnsan Sermayesinin Büyüme Üzerine Etkisinin Analizi: Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Çağlayan, E.,& Astar, M. (2010). Logit ve Probit Modellerinde Uyum İyiliği Ölçüleri, Trakya University Journal of Social Science, 12(2).
- Çepik, B.(2015). Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Politikaları, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Daşdemir, A. M. (2008), AB Üyesi Ülkelerde Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir
- Eser, K.,& Gökmen, Ç. E. (2009). Beşeri Sermaye'nin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 1(2).
- Gujarati, D. (2003) Basic Econometrics, Fourth Edition McGraw-Hill Copmanies
- Güriş, B. (2005). Ülkelerin Kalkınmışlık Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Çok Seçenekli Tercih Modelleri ile İncelenmesi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Güriş, S. Çağlayan, E. Güriş, B. (2011). Eviews ile Temel Ekonometri, Der Yayınları, İstanbul.
- Güriş, S. ve Çağlayan. E. (2010) Ekonometri Temel Kavramlar, DER Yayınları, İstanbul
http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr2013.html
 (17.08.2017)
- http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2014.html
 (17.08.2017)
- http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/human-development-report-2015.html (17.08.2017)
- http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/human-development-report-20161.html (17.08.2017)
- Kaynak, M. (2007) Kalkınma İktisadı, İkinci Baskı Gazi Kitabevi, Ankara, s.303
- Koç, A. (2013). Beşeri Sermaye Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi İle AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme. Maliye Dergisi, (165), 241-285.
- Meçik, O. (2010). Sosyal Sermaye ve Beşeri Sermayenin Bireysel Ekonomik Getirisi: Eskişehir İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak s.26
- Muhteşem Kaynak, Kalkınma İktisadı, İkinci Baskı Gazi Kitabevi, Ankara, 2007, s.303
- Orhan, M. (2013). Karar Alma Problemlerinde AHP'nin Yeri ve Kalkınmışlık Kriterleriyle Avrupa Birliği Üyelerinin Karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Özdamar, K. (1999). Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi, c. 12. Kaan Kitabevi, Eskişehir.
- Özer, H. (2004) Nitel Değişkenli Ekonometrik Modeller Teori ve Bir Uygulama, Nobel Yayın Dağıtım 1. Basım, Ankara.
- Sarı, A. (2008). Yaşlıların Gelir Ve Tüketim Tercihlerinin Belirlenmesi: Cep Telefonu Sahipliğine Yönelik Ekonometrik Model Uygulaması. Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi, 1(1), 50-61.
- Schultz Theodore W, (1961) Investment in Human Capital, The American Review, Vol. 51, pp.1-17

- Tüylüoğlu, Ő. & Çeştepe, H. (2004). Kalkınma Teorilerinin Temelleri ve Gelişimi. Kalkınma Ekonomisi: Seçme Konular, 27-69.
- Tüylüoğlu, Ő. & Karalı, B. (2006). İnsani Kalkınma Endeksi ve Türkiye için Değerlendirilmesi. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1(12), 53-88.
- William H G., Econometric Analysis, 5. bs., New Jersey, PrenticeHall, 2003, pp. 679.
- Yavilioğlu, C.(2002). Kalkınmanın Anlam Bilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt: 3 Sayı:1.

KİTAP TANITIMI - DEĞERLENDİRME

Ali Yörür¹

OSMANLI DÖNEMİ ŞİİRİNDE EDİRNE

Müberra Gürgendereli, Osmanlı Dönemi Şiirinde Edirne, Çantay Kitabevi, İstanbul 2016.

*Kendi şehrimdir diyü sanman edem lâf ü güzâf
Vasf olunmaz binde biri kıldım âhir ihtisâr
(Edirneli ‘Örfi)*

Edirne'nin I. Murad tarafından fethi, hem İstanbul'un hem de Balkanların kapısını Türklere açmıştır. Bütün Osmanlı tarihi boyunca siyasi ve kültürel açılardan kilit rol oynayan Edirne, geçmişi Traklara dayanan eski ve önemli bir şehirdir. “Dârü'l-mülk ve Dârü'n-nasr ve'l-meymene” olarak anılan bu kutlu şehir, neredeyse bir asır boyunca payitahtlık yapmasının yanında, tahtını İstanbul'a hediye eden asil bir sultan misali, yüzyıllar boyunca saltanatı ve İstanbul'daki gelişmeleri vakarla seyretmiş, uzun bir dönem ihmal edilmiş, zaman zaman eski şaşalı günlerini hatırlamış, büyük afet ve savaşlar yaşamış ama hep ayakta kalmayı başarabilmiştir.

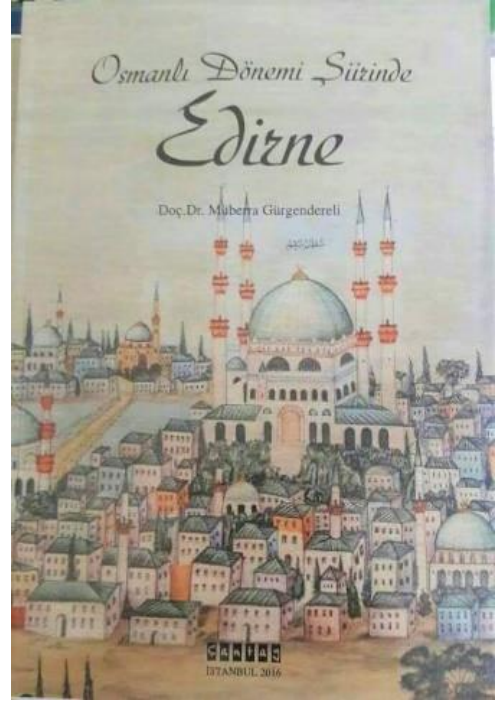
Edirne'nin başkentlik vasfı, şehrin havasının, ruhunun, dokusunun, insanının yanı sıra edebiyatının da içine sinmiştir. Osmanlı'nın medeniyet merkezi olan bu şehir, yüzyıllar boyu devam eden bir süreçte tesis edilen ve başarıyla işletilen eğitim ve kültür merkezleri, sanat eserleri, tabi güzellikleri ve edebî zenginliği dolayısıyla kendine has bir hüviyet taşımaktadır. Bu hüviyette, Edirne'nin Osmanlı tarihi boyunca bir cazibe merkezi olarak kalmayı sürdürebilmesinin önemi büyüktür. Bu özel şehir devleti ilgilendiren hadiselerle, sayısız Balkan ve Avrupa seferlerine, eğlencelere, sürek avlarına ve padişah ziyaretlerine sahne olması gibi nedenlerle, bir kısmı zaten Edirneli olan şairleri kendine çekmeyi başarmıştır. Divan şairleri kimi zaman padişahların gözüne girmek kimi zaman da şehre duydukları ilgi ve sevginin tezahürü olarak Edirne hakkında çok sayıda güzel manzume yazmışlardır.

Asırlar içerisinde bir Edirne yolculuğu yaptırmak için Müberra Gürgendereli tarafından hazırlanan eser, Çantay kitabevi tarafından “Osmanlı Dönemi Şiirinde Edirne” ismiyle basılmıştır.

Kitabın birinci bölümü, “Şiirlerde Edirne” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Divan şiirinde Edirne, Divan şiirinde Edirne ile ilgili benzetmeler ve padişahların Edirne'ye gelişleri üzerine yazılan şiirler anlatılmıştır.

Kitabın ikinci bölümü, “Şiirlerde Edirne'de Tabiat ve İklim” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Edirne'nin nehirleri, havası, mevsimleri, toprağı, bahçeleri, meyveleri, gülü ve bülbülü incelenmiştir.

Kitabın üçüncü bölümü, “Şiirlerde Edirne'de Sosyal Hayat” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Edirne'de eğlence hayatı, şarap, şarapçılık, Edirne'nin mesire yerleri, hediyelikleri, meşhur yiyecekleri, salgın hastalıkları, Edirne insanı, Edirne güzelleri, sürgün yeri olarak Edirne ele alınmıştır.

¹ Doktora öğrencisi, Trakya Üniversitesi, ali.yorur@hotmail.com

Kitabın dördüncü bölümü, “Şiirlerde Edirne’de Medeniyet” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Edirne kalesi, Edirne’nin sarayları, evleri, yolları, camileri, darüşşifası, çeşmeleri, köprüleri, hamamları, çarşıları, tekkeleri, türbeleri, semtleri, beldeleri ifade edilmiştir.

Kitabın beşinci bölümü “Şiirlerde Edirne’nin Diğer Şehirlerle Mukayesesi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Edirne’nin İstanbul, Bursa, Mısır, Şam, İsfahan, Bağdat ile karşılaştırması yapılmıştır.

Kitabın altıncı bölümü “Edirne’de Geçen Hikâyeler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Atâyî’nin *Heft-Hân*’ı, Edirneli Nâtık’ın *Tuhfetü’l-Haremeyn*’i, Enderunlu Fâzıl’ın *Defter-i Aşk*’ı, Maşi-zâde Fikrî Çelebi’nin *Ebkâr-ı Efkâr*’ı ve Nâbî’nin divanında yer alan küçük bir mesnevi yer almaktadır.

Kitabın yedinci bölümü “Metinler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Edirne hakkında yazılan kasideler, gazeller, mesneviler, murabbalar, bendler, beyitler bulunmaktadır.

Edirne hakkında yazılmış manzumelerin tespiti, incelenmesi ve yorumlanması neticesinde ortaya çıkan bu çalışma; tarihî başkent Edirne’nin şiir ve kültür tarihine yapılmış panoramik bir yolculuk niteliği taşımaktadır. Bu yolculukla Edirne kültürü, “şehir-şiir” ilişkisi bağlamında değerlendirilmiş, şehrin kültür tarihi divan şairlerinin gözünden yorumlanmaya çalışılmıştır.